

**TÁJHASZNÁLATI SZEMPONTOK
A VIDÉKI TÉRSÉGEK VERSENYKÉPESSÉGÉNEK
ÉRTELMEZÉSÉHEZ**

Filepné Kovács Krisztina

Budapest, 2013

A doktori iskola

megnevezése: Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola

tudományága: Agrárműszaki tudományok

vezetője: **Csemez Attila, DSc**
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

Témavezető: **Csemez Attila, DSc**
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

A jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

A Budapesti Corvinus Egyetem Élettudományi Területi Doktori Tanács 2013. június 4-i 113/2013. számú határozatában a nyilvános vita lefolytatására az alábbi bíráló Bizottságot jelölte ki:

BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG:

**Elnöke
Jámbor Imre CSc**

**Tagjai
Illyés Zsuzsanna, CSc
Kabai Róbert, PhD
Balogh Ákos, CSc
Kollányi László, CSc**

**Opponensek
Szlávik János, DSc
Dömötör Tamás, PhD**

**Titkár
Kabai Róbert, PhD**

T A R T A L O M J E G Y Z É K

BEVEZETÉS	7
1. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	11
1.1. A versenyképesség, élhetőség, fenntarthatóság fogalomrendszere	11
1.1.1. Élhetőség	12
1.1.2. Környezeti fenntarthatóság	16
1.1.3. Versenyképesség	20
1.2. A tájhasználati rendszer, mint a fenntarthatóság, az élhetőség és a versenyképesség alapja	37
2. ANYAG ÉS MÓDSZER	
ESETTANULMÁNY: CSORNAI-KISTÉRSÉG	45
2.1. Tájhasználati változások tendenciái	46
2.1.1. I. periódus: túlélés, alkalmazkodás	48
2.1.2. II. periódus: alkalmazkodás, lokális tájalakítás	49
2.1.3. III. periódus: nagyléptékű tájalakítás	56
2.1.4. IV. periódus: intenzív tájhasználat megszilárdulása	63
2.1.5. V. periódus: védelem, helyreállítás	69
2.2. A tájhasználat változásának értékelése	72
2.2.1. Területhasználati változások	73
2.2.2. Tájökológiai változások	75
2.2.3. Tájképi változások	77
2.2.4. Társadalmi változások	78
2.2.5. Térszerkezeti változások	83
2.3. A tájhasználati rendszer/ tájhasználati funkciók a versenyképesség, az élhetőség és a fenntarthatóság tükrében	86
2.3.1. Termesztési érték	89
2.3.2. Gazdasági érték	95
2.3.3. Elérhetőség érték	98
2.3.4. Környezeti integritás érték	100
2.3.5. Élőhelyi érték	101
2.3.6. Tájéesztétikai érték	103
2.3.7. Rekreatív és kulturális érték	107

2.4. Élhetőségi szempontrendszer a mintatérsgben	110
2.4.1. Humángazdaság/demográfiai jellemzők	110
2.4.2. Társadalmi értékrend, civilszféra értékelése	113
2.5. Környezeti fenntarthatóság és versenyképesség	115
2.5.1. Környezetgazdálkodási kompenzáció	115
2.5.2. Szabályozási keretrendszer működése a mintatérsgben	116
2.6. Versenyképességi értékelés	118
2.6.1. Nagytérsg kapcsolattrendszer értékelése	118
2.6.2. Mintatérsg településeinek összesített versenyképességi értékelése	119
2.6.3. Fejlesztéspolitika hatékonysága	119
2.7. Scenáriók az élhetőség, a fenntarthatóság és a versenyképesség súlyponti eltolódásának függvényében	124
3. EREDMÉNYEK	127
3.1. A tájfunkciók változásának történeti értékelése, versenyképesség változásának tükrében	127
3.2. A tájfunkció-elemzés eredményei	129
3.3. A versenyképességi értékelés eredményei	131
3.4. A tájfunkció elemzés és a versenyképességi elemzés összevetése	132
3.5. Térsgi jövőkép	134
3.5.1. Jövőkép a jelenlegi tendenciák folytatódásával	135
3.5.2. Versenyképességi stratégia-alkotás alapelemei a mintatérsgben	136
4. ÚJ ÉS ÚJSZERERŐ EREDMÉNYEK/TÉZISEK	139
5. KÖVETKEZTETÉSEK	149
ÖSSZEFOGLALÁS	153
A szerző témához kapcsolódó publikációi	
Irodalomjegyzék	
Ábrák és táblázatok jegyzéke	
Felhasznált térképek jegyzéke	
Jegyzetek	
Tájépítészeti követelmények teljesülése a Csornai kistérségben	
Mellékletek	

BEVEZETÉS

Ma már szinte divatszónak számít a közéletben a versenyképesség fogalma. Korábban leginkább termékekkel, vállalatokkal, iparágakkal kapcsolatban használták, ma már azonban egyre gyakrabban hallunk nemzeti illetve regionális versenyképességről is. Termékekkel kapcsolatos versenyképességi értelmezés viszonylag egyszerű, alapvetően a közgazdaságtan, a hatékonyság által meghatározott. Sokkal komplexebb a térségi szintű értelmezés, hiszen a jövedelemtermelés mellett a jóléti, az életminőségi szempontok is meghatározóak. Önmagában tehát a közgazdaságtan fogalom-rendszerével, eszközeivel a térségi versenyképesség nem értelmezhető, szükség van a fogalom kiterjesztésére. A hagyományos versenyképességi értelmezésekben jobbra a gazdasági szempontok dominálnak, a társadalmi szempontok közül is elsősorban a közvetlenül a gazdasághoz kötődők jelennek meg (a munkaerő képzettsége, alkalmazkodóképessége). Az újabb, a már a fenntartható fejlődés szempontrendszerét is figyelembe vevő **versenyképességi** értelmezésekben megjelennek ugyan a környezet minőségét értékelő kritériumok, de a környezeti szempontok integrálása inkább a környezeti **fenntarthatóság** korlátainak vizsgálata miatt történik.

A versenyképességi és területfejlesztési elemzések középpontjában a gazdasági és a társadalmi fejlődés hajtóerejeként megjelenő ipar, a szolgáltatások és az ezeket kiszolgáló infrastruktúra szerepel. A térgazdaság így egy adott térségen belül a városok és az azokat összekötő infrastruktúra hálózatát jelenti a legtöbb esetben és a tér nagy részét kitevő agrártérség alárendelt szerepet kap, háttérbe szorul. Magas-szintű ipar, szolgáltatások nem települhetnek minden településre. Az életminőséget egyéb tényezők is meghatározzák, mint a közszolgáltatások minősége, elérhetősége, a civilszféra erőssége, aktivitása, a helyi identitás amelyek az **élhetőségi** szempontokat ölelik fel. Együtt, azonban különböző hangsúllyal kell kezelni a környezeti fenntarthatóság, az élhetőség és a versenyképességi szempontok rendszerét. Egy adott térség nem maradhat vonzó lakóhely, ha a (gazdasági hatékonyság) versenyképesség előtérbe kerül a fenntarthatóság, az élhetőség kritériumrendszere nélkül.

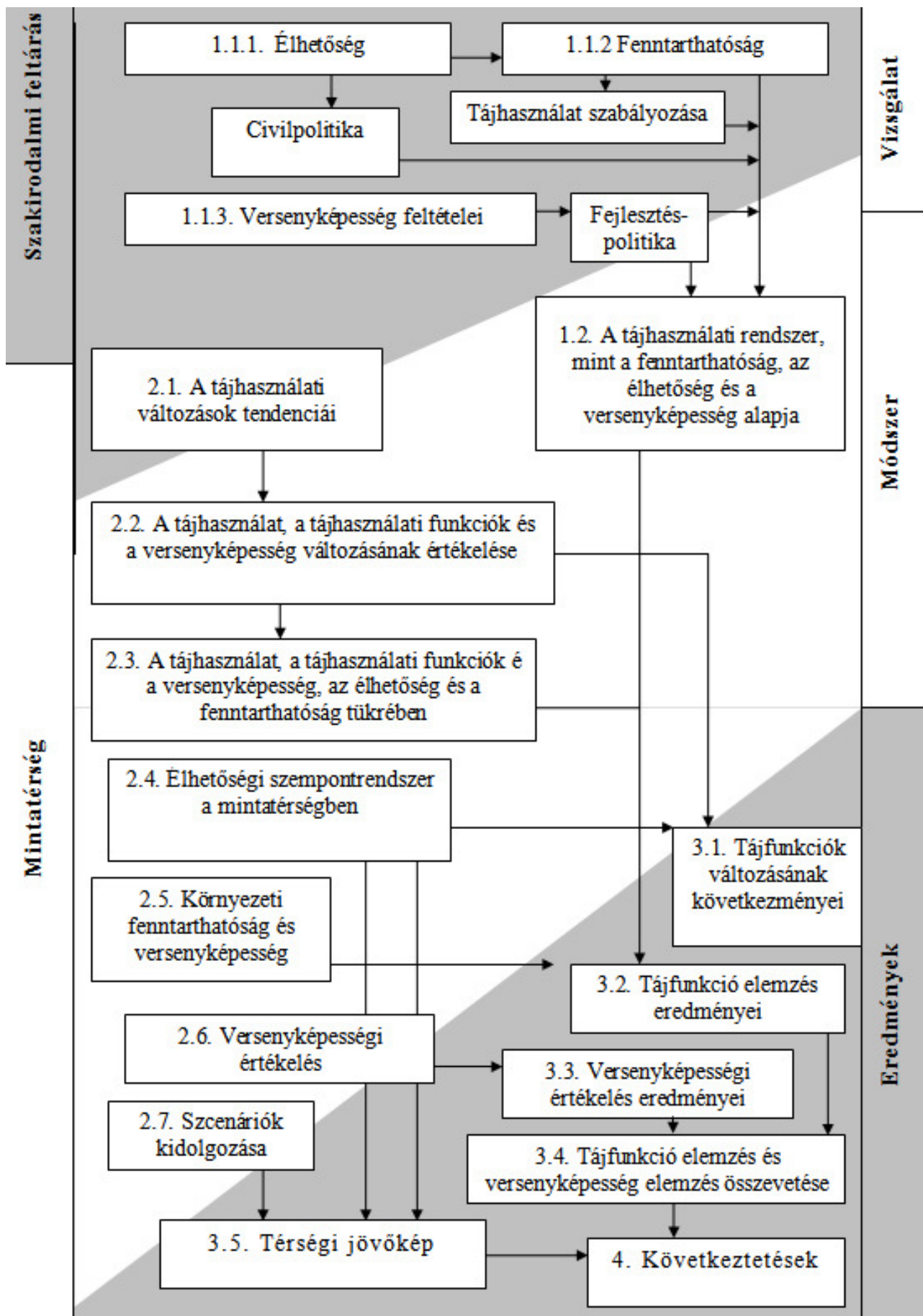
Az erőteljesen gazdasági szempontú értelmezések helyett más megvilágításból szeretném a **versenyképesség** problémakörét megközelíteni, amely **nem értelmezhető térségi szinten a fenntarthatóság, az élhetőség egymásra ható, egymást kiegészítő feltételrendszere nélkül**. A környezeti, a társadalmi és a gazdasági rendszerek egymástól elválaszthatatlanok. Ha a fejlesztéspolitika nem veszi figyelembe ezt az integritást, az beláthatatlan következményekkel járhat.

Alapvető célom a választott **kistérség versenyképességi helyzetének javítása**, amelynek eszköze a **versenyképességi és ehhez kapcsolódóan a fenntarthatósági, az élhetőségi feltételrendszer érvényesülésének elemzése és egy komplex fejlesztési stratégia alapelemeinek kidolgozása**. E hár-

mas kritériumrendszer által állított korlátok és lehetőségek leképeződnek/nyomot hagynak a térség tájhasználati rendszerében. A tanulmányban különösen a tájhasználat vidéki térségek versenyképességét erősítő szerepére szeretném felhívni a figyelmet. Komplex, sokoldalú vidékfejlesztési elemzés készítése a céloom, amelynek egy alapvető eszköze gazdasági értékeléssel kiegészített tájfunkció elemzés, amely arra keresi a választ, hogy a környezeti, a gazdasági, a társadalmi szempontok azonos hangsúlya mellett a táji adottságokat, a tájpotenciált a vidéki versenyképességének javítása érdekében hogyan lehet optimálisan hasznosítani. Részletesen foglalkozom a tájhasználat szerepével, szabályozásával a vidéki térségek versenyképességével összefüggésben. A gazdasági (versenyképességi), a társadalmi (élhetőségi) és a környezeti (környezeti fenntarthatóság) feltételek, elvárások meghatározzák a térség tájhasználati rendszerét.

Az alábbi célokat tűztem ki a tanulmányban (*1. ábra*):

1. Céloom a vidéki térségek sikerességének /versenyképességének terület- és tájhasználati feltételeinek, kritériumainak megállapítása (a környezeti fenntarthatóság és az élhetőség szempontrendszerének együttes értelmezésével). Céloom a mintatérség helyzetének (elsősorban a versenyképességi, de az élhetőségi és fenntarthatósági feltételekkel párhuzamosan) javítása.
2. Céloom a táji adottságok hasznosításának, a tájalakításnak a mintatérség népességmegtartó képességének változásában játszott szerepének, továbbá az egyes történeti korszakokban a gazdaság és a társadalom fejlődésének mozgató rugóinak feltárása a versenyképesség, az élhetőség és a fenntarthatóság, mint meghatározó értékrendi szempontok változása mentén.
3. Céloom olyan módszer és indikátorkészlet kidolgozása, amely alkalmas a tájhasználati rendszer komplex (versenyképességi, élhetőségi és fenntarthatósági) szempontú értékelésére, amely hozzájárulhat a vidékfejlesztési stratégiák megalapozottabb kidolgozásához.
4. Céloom összefüggések keresése a mintatérség sikeres és kevésbé sikeres településeinek tájhasználatában, továbbá annak feltárása, hogy a tájhasználat módja jelenthet-e korlátokat egy térség versenyképességét, népességmegtartó képességét illetően.
5. Céloom a terület- és vidékfejlesztés eszköz- és intézményrendszerének értékelése a mintatérségben, annak érdekében, hogy feltárjam a fejlődés tájhasználati feltételeit, korlátait.

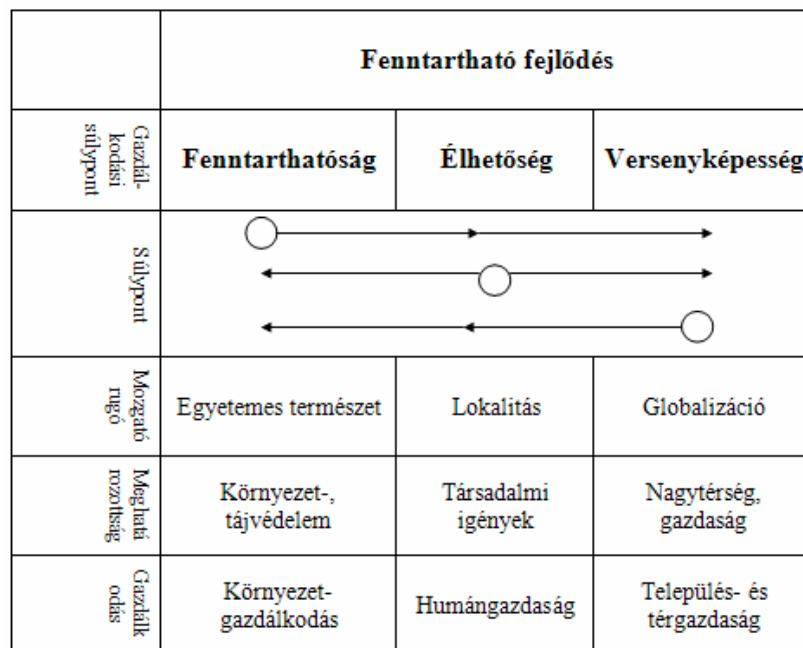

1. ábra: A tanulmány felépítése (saját szerkesztés)

1. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

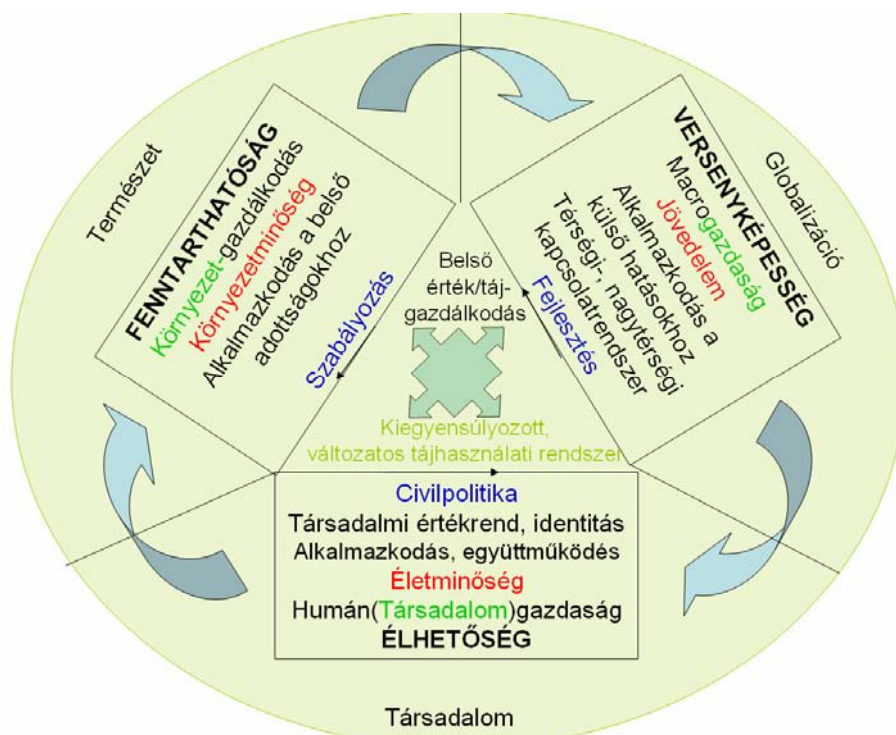
1.1. A versenyképesség, az élhetőség, a környezeti fenntarthatóság fogalomrendszere

A fenntarthatóság, az élhetőség és a versenyképesség különböző léptékben értelmezhető, de egymáshoz szorosan kapcsolódó fogalmak. A **környezeti fenntarthatóság** értékrendszerét a természet diktálja, korlátainak betartása egyetemes érdek. A terület- és településrendezési tervek szabályozási munkarésze szolgálja a táj- és környezetvédelmet biztosító területhasználat kereteinek meghatározását. A fenntarthatóság korlátainak felismerése magával vonta a környezetgazdálkodás előtérbe kerülését. Az **élhetőség** helyi szinten megjelenő, a helyi lakosság életminőségét meghatározó tényezők összessége, ahol a civil társadalom önszerveződő, együttműködő, alkalmazkodó, és megújuló képességének (humángazdaság) meghatározó szerepe van. Nem elhanyagolható a közszolgáltatások elérhetőségét, az oktatáspolitikát, a civil-szerveződések életképességét, a civilrészvétel mértékét a kormányzásban, a demokratikus menedzsmentet meghatározó civilpolitika sem. A **versenyképesség** inkább nagytérégi szinten értelmezhető (2. ábra), fontos alkotóeleme, hogy a térségi feladatmegosztásban a vizsgált terület milyen szerepet tölt be. Meghatározója az egyes gazdasági ágazatok hatékonysága, versenyképessége (macrogazdaság), ide kapcsolódik a gazdaság állapota által meghatározott jövedelemszint és a társadalom aktív gazdaságformáló tevékenysége, a fejlesztéspolitika. Alapvető szempont a helyi társadalom alkalmazkodóképessége a külső kihívásokra, az újításra való hajlama/képessége stb. (az egyszerűsítés érdekében ezt a szempontot, az alapvetően társadalmi jellegű élhetőség alrendszerbe soroltam). A helyi társadalmaknak a természet nyújtotta belső korlátok és a globalizáció által támasztott hasonlóan kemény kihívások között kell boldogulnia.

2. ábra: A fenntarthatóság, az élhetőség a versenyképesség fogalomrendszere, értelmezési szintjei (Forrás: Balogh, 2009)

A különböző kihívások, elvárások, adottságok, értékrendek meghatározzák egy-egy térség belső értékgazdálkodását, amely számomra, tájépítésként a tájhasználatban képeződik le, változatos, kiegyensúlyozott tájhasználati rendszert feltételezve (3. ábra). A három különböző szempont összhangja (versenyképesség – a gazdasági, élhetőség – a társadalmi, a környezeti fenntarthatóság – a környezeti), harmóniája képezi a fenntartható fejlődés komplex feltételrendszerét, kisebb nagyobb súlyponti eltolódással.

3. ábra: A fenntarthatóság, az élhetőség, a versenyképesség kritériumrendszere

(saját szerkesztés)

Az élhetőséget, a fenntarthatóságot és a versenyképességet meghatározó tényezők rendkívül összetett, egymásra ható rendszereket alkotnak. A terjedelmi korlátok miatt az egyes feltételrendszerek, elsősorban a versenyképességben is meghatározó, szakterületi szempontból releváns szempontjait emelem ki, az egyes pillérek részletes elemzése további kutatások tárgya lehet.

1.1.1. Élhetőség

Az élhetőség mára egyre gyakoribb fogalomvá vált a településfejlesztésben. Az élhetőség, mint fogalmi keret, a fenntarthatóság és a versenyképesség komplex rendszerében a helyi társadalom által leginkább meghatározott, befolyásolt, az életminőséghez kapcsolódó tényezőket foglalja magába. A helyi társadalom értékítélete, aktivitása, együttműködési kultúrája meghatározza a gazdasági-, társadalmi folyamatokat. Ebbe a fogalomkörbe tartozik a társadalom megújuló képességével, a demográfiai folyamatokkal jellemezhető humángazdaság.¹

¹ „A korai, valamint napjaink vezető közgazdászai által megalkotott, de eddig egymással összefüggésbe nem hozott, integrálatlan felismeréseiből ... egy olyan gazdasági tartomány sejlik fel, amelyben nem anyagi és pénzjavakat termel-

A legtöbb elmélet, amely a vidéki térségek sikerességével foglalkozik, nagy hangsúlyt fektet a társadalmi jellemzőkre, amelyek a lakosság képzettségét, foglalkoztatási aktivitását, előregedését, de egyéb statisztikai adatokkal nem leírható jellemzőit is magába foglalja. Egy térség, kistelepülés sikeressége, a földrajzi, a gazdasági tényezők mellett jelentős mértékben múlik a helyi társadalom aktivitásán, önszerveződő képességén. Több irodalmi hivatkozás (*Bugovics, Jackson, Szörényiné...*) emeli ki a helyi/térségi identitást, mint fejlesztéspolitikai mozgatórugót. Az életminőség mára egyre gyakoribban használt fogalommá, a területfejlesztési célkitűzések alapjává vált. Pontos meghatározására, leírására nehéz vállalkozni, hiszen kulturális, környezeti, gazdasági vonatkozásai egyaránt vannak. Az életminőséget az élhetőség fogalomrendszerébe soroltam, mert legmeghatározóbbnak a kulturális jelleget, a helyi társadalom szerepét tekintem az életminőség befolyásolásában (természetesen nem elválasztható a jövedelemszint, sem a környezetminőség, ezek egymásra ható rendszerek).

A helyi társadalom szerepe

A szakirodalomban a társadalmi oldal valamennyi versenyképességi elemzésben említésre került. De valóban van jelentősége egy térség helyzetében a társadalmi szempontoknak? Leglátványosabban két kistelepülés példája szemlélteti, hogy ténylegesen nem hanyagolhatók el az emberi tényezők. Miért lehetséges az, hogy teljesen hasonló táji adottságok mellett egymástól alig több mint 30 kilométerre is lehet egy település sikeres és hátrányos helyzetű? A HVG folyóirat 2008-ban összeállítást készített a települések „rangsoráról” az egy főre jutó éves személyijövedelemadó-befizetések alapján, amely érdekes jelenségekre hívta fel a figyelmet. Zala megyében, periférikus helyzetben található két apró falu, Iborfia és Gosztola. Hasonlóan az elvándorlás problémái érintették mindkét falut. Gosztolán azonban egy helyi vállalkozó tíz évvel ezelőtt elhatározta, előnyt kovácsol az elnéptelenedő falu érintetlenségéből, és a település azóta egy sokkal gondozottabb, ápoltabb arcot mutat a világnak: „*ma már parkosított telkeken nőnek ki a földből a frissen festett, modern házak. Iborfián viszont a kopottas épületek egyhangúságát mindössze a tyúkólak törik meg*” (HVG, 2008). A benyomást a statisztikai adatok is visszaigazolják: Gosztola a több mint háromezer magyarországi település közül a harmadik az egy főre jutó éves személyijövedelemadó-befizetésben, Iborfia viszont hátulról a hetedik a jövedelemtermelő képességben.

nek és forgalmaznak, hanem a szubjektumot, az embert. A beruházás az emberi tőkébe, a mesterségesen előállított szociális karakterek, indítékaik és azonosságai; embertermelés; s az e mesterségesen előállított karakterek diktált fogyasztása képezik az eddig megnevezett részeit ennek a sajátos gazdasági tartománynak, a **humángazdaságnak**.” (<http://www.magyar szemle.hu/cikk/humangazdasag>)

A vidéki térségek fejlődésében meghatározóak az alábbi szereplők:

Civil szervezetek

- A helyi civil szervezetek aktivitásukkal hozzájárulnak a kistelepülések kulturális életének színesítéséhez illetve tevékenységi területüktől függően nagy szerepük lehet a hagyományörzésben, a helyi érték-védelemben, a tájvédelemben. Civil szervezeteknek jellemzően egyre inkább nő a lobbijük, érdekérvényesítő képességük. Meghatározó a civil szervezetek száma, tevékenységi köre, támogatottsága, együttműködési képessége (*Márkus, 2000*).

Önkormányzati szereplők

- Különösen kistelepülések esetében a térség fejlődését befolyásolhatja, hogy vannak-e elhivatott, lokálpatrióta, kezdeményezőkézséggel rendelkező hivatali dolgozók, polgármester, akik szívügyüknek tekintik településük, térségük boldogulását. Meghatározó az önkormányzati szereplők kezdeményező, problémamegoldó és együttműködési képessége. A térség versenyképességét lobbijukkal, infrastruktúra-fejlesztéssel valamint az oktatás, rekreáció és a szociális ellátás területén végrehajtott és kezdeményezett fejlesztésekkel javíthatják. A települési környezet alakításában a település képviselőtestületének a helyi szabályozások elfogadásával döntő szerepe van (*Konkoly-Gyúró, 2000*).

Egyéb kulturális és szakmai elit csoportok

- A helyi kezdeményezések elindításában fontos szerepe a helyi intézmények vezetőinek, akik képzettségük és elhivatottságuk alapján alkalmasak lehetnek, kedvező változások elindításában, vagy újjátévesztésük folytán a kedvező folyamatok fenntartásában...

Gazdasági szervezetek

- A gazdasági szervezetek munkaerő-piaci hatásaikon keresztül hatnak a helyi társadalmakra, szolgálják a munkahely-teremtést, munkakultúra megváltoztatását, a megfelelő színvonalú munkaerő iránti igény megteremtését, a szakképzés közvetlen és közvetett formálását stb. Nagy jelentőségű lehet szponzorációs tevékenységük is elsősorban a sport, a kultúra és az oktatás területén. Egy-egy vállalkozó pozitívan járulhat hozzá az utcakép, településkép szépítéséhez.
- A gazdálkodóknak különösen nagy szerepük van a települések külterületének formálásában: környezetkímélő gazdálkodással, mezővédő cserje- és erdősávok telepítésével a biodiverzitás megőrzéséhez járulnak hozzá és oldhatják az intenzív agrártérségek tájképének monotonitását. A környező piacokon versenyképes termékek előállításával magasabb jövedelem megteremtésével járulhatnak hozzá településük helyzetének javításához.

Térségi identitás

A vidékfejlesztés elméletében és gyakorlatában egyre nagyobb hangsúly kerül a **térségi identitás** fejlesztésére. A területi identitást meghatározó tényezők különböznek a városi és falusi környezetben

élők között (1. táblázat), de a gazdaság állapota, a munkalehetőségek mindenütt alapvetőek. A tájhoz való vonzódás elsősorban a falvak lakói számára meghatározó (Bugovics, 2007). Az identitás amiatt különösen fontos, hogy a helyi értékek ne vesszenek el ebben a globalizációs folyamatok által oly mértékben befolyásolt világban. Erős helyi identitás esetén meghatározó maradhat a helyi fogyasztói kultúra, a helyi termékek előnyben részesítése (Jackson, 2004). Az identitás alapvető fontosságú, hogy a gazdaságot élénkítő és a helyi társadalmat aktivizáló, tényleges fellendülést hozó fejlesztések legyenek megvalósíthatóak és a fejlődést akadályozó szomszédsági rivalizálás kiküszöbölhető legyen (Bugovics, 2007).

1. táblázat: Identitás-faktorok városokban és falvakban (Bugovics, 2007)

Identitást meghatározó tényező	Tényező értékelése városokban (1–5)	Tényező értékelése falvakban (1–5)
Lakóterület szeretete	3	5
Táj vonzása	3	5
Gazdaság állapota	5	4
Infrastruktúra fejlettsége	4	4
Kulturális viszonyok	4	4
Művelődési-szellemi környezet	5	4
Emberi tényezők	4,5	5
Munkalehetőség	5	4,5
Erkölc-értékrend helyi jellege	3	4
Etnikai-területi specifikum	3	3
Földrajzi identitás	2	3
Fogyasztási környezet	4	2

Civilpolitika

Civilpolitika alatt összefoglaló értelemben értem elsősorban a közigazgatás, a területi kormányzás demokratikus, decentralizált jellegét, a helyi kormányzásban a civil részvételt, a kormányzás nyitottságát a párbeszédre, együttműködési hajlandóságát a civil szférával másrészt a civil társadalom szerveztségét, aktivitását stb. Ide tartoznak mindazok az alapelvek, amelyeket a „jó kormányzás” elve alatt összegez a Norvég Civil Alap, tehát a: „(1) részvételre és bevonásra építés, (2) elszámoltathatóság, (3) átláthatóság, (4) felelősség, (5) hatékonyság és (6) jogrend- követés” (www.norvegcivilalap.hu). A terjedelmi korlátok és a tanulmány fókusza miatt a civil politika néhány szempontját emelem csak ki. A központi és a helyi igazgatásnak az alábbi célok megvalósítására kell törekednie:

- „Tudásra alapozott rurális társadalom kialakulása
- Emberi erőforrások – egyéni és kollektív jellegű adottságok, kapcsolatok fejlesztése,
- Térségi identitás erősítése – a helyi identitás megléte, illetve az értékek közvetítése,
- A kormányzás demokratikus jellegének erősítése (a demokratikus menedzsment minden formáját jelenti, a civil részvétel erősítése is) – elsősorban az együttműködés elősegítésének képessége és

a public-private kapcsolatok támogatása, de fontos elem az individualizáció illetve a kollektív cselekvés viszonya is,

- *Know-how és képességek, új funkciók elfogadásának és megtelepedésének segítése, ösztönzése – legfontosabb a felhalmozott tudás továbbfejlesztésének képessége; tartalmazza az új követelmények felismerésének képességét, illetve a helyi adaptációs hajlamot is.” (Leader, 2001; Szörényiné Kukorelli, 2009. Rechnitzer, 2009).*

Változó hozzáállás, közösségfejlesztés, a civilszféra megerősítése azért is fontos, mert a civil szervezetek a vidékfejlesztés hazánkban még ki nem használt bázisát képezhetik (Kovács et al, 2005), valamint a vidékfejlesztési források alacsony hatékonyságát a gyakran a helyi közösségek alacsony szervezetségi foka, a helyi kormányzás és a helyi civil szféra nem megfelelő együttműködése, kommunikációja okozza.

1.1.2. Környezeti fenntarthatóság

A fejlődésnek, de elsősorban a növekedésnek környezeti korlátai vannak. Már az 1970-es években megjelentek az első elméletek, amelyek felhívták a figyelmet a határtalan, pazarló gazdasági működés kedvezőtlen környezeti hatásaira és a Föld erőforrásainak végetségére. Az ezekhez az elméletekhez kapcsolódó ökológiai-közgazdaságtannak, környezet-gazdaságtannak ma már széleskörű irodalma van. Az alapfilozófiát rögzítő ábrán (3. ábra) környezetgazdálkodás fogalom alatt utaltam mindazokra a gazdálkodási módokra, amelyek alapvető célja a környezeti, táji elemek védelme, az ökológiai rendszer fenntartása, megőrzése, gazdagítása. Ilyen optimális helyzet azonban ma nagyon ritkán, általában nem fordul elő, egyre nagyobb hangsúly kerül azonban a gazdálkodás fenntartható, a környezeti elemek védelmét, megújulását lehetővé tevő formáira. A fenntartható fejlődés elmélete éppen emiatt a környezeti, a társadalmi és a gazdasági igények harmonikus egyensúlyát emeli ki, hangsúlyozza. A környezeti fenntarthatóság alapvető érdekeit szolgálja a természet- és tájvédelem kiépült országos intézmény-, és eszközrendszerén kívül a település- és a területrendezés szabályozási eszközrendszere. A terjedelmi korlátok miatt e feltételrendszer egy alapkövére, a terület- és a településrendezés szabályozási tartalmára helyezem a hangsúlyt.

A 1996. évi XXI. törvény határozza meg hazánkban a területi tervezés eszköz és intézményrendszerét. A vonatkozó jogszabályok alapján a területi tervek lehetnek területfejlesztési koncepciók és programok, valamint területrendezési tervek. A szabályozásnak és egyben a több évtizedes hagyományoknak köszönhetően nálunk különválnak a fejlesztési (gazdasági, társadalmi) és a rendezési (műszaki, ökológiai) típusú tervezés. A területrendezés az adottságok feltárásával és az ezekre alapozott térségi terület-felhasználási és övezeti szabályokkal, valamint a térségi jelentőségű műszaki infrastrukturális rendszerek térbeli rendjének meghatározásával befolyásolja a tájhasználatot. A **rendezési tervek feladata lenne a tájpotenciál és a tájterhelhetőség feltárása, de a szabályozási jelleg do-**

minanciája miatt alapvetően korlátok felállítására koncentrálnak. A két tervtípus közötti eligazodást segíti, hogy a fejlesztési koncepciók a *Mit* és a *Mikor* kérdésre adnak választ, a rendezési tervek a *Hol* és *Hogyan* kérdésre, azaz a fejlesztési koncepció meghatározza, hogy egy térség milyen fejlesztést, beruházást (mit) mikor (pénzügyi lehetőségei, szándékai alapján) kíván megvalósítani, a rendezési terv megjelöli, hogy a beruházás hol és hogyan valósulhat meg. A fejlesztési koncepció egy gazdasági, politikai dokumentum, tükrözi a település, az adott térség céljait, motivációit, pénzügyi lehetőségeit.

Szabályozási eszközök

A hazai tervezési rendszer egyik sokat említett gyengesége éppen a rendezési és fejlesztési tervek/tervezés túlzott szétválasztása. Gyakran teljesen eltérő tervezőcsapatok készítették a terveket. Extrém eset, hogy megyei szinten különböző testületek készítették és fogadták el a területfejlesztési koncepciót (megyei területfejlesztési tanács) és a területrendezési tervet (megyei önkormányzat). A következmény nem kellően összehangolt, a területi sajátosságokat nem kellően kiemelő és hasznosító tervek születése volt, amelyek nem vagy csak részlegesen tükrözték a helyi közösség preferenciáit. A fejlesztési intézményrendszer átalakulása, a megyei szint szerepének erősítése kapcsán a megyei szinten a két tervtípus kidolgozása egy kézbe kerül².

A területrendezés célkitűzései:

- a térség folyamatainak kontrollálása,
- a táji értékek védelme,
- kedvezőtlen irányú területhasználatok visszaszorítása,
- kedvező irányú folyamatok támogatása,
- térségi jelentőségű folyamatok támogatása, előnyben részesítése
- a táj terhelhetőségének megfelelő tájhasználat biztosítása (*Schuchmann, 2008; 1996, XXI. évi tv.*).

A területfejlesztési koncepciók és programok kidolgozására országos, regionális, megyei és kistérségi szinten kerül sor, míg területrendezés terv készül országos és megyei illetve kiemelt térségi (Balaton és Budapesti agglomeráció) szinten. A területrendezési tervezési hierarchia csúcsán a területfejlesztéshez hasonlóan az országos szintű terv áll. Az Országos Területrendezési Terv 2003-ban fogadta el az országgyűlés, majd 2008-ban módosításra került. Az 5 éves felülvizsgálati kötelezettség alapján 2013-ban kell a felülvizsgált törvénytervezetet az Országgyűlés elé terjeszteni. A 2012-ben elkészült javaslat célja átjárhatóbb kapcsolat a terület- és településrendezési eszközök között, hatékonyabb integráció kialakítása a területi- és ágazati tervezés között valamint közös kapcsolódási pontok kialakítása a területrendezési és területfejlesztési tervezés elméleti háttere és gyakorlata kö-

² 1996 évi XXI. tv. – a területfejlesztésről és területrendezésről módosítása: 2011. évi CXCVIII. törvény 10. §. Hatályos: 2012. I. 1-től

zött. Alapvetően a terv szerkezete nem módosult, az övezetrendszer egyszerűsödött. Az Országos Területrendezési Terv jelentősége nem csak abban áll, hogy meghatározza az ország egészére vonatkozó térszerkezeti rendet és szabályokat, hanem abban is, hogy meghatározza a kiemelt térségek és megyék területrendezési terveinek készítésénél alkalmazható térségi terület-felhasználási kategóriák és övezetek fajtáit és a hozzájuk rendelhető szabályokat.

Az európai szintű, nemzeti és térségi de egyben a települési szintű tervezésben egyre hangsúlyosabbá váló együttműködés (itt a térségek közötti, határon átnyúló együttműködésekre gondolok) sem jelenik meg a rendezési tervezésben. Sem az OTTrT, sem a megyei tervek nem foglalkoznak a közigazgatási határon túli területekkel (*Balogh, 2010*). Az Európai Unió részeként követnünk kellene az iránymutató dokumentumokat, mint Európai Unió Területi Agendája (Agenda 2011), amely kiemelt prioritásként kezeli többek között a várostérségek európai szintű együttműködését, ökológiai és kulturális hálózatok közös fejlesztését, fenntartását (a hazai fejlesztéspolitikában van ilyen irányú elmozdulás). A közigazgatási határokon belüli tervezés nem segíti a táji adottságok jobb hasznosítását vagy a fenntartható tájkezelést. (Az európai programozáshoz kapcsolódó pályázati rendszerben előrelépést jelentett például a három régió, öt megye területén elhelyezkedő Balaton térségi pályázatok egységben történő meghirdetése.)

Az országos és a megyei tervek szabályozásai a településrendezési terveken keresztül valósulhatnak meg. Az országos tervek léptékéből adódóan, a megyei terveknek csekély mozgásterük miatt néhány kivételtől eltekintve nem jelentős a korlátozó erejük a településekre. A településrendezési tervekben kötelező készíteni tájrendezési és környezetalakítási munkarészeket, sajnos részletes módszertan nem készült e fejezetek tartalmi követelményeire, ezért tervezői csoporttól, a településtől rendkívül erősen függ ezek színvonala.

A tájtervezés, tájfejlesztés eszközrendszerét a településrendezési tervek Országos Településrendezési és Építési Követelmények által meghatározott kategória rendszere csak részlegesen tartalmazza. A vidéki térségek versenyképességét javító tájkezelés, tájfejlesztés megvalósítására szükség van további tervezésre, a szükséges beavatkozások megtervezésére.

Az Európai Unió agrárpolitikájában ma már evidensnek számító multifunkcionalitás elve nem épül be a településrendezés gyakorlatába. Az OTÉK a mezőgazdasági területeken erősen korlátozza az elhelyezhető épületek körét (csak a termékfeldolgozás és tárolás épületeit engedi elhelyezni) ezzel a szabályozás ellentmond a Földtörvény mezőgazdasági tevékenységek definíciójának, amely valóban megfelel az EU agrárpolitikájában is megjelenő multifunkcionális gazdálkodásnak. A 1994. évi LV., a termőföldről szóló törvény definíciója szerint:

„3.§ (k) Mezőgazdasági tevékenység: növénytermesztés, kertészet, állattenyésztés, halászat, haltenyésztés, szaporító anyag-termesztés, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, vegyes gazdálkodás;...

...(l) Kiegészítő tevékenység: falusi és agroturizmus, kézművesipari tevékenység, fűrészáru-feldolgozás, elsődleges élelmiszer-feldolgozás, a mezőgazdasági tevékenység során keletkezett melléktermékek, növényi és állati eredetű hulladék hasznosítása, nem élelmiszer célú feldolgozása, valamint az ezekből a termékekből keletkezett termékek közvetlen termelői értékesítése, mezőgazdasági szolgáltatás...”

A törvény szerint széles az a tevékenységi kör, amellyel a gazdálkodók kiegészítő jövedelemre tehetnek szert, amelyet korlátoz a településrendezés. A településrendezésről szóló rendelet³ „mezőgazdasági területen a növénytermesztés, az állattartás és állattenyésztés és a halászat, továbbá az ezekkel kapcsolatos, a saját termék feldolgozására, tárolására és árusítására szolgáló építmények” elhelyezését engedi meg. A 2013-tól hatályos OTÉK csak egy lépéssel halad előre: birtokközpont-hoz kapcsolódóan teszi lehetővé mezőgazdasági tevékenységhez kötődő szállás jellegű épület, vendéglátó épület létrehozását.

A fejlesztési tervek és rendezési/szabályozási tervek szemlélete rendkívül eltér, az egyes ágazatok tervezés, fejlesztési tevékenysége nem kapcsolódik össze, mindezek nagymértékben gátolják a település-, és területfejlesztés sok szempontú, a területhasználati tervezést, a tájfejlesztést is magába foglaló, ennek a tématerületnek a társadalmi oldalát is kezelni tudó megvalósulását⁴. A 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet a korábbinál szorosabbra fűzi a településrendezés-, és a fejlesztés kohézióját, kiemelve a koncepció és a településszerkezeti terv tartalmi összhangját, amit erősít a közös megalapozó vizsgálat készítésének a lehetősége.

A rendezési tervezésből hiányzik a kistérségi és mikro-térségi tervezés néhány kezdeményezéstől eltekintve. A kistérségi (járási) szint (illetve aprófalvas térségek esetében inkább a mikro-térségi tervezés, 6–12 településből álló térségre) lenne legalkalmasabb a tájhasználat szabályozására, a tájszerkezet védelmére, a települések együttműködésén alapuló táji erőforrás hasznosítás ösztönzésére. Az építésügyi törvény (1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről) lehetővé teszi az önkormányzatok számára közös településrendezési eszköz készítését. A társulásban készült településszerkezeti terv, illetve (314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet) építési szabályzat saját közigazgatási területére eső részét minden önkormányzat külön dokumentumként fogadja el. Apró-

³ 253/1997. (XII.20.) Korm. Rendelet az országos településrendezési és építési követelményekről és módosítása a 90/2012. (IV. 26.) Korm. rendelet 21. §. Hatályos: 2013. I. 1-től.

⁴ A fejlesztés és rendezés egymásra épülésének hiánya érhető tetten az országos szintű tervek kapcsolatának hiányában is: az országos területrendezési terv előírásai, övezetei nem épülnek az országos fejlesztési koncepció (OTK) illetve a megújított Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (OFTK) célrendszerére. Annak ellenére, hogy az OFTK-ban erőteljesen megjelenik a táji szemlélet (külön foglalkozik egyes, országos jelentőségű tájegységekkel, táji értékekre alapozott növekedés térségeivel, foglalkozik fenntartható területhasználati elvekkel stb.), a különböző területi szintű rendezési tervek érdemben nem tudnak az eltérő táji adottságok közepette eltérő kezelést igénylő fenntartási, fejlesztési problémákkal hatékonyan foglalkozni, inkább csak ajánlás szinten.

falvas térségekben kimondottan fontos lenne közös tervek készítése, ösztönzőket kellene kidolgozni, hogy a települések éljenek a jogszabályok nyújtotta lehetőséggel.

1.1.3. Versenyképesség

A versenyképességet alapvetően a gazdasági ágazatok hatékonysága, jövedelem-termelő képessége, a makrogazdasági viszonyok és mindezek alapján létrejövő jövedelemviszonyok határozzák meg. A továbbiakban feltárom, hogy a versenyképesség, a térségi versenyképesség valamint a vidéki térségek, mint sajátos funkcionális terek gazdasági teljesítményét hogyan értékeli a hazai és nemzetközi szakirodalom. A szakirodalmi kutatás és a fenntarthatóság, az élhetőség és a versenyképesség összefüggő feltételrendszere alapján saját definíciót fogalmaztam meg a vidéki térségek versenyképességére.

Mi köze a tájépítészetnek a korábban szigorúan gazdasági szempontú versenyképesség értelmezéséhez? Egy Japánban rendezett tájépítészeti világkonferencián hangzott el a következő gondolat: *„A jövő század gazdasági, kulturális versenyét a világ azon régiójának népe fogja megnyerni, amelynek környezetét, életterét, hozzáértő tájépítészek olyanná alakítják, hogy az kreativitásra késztesse”* (idézte: Csemez, 1996).

Versenyképesség hagyományos értelmezése

A versenyképességet korábban elsősorban vállalkozásokkal kapcsolatosan emlegették, majd megjelentek a területi alapú (nemzetközi, regionális, helyi szintű) versenyképességi értelmezések (Németh, 2005). A különböző szinteknek megfelelően különböző szempontok kerülnek túlsúlyba, de alapvetően a kereslet és a kínálat viszonyáról van szó. A versenyképesség általában lehetőség arra vonatkozóan, hogy az adott térség (vállalat stb.) mennyire, milyen szinten tud a külső környezet kihívásaira válaszolni, reagálni, de alapvetően nem foglalja magában a versenyben való „győzelmet”. Az OECD több dokumentuma, az EU hatodik regionális (1999-es) és második kohéziós (2001-es) jelentése alapján a versenyképesség fogalma: a vállalatok, az iparágak, a régiók, a nemzetek és a nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve. Több nemzetközi szervezet rangsorolja évről évre az országokat versenyképességi szempontból. Az IMD rangsora mintegy 323 kritérium alapján rangsorol 55 országot. A kritériumoknak a többsége konkrét adatokon és mindössze a harmada véleménykutatáson alapul. A versenyképességi szempontok között megjelennek a fenntarthatósághoz kötődő környezeti szempontok is, sajnos ezek köre és hangsúlya nem igazán mérhető a gazdasági szempontokhoz (Jegyzetek: 1.). A környezetet elemző kritériumok között megtalálható az ökológiai lábnyom, a CO₂ kibocsátás, a megújuló energiák aránya, az életminőség.

Az országokhoz kapcsolódó versenyképességi értelmezés több szempontból is különbözik a vállalati szinttől. A vállalatok versenyétől eltérően a sikertelen országokat nem lehet bezárni, megszüntetni. Az országok közötti kereskedelem nem lehet zéró-összegű, tehát míg a sikeres vállalatok versenytársai tönkremehetnek, sikeres országok szomszédai is prosperálhatnak a fellendülésből. Egy más megközelítés szerint országok között nem versenyről, hanem rivalizálásról lehet beszélni, rivalizálásról a tőkéért, a befektetőkért (Lengyel, 2003).

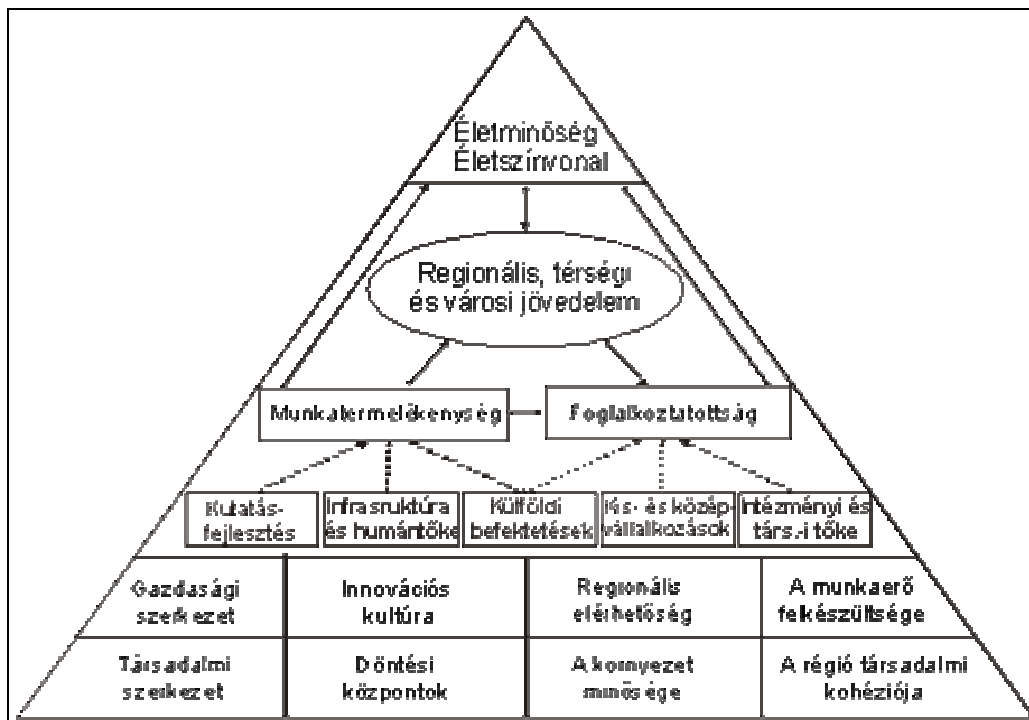
A Hatodik Periodikus Jelentés definíciója alapján Lengyel Imre megfogalmazásában a „*területi egységek akkor versenyképesek, ha gazdaságuk nyitott és az egy lakosra jutó jövedelmük tartósan magas és növekvő, valamint magas szintű és nem csökkenő a foglalkoztatottsági ráta, azaz ebből a jövedelemből a lakosság széles rétegei is várhatóan részesülnek*” (Lengyel, 2003).

Egy régióban a jólétet a termelékenység határozza meg, azaz ahogyan a tőke és a termelési tényezők hasznosulnak, a cél tehát a magas termelékenységi szint elérése. Azt a régiót tekintik tehát versenyképesnek, amelynek meghatározó iparágai és vállalatai versenyképesek⁵. A fejlett országokból kiszorultak az olyan kevésbé innováció-igényes iparágak, mint a textilipar, szénbányászat. Mi a helyzet a mezőgazdasággal, értelmezhetőek-e itt klasszikus formában a versenyképesség kritériumai? Igaz, ma már nem tekinthető oly mértékben stratégiai ágazatnak az agrárium, mint évtizedekkel ezelőtt, de az élelmiszer és ipari-nyersanyag termelésen kívül rendkívül fontos nem-piaci funkciókat is ellát, mint természetvédelem, tájfenntartás, hagyományok védelme stb. Bármennyire válságba is kerül a mezőgazdaság, nem szűnhet meg, nem lehet bezárni, legfeljebb termelői funkciói gyengülnek (Horváth, 2006). Enyedi György széles körű tényezőcsoportot (Jegyzetek 2.) vett figyelembe a városok sikerességének értékelésében (Enyedi, 1998).

Lengyel Imre egy piramismodellben összegezte a régiók versenyképességét meghatározó tényezőket (4. ábra). A modell talapzatát a hosszú távú sikerességhez elengedhetetlen társadalmi és gazdasági faktorok alkotják, itt jelennek meg a környezeti szempontok is. A piramis középső részén szerepelnek az alaptényezők, amelyek döntő fontossággal bírnak. A régiók versenyképességét a régióban élők életminősége határozza meg. Lengyel Imre a jólétet alapvetően a térség jövedelmére és foglalkoztatottsági szintjére vezeti vissza.⁶

⁵ A regionális versenyképesség meghatározására korábban döntően a következő tényezőket vizsgálták:
— a regionális GDP egy lakosra jutó nagyságát,
— a régióban a munkatermelékenységet,
— a régióban a foglalkoztatottsági rátát,
— a régió gazdaságának nyitottságát (Lengyel, 2003).

⁶ Legalapvetőbb feltételként a közgazdaságtani tényezők jelennek meg, viszonylag hangsúlyos elemként megjelennek a humángazdaság alapjai mint a társadalmi kohézió, a társadalmi szerkezet, intézményi- és társadalmi tőke. Sokkal kevésbé hangsúlyos elem a környezeti fenntarthatóság kérdése, inkább ez is az életminőség kritériuma Lengyel értelmezésben.

4. ábra: Régiók versenyképességének piramis-modellje

(Forrás: Lengyel Imre, 2000)

Koltai Zoltán értelmezésében már sokrétű kritériumrendszert fogalmazott meg a régiók versenyképességét illetően, magába foglalva a gazdasági szerkezettől, innovációs kultúra, elérhetőség munkaerő felkészültségét, környezetminőséget, döntési központok, problémakezelő képességet egyaránt (Jegyzetek: 3.). Koltai Zoltán kritériumai elsősorban a régiók központjaira alkalmazhatók, az alkalmazott kritériumok kistérségi szinten nehezen értelmezhetők, illetve alapvetően az urbánus térségekre teljesülnek⁷.

Vidéki térségek versenyképességének értelmezése

Az Európai Bizottság 2004-ben elfogadta az OECD definícióját a rurális térségekről, amely alapján vidéki térségeknek tekinthetjük mindazokat a térségeket, amelyekre teljesül az alábbi állítások valamelyike:

- Települési szinten: 150 fő/km² alatti népsűrűség
- Térségi szinten: három térségtípus
 - Dominánsan rurális régiók, melyekben a lakosság több mint 50%-a él „rurális településeken”.
 - Szignifikánsan rurális régiók, ahol a lakosság 15–50%-a él „rurális településeken”.
 - Dominánsan urbánus régiók, ahol a lakoságnak kevesebb, mint 15%-a él „rurális településeken”.

⁷ E kritériumrendszer alapján csak a nagyvárosi kistérségek számítanának versenyképesnek (innovációs kultúra, döntési központok stb.).

Az ország területe az európai átlagnál jóval nagyobb arányban vidéki (rurális) jellegű. A korábbi tapasztalatok alapján a vidéki térségek lehatárolásának szabályait továbbfejlesztették így 2007–2013 között a 120 fő/km² népsűrűséget meg nem haladó, vagy 10.000 főnél kevesebb lakosú településeket tekintik vidéki térségnek, kivéve a budapesti agglomeráció településeit, de beleértve azokat a nem vidékinek számító településeknek a külterületeit, amelyekben a teljes népesség több mint 2%-a él a külterületeken. Ez az ország településeinek 95%-át, területének 87%-át és a népesség 45%-át fedi le. A vidéki térségek azt a sajátos térségtípust képviselik, ahol alacsonyabb a népsűrűség, ahol a megélhetést jellemzően a föld biztosítja, valamint általános a nem városi jellegű (falusi, kisvárosi, egyes régiókban pedig a tanyákra jellemző) településszerkezet (Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 2007–2013).

Vidéki térségeinket sajátos – sok esetben egyre értékesebbnek tekintett – adottságok (alacsony fokú urbanizáltság, kis népsűrűség, természeti területek magas aránya) és jellegzetes társadalmi-gazdasági problémák jellemzik. Átlag alatti jövedelemszint a városokhoz képest, alacsonyabb a befektetési, a vállalkozói aktivitás, az urbánus térségekhez képest rosszabb az infrastrukturális ellátottság, nagyon sok vidéki kistérségben átlag feletti a munkanélküliség, magas az elvándorlás, különösen az aprófalvakat fenyegeti az elöregedés, magas az agráriumban foglalkoztatottak aránya és még sorolhatnánk a negatív jellemzőket. Azonban mégsem állhat/áll le az élet a városok határában, vidéki térségek is rendelkezhetnek jelentős népességmegtartó erővel. Sajnos a versenyképességi elemzések döntően a gazdaság hajtómotorjaként megjelenő ipart és szolgáltatásokat vizsgálják.

Az alábbiakban áttekintem, hogyan értelmezik a szakirodalomban a vidéki térségek gazdasági teljesítményét, versenyképességét. A vidéki Európa képe egyre inkább összekapcsolódik az elvándorlás, az elöregedés képével, a technológiai fejlődés is inkább csak a foglalkoztatottság csökkenését okozza a mezőgazdasági szektorban. Az 1990-es években végzett összehasonlító elemzések mutatják, hogy Európában a vidéki térségekben a mezőgazdaság súlyának csökkenése együtt járt az ipari és a szolgáltatási szektorok bővülésével. Azonban a mai napig a vidéki térségekben a szolgáltatások súlya a gazdaságban 10%-kal alacsonyabb, mint a városias térségekben. Bár több vidéki térségben a nem-mezőgazdasági munkahelyek növekedése nem tudta kompenzálni az elveszített mezőgazdasági munkahelyeket, vannak példák, ahol a foglalkoztatás bővülése meghaladta a városi térségét. Az, hogy a leginkább rurális jellegű térségekben sem haladja meg a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a 15%-ot az EU 15-ök esetében, mutatja, hogy ma már vidéki térségek gazdaságának nem kizárólagosan a mezőgazdaság lehet a gerince (Terluin, 2003). A vidéki térségek képe az Európai Unióban igen változatos, vannak köztük nyertesek és vesztesek egyaránt. Ez a mozaikosság felveti a kérdést, milyen mozgatórugók, erők állnak e jelenség mögött. Mi okozza a vidéki térségek eltérő

gazdasági teljesítményét? A térségek eltérő gazdasági teljesítménye mögött lokális és globális tényezők kölcsönhatása áll. A kérdés összetettségét a következő szempontok is megvilágítják:

- Hazánkban, hasonlóan Európa többi vidéki térségéhez az utóbbi évtizedben egyre intenzívebb a rurális térségekből történő elvándorlás. A megélhetési lehetőségek hiányában a legtöbben feltehetően a munkavállalás és a jobb megélhetés reményében távoznak. Ebből a szempontból pozitív változás csak a közép-magyarországi, valamint a közép- és nyugat-dunántúli régiókban történt; az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban azonban kedvezőtlenebb a vándorlási egyenleg. A jelenlegi tendenciák változatlansága esetén Magyarországon valamennyi régióban a népesség elöregedésére, az inaktív népesség arányának növekedésére kell számítani (Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 2007–2013).
- Különösen az utóbbi másfél évtizedben, hazánkban is erőteljesen jelentkező szuburbanizációs folyamatok következtében vannak térségek (kistelepülések), ahol a vándorlási mérleg pozitív, ami szintén konfliktusok elé állíthatja a helyi közösségeket. A bevándorlók csoportja nagyon változatos: gazdaságilag aktív emberek, nyugdíjasok, és visszatérők. A beköltözők vágyai és elvárásai – amelyek leggyakrabban a vidéki idillhez, a környezet minőségéhez, az alacsonyabb megélhetési költségekhez kapcsolódnak – példátlan kihívás elé állítják az ottani kultúrát, közösséget. Ebben az összefüggésben a vidéki térségek fejlődése komplex gazdasági, társadalmi és politikai folyamat, amelynek eredménye a szereplők közötti erőviszonyoktól függ.
- A vidéki térségekre hatnak a gazdasági, a társadalmi és a környezeti változásokat egyaránt okozó globalizációs folyamatok, mint a tőke növekvő mobilitása, a termelési folyamat különböző fázisainak szétválása, amely a vállalatok szervezeti felépítését befolyásolja. A kommunikációs technológia fejlődésének következtében csökkennek a távolságok és változásokat hoznak a különböző geopolitikai események, mint a hidegháború vége, az Európai Unió kibővülése, kereskedelem liberalizációs tárgyalások (Terluin, 2003).

A vidéki térségek fejlődése a globális hatótényezők és a helyi válaszok kölcsönhatásának eredménye. A helyi válaszok a gazdasági tevékenységek változatosságán, a helyi adottságoknak a mindenkori igényeknek és feltételeknek megfelelő hasznosításán és a lokális szereplőknek a megváltozott feltételekhez való alkalmazkodásán múlnak. A válaszok nagyban függenek a helyi közösség strukturális és intézményi felépítésén, a hagyományokon, a helyi vezetésen. Nemcsak a helyi, regionális társadalmi-gazdasági folyamatoknak, de a nemzeti szintnek is nagy jelentősége van a vidéki térségek fejlődésében, hiszen a központi kormányok a felelősek az erőforrások elosztásáért az infrastruktúra, a szociális biztonság, az oktatás, vidék- és mezőgazdasági fejlesztések stb. területén. Még az eddig áttekintett tényezők sem adnak egzakt választ a vidéki térségek fejlődéséről, a továbbiakban áttekin-tem a legfontosabb elméleteket a vidéki térségek fejlődésének hajtóerőiről.

A gazdasági fejlődést szűkebb értelemben általában, ahogy ezt a versenyképességhez kapcsolódóan is láthattuk, az egy főre jutó GDP növekedéshez szokták kapcsolni. A gazdasági fejlődés tágabb értelmezésében és főleg a vidéki térségekhez kapcsolódóan már társadalmi-kulturális és politikai dimenziót is figyelembe vesznek a gazdasági szempontok mellett. A társadalmi-kulturális dimenzió magába foglalja a kulturális igényeket, a közösségi identitást, a politikai dimenzió pedig utal arra, hogy az egyének csoportjai milyen mértékben vesznek részt a döntési folyamatokban.

Számos elmélet foglalkozik a regionális fejlődéssel, amelyek azonban egy pontban közösek: elsősorban a régióban megtermelt javakra koncentrálnak, ami azonban kimondottan a régió iparának versenyképességéhez köthető. Az első közgazdaságtani elméletek általában az exportra termelő ágazatok forrásnövelő szerepét (hagyományos modellek), a fejlődő ipari térségek növekvő előnyét (agglomerációs modellek) emelik ki, majd az egyre inkább előtérbe kerülő elméletek a helyi sajátosságokra (helyi milió modellek), kezdeményező készségre, innovációra való képességre (területi innovációs modellek) helyezik a hangsúlyt (*Jegyzetek 4.*).

A fenti elméleteken túl vita alakult ki a vidéki térségek gazdasági fejlődéséről is, központban azzal a kérdéssel, hogy a vidékfejlesztés miképpen serkentheti a gazdasági növekedést a rurális térségekben.

Három különböző szemlélet különíthető el:

1. Exogén fejlődési megközelítés
2. Endogén fejlődési megközelítés
3. Az exogén és endogén fejlődés megközelítés elegye

Ezek a megközelítési módok többé-kevésbé a vidékfejlesztés elméletének kronologikus fejlődését is mutatják. Számos párhuzam figyelhető meg az agglomerációs, a helyi milió és a területi innovációs modellekkel.

Az exogén fejlődési elméletek legfontosabb jellemzői, hogy a kívülről meghatározott vidékfejlesztést meghatározott régiókra alkalmazzák és a fejlődés hasznát kivonják a régióból és elnyomják a helyi értékeket. Az exogén modellek azon a nézeten alapulnak, hogy a modernizáció a gazdasági tevékenységek városi és vidéki területek közötti megosztásának eredménye: a városi térségek az ipari tevékenységeknek és a szolgáltatásoknak a fő színtereivé válnak a vidéki területek pedig a mezőgazdaságé, erősen függve a városoktól. A szemlélet alapvetően határozta meg az EU agrárpolitikáját az 1980-es évekig. A nyolcvanas években jelentkező problémák – mint a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének csökkenése, a növekvő társadalmi és szociális költségek vagy a környezet-szennyezés miatt ipari vállalatokat telepítettek vidékre, hogy munkahelyeket teremtsenek a vidéki népesség számára. Ezek az elméletek az 1970-es évek végére népszerűségüket veszítették, miután

nem hoztak fenntartható gazdasági fejlődést a vidéki térségek számára és magukkal vonták a CAP reformját is.⁸

Az endogén fejlődés alatt helyi kezdeményezés alapján indult, helyi erőforrásokon alapuló fejlesztést/fejlődést értünk. Az exogén fejlődéssel ellentétben a fejlődés haszna a helyi gazdaságban marad és a helyi értékeket tiszteletben tartják. A vidékfejlesztésen belül a hangsúly eltolódott a vidéki gazdaság diverzifikációja felé, az alulról építkezés elve került előtérbe, a helyi vállalkozások támogatása, a helyi kezdeményezések bátorítása, gondoskodás a megfelelő képzésről.

Két jellegzetesen rurális elméletet lehet kiemelni: a közösség vezette vidékfejlesztési elmélet és *Bryden* elmélete, mint a vidéki térségek számára kompetitív előnyök létrehozása, a mozdíthatatlan erőforrások kiaknázása révén.

A közösség vezette vidékfejlesztési elmélet központi eleme a helyi szereplők „önsegítő” – önszervező képességének erősítése, amit a helyi gazdaság fejlődésének elindításában és fenntartásában alapfeltételnek tartanak. A partnerség-építés és az intézményi hálózat fejlesztése tekinthető a fő eszközöknek. A szakirodalomban a közösség vezette vidékfejlesztés mellett közösségfejlesztés (*community development*), alulról építkező partnerség (*bottom-up partnership approach*) fogalmak mind erre a megközelítésre utalnak.⁹

A közösség vezette vidékfejlesztés kiinduló pontja az a megfigyelés, hogy sok vidéki térség és közösség szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik gazdasági fejlődés generálásában, annak következtében, hogy a gazdasági problémák megoldására elégtelenek a képességek, nem megfelelő az intézményi környezet, nincs politikai döntési kompetencia. A problémák kezelésére a megoldás a közösség „önsegítő” képességének erősítése. A végső cél, hogy megváltozzon a helyi szereplők hozzáállása, az apátiát, beletörődést lelkesedés és önmagára-támaszkodás váltsa fel. Az intézményi hálózat fejlesztése különösen a helyi, regionális és nemzeti hatóságok közötti kapcsolatrendszer szempontjából fontos, hiszen a közösség vezette fejlesztés olyan intézményi struktúrát igényel, amely bátorítja az alulról jövő kezdeményezéseket.

Bryden szerint a globalizációs folyamatok közepette, amikor rendkívül magas a tőke-, az információ-, a kvalifikált munkaerő és egyéb javak áramlásának, mozgásának szabadsága, ezek az erőforrások már nem nyújtanak stabil alapot a vidéki térségek fejlesztésére. Ezek a „mozdítható” erőforrások szűkösek, a vidéki térségeknek versenyezni kell egymással ezen erőforrások megszerzéséért

⁸ Ezen elméletek és a gyakorlat sikertelenségének alapvető indoka a fenntarthatóság és az élıhetőség szempontrendszerének figyelmen kívül hagyása. Az elmélet és gyakorlat bukása igazolja, hogy komplex megközelítésre van szükség.

⁹ Az elmélet leghangsúlyosabb eleme az élıhetőséghez, a humángazdasághoz kapcsolódó szempontrendszer. A versenyképesség elérését a társadalom fejlesztésén keresztül képzei el, hiszen a gazdasági folyamatok, a sikeresség is a „fejekben dől el”. A környezeti, fenntarthatósági szempont azonban hiányzik a megközelítésből. Az elmélet azonban a vidékfejlesztés egy nagyon hangsúlyos elemére hívja fel a figyelmet. A hazai Leader alacsony hatékonyságának a közösségfejlesztési gyakorlat hiánya az egyik oka.

másrészt pedig a siker egymás kárára érhető el. Így *Bryden* tézise kimondja, hogy a vidéki térségek kompetitív előnye a „*mozdíthatatlan*” erőforrásokon alapuljon, amelyek azonban nem versenyezhetnek. A „*mozdíthatatlan*” erőforrások adott térséghez kötődnek, és nem mozdíthatók el egyik helyszínről a másikra. Egyesek megfoghatóak, mint az ingatlanok, a fizikai infrastruktúra és a természeti erőforrások, de vannak megfoghatatlan, eszmei javak, mint tudás, kultúra stb. *Bryden* a mozdíthatatlan erőforrások négy csoportját különbözteti meg: társadalmi, kulturális, környezeti, helyi tudás tőke. A mozdíthatatlan erőforrások meghatározzák a helyi fejlődés lehetőségeit és korlátait és tükrözik a helyi és a regionális intézményrendszer hatékonyságát e lehetőségek és korlátok kezelésében (*Bryden*, 2000, 2003).

Bryden szerint a mozdíthatatlan erőforrások csoportjai:

- **Társadalmi tőke:** magába foglalja a társadalom olyan sajátosságait, mint a másokba vetett bizalom, a közösségi normák, hálózatok, amelyek a társadalom hatékonyságát növelik.
- **Kulturális tőke:** magába foglalja a történelmet, szokásokat, nyelvet, zenét, művészeteket, amelyek területéhez köthetők.
- **Környezeti tőke:** ami egy térség aktuális fizikai adottságaira utal. Magába foglalja mind a természeti környezeti tőkét (táj, éghajlat stb.) mind az épített környezeti tőkét (történelmi jelentőségű építmények, szerkezetek, fizikai és turisztikai infrastruktúra).
- **Helyi tudás tőke:** ez egy térség képessége formális és informális tudás és információ-tömeg generálására, fenntartására és felhasználására (*Bryden*, 2000).¹⁰

Az endogén fejlődési megközelítés minden régióban helyi fejlődési potenciál meglétét feltételezi, ami kiaknázásra vár. *Slee* (1993) értelmezésében az endogén fejlődés nem egy fogalom kidolgozott elméleti gyökerekkel, hanem inkább a vidékfejlesztés egy perspektívája, értelmezése. Tagadja endogén fejlődési modell létezését, ehelyett úgy tekint rá, mint exogén modellre, ahol a fejlődés meghatározói külső erők, de a folyamatot endogén erők is befolyásolják. Az endogén fejlődési modellben a „*fiók üzemek*” létrehozására irányuló stratégia helyett a helyi vállalkozások támogatására, a hagyományos bürokratikus támogatástól hálózati funkciókkal rendelkező kezdeményezők létrehozására került a hangsúly, de a fejlődési folyamata alapvetően nem változott (*Slee*, 1993).

Az exogén és endogén fejlődés megközelítés elegyként megnevezett elmélet elveti az exogén és endogén modellek végtelen megközelítési módját, ehelyett hangsúlyozza a fejlődési folyamat során a helyi és a külső erők kölcsönhatásait. Ez az elmélet a vidékfejlesztést a globalizációs folyamatokhoz kapcsolja a kommunikációs és az információs technológiák gyors fejlődése következtében. A válto-

¹⁰ Az eddigi értelmezésekhez képest legteljesebben tartalmazza a környezeti és a társadalmi szempontrendszert. A környezeti szempontokat azonban nem a fenntarthatósági korlátok oldaláról, hanem a hasznosítható tőke/érték oldalról közelíti. A gazdasági vonatkozásokat mindezen tőke hasznosításának folyamányaként szemléli.

zó globális környezetben a vidéki térségek mind helyi mind regionális hálózatok résztvevői, de a hálózatok mérete, irányultsága, és sűrűsége régióként különböző. Ezek a hálózatok lefednek vállalaton belüli kapcsolatokat, vállalatok közötti kapcsolatokat, vállalatok és helyi illetve nem helyi intézmények közötti kapcsolatokat. A vidékfejlesztés a hálózatok szövevényének tekinthető, amelyekben mobilizálják az erőforrásokat, és amelyekben a kontrollt a helyi és a külső erők összjátéka adja.¹¹

A helyi erőforrások mobilizálásán, a helyi közösség cselekvő közreműködésén alapulnak a például Ausztriában mindennapi gyakorlatnak minősülő Local Agenda 21 programok, amelyek a természeti környezet fejlesztése mellett felölelik az épített környezet, közlekedés, energiaellátás, agrárium fejlesztését (Füle, Szlávik, Turchany, 2002) egyaránt, tehát valamennyi olyan ágazatot, tématerületet, amelyek egy város, falu életét, jövőjét meghatározzák.

Az OECD 2001-es kiadványában fogalmazzák meg a területi tőke fogalmát, hiszen már régóta nyilvánvalóvá vált, hogy a vidéki térségek nem kategorizálhatók az addigi versenyképességi szempontok szerint. Egy térség területi tőkéje *„különbözik minden más térségétől, sokféle tényező határozza meg, amelyek között megtalálható a földrajzi helyzet, méret, termelési tényezőellátottság, éghajlat, hagyományok, természeti adottságok, életminőség vagy a városok által nyújtott agglomerációs hatások... Egyéb faktorok mint hagyományok, íratlan szabályok, amelyek lehetővé teszik, hogy a gazdasági szereplők együttműködjenek akár bizonytalan körülmények között is vagy a szolidaritás vagy együttműködés valamely ötlet kifejlesztésében, megvalósításában azonos gazdasági ágban működő kis és közepes vállalkozások által (szociális tőke). Végül ott van egy megfoghatatlan faktor: „valami a levegőben”, a „környezet”, amely az intézmények, szabályok, gyakorlatok, termelők, kutatók, politikusok együttesének eredménye, amely bizonyos kreativitást, innovációt tesz lehetővé. A „területi tőke” a beruházások nagyobb arányú megtérülését teszi lehetővé, hiszen a térséghez jobban alkalmazkodtak, hatékonyabban hasznosítják értékeit és adottságait.”* (OECD Territorial Outlook, Territorial Economy, 2001; Terluin, 2001)¹²

Nagyon érdekes a Leader program versenyképességi értelmezése (Leader, 2001), amelyben a környezeti és a táji vonatkozások sokkal nagyobb jelentőséget kapnak és ahol a fenntarthatóság alappilléreihez hasonlóan azonos súllyal jelenik meg a gazdaság, a társadalom és a környezet szempontrendszere. A Jelentés a *Vidéki térségek globális versenyképességéről* a területi versenyképesség négy dimenzióját fogalmazza meg:

¹¹ A modell elsőként magába foglalja a versenyképesség egy alapvető elemét, a nagytérségi összefüggéseket, kapcsolatrendszert.

¹² A fogalom nagyon jól szemlélteti a „probléma” komplexitását, bonyolultságát, az egyedi megközelítés szükségességét, viszont strukturátlansága miatt alkalmazhatósága korlátozott. Önmagában nem lehet az elemzés alapja.

- „**társadalmi versenyképesség**” – a bevont szereplők képessége arra, hogy hatékonyan együttműködjenek közös elvek alapján különböző intézményi szintek támogatásával;
- „**környezeti versenyképesség**” – a bevont szereplők képessége arra, hogy környezetükből a lehető legtöbbet hozzák ki, térségük különleges elemévé téve azt, miközben biztosítják a természeti erőforrások és örökség megőrzését és revitalizációját;
- „**gazdasági versenyképesség**” – a szereplők képessége arra, hogy a térségben maximális hozzáadott értéket hozzanak létre és tartsanak fenn a különböző szektorok közötti kapcsolat erősítésével és egyesített erőforrásaik révén a helyi termékek és szolgáltatások értékének és különlegességének fokozásával;
- „**globális versenyképesség**” – a szereplők képessége arra, hogy meghatározzák térségük szerepét más területekhez képest és általában a külső világ viszonylatában, oly módon hogy területi terük megformálásával biztosítsák életképességét a globális kontextusban¹³ (Leader, 2001).

A vidékfejlesztés komplex szempontrendszerét tükrözi, a vidéki térségek fejlettségének/versenyképességének méréséhez is segítséget nyújt a PAIS projekt, amelynek keretében egy komplex szempont és indikátorrendszert (életminőség/társadalmi jólét, gazdasági teljesítmény, demográfiai jellemzők) állított össze a projekt keretében együttműködő szakértőgárda (*Jegyzetek 5*).

A szakirodalom feldolgozása valamint az élhetőség, fenntarthatóság és a versenyképesség összesített szempontrendszere alapján azokat a **vidéki térségeket** tekintem **versenyképesnek/sikeresnek**, amelyek **képesek a népesség hosszú távú megtartására**, megfelelő szintű **jövedelmet és életminőséget** biztosítva a lakosság számára, miközben **fenntartható módon gazdálkodnak természeti és kulturális értékekkel, javaikkal**. A fentiek elérésének alapvető eszköze a **helyi szereplők együttműködési képessége, az újításra, az innovációra való készsége**. A térségi szintű versenyképesség nélkülözhetetlen feltétele a helyi adottságokhoz idomuló alkalmazkodás a külső környezet kihívásaihoz.

Táji szempontok az Európai Unióban fejlesztéspolitikájában

A fejlesztéspolitika formai keretrendszerét a települési szinttől az európai fejlesztési stratégiák egymásra épülő rendszere határozza meg. A tanulmány készítése során elemeztem az Európai Unió legfontosabb fejlesztési stratégiáit, területi jellegű dokumentumait, annak feltárása érdekében, hogyan érvényesülnek a fejlesztési stratégiákban és támogatáspolitikájában a táji értékek, erőforrások (2. táblázat).

¹³ A Leader elméletében jelenik meg legjobban az élhetőség, a fenntarthatóság és a versenyképesség feltételrendszere. A Leader program hazai sikertelenségét a sematikus elemekből felépülő, a helyi adottságokat, a helyi társadalom képességeit ill. külső környezetet kevésbé figyelembevevő stratégiák illetve a közösségfejlesztési megközelítés hiánya okozza. A sikerességet gátolja, hogy kistérségi szinten a területi tervezés eszközei, feltételrendszere hiányosak, a fejlesztési társulások eszközrendszere elégtelen, kistérségi fejlesztési koncepció készül ugyan területrendezési terv azonban nem. A fejlesztési források kistérségi szinten hiányoznak még a pályázati önrész biztosításához is.

2. táblázat: A táj „megjelenése” az európai stratégiákban (saját szerkesztés)

Dokumentum a területi fejlődésről	Kibocsátó szervezet, dátum	Hangsúlyos elem	Hangsúlyozott versenyképesség szempontok	Környezet/ a táj „szerepe”
<i>White Paper on Growth, Competitiveness and Employment/ Fehér könyv a Növekedésről, a Versenyképességről és Foglalkoztatásról</i>	Európai Bizottság	Az Európai Unió versenyképessége	Gazdasági és társadalmi tényezők	Jobbára a környezetvédelmi projektek, aggodalmak a környezeti erőforrások „túlhasználatáról” mint jóléti veszteségről
<i>European Spatial Development Perspective (ESDP)/ Európai Területfejlesztési Perspektíva (ETP)</i>	Területi tervezésért felelős miniszterek informális tanácsa, 1999	Az EU területének kiegyensúlyozott fejlődése, versenyképesség	A gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontok azonos hangsúllyal szerepelnek, az „európai szociális modell” kiterjeszti a térben is.	A táj gazdasági tényezőként jelenik meg, Természetvédelem és gazdálkodás harmóniáját célzó Natura 2000 hálózat meghirdetése
<i>Territorial Agenda of the European Union/ Az Európai Unió Területi Agendája</i>	Területi tervezésért felelős miniszterek informális tanácsa, 2007	Területi kohézió	Gazdasági és társadalmi szempontok, Policentrikus városhálózat, hozzáférés az infrastruktúrához és a tudáshoz, kockázatkezelés, fenntartható fejlődés	Az ökológiai hálózat és kulturális értékek védelme, mint a fejlődés számára hozzáadott érték. A táj nem jelenik meg önálló szempontként.
<i>Community Strategic Guidelines/ Közösségi Stratégiai Iránymutat</i>	Európai Bizottság, 2005	Az Európai Unió versenyképessége	Gazdasági és társadalmi szempontok (foglalkoztatás és termelékenység)	Környezetvédelem mint szempont a régiók vonzerejének növeléséhez
<i>Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent Irányelvek az Európai Kontinens Fenntartható Területi Fejlődéséhez</i>	Európa Tanács, 2000	Területi kohézió, Fenntartható fejlődés	Harmónia a gazdasági, a társadalmi és az ökológiai szempontok között	A táj fontos szerepet kap a fejlesztési szempontokban, irányelvek különböző táj típusokra
<i>European Landscape Convention/ Európai Tájegyezmény</i>	Európa Tanács, 2000	Tájvédelem, tájgazdálkodás, és tájtervezés ösztönzése, Európai együttműködés a tájjal kapcsolatos témákban	kulturális, ökológiai és társadalmi területen a táj mint kiemelkedő közérdek	A tájnak kiemelkedő jelentősége van minden tervezési tevékenységben, folyamatban
<i>Európa 2020</i>	Európai Bizottság, Európai Tanács, 2010	– Intelligens növekedés: tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása. – Fenntartható növekedés: erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság. – Inkluzív növekedés: magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság kialakításának ösztönzése	K+F, digitális társadalom, oktatás, foglalkoztatás javítása, társadalmi felzárkóztatás; Termelékenység javítása, környezetbarát technológiák elterjesztése	Területi vonatkozásai nincsenek, táj nem jelenik meg, inkább a környezetvédelem/kibocsátás csökkentés, területi kohézió, és a természeti erőforrások jobb hasznosítása „jelszavakon” keresztül kerül említésre
<i>Duna Stratégia</i>	Európai Bizottság, 2011	Közlekedésfejlesztés, turizmus környezetvédelem, gazdaságfejlesztés, intézményfejlesztés	A Dunához mint természeti erőforráshoz köthető fejlesztési lehetőségek mint fenntartható közlekedésfejlesztés, energiagazdálkodás, turizmus stb.	Hangsúlyosak a környezetvédelmi és táji szempontok, kulturális és természeti örökség
<i>Territorial Agenda of the European Union/ 2020 Az Európai Unió Területi Agendája 2020</i>	Területi tervezésért felelős miniszterek informális tanácsa, 2011, Gödöllő	Területi kohézió	Régiók erős helyi gazdaságon nyugvó globális versenyképessége	Az ökológiai, a táji és a kulturális értékek védelme a fenntartható fejlődés feltétele
A vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatások	Európai Tanács 2006 2006/144/EK	Versenyképes mezőgazdaság, Vidék környezeti minőségének megőrzése Vidéki élet minőségének javítása	Versenyképes mezőgazdaság Tudás, innováció, együttműködés a versenyképesség alapja a vidéki társadalmakban	Fontos gazdasági, belső erőforrás

A dokumentumok közül néhányat kiragadva jól látható a versenyképesség kérdéskörének megkerülhetetlen szerepe a gazdasági és a társadalmi kohézióban, a gazdasági növekedésben és a foglalkoztatottságban, vagyis az egységes belső piac eredményes működtetésében.

A regionális politika célrendszerét meghatározta a **Lisszaboni stratégia**, megfogalmazva az unió legfontosabb politikai törekvését, hogy az Európai Uniót a „világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudás alapú gazdaságává kell tenni, mely képes a fenntartható gazdasági fejlődésre több és jobb munkahelyet és szorosabb társadalmi összetartást biztosítva”. A Göteborgi Csúcson 2001-ben a stratégiát kiegészítették a fenntartható fejlődés kritériumával.

A Lisszaboni stratégia területi vetületeként fogalmazták meg a regionális politikáról és területi kohézióról rendezett informális miniszteri találkozón az európai városok és régiók területi tőkéjének (*territorial capital*) erősítését, amely magában foglalja a térségek belső erőforrásainak hasznosítását, a területi integrációt és a területi kormányzást (a horizontális és vertikális politikai együttműködés erősítése).

A Területi tervezésért felelős miniszterek informális tanácskozásán 1999. május 10–11-én Potsdamban elfogadták az **Európai Területfejlesztési Perspektívát** (ETP)¹⁴, amely az európai, a nemzeti és a regionális fejlesztési politikák számára a következő célokat fogalmazza meg:

- Gazdasági és társadalmi kohézió,
- Természeti erőforrások és kulturális örökség megőrzése,
- Az európai régiók kiegyensúlyozottabb fejlődése.

Ezek a célok megfelelnek a területfejlesztés hagyományos célkitűzéseinek, a gazdasági és szociális kohézió az esélyegyenlőségnek, a kiegyensúlyozott fejlődés a hatékonyságnak, a természeti erőforrások és kulturális örökség megőrzése a fenntartható fejlődésnek. A régiók és a városok versenye nem vezethet társadalmi kirekesztéshez és nem utasíthatja el a környezetvédelmi felelősséget, az „európai szociális modell” gyakorlatilag kiterjeszti a szolidaritást a térben is. (Lengyel, 2003). Az ETP felhívja a figyelmet arra, hogy a természeti és a kulturális örökség egyben gazdasági tényező is, amely egyre fontosabb szerepet kap a területfejlesztésben. Az életminőség a településeken, városokban, a környező táj, a vidéki térségek ma már egyre jelentősebb szerepet játszanak a vállalatok telephelyválasztásában, a kulturális és természeti értékek pedig alapvetően meghatározzák a turizmus fejlődését. Az ETP felhívja a figyelmet az európai tájak egy közös sajátosságára, amely a folyamatos fejlődés, ami sajnos sok esetben uniformizálódáshoz a biodiverzitás csökkenéséhez vezet. Az ETP több irányelve szól a tájvédelemről és felhívja a figyelmet a táji értékekre, mint a területi fejlődés fontos forrásaira. Az ETP hirdeti meg először a természet- és tájvédelem újszemponitú megközelítését jelentő Natura 2000 hálózat bevezetését, amely a gazdálkodva, hasznosítva védeni elvet tükrözi.

¹⁴ Az ETP a fenntartható fejlődést biztosító gazdasági (versenyképesség), társadalmi (élhetőség) és környezeti (k. fenntarthatóság) feltételrendszer harmonikus egyensúlyát tűzi ki célul.

Itt kell megemlíteni az *Európai Unió Területi Agendáját* (Agenda), amelyet az ETP folytatásaként fogadtak el 2007 májusában. Az Agenda egy rövid politikai üzenet, amelynek célja az európai régiók és városok erőforrásainak mobilizálása a fenntartható gazdasági fejlődés és a több munkahely létesítése érdekében. Az Agenda az ESPON program (*European Spatial Planning Observation Network*) legfrissebb tudományos eredményeire támaszkodik és kapcsolódik a Lipcsei Kartához az integrált településfejlesztésről valamint az Európa Tanács által elfogadott *Irányelvek az Európai Kontinens Fenntartható Fejlődéséhez* (*Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*). Az Agenda a kihívásokra a regionális identitás erősítését, és a területi különbségek hatékonyabb kihasználását tekinti megfelelő válasznak. Az Agenda kijelöli az EU fejlődésének új területi prioritásait:

- A policentrikus fejlődés erősítése a különböző méretű régiók és városok együttműködése révén.
- A partnerség új formáinak és a területi kormányzás a városi és vidéki területek között.
- Határon átnyúló, versenyképes és innovatív regionális klaszterek támogatása.
- A Transz-Európai Hálózatok megerősítése és kiterjesztése.
- Transz-Európai kockázatkezelés támogatása (ideértve a klímaváltozás hatásait).
- Ökológiai hálózatok és kulturális és természeti erőforrások védelme.

A célok megfogalmazásában az Agenda nagyrészt visszatér az ETP irányelveihez kiegészítve a kockázatkezeléssel. Jellemzően komplex megközelítés helyett néhány kiragadott elvet hangsúlyoz. Új elemként jelenik meg a tájvédelemhez és a tájvédelemhez és -fejlesztéshez kapcsolódóan, hogy a dokumentum támogatja a kulturális és a természeti értékeket egybefogó útvonalak és hálózatok nemzetközi összefogással történő fejlesztését és fenntartását. Az Agendát megalapozó háttérdokumentumban sajnos a tájelemek két különböző fejezetben jelennek meg (természeti örökség illetve kulturális örökség), ami nem segíti a táji érdekek hatékony védelmét. A dokumentum nem foglalkozik a tájjal önállóan, ami visszalépést jelent a korábbi irányelvekhez képest. Az Agenda háttérdokumentációjának első munka-anyagában még külön fejezetben foglalkoztak az egyedülálló tájak, mint folyóvölgyek, tengerpartok, hegyvidékek sajátos problémáival, ami sajnos kimaradt a végső változatból.

Az Európai Bizottság által kiadott *Közösségi Stratégiai Iránymutatásokban* 2007–2013, a jelen programozási időszak kohéziós politikájának irányelveit fogalmazza meg. A dokumentum fő célja a Lisszaboni és a Göteborgi stratégia elveinek beépítése az unió kohéziós politikájába és a közösségi prioritások jobb integrálása a nemzeti és a regionális fejlesztési programokba. A stratégiai iránymutatás a következő irányelveket fogalmazza meg:

- „a tagállamok, a régiók és a városok vonzerejének növelése az elérhetőség javításával, a szolgáltatások megfelelő minőségének és szintjének biztosításával, valamint környezet megőrzésével,

- az innováció és a vállalkozói szellem, továbbá a tudásalapú gazdaság növekedésének a kutatási és innovációs képességekkel – ideértve az új információs és kommunikációs technológiákat – történő ösztönzése, valamint
- több és jobb munkahely oly módon történő megteremtése, hogy több embert vonzanak a foglalkoztatás vagy a vállalkozói tevékenység körébe, valamint fejlesztik a munkavállalók és a vállalkozások alkalmazkodóképességét, és növelik a humánerőforrásba történő.” (COM(2005) 0299, 2005).¹⁵

A stratégiai dokumentum szerint az Európai Unió versenyképességének növelésére a kulcsmegoldás a gazdasági és szociális feltételek javítása. Elsősorban az első irányelvben jelenik meg a környezetvédelem prioritásként (infrastruktúra, kockázat-megelőzés, Kyotoi protocol kötelezettségei, energiahatékonyság, megújuló erőforrások és alternatív technológiák). A stratégiai iránymutatások a kohéziós politika területi hatásait hangsúlyozzák és elsősorban ebben az összefüggésben bukkannak fel a táji szempontok. A dokumentum hangsúlyozza, hogy a fejlesztési stratégiákban a táji adottságok figyelembevétele javítja a területi kohéziót és a régióon belüli illetve régiók közötti együttműködést. A vidéki térségek esetében a táji értékek a versenyképesség alapját jelentik, a belső erőforrások, a kulturális és a természeti értékek nyújtanak lehetőséget a gazdasági diverzifikáció számára.

A Lisszaboni stratégia által előtérbe helyezett versenyképesség megjelenik az Európai Unió agrár- és vidékfejlesztési politikájában is. A miniszteri tanács által elfogadott szabályozás¹⁶ négy prioritási tengelyt határoz meg:

- mezőgazdaság és erdészet versenyképességének javítása,
- a környezet és a vidéki térségek minőségének javítása a tájgazdálkodás támogatásával
- vidéki térségekben élők életminőségének javítása és a gazdasági tevékenységek diverzifikációjának elősegítése,
- Leader, alulról induló kezdeményezések támogatása.

A vidékpolitika alapelveiben a vidéki térségek fejlesztésének komplex feltételrendszerét fogalmazza meg. Alapvetően a mezőgazdaságot erdőgazdálkodás versenyképességére teszi a hangsúlyt a gazdasági ágazatok között, hangsúlyozza az élıhetőség és a környezeti fenntarthatóság elveit is.

A Területi Tervezésért felelıs Miniszterek Európai Konferenciája (Európa Tanács) 2000 szeptemberében fogadta el az „*Irányelvek az Európai Kontinens Fenntartható Fejlődéséhez*” című dokumentumot (*Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*), amely egy politikai ajánlás a területfejlesztési intézkedések és kezdeményezések és nemzetközi együttműködések számára. A dokumentum célja, hogy összehangolja gazdasági és szociális követelményeket

¹⁵ Alapvetően a versenyképességi és az élıhetőségi elveken van a hangsúly.

¹⁶ COUNCIL REGULATION (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)

az adott térség ökológiai és szociális funkcióival, ezáltal hozzájárulva a hosszú távú, kiegyenlített területi fejlődéshez¹⁷.

Az Európa Tanácsnak jelentős a szerepe a tájvédelemben. Számos nemzetközi jogi dokumentumnak van közvetlen vagy közvetett hatása a tájértékekre, bár specifikusan és átfogóan egy sem foglalkozott az európai tájakkal és védelmükkel. Az Európai Tájkonvenció töltötte be ezt az űrt. 2000 júliusában az Európa Tanács elfogadta és aláírásra megnyitotta a 41 tagállamnak az **Európai Tájegyezményt**. A tájfenntartás tájvédelem szempontjából a Tanács kezdeményezése kulcsfontosságú. Az egyezmény célja, hogy elősegítse a tájak védelmét, kezelését és tervezését valamint, hogy hozzájáruljon a tájak terén megvalósuló európai együttműködéshez. Az egyezmény hatálya a felek teljes területére kiterjed, érvényes mind a természeti, vidéki, városi és városkörnyéki térségekre. (Ide értendők a szárazföld, a belvizek és a tengeri területek is.) A definíció szerint a táj magába foglalja mind a kiemelkedő minőségű, mind az átlagos vagy leromlott állagú tájakat is. A tájegyezmény ajánlásokat fogalmaz meg minden európai tájtípusra ami Európában előfordul. Az egyezmény általános célja, hogy bátorítsa a hatóságokat, hogy olyan politikát folytassanak mind helyi mind regionális, nemzeti és nemzetközi szinten, amely fenntartja, illetve fejleszti a tájak minőségét és ráébreszti a szervezeteket és a helyi hatóságokat a tájak fontosságára és értékére (*Jegyzetek 6*).

A Lisszaboni stratégiát felülíró **Európa 2020 stratégia** a gazdasági válságból való kilábalás mellett sokkal nagyobb hangsúlyt kíván fektetni a kutatás-fejlesztés, innováció mellett a humán erőforrás-fejlesztésre, a szegregáció leküzdésére. A Bizottság a lényegi különbségek között hangsúlyozza az erősebb kormányzást (európai uniós kontroll, monitoring, szankciók) és a gazdasági kormányzás (EU és nemzeti koordináció, finanszírozás, konvergencia és reform programok) jelentőségét.

A Lisszaboni stratégia kudarcából okulva a célok elérésének ellenőrzéséhez számon kérhető/mérhető, elvárt eredmények teljesülését írja elő a Bizottság (*Jegyzetek 7*). A stratégiának nincsenek területi vonatkozásai, nem említ speciális térség illetve tájtípusokat, az általa felvázolt problémák és konfliktusok egy jelentős része azonban erőteljesen sújtja a vidéki térségeket, mint például elöregedés, alulfoglalkoztatottság, szegregáció. Célkitűzésként megjelenik a területi kohézió, a természeti erőforrások jobb hasznosítása, az éghajlatváltozáshoz kötődő környezetvédelmi célokon keresztül villan csak fel a tájgazdálkodás. A jelenlegi mutatókat, folyamatokat látva, a célok eléréséhez sokkal átfogóbb, komplex szemléletű, a társadalom sokkal szélesebb rétegeit bevonó együttműködésen alapuló tervezésre, térségfejlesztési stratégiákra lenne szükség hazánkban.

2011-ben Gödöllőn fogadták el az **Európai Unió Területi Agendája 2020** című megállapodást. Nagyobb hangsúly került a város és vidék partnerségére, a különböző vidéki térségek szükségleteire és

¹⁷ Ez az első olyan európai szintű területfejlesztési stratégia, amely különböző tájtípusok (kultúrtáj, városi térségek, vidéki területek, hegyvidékek, tengerpartok és szigetek, eukorridorok, árterek, felhagyott ipari és katonai területek, határvidékek) fenntartásához, fejlesztéséhez fogalmaz meg ajánlásokat. Az itt megfogalmazott irányelvek részletesebben az Európai Tájkonvencióban jelennek meg.

lehetőségeire, arra a tényre, hogy lelassult a hátrányos helyzetű térségek felzárkózása, és felgyorsult a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok leszakadása. A TA2007-hez képest kiemelten hangsúlyozza a vidék és a város integrált fejlesztésének szükségességét, valamint a széles körű partnerségen nyugvó hely-alapú stratégiák kidolgozását. A TA2020¹⁸ céljai:

1. A policentrikus és kiegyensúlyozott területi fejlődés elősegítése
2. Az integrált fejlesztés ösztönzése a városokban, és a vidéki és sajátos adottságú régiókban
3. A határokon átnyúló és transznacionális funkcionális régiók területi integrációja
4. A régiók erős helyi gazdaságokon nyugvó globális versenyképességének biztosítása
5. A területi összeköttetés javítása az egyének, a közösségek és a vállalkozások érdekében
6. A régiók ökológiai, táji és kulturális értékeinek kezelése és összekapcsolása.

Az EU vidékpolitikájának prioritásai sokrétűen felölelik a vidéki térségek konfliktusait, de alapvetően gazdasági alapnak a mezőgazdaságot és az élelmiszeripart tekinti (*Jegyzetek 9*), bár nagy hangsúlyt fektet az innováció lehetőségeinek és az információs technológiák terjesztésére:

1. A mezőgazdasági és erdőgazdálkodási ágazat versenyképességének javítása
2. A környezet és a vidék minőségének javítása
3. A vidéki élet minőségének javítása és a vidéki gazdaság diverzifikálása
4. A helyi kapacitás (partnerség) kiépítése a foglalkoztatottság és a diverzifikáció érdekében (2006/144/EK).

Az Európai Unió regionális politikájában egyre nagyobb hangsúly kerül a térségi integrációra (place-based megközelítések). A 2014–2020 programozási időszakban bevezetésre kerülő két fontos új térségi integrációs eszköz (COM(2011) 615):

1. Integrated Territorial Investments (ITI) Integrált Területi Befektetések
2. Community-led Local Development (CLLD) Közösségvezérelt Helyi Fejlesztések¹⁹, amely tulajdonképpen a LEADER koncepció általánossá tételét jelenti a regionális politikában, amely kiindulási alapként kedvező feltételeket teremthet az endogén és közösségvezérelt vidékfejlesztési modellek megvalósulásának. A hazai felkészülés során felmerült lehetőségek azt erősítik, hogy a járási szint lehet a CLLD-k területi szintje.²⁰ Kiküszöbölheti a LEADER-ben is jelen lévő prob-

¹⁸ A TA2020 céljai között erőteljesebben jelen van a fenntartható fejlődés hármas kritériumrendszere illetve az élıhetőség, fenntarthatóság és versenyképesség komplex feltételrendszere.

¹⁹ KSK alapok közös rendeletterv 28. cikk

Közösségi szinten irányított helyi fejlesztés ...:

a) konkrét szubregionális területeket vesz célba;

b) irányítása az adott közösség szintjén történik, a helyi társadalmi-gazdasági érdekek köz- és magánszférabeli képviselőiből álló helyi akciócsoportok révén, ahol döntéshozatali szinten sem a közszféra, sem egyetlen más érdekcsoport nem rendelkezik a szavazati jogok 49%-ot meghaladó hányadával;

c) integrált és több ágazati területen alapuló helyi fejlesztési stratégiák révén valósul meg;

d) célja a helyi szükségletek és lehetőségek figyelembe vétele és a helyi környezet innovatív jellemzőinek bevonása, hálózatépítés és adott esetben együttműködés.

²⁰ A jelen tanulmány aktualitását és szükségességét erősíti.

lémát az ágazatok elkülönült kezelését, hiszen a CLLD egyetlen olyan eszköz, ahol a fejlesztések valamennyi alaptól finanszírozhatók.

Az elemzés során megállapítottam, hogy bár az Európai Unió legfontosabb célkitűzései között szerepel az életminőség javítása, a környezetvédelem, a területfejlesztési dokumentumokban nem jelennek meg kellő hangsúllyal a táji szempontok, hiszen a gazdasági versenyképesség javítása élvez elsődleges prioritást, itt kivételnek tekinthető a vidékfejlesztés. Az elhanyagoltság másik oka, hogy a területi tervezés nem tartozik a közösségi politikák közé. Talán ennek tudható be az is, hogy az Európa Tanács sokkal részletesebben foglalkozott a táji értékek fejlesztéspolitikában betöltött szerepével. Annak ellenére, hogy számos közösségi politika közvetlen vagy közvetett hatással van a tájra (például a közös agrárpolitika, a környezetvédelem, a kohéziós politika, a Transz-Európai Hálózatok), nem történt valódi elemzés arra vonatkozóan, hogy e politikák hogyan befolyásolják a táji adottságokat. Az Európai Unió felismerte, hogy a vidék a térségi munkamegosztás részeként nem tekinthető pusztán élelmiszertermelő térségnek (exogén fejlődési modell), és a harmonikus területi fejlődés érdekében a hagyományos agrártámogatások rendszerén kívül, kifejezetten a vidéki térségek sajátos problémáinak kezelésével közösségi szinten szükséges foglalkozni (fejlesztéspolitikát az endogén modell felé orientálni). A vidékfejlesztési politika több programozási időszakon keresztül fejlődve érte el mai formáját, de már ma is felfokozott vita zajlik a vidékfejlesztés jövőjéről.

Az EU vidékpolitikájának elvei teljes mértékben megfelelnek a modern, a belső erőforrások mozgósítására, a közösségformálásra épülő fejlesztési elveknek, amelyek magukba foglalják a táji erőforrások tiszteletét, fenntartható hasznosítását. Nyugat-Európában sikeresnek bizonyult a Leader megközelítés, amelynek lényege, hogy térségi/kistérségi szinten a helyi szereplők önszerveződő jelleggel, helyi akciócsoportokat hoznak létre, amelyek bonyolítják a stratégia-alkotást és a forráskezelést/pályáztatást: azaz a helyiek határozzák el, hogy közvetlen környezetükben milyen fejlesztésekre van szükség és milyen kisléptékű fejlesztések nyerjenek támogatást. A vidékfejlesztésben elért siker alapján a (CLLD) a Közösségvezérlés Helyi Fejlesztések révén az EU lehetőség kíván nyújtani a regionális politikában a hatékony, helyi együttműködésen alapuló fejlesztések megvalósítására. Nagyon sok múlik a helyi közösségeken, hazánk csak néhány éve tapasztalta meg, éli át a fejlesztéseknek ezt a módját és egy komoly tanulási, felkészülési időszakra van szükség, hogy a helyi erők ténylegesen képesek legyenek erőforrásaik jobb hasznosítására, a pályázati lehetőségek kihasználására (lásd esettanulmány).

Az egyes közösségi politikák hatásainak elemzésében jelentős előrelépés volt az ESPON program (European Spatial Planning Observatory Network) elindítása, de sajnálatos módon a táji szempontok leggyakrabban megosztva jelennek meg a természeti erőforrások és a kulturális örökség témákban. Szükséges lenne, hogy az ESPON program keretein belül önálló vizsgálatként indulna el a táji hatá-

sok értékelése. Szükséges lenne a legjelentősebb hatással bíró politikák és intézkedések céljait összehangolni, mint például a Natura 2000 és a kohéziós politika.

Táji szempontok a hazai területfejlesztési politikában

Nemzeti Fejlesztés 2020/ Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (OFTK)

Jelenleg társadalmi egyeztetés alatt áll a Nemzeti Fejlesztés 2020 című dokumentum, amely az Országos Területfejlesztési Konceptió (97/2005 (XII.25.) OGY) felülvizsgálataként készült el, és meghatározza a hazai fejlesztéspolitika kereteit 2014 és 2020 között. Elsőként a dokumentum gazdasági, környezeti és társadalmi csoportosításban sorra veszi a hazai társadalmat érő kihívásokat, trendeket és megfogalmazza a fejlesztéspolitika válaszait, prioritásait (*Jegyzetek 8*). Térhasználati elveket fogalmaz meg, amelyek elsősorban a fejlesztésekhez kapcsolódó prioritásokat, szempontokat és a közlekedésfejlesztés elveit határozza meg. A fejlesztéspolitikai prioritások megfogalmazásában komoly hiányosságokat pótol, átvéve, alkalmazva az EU Területi Agendájának prioritásait, mint határon átnyúló ökológiai rendszerek, város-vidék kapcsolat stb. A vidékpolitikát a korábbi OTK hagyományaira alapozva továbbviszi, nevesíti is a leghátrányosabb helyzetű térségeket. A vidéki térségek fejlesztésére az agrár- és élelmiszeripari fejlesztését, a helyi gazdaság megerősítését nevezi meg prioritásként. Kijelöli, lehatárolja az egyedi táji adottságokkal bíró térségeket, amelyek a „táji értékekre alapozott növekedés térségei”-vé válhatnak. A területfejlesztés alapegységeivé a megyéket teszi. Rövid összefoglalókban pozicionálja a megyéket és jelöli ki a legfontosabb fejlesztési irányokat (Nemzeti Fejlesztés 2020, Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió <http://www.nth.gov.hu>).

1.2. A tájhasználati rendszer, mint a fenntarthatóság, az élhetőség és a versenyképesség alapja

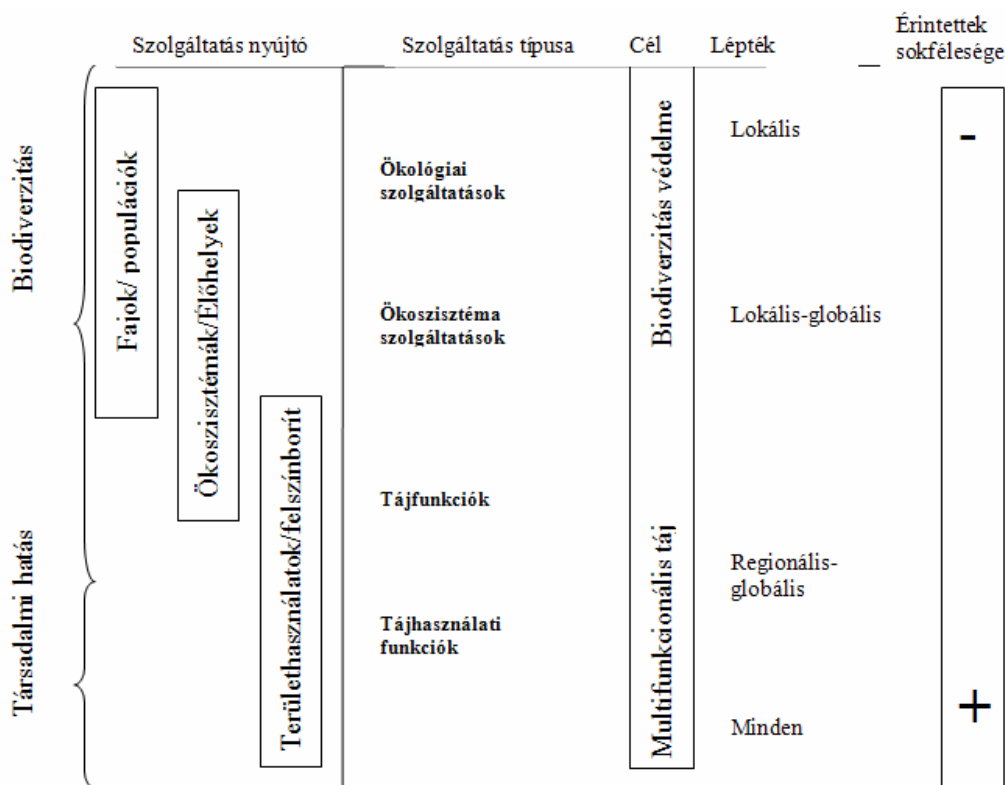
A belső értékgyártás a tájhasználati rendszerben tükröződik térségi szinten. Fontosnak tartom a tájhasználat szempontrendszerének figyelembevételét a versenyképesség elemzésekhez kapcsolódóan, mert a táj a mindenkori társadalmi, gazdasági és természeti folyamatok eredménye, lenyomata. Jelen van benne az összes, az emberi életet meghatározó szempont. *Balogh Ákos* (1993) hasonló értelmezésben definiálta a tájat, amely „*dinamikus egyensúlyú társadalmasított természet, az emberi közösségek élettere. Tartalmában és formájában múltját őrzi, tükrözi a természeti adottságokat, a társadalmi-gazdasági-politikai viszonyokat.*” A városias térségekkel, az agglomerációkkal ellentétben a vidéki térségek esetében a táji értékek, a táji adottságok felértékelődnek, jelentősen növelhetik a versenyképességet, hiszen hozzájárulnak a gazdasági diverzifikációhoz, az életminőség javításához. Amint a versenyképességi értelmezésekből és fejlesztési stratégiákból kiderül, sok esetben számolnak a környezeti tényezőkkel, de a táji/tájhasználati szempontok ritkán vagy egyáltalán nem merülnek fel.

A táj mai formáját a természeti és társadalmi erők szétválaszthatatlan hatásainak összességéből nyerte el, egy rendkívül összetett, sokrétű rendszerről van szó, vizsgálatához is több tudományterület eredményeit kell segítségül hívni. A tájhasznosítás formái meghatározzák a vidéki térségekben élők életminőségét, a tájhasználat sokrétűsége jelentősen növelheti a rurális térségek sikerességét. Felhívom a figyelmet, hogy nem a táji adottságok értékelését tartom fontosnak, hiszen ahány táj, térség annyiféle adottságokkal rendelkezik, hanem elsősorban arra helyezem a hangsúlyt, hogy hogyan hasznosítjuk táji erőforrásainkat.

A tájhasználati rendszer értékeléséhez tájfunkció elemzést alkalmaztam. A tájfunkciók illetve az ökoszisztéma szolgáltatások fogalma az óta terjedt el, mióta egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az emberi jólét alapvetően az élő rendszerek állapotával függ össze. Azokat a javakat, funkciókat, spirituális és esztétikai értékeket nevezzük **ökoszisztéma szolgáltatásoknak**, amelyeket az emberiség közvetve vagy közvetlenül felhasznál (Costanza et al., 1997; de Groot et al., 2002; MEA, 2005). A nemzetközi szakirodalomban az ökoszisztéma szolgáltatások többféle kategorizálásával találkozhatunk, de három főcsoport mégis egyértelműen kirajzolódik: ellátó- (pl. élelem, faanyag), szabályozó- (pl. szén-dioxid megkötés) és információs funkciók (pl. rekreáció, oktatás, esztétikai érték).

A fogalomrendszer gyökerei az 1970-es évekre vezethetők vissza, arra helyezve a hangsúlyt, hogy az ökológiai rendszerek által nyújtott javak tulajdonképpen gazdasági szolgáltatásnak tekinthetők, ezért különösen fontos a biodiverzitás védelme. A hazai szakirodalomban az 1960-as évektől foglalkoztak az erdők (Keresztesi, 1968; Mészöly, 1981) és a települési zöldfelületi rendszerek (Radó 2001) sokrétű funkcióinak felismerésével. Ezt követte a multifunkcionális mezőgazdaság gondolatának megszületése (EEC, 1992, Ángyán et al., 1999), melynek alapeszméje, hogy a mezőgazdaság termelői funkció mellett elismeri a vidéki térségekben betöltött kulturális és természetvédelmi jelentőségét is. Extenzív hasznosítású, javarészt természetközeli felszínborítással rendelkező térségek esetében az ökoszisztéma szolgáltatások és a tájfunkciók közé egyenlőségjel tehető, hiszen alapvetően a természet nyújtotta javak és létfenntartó folyamatok állnak a középpontban (Konkoly-Gyuró, 2011). Általában azonban, hiszen ma már jórészt a társadalomnak éppolyan fontos szerepe van táji rendszerek formálásában mint a természetnek (ahogy a tájfogalom is utal erre) az említett három alapfunkció kiegészül az „eltartó” funkcióval (illetve az ellátó funkció szerepét átveszi az eltartó), amely a mező-erdőgazdálkodást, lakóhely, szállítás, ipari termelés feltételeinek biztosítását foglalja magában. A **tájfunkció** fogalmát általában a térségek, a tájak, a tájhasználati rendszerek által nyújtott javakhoz, szolgáltatásokhoz köti a nemzetközi szakirodalom, amikor a terület- és a tájhasználat műszaki, kulturális és gazdasági jellemzőit is kiemelik az abiotikus és biotikus komponensek mellett (Lamarque et al., 2011). Itt tulajdonképpen nemcsak tájfunkcióról, hanem **tájhasználati funkcióról** is beszélhetünk (5. ábra), hiszen ezek a javak egyértelműen a társadalmi-gazdasági igényekhez köthetők és a társadalom tájalakító tevékenysége révén válnak elérhetővé. Sok esetben azonban nehezen

szétválaszthatók a tájfunkciók és tájhasználati funkciók, hiszen a művelt tájrészletek is szolgálhatnak esztétikai értékkel, vagy egy felhagyott bányató nyújt a társadalom számára rekreációs lehetőségeket. Norgaard (2010) figyelmezteti a kutatókat az ökoszisztéma kutatások egy jellemző hiányosságára, hogy azok gyakran túlzóan leegyszerűsítőek, a társadalmi hatások által kiváltott változásokkal nem számolnak. A kutató szerint fontos lenne az ökológiai és a társadalmi rendszer komplexebb, sokoldalúbb összekapcsolása és kiegészítő elemzésekre is szükség lehet²¹.

5. ábra: Fogalmak közti különbségek (Lamarque, 2011)

A hazai tájépítészeti terminológiában több szakkifejezés utal a táj fenntartható, erőforrás-megőrző hasznosítására: ilyen a tájgondozás, (de elsősorban) a **tájgazdálkodás** fogalma, amely Csemez Attila definíciója alapján (Csemez, 2009) a tájrehabilitálás, a természetvédelem, a tájvédelem, a környezetvédelem és a fenntartható területfejlesztés összhangjának megteremtése, beágyazása a megtartandó tájelemek rendszerébe. A fogalom-meghatározást azzal egészíteném ki, hogy **a tájhasználatok olyan rendszerét érthetjük alatta egy adott térségben, amely segíti a táj harmonikus működését, a tájfunkciók és a tájhasználati funkciók sokrétű, kielégítő szintű, hosszútávon fenntartható működését és egyben törekszik a társadalom mindenkori igényeinek a kielégítésére.**

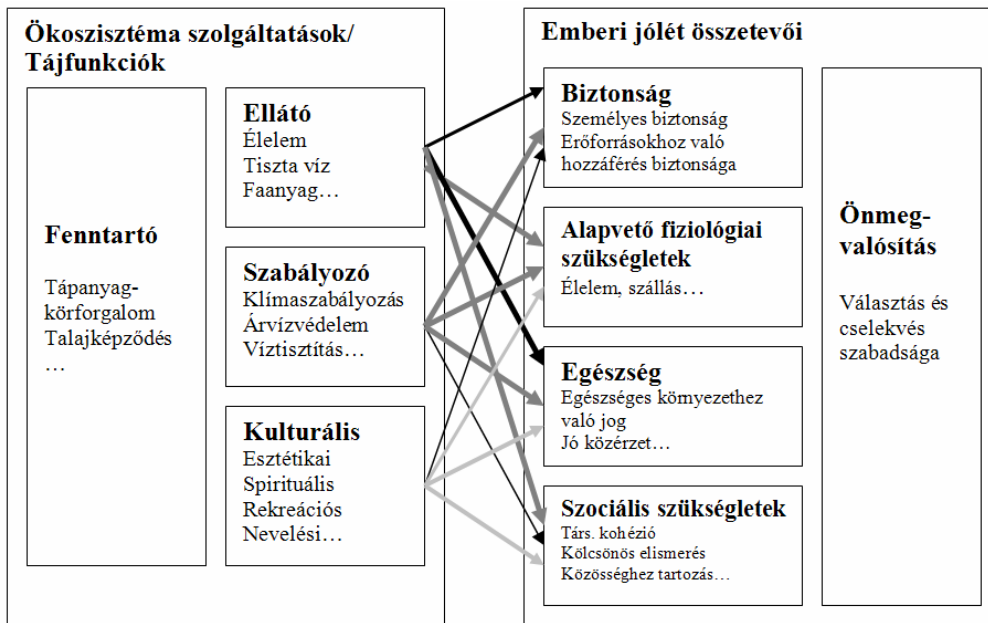
A tájhasználat sokrétűségének elve nem új keletű, az Európai Unió mezőgazdasági politikájában jelentős hangsúly eltolódás következett be, amely szerint a mezőgazdaság feladata nem csak élelem

²¹ Emiatt az ökoszisztéma szolgáltatásokból kifejlődött tájfunkció, tájhasználati funkció elemzés mellett döntöttem, hiszen itt nagyobb szerep jut a társadalmi hatásoknak, ami egyértelműen fontos az alapvetően rurális jellegű mintatér-ségben. Az esettanulmányban a tájfunkció elemzés, egy alapelemzés, amelyet egyéb gazdasági, társadalmi elemzés egészít ki.

előállítás, hanem egyéb fontos szolgáltatások biztosítása, mint táj- és tájképvédelem, természetvédelem, biodiverzitás fenntartása, rekreációs lehetőségek biztosítása, kulturális örökségvédelem stb. “*Belletti et al (2002: p2)*. Egyre elterjedtebb a tájépítészeti nemzetközi szakirodalomban a multifunkcionalitás elve (*Mander et al 2007*). *Barkmann et al. (2004)*, ami arra vonatkozik, hogy a táj egyidejűleg javak és szolgáltatások sokféleségét biztosítja, nyújtja a társadalom szükségleteinek és igényeinek kielégítésére. A tájfogalom önmagában is utal erre a multifunkcionalításra. A táj teljesítő képességét több szempontból is csökkentheti, rombolhatja a nem megfelelő emberi használat (idézte *Willemen et. al, 2010*).

A nemzetközi és hazai szakirodalomban többféleképpen is nevesítik, csoportosítják a táji rendszerek által nyújtott javakat, értékeket: alapvetően három nagy csoport jelenik meg: természet/gazdasági, ökológiai/környezeti és egyéb társadalmi (kulturális, esztétikai stb.) javak és szolgáltatások. Hasonló megközelítést képvisel a tájpotenciál terminológia: a táj ökonómiai, ökológiai és tájképi teljesítő képessége. A tájfunkció-elemzés rendszerén belül is a tájak környezetvédelmi, ökológiai szerepével azonosíthatók a szabályozási és élőhely funkciók, a gazdasági szerepkörhöz az eltartó (emberi tevékenységekhez biztosítanak területet és alkalmas közeget) és ellátó funkciók (ma már kisebb jelentőségű az ember tájalakító tevékenysége miatt) és az egyéb társadalmi igényeket elégítik ki az információs/kulturális funkciók (rekreáció, esztétikai érték stb.), amelyek harmonikus megléte szintén nélkülözhetetlen a vidéki népesség életminőségének biztosításához.

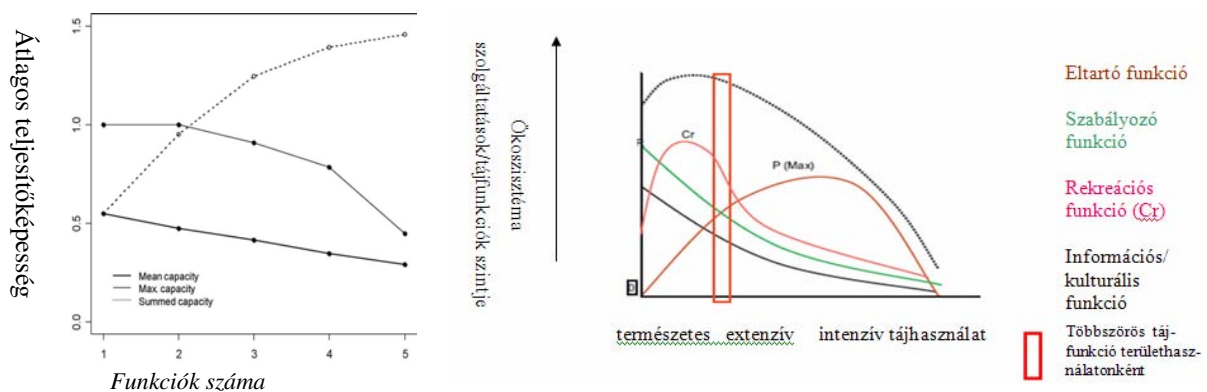
Az ENSZ által életrehívott Millennium Ecosystem Assessment program keretében 2005-ben elkészült összefoglalóban vizsgálták a társadalmi jólét és az ökoszisztéma szolgáltatások kapcsolatrendszerét (6. ábra). A vidéki térségekben élők életszínvonala szempontjából alapvető fontosságúnak tartom, hogy a tájhasznosítás révén a táji rendszerek által szolgáltatott javak ne csorbuljanak, a tájfunkciók harmonikusan érvényesüljenek. Tájhasználati konfliktusok leggyakrabban olyankor fordulnak elő, ha valamely tájhasználati funkció zavarja/elnyomja valamely tájfunkció működését leggyakrabban a szabályozó vagy élőhely funkciót vagy kulturális funkciót.

6. ábra: Ökoszisztéma szolgáltatások/tájfunkciók hatása az emberi jólétre (a nyilak vastagsága fejezi ki a kapcsolat erősségét; a nyilak színe fejezi ki a helyettesíthetőségét lehetőségét/mértékét társadalmi vagy gazdasági tényezőkkel, minél sötétebb annál kevésbé)

(Forrás: Millennium Ecosystem Assessment)

Willemen és kutató csoportja egy holland vidéki térségben értékelte az adott tájegység által nyújtott javakat és szolgáltatásokat, vizsgálta az egyes tájhasználati funkciók (intenzív állattartás, szántóföldi termesztés, lakófunkció, turizmus, kulturális örökség, élőhely, rekreációs célú kerékpározás) egymásra hatását és arra a következtetésre jutottak, hogy azokban a térségekben, ahol többféle tájhasználati funkció van jelen, a táji rendszerek által nyújtott javak és szolgáltatások összesített értéke magasabb, mint a monofunkciós helyeken (7. ábra). Másrészt viszont az egyes tájfunkciók által nyújtott javak értéke kisebb a multifunkcionális tájegységekben, azzal a kitételrel, hogy a multifunkcionális „forró pontokon” ez a sokféleség nem vezet az tájfunkciók által nyújtott javak elvárt szint alá csökkenéséhez (Willemen et al., 2010).

7. ábra: A tájfunkciók számának és az átlagos, maximális és összesített teljesítőképességének összefüggései (Willemen et al., 2010) valamint a területhasználat, biodiverzitás, tájfunkciók

(Braat, de Groot, 2012)

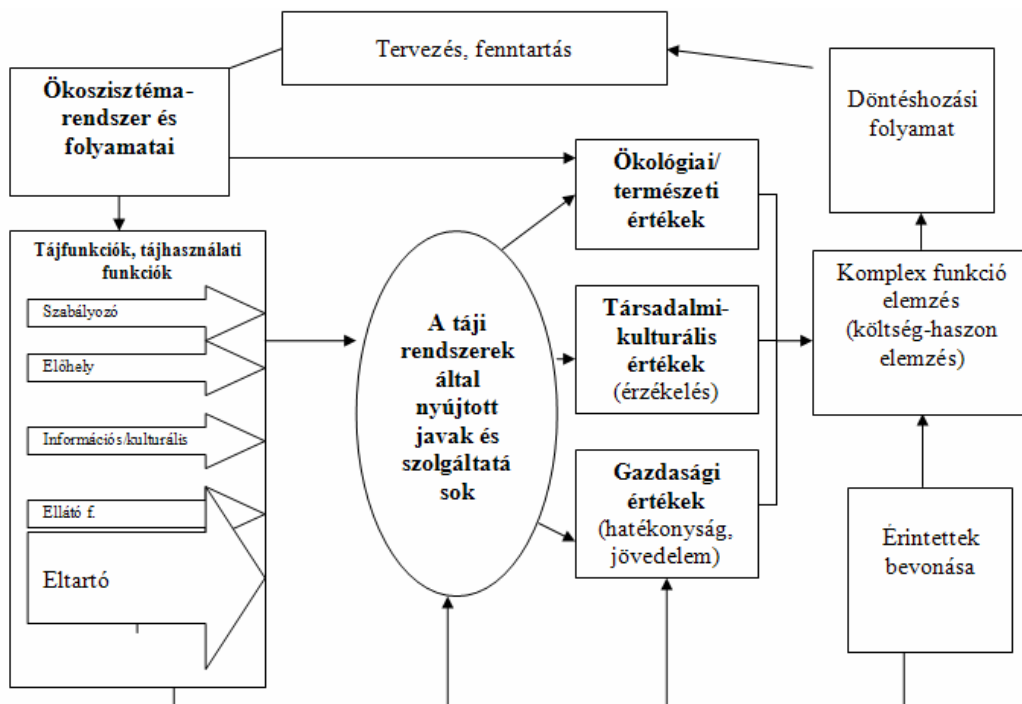
A különböző tájhasználati módok között nagyon sokrétű kölcsönhatás fedezhető fel, különösen az eltartó funkciók és az egyéb tájfunkciók egymásra hatása erős. *Braat és ten Brink* szemléletesen ábrázolta, hogy az intenzív mezőgazdasági termelés hatására milyen erőteljes csökkenés figyelhető meg az egyéb tájfunkciók működésében (7. ábra). Rekreációs és turisztikai szempontból nagyon kedvező, ha a tájrészlet jól megközelíthető és az alpinfraktúra kiépített, az ökoszisztéma rendszer leromlása révén azonban jelentősen csökken a hely attraktivitása (*Braat, de Groot, 2012*).

Rekreációs szempontból a legkedvezőbb az extenzív hasznosítás. A mezőgazdasági termelés maximuma intenzív agrártájban érhető el, de itt a tájfunkciók összesített értéke sokkal alacsonyabb. Kivételnek tekinthető a szintén intenzív hasznosításnak számító szőlőtermelés, hiszen esztétikai értéke miatt sokak számára rekreációs értékkel is bír.

Egyre több kutatás irányul a mezőgazdasági termelés egyéb tájfunkciókat rontó hatásainak csökkentésére és az agrár-térségek szabályozó és kulturális értékének növelésére. Legnagyobb kihívás a tájfunkciók, tájhasználatok optimális összhangjának megteremtése, olyan egyensúly kialakítása, amely az ökológiai rendszert nem rontja és egyben összességében a legnagyobb gazdasági hasznot hozza. A területhasználatok optimalizálása többféle szempontból is elvégezhető: közösségi szempontból, egyéni földbirtokos szempontjából stb. (EASAC, 2009). Egy másik vezérlő elv lehet az ökológiai rendszerek degradációjának minimalizálása, hiszen ebben az esetben valamennyi tájfunkció működése jelentősen leromlik. (*Braat, de Groot, 2012 p. 7*).

A tájfunkciók/tájhasználati funkciók elemzése tulajdonképpen arra a kérdésre keresi a választ, hogy az egyes tájhasználatok mennyire teszik lehetővé a tájpotenciál²² érvényesülését. Sem Európában, sem hazánkban nincs letisztázott állásfoglalás a tájfunkciók értékelésére, vannak, akik közgazdasági alapon pénzben fejezik ki a természet nyújtotta javakat (*Marjainé Szerényi, 2011*), míg mások ökológiai megközelítésen alapuló százalékos értékelést alkalmaznak, **célom** viszonylag egyszerű **értékelés kidolgozása** egy esettanulmány bemutatásával, amely komplex szemlélettel mutatja be az adott térségben a **tájfunkciók szintjét** (az egyes tájfunkciókat a tájfunkció értékek jellemzik, részletes bemutatás a 2.3. fejezetben). A nemzetközi szakirodalmi példák átvételét nehezíti, hogy általában hazánkban nem mindig egyszerű részletes, friss adatok elérése.

²² A **tájpotenciál** „a táj teljesítőképesége, alkotói az adott tájegység egymással kölcsönhatásban álló ökológiai, ökonomiai és tájképi potenciáljai. Kifejezi a tájhasználat lehetséges mértékét, azt, hogy egy táj milyen mértékben alkalmas a társadalom sokrétű igényeinek kielégítésére.” (MSZ-13-195-1990, Általános tájvédelem, Fogalom-meghatározások, 40.,46.)

8. ábra: A környezettervezésben alkalmazható funkció-elemzés és értékelés szerepe

(de Groot, 2006 nyomán)

Az értékelést bonyolítja, hogy a tájhasználati módok elemzését gazdasági szempontú értékeléssel ötvözöm, hiszen a versenyképesség valamint a vidékfejlesztés és szélesebb körben a területfejlesztés, területi tervezés célkitűzéseit szeretném összekapcsolni a tájrendezés, egy erőteljesebben környezetvédelmi és kulturális (környezeti fenntarthatóság és élhetőség) szempontú elemzés célkitűzéseivel. A környezeti és a gazdasági szempontú értékelés és tervezés összehangolása konfliktusokkal terhelt, alapvető, hogy a döntéshozatalban kompromisszumokra kell törekedni. Emiatt a tájhasználatok több szempontú értékelését tájhasználati célkitűzések, irányelvek megfogalmazásával egészítettem ki, és értékeltem az esettanulmányban a térségi megfelelést, amit, mivel nem közvetlenül kapcsolódik a tájfunkció értékeléshez, továbbá a terjedelmi korlátok miatt a mellékletben helyeztem el (általános elvek: *jegyzetek 9.*; elvek érvényesülése a mintatárségekben külön melléklet).

A táji adottságok, illetve az általuk nyújtott funkciók értékelésére sokféle eszköz áll rendelkezésre (8. ábra). Egyre gyakrabban alkalmaznak mutatószámokat ún. tájindikátorokat, melyhez adatok – elsősorban társadalmi és gazdasági – a legkülönbözőbb adatbázisokból nyerhetők (Központi Statisztikai Hivatal, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, TájÉrtékKAtlaszter), jóval ritkábban az egyes tájegységek ökológiai állapotát jellemző adatbázisok (Természetvédelmi Információs Rendszer, Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa). Egyes funkciók, javak jellemzése, leírása viszonylag nehéz vagy nem lehetséges mutatószámok alkalmazásával. A mintatárségre sokrétű adatsor felhasználásával részletes tájfunkció-elemzést készítettem.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

ESETTANULMÁNY: CSORNAI-KISTÉRSÉG

Az elméleti összefüggéseket a tanulmány további részében egy olyan kistérség elemzésével szemléltetem, amely nem rendelkezik kiugró táji „*attrakciókkal*”, a fejlettebb központok (Sopron és Győr) illetve a turisztikai szempontból népszerű Fertő-tó és Szigetköz közötti „*árnyéktérben*” helyezkedik el, mindig is belső perifériának számítva. Szeretném felhívni a figyelmet, hogy a táji adottságok hatékonyabb kihasználása igenis hozzájárulhat még egy periférikus helyzetű rurális kistérségben élők életszínvonalának javításához is. A választást a térség sajátos tájtörténete és a védett területek magas aránya is indokolta. Gyermekkorai kötődésem és emlékeim is arra sarkalltak, hogy ezt a kistérséget válasszam.

A Rábaköz–Tóköz–Hanságmente Településeinek Regionális Fejlesztési Társulását 1995-ben hozta létre a gazdaság fellendítése, az együttműködés erősítése céljából 35 települési önkormányzat és a Győr–Moson–Sopron Megyei Önkormányzat társult tagként. A többcélú kistérségek létesítésének lehetővé válásakor az együttműködés keretei megváltoztak, létrejött a korábbi társulást felváltó Csornai kistérség. 4 település átsorolására került sor, amelyek azonban továbbra is erősebben kötődnek a csornai vonzáskörzethez napi kapcsolataik révén. A területlehatárolással szemben kritikaként merülhet fel, hogy közigazgatási területegységet és nem önálló tájat illetve tájegységet választottam vizsgálatom tárgyául, mégis a többcélú kistérségi társulásra esett a választásom, amelynek korábban önként szerveződő elődje volt (tehát az együttműködésnek már korábbi előzményei vannak), másrészt az adatok könnyebb elérhetősége indokolja a választást. A kistáji szint a Rábaköz, amely a Csornai- és a Kapuvári sík településeit foglalja magába nagyon nagy térséget jelent, a Hanságtól való lehatárolás problematikus kérdés volt, a Hanság maga önálló fejlesztési egységként sosem jelent meg, hiszen a természeti adottságokból adódóan a települések a Hanság szélén, peremén alakultak ki. A Rábaköz kistáj nagyvonalakban két kistérségi társulás (Csornai és Kapuvári többcélú társulás, ma járás, és összességében több mint 60 települést foglalnak magukba) területét fedi le, az északi rész már a Hansághoz tartozik (néhány település teljes egészében, de döntően a települések északi részeként). A járási rendszer alapvetően nem befolyásolta a területi lehatárolást, mindössze két tóközi települést soroltak a Győri járáshoz, a többcélú kistérségi társulás munkaszervezete megszűnt ugyan, de a társulás megmaradt, hiszen komoly oktatási, szociális fejlesztéseket kell az együttműködési szervezetnek fenntartani.

A kistérség nagytájaink közül a Kisalföldön, ezen belül a Győri-medencében, Győr–Moson–Sopron Megye két nagy központja között helyezkedik el, ez a centrumhiányos „*árnyékhelyzet*” jelentősen rányomja bélyegét a térség életére. Annak ellenére, hogy hazánk egyik legfejlettebb régiójában, az

osztrák határhoz közel található, mindig belső perifériának számított. A terület három mikro-régióból, a Rábaközből, a Hanságból és a Tóközből tevődik össze.

2.1. A tájhasználati változások tendenciái

A táji adottságok a múltban jelentősen meghatározták a társadalom életfeltételeit, lehetőségeit. Évszázadokkal korábban a technológiai fejlettség színvonala meghatározta a tájalakítás kereteit, léptékét. Kezdetekben az ember a természet erőforrásait sokrétűen hasznosítva, a tájat elsősorban csak a települések környezetében változtatta meg, alakította, vonta művelésbe. Sokáig a természet legyőzhetetlennek bizonyult számára (jelen esetben a Hanság mocsárvilága, a Rába és Rábca árvizei). A gazdaság, a társadalom fejlődése a tájalakítás kereteit kítágította, a tájhasználat, -hasznosítás formáit átalakította növelve a táj népességeltartó képességét. A tájalakítás, tájhasználat tendenciáinak áttekintése után feltártam a tájhasznosítás és a táj népességeltartó képességének összefüggéseit, a tájátalakítás következményeit. Arra a kérdésre kerestem elsősorban a választ, hogy a nagyléptékű tájátalakítás, ami a hansági településekre jellemző, mennyiben járult hozzá a térség népességmegtartó képességének erősödéséhez és a térség versenyképességi helyzetének javításához. A tájalakítás, a tájhasználat változásának elemzése mellett feltárom az élhetőség, a fenntarthatóság és a versenyképesség súlyponti változásait. A versenyképesség kiemelt feltétele az adott régió markáns megjelenése a nagytérségi kapcsolatrendszerben. **A tájalakítás révén javuló népességeltartó képesség abban az esetben járul tehát hozzá a térség versenyképességének erősödéséhez, amennyiben ez a nagytérségi kapcsolatrendszerben egy kiemelten fontos „szerephez/ feladathoz” kötődik, és a térség képes a belső adottságokhoz idomulva, a lehetőségeket maximálisan hasznosítva alkalmazkodni a nagytérségi (globalizációs) folyamatokhoz.** A lehetőségekhez mért legjobb életminőség elérése mindig az emberiség legfontosabb törekvése volt, de a technikai fejlődés az ókori civilizációk megjelenésének korára tette lehetővé a túlélés alapvető szempontjainak minőségi megváltozását és az élhetőségi szempontok előtérbe kerülését. A versenyképesség megjelenése alapvetően a társadalmi gondolkodás megváltozásával a középkor végére tehető. A középkori gondolkodást alapvetően a kritikai gondolkodás hiánya jellemezte (Huizinga, 1996). A környezeti fenntarthatóság kényszere a nagy volumenű, intenzív tájalakítás lezárultával az intenzív tájhasználat meghonosodásával jelent meg.

Zólyomi Bálint 1936-ban írt művében három periódust különböztetett meg a Hanság tájalakulástörténetében, amelyet több szakasszal egészítettem ki, hiszen a XX. századra jellemző tájátalakítás és tájhasznosítás jellemzőiben eltér a XIX. századtól (3. táblázat). A hansági és rábaközi részek tájalakulástörténetét együtt tárgyalom, mivel éles határ nehezen húzható. Komoly különbséget jelent, hogy a Hanságtól távolodva fokozatosan nő a művelt területek aránya már a kezdetektől, hiszen a földrajzi adottságok miatt ezek a területek voltak a legkönnyebben művelés alá vonhatók. Sajnos a

pontos területhasználati adatokról csak a XIX. század végétől vannak adataink, történeti térképek viszonylag megbízható adatokkal a XVIII. századtól szolgálnak. Korábbi adatok már inkább becsléseken, leírásokon alapulnak. Úrbérrendezés, oklevelek, régészeti kutatások leírásait, eredményeit használtam fel a tájhasználat évszázadokkal ezelőtti tendenciáinak feltárására. Hasznos forrásnak bizonyult az 1865-ös összeírás, amely segített statisztikai adatokkal is bizonyítani, hogy a tájhasználat átalakulása döntően a XX. század elejére az ország más területeihez hasonlóan lezajlott és a lecsapolási munkák a későbbiekben a Hanság addig megőrzött belső területeire koncentráltak. Fontos szempontnak tartom, hogy megvizsgáljam, hogy egy adott térségben a tájhasználat milyen mértékben alakult át, hiszen a tájhasználat folytonossága, stabilitása kihat a jelen tájhasználati konfliktusaira. Statisztikai adatok és a történeti térképek alapján rekonstruálható területhasználatok alapján összehasonlítottam egyes tájfunkciók szintjét a különböző történeti korszakokban.

3. táblázat: A Csornai kistérség tájalakulás-történetének, tájhasználat változásainak jellegzetes szakaszai (saját szerkesztés)

Periódus	Időtartam	Tájalakítás, tájhasználat jellegzetességei	Területhasználati változások jellemzői Hanság, Tóköz települései	Területhasználati változások jellemzői Rábaköz keleti része
I. periódus: Túlélés, alkalmazkodás	I.sz. I. századig	A neolitikortól lakott a térség, alkalmazkodás a természethez, vadászó, halászó életmód.	Erősen korlátozott gazdálkodási lehetőségek a peremterületeken	Korlátozott gazdálkodási lehetőségek magasabb felszíneken
II. periódus: Alkalmazkodás, lokális tájalakítás	i.sz. I. század – XVIII. század	A Hanság lápvegetációja jelentősen nem változik, a környező erdőségek aránya csökken az erdőirtások révén, kisebb arányú lecsapolások. Tóközi tógazdálkodás időszaka	Magas a mocsaras területek, a rétek-legelők aránya, alacsony, lassan növekvő szántóterületi arány	A települések körül fokozatosan növekvő szántóterületek, magas rét-legelő arány
III. periódus: Nagyléptékű tájalakítás	XVIII. század vége – I. vgh	Intenzív lecsapolások, vízrendezés időszaka, a Hanság lápvilága fokozatosan zsugorodik, folyószabályozások.	Drasztikus növekedés a szántók arányában gyepterületek terhére 1865: 40%-os össz.szántóarány, 54% gyepterület, 1913: 68% szántó, 27% gyepterület	Erőteljes növekedés a szántók arányában a gyepterületek terhére Intenzív agrártáj kialakulása 1865: 62% szántó, 25% gyepterület, 1913: 77% szántó, 12% gyepterület
IV. periódus: Intenzív tájhasználat megszilárdulása	XX. század eleje – 1980-as évek eleje	Lecsapolások folytatódása, a Hanság belső lápvilágára is kiterjedő átalakítás	Szántók arányának kismértékű, de folyamatos növekedése, gyepterületek csökkenése, erdők arányának növekedése Nagyüzemi, intenzív művelés 1935: 61% szántó, 23% gyepterület, 1984: 57% szántó, 21% gyepterület	Szántók arányának kismértékű csökkenése, gyepterületek stagnálása, erdők arányának növekedése 1935: 78% szántó, 11% gyepterület, 1984: 71% szántó, 11% gyepterület
V. periódus: Védelem, helyreállítás	1980-as évek végétől	Természetvédelmi szemlélet erősödése, élőhelyrekonstrukciós munkák a Hanságban, Natura 2000 hálózat a Hanságban és a Rábaközben	Szántók arányának folyamatos növekedése, gyepterületek csökkenése Védett területek rendszerének kialakítása 2011: 68% szántó, 16% gyepterület	Szántók arányának folyamatos növekedése, gyepterületek csökkenése 2011: 74% szántó, 6% gyepterület

Forrás: saját szerkesztés Zólyomi, KSH adatok és a katonai térképek adatai nyomán

Több korszakból figyelhetők meg a tájalakítás nyomai a google.maps térképén Györsövényháza térségében (9. ábra).

9. ábra: Fennmaradt Árpád-kori csatornarendszer (amelyet a sűrű sövény sorok jeleznek), Rábca levágott kanyarulatai, Györsövényház
(Forrás: maps.google.com [2010.]

2.1.1. I. periódus: túlélés, alkalmazkodás

Időszámításunk szerinti I. századig tartó időszakot tekintem az alkalmazkodás korszakának (4. táblázat). Nagyon sok régészeti lelet tanúskodik arról, hogy évezredek óta lakott a térség. Több településen bukkantak a régészek neolitikori és bronzkori kultúra nyomaira (Mihály, 1971).

4. táblázat: Az I. periódus jellemzői (saját szerkesztés)

Kor	Tájatalakítás	Tájhasznosítás	Konfliktusok	Népességeltartó képesség	Értékrend
i.sz. I. század	Erősen korlátozott, alkalmazkodó életmód	A rábaközi térségre korlátozó hasznosítás, vadászat, halászat	Közlekedést, gazdálkodást akadályozó vízviszonyok	A táji adottságok miatt alacsony népességeltartó képesség, Hanság lakatlan mocsárvilága	Az életminőség javítása meghatározó, a versenyképességet meghatározó értékrend még nem jellemző.

A Hanság, de a hozzá szorosan kapcsolódó Rábaköz táji adottságait és ezáltal a tájhasznosítás kereteit évezredek át a vizek határozták meg. A folyóhordalékból kialakult síkságot a Hanságba (Hanyba) futó patakok szabdalják, amelyekben nyáron alig volt víz, de ősszel és tavasszal elöntötték a síkságot és csak a Rábaköz magasabban fekvő része és a földszigetek maradtak szárazon. A települések ezeken a helyeken fejlődtek ki (Timaffy, 1989).

A Hanság vizeinek legnagyobb részét délről a Rábából és a Répcéből nyerte (szabályozás előtti állapot). A Rába árvice itt vagy a Tóközön keresztül zúdult a Hanságra. De nemcsak a Rába, a Duna áradása is jelentős hatással volt a térségre. *Zólyomi Bálint* 1931-es leírása szerint a Duna áradása esetén a láp lefolyását képező Rábca vize visszatorlódott egészen a Fertőig, illetve közvetlenül tört be a Duna vize Mosonnál a lápmedence keleti részébe (*Melléklet I.*)

Tájalakítás

A kor emberei döntően cölöpkunyhókban éltek, halásztak, vadásztak, életmódjukra leginkább a természethez való alkalmazkodás volt a jellemző (*Fajkus, 2005*).

Tájhasználat

A kistérség északi részét, amely a Hansághoz tartozik döntően összefüggő mocsár, lápvegetáció, a peremterületeket ligetes fás társulások, gyepek, cserjések borította, a Rábaköz is az időszakosan elöntött területek közé tartozott.

Általában a Hanság vizeinek jellege pangó volt, aminek jelentős hatása volt a növénytakaróra, hiszen a láp jellegzetes égereseinek, füzeseinek elterjedése attól függött, hogy hol helyezkedtek el vízfolyások, vagy hol állt rendelkezésükre oxigénben dúsabb víz. Az eredeti erdőterületek így ligeterdőszerűen helyezkedtek el a láp déli vízjárta peremén. A láp északi, mosoni részein, amit vízfolyás nem táplált, általában hiányoztak az erdőtársulások. Az Északi-Hanságban nyírlápok is kialakultak (*Rakonczay, 1996*).

A települések a magasabban fekvő területeken alakultak ki, a szántóföldi művelés is a vízjárás által kevésbé befolyásolt területeken indult meg a Rábaközben és a Hanság peremén.

2.1.2. II. periódus: alkalmazkodás, lokális tájalakítás

A II. periódust, a lokális tájalakítás korszakát a rómaiak korától a technológiai változások lassan meginduló fejlődése miatt a XVIII századig számítottam (*5. táblázat*). A tájalakítási munkálatok a mocsaras vidékek peremterületein lévő erdőségek irtását legelővé majd szántóvá alakítását és árokrendszerek kialakítását foglalta magában elsősorban a Hanság peremterületén illetve a Rábaköz mélyen fekvő részein. A térség jelentősebb piaccal rendelkező mezővárosai: Csorna, Szil.

5. táblázat: Az II. periódus jellemzői (saját szerkesztés)

Kor	Tájatalkítás	Tájhasznosítás	Konfliktusok	Népességeltartó képesség	Értékrend	Versenyképesség
I.sz. I.–XVIII. század	Lokális léptékű, árkok építése, nádasok felégetése, erdők irtása, gyepfeltörés	A magasabb térszínekre korlátozódó legeltetés, kezdetben nomád állattartás, fokozatosan kialakuló, teret hódító szántóföldi gazdálkodás; Sajátos tó- és halgazdálkodás a Tóközben, Helyi erőforrásokra épülő háziipar kialakulása	Közlekedést, gazdálkodást akadályozó vízviszonyok, háborúspusztítások	Alacsony, lassan növekvő népességeltartó képesség, a X. században 20–30 család minden közösségben, növekvő népsűrűség a jó talajadottságú rábaközi falvakban; alacsony népsűrűség a hantási, tóközi falvakban. A tógazdálkodás időszakában magasabb népességeltartó képesség. A táji adottságok korlátozó hatása egyértelmű	Alkalmazkodás az adottságokhoz, kisléptékű tájalakítás az életminőség javítása érdekében	A tóközi tógazdálkodás időszakának sajátos versenyképes korszaknak tekinthető, hiszen a természeti feltételeknek nem kedvező adottságokhoz kiválóan alkalmazkodtak, amely magas település- és népsűrűség kialakulását tette lehetővé. A tógazdálkodás megszűnése a szűken vett tóköz versenyképességi helyzetének, népességeltartó képességének visszaesését hozta. A Rábaközben a középkor végétől lassan javuló versenyképességi helyzet.

Tájalakítás

A Fertő és a Hanság vízrajzilag összefüggő területeit a IV. század elején Galerius római császár vízszabályozási munkálatai érintették először (Zólyomi, 1931). A honfoglaló magyarok is megtelepedtek a térségben és elsősorban állattartásra hasznosították a természeti adottságokat. Oklevelek tanúsága szerint az Árpád korra benépesült minden község, húsz–harminc család élt a magasabb peremekre épült sövényfalu kunyhókban. A népesség gyarapodásban az egyik legjelentősebb állomás a besenyő székely határőrök betelepítése volt a gyepük védelmére. Veszély esetén vízzel árasztották el az egész vidéket (Timaffy, 1988).

Egyértelműen évezredek óta a vizek uralták a vidéket. Az ember harcolt az áradások ellen, de legjobb tudása szerint hasznosította is a vizeket. A folyók, patakok partján töltést emeltek, „eszterüt” építettek illetve lecsapoló munkaként árkokat ástak a folyó felé, így vezették el a vizet. Ha kiszáradt a nádas, a lápos területet felgyújtották és ezután szántották fel. Azonban a vizek egy részét megőrizték és hasznosították: a láposokon elgátolt tavakban halat tenyésztettek. Régészeti kutatások kiterjedt árokrendszert tártak fel a Tóköz településein, amelyeknek nyomai ma is láthatóak, de döntően a XVIII. századra elpusztultak (Takács, 2000). A régészeti kutatásokkal feltárt árokmaradványok és a XIII. századi oklevelek által említett tavak egy összetett, de elfeledett víz- és halgazdálkodási rendszerről tanúskodnak a Tóközben, amely leginkább a fokgazdálkodáshoz volt hasonlítható. A csatornákra alapvetően kettős vagy hármas szerkezet jellemző, tehát két vagy három meder futott párhuzamosan egymás mellett közöttük töltéssel. Néhol megfigyelhető a medrek oldalának lépcsőszerű kiképzése, valószínűleg a mederben dolgozó emberek munkájának megkönnyítésére. A csatornák szélessége 4–5 métertől 30–35 méterig terjedt mélységük 0,5 méter és 4 méter között változott. A csatornák tavak gazdag rendszerét kötötték össze (a csatorna és tórendszerhez kapcsolódó gazdálkodási mód részletes leírása a tájhasználat alfejezetben). Sajnos a csatorna- és tórendszer a XVIII. századra eltűnt, nem ábrázolták a katonai térképeken sem, csupán összefüggő vizes, mocsaras területet látunk a Tóközben a Rába felé húzódni.

A történelem folyamán a Hany és folyói szeszélyei miatt számos alkalommal árasztotta el a víz nemcsak a Hanságot keretező falvakat, hanem gyakran az egész Rábaközt is. Az első kísérlet a Hanság lecsapolására 1658-ban történt, amikor a Rábca medrét Bősárkány és Királytó között kiegyenesítették és mélyítették. A munka jól látható az 1796-os térképen (Melléklet II). Évszázadokon át leginkább az erdőirtások hoztak legjelentősebb változásokat a tájban, a Hanságot gyökeresen átalakító vízrendezési munkálatok első lépései a XVIII. század második felében kezdődtek (Zólyomi, 1931).

Az ember folyamatosan jelentős erőfeszítéseket tett a mocsarak lecsapolására, a terméketlen területek termőre fordítására. Jelentős területeket hódítottak el a lápvilágtól és erdőktől. A I. katonai felmérése alapján a Hanság peremén a magasabb fekvésű, kevésbé vízjárta területeken indult meg először a szántóföldi művelés (Melléklet III.).

Az erdőt a jó fekvésű, jó talajú területeken irtották, a kisarjadt területet legelőnek majd kaszálónak használták és csak ezután szántották fel. Réteket és cserjéseket is feltörték, felszántottak. Igyekeztek a vizet lecsapolni, a folyók felé árkokat ástak így vezették le a vizet, a terület kiszáradása után a nádast felgyújtották és felszántották. Csorna környékén a lakosok 1690 és 1846 között 1500 kishold szántót (538 ha) nyertek irtásból (*Horváth, 1964*). Hosszú évtizedekig tartott, míg egy-egy területet lecsapoltak, a cserjéstől megtisztítottak és termővé tettek. Ezek a termékeny területek szigetként emelkedtek ki a környező vizenyős láptalajból (ezért is hívták őket szigeteknek). A lecsapolt területeket (termékeny szigeteket), azon családok után nevezték el, akik termővé tették azokat²³.

Tájhasználat

Térképek jobbra a XVIII. századtól állnak rendelkezésre, legpontosabb képet (de még mindig inkább tájékoztató jellegűt) az I. katonai felmérés térképlapjai (1782–1784) adják a térség tájhasználatáról, arról tanúskodva, hogy a Hanság mocsárvilágán kívül komoly gazdálkodás folyt a Rábaközben (a tájhasználat és egyes tájfunkciók változásának nyomon követése érdekében digitalizáltam az I. katonai térképet –*Melléklet IV.* – a III. katonai térképet – *VII. Melléklet*– és az 1951-es topográfiai térképet – *VIII. Melléklet*).

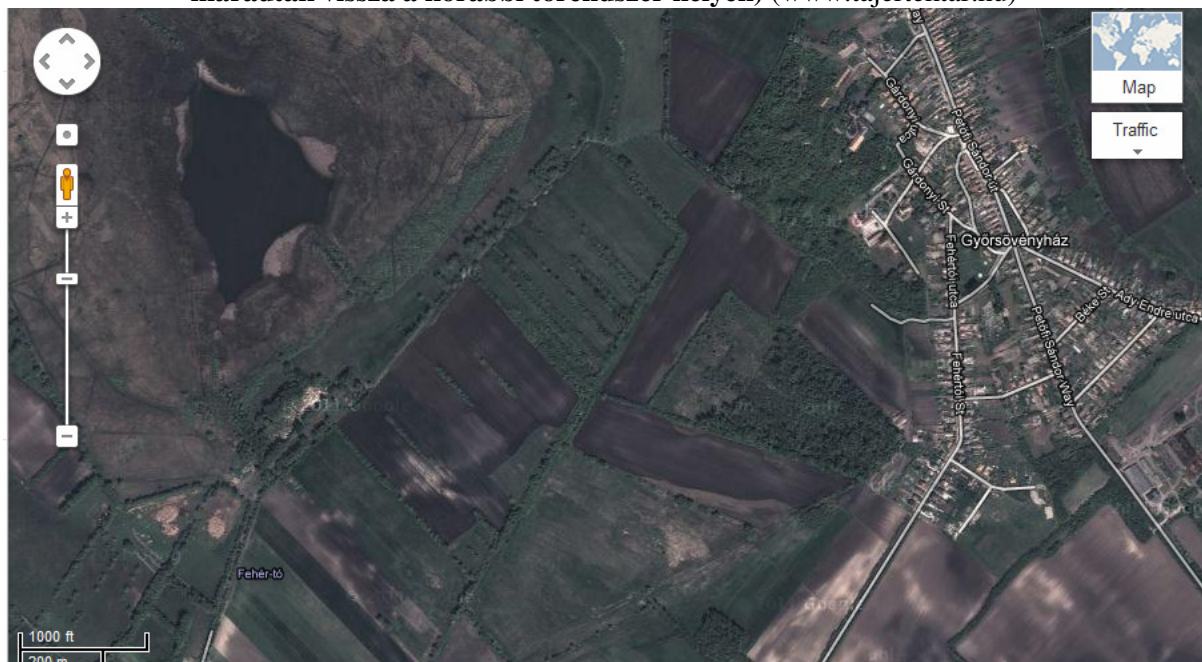
Nagyon jelentős volt az állattenyésztés, a kapuvári uradalom minden helységében tenyésztettek lovat, ökröt és tehenet, néhány helyen bárányt, kecskét és sertést, de foglalkoztak méhészettel is. A folyókban, patakokban és „hall tavacsák”-ban nevelkedett halak (ebédhal, csík, rák) szintén bevétel forrást jelentettek a lakosság számára (*Mikó, 1992*), a tájhasználat e formájára egyéb források is utalnak. A határban nem csapoltak le minden vizet, meghagytak kisebb tavakat, amelyekben haltenyésztéssel foglalkoztak. Ez különösen a Tóköz térségére igaz, ahol régészeti kutatások és XIII. századi határleírások bizonyítják, hogy a mély fekvésű, a Hansággal szoros kapcsolatban álló rábaközi térségben a természetes mélyedésekben tavak helyezkedtek el, amelyeket kiterjedt csatornarendszer kötött össze (*10–11. ábra*). A fennmaradt XIII. századi öt határleírás közül (idézte *Takács 2000*) a Kóny határát leíró tartalmaz a legtöbb lokalizálható tavat/halastavat. Összességében 16 halastóról tesznek az oklevelek említést, amelyek közül az ármentesítések előtti időszakra csak egy maradt fenn. A beazonosítható tavak mind természetes mélyedésben helyezkedtek el. Feltételezhetően más hasonló mélyedésekben is lehettek tavak, így akár több százra is tehető a középkorban a tóközi halastavak száma (*Takács, 2000*). Nemcsak az említett régészeti kutatások alapján, hanem több, a rábaközi halászatról szóló forrás alapján következtethetünk az évszázadokon át űzött, de elfeledett gazdálkodási formára. A Barbacsi tó nevével először 1390-ben találkozhatunk, amikor Zsigmond

²³ Például Acsalag határában „a Mester- és a Jankó-szigetet 1753-ban, a Bónya-szigetet 1759-ben, a Jáger-szigetet 1773-ban kezdték lecsapolni, illetve kiirtani. 1850-ig az acsalagiak így kb. 350 hold földet tettek termékennyé a Csornához csatolt Mátyás-szigeten kívül.” (Nagy, 1980)

király a Kanizsaiaknak adományozza. A birtok a kapuvári uradalom része, vele együtt kerül a XVI. században a Nádasdyk majd a XVII. században az Eszterházy család kezére kerül (*Jegyzetek 10.*). A török hódoltság alatt viszonylag nyugalmat élvezett a térség, de a portyázások alkalmával több település néptelenedett el ideiglenesen. Az árokrendszer fáradságos munkával volt fenntartható, valószínűleg a XVIII. századra nem érte meg fenntartani a rendszert, és hamarosan feledésbe merült a virágzó hal- és vízgazdálkodás (*Bedy, 1938*). A kuruc szabadságharc is harcok helyszínévé tette a térséget. Mindezek hozzájárulhattak a munkaigényes tógazdálkodás fenntartásának ellehetetlenüléséhez.

10. ábra: Régészeti kutatások és XIII. századi határleírások alapján feltételezhető csatorna- és halastavak rendszere (Takács, 2000) és a térség az I. katonai felmérésen (XVIII. századra mocsaras területek maradtak vissza a korábbi tórendszer helyén) (www.tajertektar.hu)

11. ábra: A középkori csatornarendszer nyomai Györsövényház térségében (maps.google.com)

A XIII–XIV. századra már nemzetségi birtokokon művelték a földet a Rábaközben (*Jegyzetek 11*). Ki kell emelni az 1180 körül alapított csornai premontrei monostor birtokát és az 1206-ban alapított lébényi bencés monostor gazdaságát, amely átnyúlt a Rábaköz területére is. A gazdálkodás fejlődésében nagy jelentőségük volt, hiszen ők adták át a jobbágyok, a köznemesek számára az európai színvonalú gazdálkodási ismereteket (*Timaffy, 1989*). A kétnyomásos gazdálkodás volt általános a XVI–XVII. századig, bár a szerzetesek már háromnyomásos gazdálkodást folytattak.

Csornát 1529-ben dúlták fel először a Bécs ellen vonuló török hadak. A XVI. századra Győr vármegye a tóközi, csilizközi és szigetközi járásokra zsugorodott, a török uralom a Rába vonaláig terjeszkedett. De a portyázások pusztították Tóköz és Szigetköz falvait is. (*Gecsényi, Arrabona 19–20*). A pusztítások ellenére a török háborúk keresletet teremtettek, ami ösztönzőleg hatott a gabonatermelés és állattenyésztés fejlődésére. A földesurak saját kezelésükben lévő major (*allódiium*) létrehozásába kezdtek, ahol a jobbágyok robotját használták a földek megművelésére. Csornán a XVI. század közepén az enyingi Török Bálint birtokán, s a prépostság birtokán is nagy kiterjedésű major létesült. (*Pájer, 1999*). A majorgazdálkodás fejlődését megtörték a török hadjáratok. Az 1594. évi török betérés annyira elpusztította a Rábaközt, hogy egyes községek teljesen lakatlanokká váltak (Páli, Farád Rábasebes, Rábaszentadrás stb.)²⁴. A majorgazdaságok megszűnésével hatalmas legelők keletkeztek a Rábaközben (*Felhő, 1970*). A viszonylagos másfél évszázados nyugalmat a török sereg Bécs elleni hadjárata borította fel. Az 1680-as évek során több falu néptelenedett el újra. Az 1690-es évektől indult meg az elpusztult falvak benépesítése többek között Csanaké. A Rákóczi szabadságharc is sok pusztítást hozott. Az 1710-es évektől magyar visszatelepülők mellett német, horvát családok telepedtek meg több településen (1720-as összeírás). Györsövényházát 1718-ban a Német Birodalomból érkezett 37 család népesítette be (*Gecsényi, Arrabona 19–20*) (*Jegyzetek 12*).

A XVIII.–XIX. században tértek át a háromnyomásos gazdálkodásra, lehetővé téve azt, hogy a termésmennyiség növelését ne csak új szántóterületek nyeresével ériék el. Legfőbb termények a búza, a rozs, a árpa, a zab, a borsó, a lencse, a bab volt, az irtáskertekben gyümölcsligeteket tartottak fenn az erdők helyén, a ház körül pedig zöldséget, gyümölcsöt és kendert termesztettek.

A rábaközi táj külön színteljét jelentették a vízimalmok. A XII. századtól már említenek oklevelek vízzel hajtott malmokat. A XVIII. században a Rábán, a Kisrábán és a Répcén dolgoztak vizesmalmok. A malmok többsége parton álló vizesmalom volt, amelynek kerekét gátak közé szorított, összegyűjtött víz hajtotta (*Kainrath* terve több malmot említ, *Melléklet V.*). Sok helyen sövénygátakkal elterelték vagy felduzzasztották a vizet. Voltak ún. hajómalmok, amelyek két hajóból álltak: a mederben a völgyhajó, a part mentén a házhajó a malombódéval. A két hajó között hatalmas

²⁴ Ennek következtében Soós leírása szerint a Rábaköz az 1594–1604 közt eltelt tíz évben nem adózott s így az 1598. évi házősszeírást sem hajtották itt végre (Soós, 1937 közlése alapján: *Országos Levéltár dicalis összeírások sopronmegyei kötete. Itt található az 1598. évi házősszeírás, valamint az 1599. évi taksás névsor is*).

lapátkerék volt kifeszítve (Timaffy, 1989). *Fényes Elek* ország-leírásában például Rábapatonánál, Sobor mellett említ vízimalmot a XIX. század első felében (Fényes, pp104–025; 244–293).

Évszázadokon át a Rábaköz legfontosabb megélhetési forrása az állattartás volt. A vizes területek között hatalmas legelők voltak, amelyeken még a XII. századig vándorolt az állatállomány. A későbbiekben a községek határterületén tartották őket. A XVIII. századra érte el csúcsát az extenzív állattartás: a hatalmas réteken, legelőkön nagy számban élt a gulya, a ménes, a juhnyáj, a tölgyerdőkben disznókondák makkoltak. Ennek az évszázadokon meghatározó tájhasználatnak állítanak ma is emléket a fennmaradt gémeskutak, amelyek már az I. katonai felmérésen is kivehetők a települések környezetében, ahogy a népdal is megörökíti: „...*Szili kút Szanyi kút, Szentandrás, Sobri kút...*”.

Társadalmi, népesedési viszonyok

Sopron megyére jellemző az országos viszonylatban is magas nagybirtokok aránya. Két óriásbirtokos családhoz fűződött a legújabb korig a megye története: a XIV–XV. században területének legnagyobb része az Osl nemzetségből kiemelkedett Kanizsaiak birtoka volt, majd az Ostffyak kerültek előtérbe (Felhő, 1970). A Mátyás király által visszaszerzett elzálogosított területeken, az általa kialakított adórendszer hatására az egytelkes nemesek elbocsátották jobbágyaikat, és földjeiket adómentes nemesi földnek nyilvánították. Így jöttek létre az ún. nemesi (kuriális) községek. Kanizsai családba beházasodva 1535-ben *Nádasdy Tamás* megszerezte a birtokaikat. *Nádasdy* volt, aki a majorgazdaságok létesítésével példát mutatott a közép-nemesség számára. A Nádasdy-birtok a Wesselényi-összeesküvés bukása után, Nádasdy Ferenc lefejezését követő széthullása az Esterházyak és a Széchenyiek felemelkedését hozta. Az egyházi birtokok közül a győri püspökség és a csornai premonstrei prépostság jelentősebb (Rétvári, 1970).

A XVIII. század első felének népességi adatairól, gazdálkodásáról ad képet Acsády Ignác műve, a „Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–1721”. A felmérésben csak az adózás alanyait, a jobbágyokat, a zselléreket és az adózás céljára szolgáló földeket írták össze. A Győr vármegyéről szóló leírásban említik, hogy a „*Tóközi járás... ..mód nélkül szenved a víztől s általában... ..a földművelés csak a magasabban fekvő helyeken ér valami*”. Sövényház több éven keresztül pusztá volt, újra betelepülése 1715 táján indult meg. A leírás nem tesz azonban említést a tóközi halászatról. Kevés község tartozott a középbirtokosokhoz, a curialis községekben azonban tömegeken lakott a kis-nemesség”. Curialis község volt Dőr, Farád, Jobaháza, Vág, Zsebeháza. Nem ad sajnos átfogó képet a térség lakosságáról és területhasználatáról a felmérés, hiszen csak a jobbágyok, zsellérek által megművelt földterületet regisztrálták. Az adatoknak az 1865-ös területhasználati adatokkal történő összehasonlításából kitűnik, hogy a települések többségében a későbbi teljes szántó és gyepterületek töredékét művelték meg a XVIII. század elején jobbágyok (10–50% közötti arány),

egyrészt a még nem lecsapolt területek magasabb aránya miatt (Hanságmenti, tóközi települések), illetve a kisbirtokos réteg magas száma miatt (lásd curiális települések).

Ahogy az előző fejezetben részleteiben is láthattuk, a háborúk utáni békés időszakban, az 1700-as évektől egyre nagyobb arányban indul meg a szántóföldek kiterjesztése, amely azonban nem járult hozzá a parasztság gazdasági felemelkedéséhez. Werbőczi alaptörvényei csak a földesúri osztály számára tették lehetővé a föld birtoklását, ezért az irtásföldek mind földesúri tulajdonba kerültek, megindult az irtás- és egyéb jobbágyföldek majorságokba történő bekebelezése. Emiatt érintette leg-erőteljesebben a Kisalföldet az országban a föld birtoklásának polarizálódása, a zselléresedés folyamata. Míg 1720 és 1775 között a jobbágygazdaságok száma háromszorosára (telkek aprózódtak), a zsellérek száma 11-szeresére nőtt. Az 1770-es úrbérrendezés idejére jelenösen megnőtt, bár a kistérségen belül nagy különbségeket mutat az úrbéres területek aránya. Legmagasabb az úrbéres földek aránya a dél-rábaközi és a tóközi falvakban. Az alacsony arány egyrészt a táji adottságok miatt (a Hansági térségek), másrészt a curiális településeken fordul elő. Az úrbérrendezés nagy jelentőségű volt, hiszen az úrbéres földek felett a földesurak nem rendelkezettek korlátlanul, belőlük nem csatolhattak sajátkezelésű majorságaikhoz. Az 1848-as törvény az úrbéri viszonyok megszüntetéséről az úrbéres földeket adta feudális járadéktól mentes földként addigi művelői kezébe (*Felhő, 1970*). Az úrbérrendezés azért is fontos, hiszen a régóta zajló földesúri allodizációs folyamat részeként a jobbágytelkek jelentős része, valamint az irtásföldek mintegy $\frac{3}{4}$ -e a majorsági gazdálkodás keretei közé került. E korból eredeztethető az Eszterházyak, a Festetichek, a Széchenyiek és más nagybirtokosok gazdagsága (*Melléklet VI.*). Az Eszterházyak birtokuk több mint felét jobbágyoktól visszavett irtásföldekből nyerték (*Rétvári, 1977*).

2.1.3. III. periódus: nagyléptékű tájalakítás

A legnagyobb léptékű tájalakításokat magába foglaló időszakot tulajdonképpen a XIX. század öleli fel, amely korszak hozzájárult a Hanság szinte teljes átalakulásához, a Rábaköz intenzív mezőgazdasági tájjá változásához (*6. táblázat*). A térség mezővárosai: Csorna, Egyed, Szany, Szil (Kapunár, Mihályi).

6. táblázat: A III. periódus jellemzői (saját szerkesztés)

Kor	Tájátalakítás	Tájhasznosítás	Konfliktusok	Népességeltartó képesség	Értékrend	Versenyképesség
XVIII. – XX. század eleje	Nagyléptékű tájrendezések korszaka, a Hanság lecsapolása szervezeten megindul, folyószabályozások (Rába, Rábca), a Rábaköz ármentesítetté válik, kiépül a vasúthálózat	Növekvő szántóföldi termesztés, fejlődő állattartás, növekvő arányú majorsági gazdálkodás, ipari növények termesztése, helyi erőforrásokra épülő háziipar, helyi gabonatermesztésen alapuló fejlett malomipar Sokrétű mellékhasználat: nád-, szénatermelés, gyékényhasznosítás, méhészet stb.	Közlekedést, gazdálkodást nehezítő vízviszonyok, tűzegtűzek	Növekvő népességeltartó képesség részben a táji adottságok korlátozó hatásával; alacsony népsűrűség a tóközi és a Hanság peremének falvaiban a nagybirtokok ill. a táji adottságok miatt; magas népsűrűségű délrábaközi falvak	Alapvető hajtóerő a természet átalakításával a lehető legnagyobb terméseredmények elérése a nagybirtokokon. Alkalmazkodás helyett a természet átalakítása kerül előtérbe.	A fejlett agrotechnika, a malomipar fejlődése a vasútvonalak kiépülésével a mintatársaságban Csorna és közvetlen környékének kedvező helyzetét erősítette. A térség északi része az Osztrák-Magyar Monarchia részeként Bécs ellátó körzetéhez tartozott. A földbirtokokon kialakult majorságok versenyképes mezőgazdasági művelést tettek lehetővé. A tájalakítás ebben az időszakban hozzájárult a térség versenyképességének javulásához. A Rábaköz déli része fejlettségben lemarad, elaprózódó birtokszerkezetű túlnépesedett térséggé válik.

Tájalakítás

A XVIII század végi nagy árvizek jelentősen hozzájárultak, hogy komolyan kezdtek foglalkozni a mocsárvilág lecsapolásával. Sopron, Moson és Győr vármegyék megbízták Hegedűs Antalt a mocsarak felmérésével és a szabályozás tervének elkészítésével. Kutatásaim során két tervre is bukkantam 1790 tájékról (*Jegyzetek 13*, vízrendezési tervek *Melléklet V.*).

A tulajdonképpeni lecsapolási munkálatok Hegedűs Antal tervei alapján az 1795–99 között kiásott Bősárkány és a Király-tó közötti Rábca szakasszal kezdődtek, majd 1813-ra elkészült a Rábca-csatorna Királytótól a Nagy-Égererdőig terjedő szakasza is. 1800 és 1813 között szabályozták a Hanságba ömlő folyók alsó szakaszát. Az elkészült csatornák állapotának megőrzéséről azonban senki nem gondoskodott, így az 1820-as évekre nagyrészt használhatatlanná váltak. Az 1810-es évektől több mint egy évszázadon át folytatott nagyarányú vízrendezéssel gyakorlatilag a Hanság jelentős úszólápjainak, mocsarainak lecsapolása is megtörtént.

A vízrendezési törekvések a XIX. század második felében kaptak újabb lendületet. A Rába és a Hanság vízrendezési munkálatainak irányítására létrehozták a Rábaszabályozó Társulatot. A szabályozási tervekben eredetileg *Meiszner Ernő* a Hanság déli részén futó külvízi csatornát tervezett, mely Kapuvár–Hugoth között 11 m eséssel hozta volna a vizeket a Rábába és Kapuvárnál felvette volna a Hövejtől odavezetett Répcét és Kisrábát. A magasvezetésű csatorna eróművi kihasználás mellett gravitációs öntözővízzel is ellátta volna a Hanság egy részét. Ezenkívül szerepelt a tervben a Hanság-csatorna kiásása egészen a Vulkáig. A költségek miatt azonban a Rábaszabályozó Testület átalakította a terveket és törölte a külvízi csatornát és a Hanság-csatornát is csak Pomogyig hagyták meg, amelyet 1892–1895 között építettek meg. Úgy gondolták, hogy a Rábca mederbővítéséből kikerülő földanyag felhasználható és egyben fedezi az árvédelmi töltések földszükségletét. A külvízi csatorna elhagyásával pedig megtakarítás érhető el és a Rába medrét mélyebbre építik. Két csatorna helyett tehát csak egyet építettek. A későbbi problémák mind ide vezethetők, a külvizeket bevezették az ártérbe, ahonnan azokat zsilipeken kellett áteresztetni, vagy szivattyúkkal a Rába töltésein átemelni (*Ihrig, 1973*). A Rábca kotrása 1886-ban indult. A pomogyi hídtól a Fertőbe nyúló szakaszt 1910-ben építették csak meg.

A Hanság szabályozása mellett a térség lakosai számára meghatározó volt a Rába szabályozása. A Rábaköz lakosságának a Rába felől érkező árvizekkel is meg kellett küzdeniük. A Rába mintegy 250 km-es mederben kanyargott, vízjárása nagyon szeszélyes volt. Ennek ellenére a falvak határa nem állt állandóan víz alatt, a Rába mentén mocsaras területek, erek, száraz-homokos vidékek, erdők váltották egymást. Nicknél a Rába két ágra szakadt, a Kis-Rába észak felé haladva szintén több ágra szakadva a Hanságban ömlött a Rábczába (*Jegyzetek 14.*).

A Rába partjain már a középkorban gátak épültek (*Dóka Klára* anyaga a Rába szabályozás előtti kéről (*Lipszky térkép és OL S 12 Térképtár, Helytartótanács, Div. XIII. No. 295/3*)). Már évszá-

zadok óta védekezett a lakosság gáttal az áradások ellen, ahogy ezt legkorábban, egy 1247-ben *Csáky István* nádor, soproni ispán által kiállított oklevél említi, aki tudósít a csornai premontreiek vízimalmáról és gátjairól a Rábán. Az ispán feladata volt, hogy elrendelje a Rábán és a Rábcán épített vízimalmok lebontását, amelyeket egyrészt felelőssé tettek az árvizekért (*Pájer*, 1990). A malmok tulajdonosai vagy bérlői az alacsony vízállás miatt gáttal duzzasztották fel a vizet, „felemelték a malomfejet”. A II katonai térképen több Rába-parti település körül látunk gátakat, csatornákat. A helyi lakosok a XIX. századig nagyon sokat tettek az árvíz elleni védekezés terén, de a végleges szabályozásra csak az 1880-as évek végén került sor utolsóként a Duna és a Tisza mellékfolyói között, hiszen nagyon komplex és költséges munkáról volt szó: nemcsak a Rába és mellékfolyóinak szabályozásáról volt szó, de idekapcsolódott a Hanság és Fertő ügye is (*Dóka*, 1977). A XVIII. század végén a Rába menti megyék (Győr, Sopron, Vas, Veszprém) közösen egy árvízvédelmi bizottságot alapítottak Szany mezővárosban, amely megállapította a malmok, hidak okozta problémákat (*Jegyzetek 15.*). Átfogó beavatkozásra ekkor még nem került sor, a bizottság csak ajánlásokat fogalmazott meg.

A XIX. században egyre inkább figyelem terelődött az áradások problémájára, sorra készültek a Rábát és a Rábaköz vizeit ábrázoló térképek. 1802-ben *Szapáry József* királyi biztos *Hegedűs Jánost* a Sopron megyei, *Kenedits Józsefet* a Vas megyei Rába szakasz felmérésével bízta meg. Szapáry egyik fő feladata volt a Rába malmainak szabályozása, amit térképek készíttetésével kezdett. Másik feladat volt a Hanság lecsapolási munkálatainak irányítása. Az elkészült térképek alapján kezdték meg a malmok felmérését. 1822-ben indult átfogó, szintezéssel készült felmérés a Rábáról, amelynek felülvizsgálatára és a szabályozási terv elkészítésére 1830-ban *Keczkés Károly* hajózási mérnököt kérte fel a Helytartótanács. A tervet ki kellett terjeszteni a Rábcára, a Fertőre és a Hanságra is (*Dóka*, 1977) (*Jegyzetek 16.*).

A Rába-szabályozás első lépését *Festetics Ignác* gróf tette meg, aki sobri és egyedi birtokain a kanyarulatok átvágása céljából csatornát ásott 1812-ben egy kanyarulat lerövidítése érdekében (*Sárközi*, 1968).

Létrehozták (*Jegyzetek 17.*) az Alsó-rábaközi Rábabizottságot, amelynek feladata elsősorban a védelem és a megrongált gátak helyreállításának irányítása volt. A rábaközi községek közmunkában végezték a helyreállítást. A munkák általában a vízbeesett farönkök eltávolítását, a malmok környékének megtisztítását, a duzzasztott vízszintek csökkentését, a part menti töltések megerősítését foglalták magukban. Az árvízveszély megszüntetésére azonban nem voltak elegendők ezek az erőfeszítések (*Timaffy*, 1991).

Keczkés terve után többen is végeztek felméréseket a Rábán és készítettek szabályozási tervet (1860-ban *Kleinrath József*, *Újházy János* 1873-ban). Munkájukban felhasználták *Keczkés* mérési eredményeit. A végleges szabályozási terv készítője *Meiszner Ernő* volt, aki kiindulásként használta

Keczkés munkáját. *Keczkés* terveinek elkészülte után eltelt 50 évben jelentősen megváltoztak a társadalmi gazdasági feltételek: a vízimalmok már nem jelentettek problémát, viszont új igények merültek fel az öntözéssel és a belvízlevezetéssel kapcsolatban. Szabályozási tervének legfontosabb elemei azonban megvalósításra kerültek (*Dóka*, 1977).

A végső árvízmentesítést a Rábaszabályozó Társulat 1873-as létrehozása, illetve az **1885. évi XV.** törvénycikk a Rába és mellékfolyóinak szabályozásáról, hozta meg (*Jegyzetek 18.*). A Rábaszabályozó Társulat az ország egyik legnagyobb ármentesítő szervezete volt ebben a korban, hiszen működési területe kiterjedt a Rába folyó vízgyűjtő területének alsó szakaszára (mintegy 15 000 km² területre) valamint a Hanság vidékére. Az ármentesítési munkák vezetésével Radó Kálmánt bízták meg, akinek irányításával 10 év alatt a Rábát Sárvár és Győr között 87 átvágással „ki-egyenesítették”, valamint a folyó mentén mindkét parton árvédelmi töltéseket építettek. A töltések hossza összesen 345 km lett. Az általában 4–6 m koronaszélességű töltések között 400–600 m széles hullámteret hagytak az árvizek levonulására. Sárvár és Győr között a folyó hossza 51 km-rel rövidült, összességében 300 000 kat. holdat mentesítettek. A Rábaszabályozó Társulat irányításával hasonlóan a Rábához Bősárkánytól Győrig gátakat építettek a Rábca mentén, valamint csatornázták a Rábcat Pomogytól Rábcakapiig (*Sárközy*, 1968).

A Rábaszabályozó Társulat működési területe kiterjedt a Hanságra is. Az akkor már évtizedek óta zajló lecsapolások eredményeként a Hanság talajvizének nagy részét már elvesztette. Naponta mintegy 25 000 m³ víz áramlott ki a medencéből, aminek következtében a láprétek kiszáradtak. Belvízlevezető szivattyúkat építettek Lébénynél, Bősárkánynál és Györsövényházánál. A hansági táj vízháztartását nemcsak a levezető csatornák változtatták meg, hanem a medencébe folyó vizek szabályozása, töltések építése, az árvízveszély megszüntetése (bár véglegesen az árvízveszély nem hárult el). Körülbelül ekkor, a XIX. század végén kezdődött a tőzégbányászat is. A kor nagyarányú tájalkító terveit jellemzi, hogy a Rábaszabályozó Társulat foglalkozott a Fertő-tó lecsapolásának lehetőségével is (*Sárközy*, 1968). A Rába-szabályozás utolsó nagy munkálata volt a Rábca-torkolat áthelyezése Győr térségében. A Rába szabályozásával egy időben zajlott az Öreg-Duna szabályozása is. A tájszerkezet, településhálózat átalakulásához hozzájárult a XIX. század végén megépült vasúthálózat: 1876-ban adták át a Győr–Sopron vasútvonalat, majd ezt követően a Pozsony–Szombathely vonal (1891), legvégül a Csorna–Pápa vonal épült meg.

Tájhasználat

A katonai térképek viszonylag jól tájékoztatnak a tájhasználatról és a tájhasználat átalakulásáról. A II. katonai felmérés a térségben 1840–1847, a III. katonai felmérés 1872, 1880-ban készült a térségre. A XIX. század közepének tájhasználatát rögzíti a II. katonai térkép. Drasztikus változásokat még nem látunk a területhasználatokban (*Jegyzetek 19.*) bár, ahogy a tájalkításról szóló fejezetben említésre került a Rábca egyes szakaszait szabályozták, megépült a Hanság-főcsatorna őse (Új Metszés,

Kis Metszés). A II katonai térképen jól kivehető a Sopron–Győr vasútvonal, amely ugyan csak 1876-ban nyílt meg, majd ezt követően a Pozsony–Szombathely vonal (1891), legvégül a Csorna–Pápa vonal épült meg.

A II. katonai térképen a Hanság peremén ábrázolt erdők határvonalai nyílegyenesek tudatos erdőgazdálkodásra utalnak. A vízrendezés lehetővé tette a mezőgazdasági művelést, ebben a korban termelték le a Király-tó körül elhelyezkedő ligetes valószínűleg nyírből álló lápi erdőállományt (Ádám, 2005), amelyből csak a Király-erdő maradt meg. A Hanság déli peremének erdeit fokozatosan északra a lecsapolt területekre helyezték át, éger telepítésével.

Az egyre hatékonyabbá váló lecsapolási munkáknak és a technológiai fejlődésnek köszönhetően intenzívebbé válik a mezőgazdálkodás a térségben. 1811 és 1842 között az Eszterházy uradalom 4060 holdat, Csorna 9150 holdat mentesített. Duplájára nőtt a gabonatermesztés, elsősorban a búzáé, de az árpáé is nőtt, továbbá a kukorica termőterülete főleg a sertésenyésztés térhódításának köszönhetően, majd a század végén a cukorrépa termesztése is megjelent (Timaffy, 1988). Egyre intenzívebbé vált a növénytermesztés. (Jegyzetek 20.) Gabonát a szántóterület 48%-án termesztettek, kapásokat 28%-án, takarmányokat 19%-án (Timaffy, 1988). A korábban jellemző két- és háromnyomásos gazdálkodást felváltotta a forgórendszer, amely az uradalmak példáján elterjedt a paraszti gazdálkodásban is. A Rábaközben jellemzően a vegyes vetésforgót használták: első évben kapást vetettek, másodikban tavaszi gabonát, a harmadikban szálatakarmányt, a negyedikben pedig ősziéket. Általában az országos átlagnál magasabb terméseredményeket értek el. A virágzó agráriumhoz fejlett malomipar kapcsolódott, amit bizonyít a rábaközi malmok viszonylag magas száma, hiszen míg a Rábaköz Sopron vármegyének mintegy negyedét ölelte fel, a szárazmalmok több mint felét, a szél-malmok kétötödével és a gőzmalmok harmadával rendelkezik, egyedül a vízimalmokat illetően alacsony az arányszámok (Jegyzetek 21.).

A korszerű földműveléshez fejlettebb állattenyésztés kapcsolódott. Növekedett az állatszám az egyre jobban ármentesített legelőkön (Jegyzetek 22.). Az állatállomány a XIX. század végéig főleg régi tájfajtákból állt: elterjedt volt a magyar marha. Azonban a tejtermelés előtérbe kerülésével a tájfajtákat kiszorította a vöröstarka szarvasmarha és fokozatosan keresztezésükkel a mosoni tájfajta terjedt el. A XIX. században elterjedt magyar parlagi lovakat is kiszorították a keresztezett fajták döntően a katonaság igényeihez alkalmazkodva. A juhtartás fokozatosan visszaszorult, a sertésenyésztés terjedt el (Timaffy, 1988).

A térségben a gazdálkodást nehezítő legfontosabb természeti csapásként a tavaszi áradásokat emeli ki *Fényes Elek* (Jegyzetek 23), ami szegénységet, éhezést okoz a különösen magas vízállású években (Fényes, 1870–1876).

A jobbágyfelszabadítás megváltoztatta a gazdálkodás üzemi rendszerét. A jobbágyok attól függően, hány ökörrrel dolgoztak, annak megfelelő nagyságú földet kaptak 1848 után. A szegényebbek ún.

tizennyolc-napos tagot kaptak (kb. 1800 négyszögöl), amiért 18 napot kellett dolgozni az uraságnak. A kiosztott földet általában a határ különböző részein kapták meg a gazdák, amelyek közül a gyengébb minőségűt tartották meg legelőnek. A termőterület mintegy 60%-át a paraszti gazdaságok mellett a nagybirtokos uradalmak foglalták el, ahol a majorok üzemi formája alakult ki. A Rábaközben a Hansággal együtt számuk a 100-at is meghaladta (*Timaffy, 1988*). A majorok általában zárt területek voltak, központjukban az intézők laktak, a majorok szélén a cselédházak, gazdasági épületek, istállók, magtárak, műhelyek helyezkedtek el. Szigorú rend szerint működő társadalmuk alakult ki.

A technológiai fejlődés és a bécsi piac növekvő élelmiszer és egyéb nyersanyag szükségletei hozzájárultak a tágabb térség vetésszerkezetének átalakulásához: a korábban gabonatermelő térségben egyre inkább (a XIX század utolsó harmadától és a XX. század folyamán) ipari növények termesztésére és a tej és hús termelésére kezdtek berendezkedni. A nagybirtokokon fokozatosan növekedett a sörárpa és a cukorrépa termesztésének aránya. Bevezetésre került a belterjes, istállózó állattartás, magas tejhozamú fajtákat honosítottak meg (*Rétvári, 1977*).

A XIX. század végének tájhasználatát szemlélteti a III. katonai térkép (1870–80-as évek). Sajnos a térképet viszonylag nehéz értelmezni, mert egyszínű. A II. katonai térképhez képest feltűnő változás a III. katonai térképen a majorok nagy száma. A vízrendezés hatásai szintén egyértelműen látszanak: elkészültek a legfontosabb csatornák (Einser Kanál, Kis-metszés, Új metszés), árkokat ástak. Szembetűnő a Hanság peremén, Rábaköz északi és déli részén a mozaik jellegű területhasználat, árkok és az azokat kísérő fasorok szabdalják a tájat, rétek, szántók váltakoznak. Jelentősen csökkent a mocsarak és a lápok aránya a Hanság peremterületein és a Tóközben (*Jegyzetek 24*).

Míg az érintett megyékben a lassú és a fokozatos ipari fejlődés következtében az élelmiszeriparon, könnyűiparon túl fokozatosan megjelent a nehézipar is, a Rábaközben a gabonatermesztésen alapuló malomipar vált csak jelentőssé (*Jegyzetek 25*). A térségben korábban a vízimalmok telepedtek meg, de a Rába-szabályozás a vízimalmok jelentős részét megszüntette. A már említett vasútépítés a malomiparra pozitív hatással volt, sorra épültek malmok a vasutak mentén, továbbá a Csornán kereszteződő vasútvonalak megerősítették a mezőváros központi szerepét a térségben.

Az adóztatás megkönnyítése érdekében készítettek földadókatasztert (*Jegyzetek 26*), amelyből jól látszik, hogy a térség összehasonlítva a környező osztályozási vidékekkel viszonylag jó minőségű földekkel rendelkezik (az egyes minőségi fokozatokban szinte dupla jövedelemmel számolnak mint például a Győri becselőjárás első osztályozási vidékén). (Győr és Sopron megye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme művelési áganként és osztályonként, 1914, Budapest). A rét művelési ág a szántókkal vetekedő jövedelmet biztosított.

Az adatokat vizsgálva láthatjuk, hogy a szántó területek túlnyomó része a közepes minőségű osztályokba tartozik, viszonylag kisebb arányban esnek a legmagasabb és csupán néhány százalék esik a

legrosszabb kategóriákba. A rétek arányához képest viszonylag alacsony a legelők aránya, döntően a legrosszabb minőségű területeket használták legelőként.

Társadalmi, népesedési viszonyok

Az ipari fejlődés hiánya miatt a népesség a megyében a XIX. század első felében az országos átlag alatti mértékben növekedett, elvesztette a népsűrűségi rangsorban a vezető helyét. A század közepéig a jobbágytelkek tovább aprózódtak, a fejlettebb technológiával dolgozó majorságok nem szívták fel a föld nélküli parasztságot. A jobbágyfelszabadítás hatásai korlátozottabbak voltak itt, mint az Alföldön a jobbágyság kisebb aránya miatt. A kishatárú falvak többségében az egy főre jutó földterület nem érte el az 1 hektárt, ami alapján agrár-túlnépesedésről beszélhetünk (*Rétvári, 1977*). A nagybirtokok területén a népsűrűség alacsony maradt, hiszen a fejlettebb agrotechnika miatt kisebb munkaerő igényel dolgozhattak.

A XIX. század végétől egyre erőteljesebben érintette a Győr, Moson, Sopron megyét is a kivándorlás (*Estók, 2003*), amely az 1870-es évekre a Mosoni-síkság után áttért a Rábaköz magas népsűrűségű kistelepüléseire. Míg Sopron környékén a filoxéra vész, addig a Rábaközben a Rába és a Rábca szabályozása miatt megnövekedett közterhek járultak hozzá a lakosság helyzetének romlásához és az 1–2 holddal rendelkező földtulajdonosok (*Jegyzetek 27*), a mezőgazdasági cselédek és napszamosok mellett inkább külföldön kerestek boldogulást (*Estók, 2003, Rétvári, 1977*). *Rétvári László* kutatásai alapján az akkori Moson, Sopron, Győr megye természetes szaporodásának 20, 40, 60%-át vitte el a kivándorlás.

2.1.4. IV. periódus: intenzív tájhasználat megszilárdulása

Tájalakítás, tájhasználat szempontjából érdemes a XX. századot külön tárgyalni, hiszen a nagyléptékű tájalakítási munkák a nagytérseget illetően döntően lezajlottak, de a Hanság belső területein folytatódtak (kiterjedt a láp meghódítása az eddig még érintetlen területekre is) (*7. táblázat*). Egyre erőteljesebben váltak érezhetővé a tájalakítások negatív hatásai. A mezőgazdasági termelés szerkezete jelentősen átalakult, a nagyüzemi növénytermesztés és állattenyésztés terjedt el.

7. táblázat: A IV. periódus jellemzői (saját szerkesztés)

Kor	Tájátalakítás	Tájhasznosítás	Konfliktusok	Népességeltartó képesség	Értékrend	Versenyképesség
XX. sz –1980– 90-es évekig	A Hanság belső területeit is átalakító vízrendezés	Intenzív, belterjes növénytermesztés és állattenyésztés, A század első felében öntözéses erdőgazdálkodás égerrel a Hanságban majd az éger lecserélése nyárral Fokozatosan visszaszoruló, napjainkra eltűnő mellékhasználatok: méhészkedés, nád- szénatermelés, tőzegbányászat	A lecsapolások negatív hatásai kiütőköznék: tőzegtüzek, defláció, aszály és belvíz.	A népességeltartó képességet a mezőgazdaságban lezajló tévesztés és az urbanizációs folyamatok határozzák meg, erőteljes népességvesztés a rábaközi falvakban, kisebb arányú népességvesztés a Tóközben, Csorna népességszáma nő.	A társadalom értékrendjét a központosító szocialista politika befolyásolja, a vidéki életmód „renoméja megkopik”. Mesterségesen felgyorsított urbanizáció. A tájhasználatot a racionalizáció, az ipari méretű mezőgazdasági termelés határozza meg. Az élhetőség területén előrelépést jelent a közszolgáltatások megszervezése.	A térség versenyképességét jelentősen rontja, hogy a Trianoni határok miatt leszakad Bécs ellátó körzetéről, határ menti periférikus térséggé válik. A szocialista fejlesztéspolitika minimális iparfejlesztést tesz lehetővé, alapvetően mezőgazdasági nyersanyagtermelés térségi szerepkörét kínálja a kistérségnek/járásnak (exogén fejlődési modell). A folytatódó tájalakítás nem hoz további gazdasági fejlődést, a versenyképesség javítását.

Tájalakítás

A XX. század első felében tovább folytak a lecsapolási munkálatok, ami elsősorban a meglévő belvízmentesítő, illetve öntöző csatornahálózat mélyítésében, karbantartásában, illetve újabb levezető árkok ásásában nyilvánult meg. A II. világháború okozta károkat helyreállítva, felújították a főműveket, de a mezőgazdasági művelésbe vonáshoz további lecsapoló-árkokra volt szükség. Már Sárközy is beszámol az 1960-as években a Hanságban és peremvidékén a termelést akadályozó kettős problémáról: a továbbra is előforduló „káros vízbőség”-et és a peremterületeket sújtó szárazságot. A mezőgazdasági hasznosítás fejlesztésére 1953-ban ún. „komplex Hanság-terv” végrehajtását indították el, amely kiterjedt mind az árvizek, az esőzések alkalmával fellépő belvizek levezetésére mind az árhullámok vizének öntözés céljára történő hasznosítására, az Ikva, a Kardos-ér, a Répce-medrének kibővítése valamint a kapuvár-bősárkányi csatorna rendezésére. A vízrendezési munkálatokat mezővédő erdősávok telepítésével tervezték kiegészíteni, amelyek a szél deflációs hatását csökkentették volna. A mezőgazdaság és a kapcsolódó iparágak fejlődését gazdasági vasút kiépítésével és a kiszélesített csatornákon kishajózással tervezték megalapozni. A komplex vízrendezési munkákkal 40 000 kataszteri hold vízmentesítését és kb. 7000 hold öntözését tervezték, ami a szántóföldek 7000 holddal, az erdők területének 6000 kataszteri holddal történő növelését jelenthette (Sárközi, 1968). Ha a vízrendezési tervek nem is valósultak meg teljes egészében, a csatornarendszer kiépítése folytatódott. A Hanság sorsát az un. KISZ táborok (1958–1972) keretében végzett munkálatok pecsételték meg főleg az Észak-Hanság területén. Az Észak-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság adatai szerint 1958 és 1972 között 19877 fiatal vett részt a táborozásban, közben megástak 128 km csatornát, kitermeltek 369 000 köbméter földet. A korábban átláthatatlan mocsaras vidék lecsapolási munkáinak befejezését a határ szigorúbb ellenőrzésének igénye is motiválta. A Hanság jelenlegi természeti viszonyait és a gazdálkodási lehetőségeket egyaránt meghatározza a lecsapoló-rendszer (www.index.hu, Rólunk a Hanság énekel).

A szabályozások után a láp visszahúzódott és főleg a peremterületeken megkezdődött a rétek feltörése (lásd a 3. táblázatban a rét arányának további csökkenése 1935 és 1962 között), a tőzegbányák nyitása, a nagyterjedésű égerállományok kitermelése és a mélyebb fekvésű területek erdősítése nemesnyár klónokkal.

A lecsapolások miatt a Király-tó is kiszáradt, de az intenzív tőzegbányászat következtében újjászületett. Kogutovicz Károly leírása szerint a lecsapolások következménye, hogy a tőzeg alól eltűnt a víz, az úszólápok megfeneklettek, a hatalmas égererdőségekben a talaj 1–2 métert süllyedt és napvilágra kerültek az égerfák sátorszerű támasztópillérei (Kogutovicz, 1936). A Hanság vizeinek teljes elvezetése következtében a XX. század második felében további talajszint süllyedés következett be valamint többször is nagyarányú tőzegtüzek keletkeztek, a legjelentősebbek 1945–47-ben (5800 hektáron a talajszint 40–60 cm-t süllyedt) és 1976-ban volt, amikor 76 ha rét semmisült meg (Rakonczay,

1996). A tőzegláprétek zsugorodásában nagy szerepe volt a meginduló oxidációs folyamatoknak (kötösodás), amit elősegített a mezőgazdasági művelésben alkalmazott gőzekés rigolírozás és a tőzegréteg kiégetése.

A lecsapolások után a Hanság ma az ország legsűrűbb csatornahálózatával rendelkező vidéke. Az öntöző és levezető csatornák hálózatának kiépítése a '60-as évek végén befejeződött (több mint 1700 km hosszú, *Jegyzetek* 28). A csatornák ma kettős feladatot látnak el, magasabb vízállás esetén a belvizet vezetik el, máskor pedig a területek öntözésére szolgálnak (*Rakonczay*, 1996). A kisebb mocsaras területektől eltekintve ma már csak a Fehér-tó és a Barbacsi-tó rendelkezik nagyobb nyílt vízfelülettel, a tavakat a Keszeg-érből lehet szükség szerint táplálni.

Tájhasználat

A területhasználatok változásának nyomon követését már a statisztikai adatok is segítik. Ezen időszak változásait több térkép is szemlélteti: a III. felújított katonai térkép a XX. század első felének, a század közepének tájhasználatát az 1951-es topográfiai térkép alapján a korábban alkalmazott területhasználati kategóriák segítségével ábrázoltam (*Melléklet VII–VIII.*). Jelentősen nőtt a szántók aránya elsősorban a gyepek feltörése miatt, erre az időszakra a Hanság peremterületein már minden magasabban fekvő területet felszántottak. Mozaik jellegűen váltakoznak a gyepes és a szántó területek. Jelentős mértékben csökkent a gyepek aránya, annak ellenére, hogy a kiszáradt mocsaras területeken új gyepterületek keletkeztek (*Takács*, 2011) a Hanságban. A gyepeket a szélerózió miatt fasorokkal tagolták. Már a XIX. század végi térképen is nagyszámú major és egyéb telephely figyelhető meg, de a XX. század elejére tovább nőtt a számuk. Jelentősen nőtt a mai Csorna közigazgatási területére eső Csíkos-éger és a Tarcsai-éger kiterjedése (korábban itt nem is voltak erdők, illetve az erdőterületek áthelyeződtek). A fennmaradt régi üzemtervek (*Ádám*, 2005) tanúsítják, hogy a XX. század elejére az éger vált szinte egyeduralmódóvá a Hanságban, összefüggő, elegyetlen állományokat alkotott, hiszen a felújításokat, telepítéseket mézgás égerrel végezték (legnagyobb állományát 1940-ben érte el, Közép-Európában kuriózumnak számítva). A lecsapolások következtében a víz a Hanságban kelet felé áramlott, de folyamatosan pótlódott, ami friss, oxigénben dús vízellátást biztosított: kiváló körülményeket az éger számára. Ez az ún. „öntözési erőgazdálkodás” egyedülálló volt az egész világon. Jelentősen változtak azonban az erdőgazdálkodás irányelvei 1945 után. Az 1954, 1956, 1964-es árvizek nyilvánvalóvá tették, hogy az éger nem viseli el tartósan a pangó vizet. A vízgazdálkodásban is változás következett be: a zsilipek kezelését a Vízügyi Igazgatóság vette át, csökkentek az öntözés lehetőségei. Az égererdők talaja kiszáradt, megszűnt az egyenletes vízutánpótlás, ami nem kedvezett az éger növekedésének. Fokozatosan lecserélték tehát az égerállományt nyárra, az éger elegyaránya az 1950-es 90%-ról 1972-re 20%-ra csökkent. Az első nemes nyár fajtákat (*Populus euramiricana* cv. 'serotina') a XIX. század végén ültették. A különböző nemesnyár-fajták

alkalmazása során a termesztés számára a legalkalmasabbnak az „I-214” klónok bizonyultak (Ádám, 2005).

A vízrendezési munkák folytatását a megye agrárgazdaságának fejlesztési szándéka indokolta (*Jegyzetek* 29). Győr–Moson–Sopron megyében hat állami gazdaság és 115 termelősövetkezet jött létre. A Rábaközben kisebb méretű TSZ-ek létrehozása volt jellemző, átlagos üzemnagyságuk nem érte el a 2,1 ezer hektárt. (Rábamenti Állami Gazdaság, Lajta-Hanság ÁG.). Az 1970-es évek végén íródott jellemzés magas színvonalúnak értékeli a térség mezőgazdasági termelését, az országos átlagokhoz képest kedvező terméseredményekkel. Az üzemek többsége gazdaságosan termelt. Az értékelés kedvezőtlennek ítéli, hogy nem kellően használták ki a specializáció lehetőségét: visszaszorult az állattenyésztés és elsődlegesen a munkaerőhiány miatt visszaesett a zöldség- és gyümölcscellátó övezetek termelése. A Rábaköz csaknem minden mezőgazdasági üzemében öntöztek, a 100 ha mezőgazdasági területre jutó traktoregység (20–25) a megyei átlag felett volt (*Rétvári*, 1977). A szocializmus évtizedeiben a gyümölcsösök telepítése révén nőtt a járásban a gyümölcsstermesztés. A Rábaköz északi részének zöldpaprika termesztése volt jelentős megyei viszonylatban. Fő termesztett növények: kukorica, búza, cukorrépa, őszi és tavaszi árpa.

A Rábaközben sohasem volt nagy jelentőségű az erdőgazdálkodás, a II. vgh. utáni birtokrendezés során az erdők kiosztásra kerültek magángazdák között és a nagybirtokok államosítása révén létrehozták az Államerdészetet. Az 1950-es évek végén 60-as évek elején létrejöttek az MGTSZ-ek, gyakorlatilag megszűnt az önálló gazdálkodás, csak háztájiban maradtak kisebb erdőterületek. A téészek fő gazdálkodási területei a növény és állattenyésztés voltak, sokkal kisebb figyelem irányult az erdőgazdálkodásra. Az erdészeti termelést a gazdasági racionalizálás jellemezte, előtérbe kerültek a gyors növekedésű, kevesebb fenntartást igénylő fajok: a nemes nyárok és az akác (Ádám, 2005).

Az 1980-as évek végére iparszerű méreteket öltött a mezőgazdasági termesztés, egyes nehezebben megművelhető területeken a téészek felhagytak a földműveléssel (legelők, árokpartok stb.) és erdőt telepítettek. A Rábaköz dél-keleti részén 150, ritkább esetben 250 hektáros egybefüggő szántóföldek is kialakultak, tóközi és a hanságmenti részeken a sűrű csatornahálózat miatt mozaikosabb a tájszerkezet.

A XX. században a hansági településeken a szántók aránya 1935-ben éri el csúcspontját, innen enyhe csökkenés illetve inkább stagnálás figyelhető meg, ellentmondásos tény, de a szántók a 2000-es években újra növekedésnek indultak (legerőteljesebb növekedés Csorna közigazgatási területén jellemző). A gyepek csökkenése viszont rohamléptekkel folytatódott, gyakorlatilag máig meg sem állt a kivett területek és az erdők lassú, de folyamatos növekedése mellett.

Társadalmi, népesedési viszonyok

Az 1910-es évek viszonylagos fellendülést hoztak, hiszen megindult az I. világháborúra való felkészülés, az érintett megyék nagyvárosaiban (magyaróvári lőporgyár, győri ágyúgyár stb.) megtelepedő nehézipari üzemek fokozták a városok népességelszívó hatását. Az I. világháború idején az alacsony munkabérek, a magas infláció és a hadikölcsönök miatt tovább növekedtek a lakosság terhei. Ideiglenes fellendülés jellemezte az 1920-as éveket az 1929–1932-es válság kirobbanásáig. A gazdasági válság megsokszorozta a falusi népesség elvándorlását. 1930–1941 között Győr–Sopron megyében átlagosan 1/5-ére csökkent a falvakban lakók növekedési üteme, míg a jelentősebb ipari központtal nem rendelkező csornai és a kapuvári járás népessége abszolút értékben is csökkent (Rétvári, 1977).

Magasabb népsűrűségű falvak a városok közelében (Győr, Kapuvár, Csorna), jó közlekedés-földrajzi helyzetben (utak, vasutak mentén) és a jó talajadottságú, kedvezőbb birtokviszonyokkal rendelkező térségekben alakultak ki. A szocializmus első évtizedeiben, különösen az 1950-es években Győr–Moson–Sopron megye népessége dinamikusan növekedett. A megyén belül azonban jelentősek voltak az eltérések: a városokban az extenzív iparfejlesztés következtében erőteljesen nőtt a népesség, még a viszonylag jelentéktelenebb iparral rendelkező Csornán is, míg a város- és közlekedésárnyékban lévő kistelepülések népességcsökkenést szenvedtek el. A Rábaköz déli részén elhelyezkedő aprófalvas térség 10–20%-ot is meghaladó mértékű népességcsökkenést szenvedett (KSH, 2002; Rétvári, 1977). Kisebb mértékű népességcsökkenést illetve népességnövekedést csupán a Győr–Sopron, Csorna–Szombathely vasútvonal menti települések és a Győr vonzáskörzetébe tartozó települések mutattak. A Csorna körüli kistelepülésekre is fogyás volt jellemző, vagyis az akkor még nagyközség közlekedési csomóponti, kulturális, szociális, kereskedelmi és egészségügyi központ szerepe ellenére sem tudott jelentős népességmegtartó szerepet betölteni tágabb környezetében.

Még az 1960-as években is döntő jelentősége volt a mezőgazdaságnak a Rábaköz gazdaságában: a Csornai járásban a mezőgazdaság 86%-os részesedéssel járult hozzá a térség jövedelméhez (Rétvári, 1977). A térség meszezéssel javítható vályogtalajai kiváló lehetőséget biztosítottak az intenzív gazdálkodásnak, a nagyüzemi gazdálkodás egyre alacsonyabb munkaerőigénye azonban nagymértékben hozzájárult a korábban magas népsűrűségű falvak népességvesztéséhez. A szocializmus utolsó évtizedeiben majd a rendszerváltozástól napjainkig folytatódik a népességfogyás.

Az 1950-es évek szocialista iparfejlesztései elkerülték a határvidéket, az 1960-as évek fejlesztései a korábbi ipari bázisokat létesítették előnyben: dinamikus fejlődésnek indult Győr mellett Mosonmagyaróvár (Timaffy, 1988).

A gazdasági fejlettséget az ipar jelenléte/hiánya határozta meg az 1960-as évekre: míg a győri és a mosonmagyaróvári járást a korrigált nemzeti jövedelem alapján fejlettnek, a soproni és kapuvári járást közepesen fejlettnek a csornai járást az elmaradott kategóriába sorolták (Rétvári, 1977).

A szocializmus első évtizedeiben dinamikusan fejlődött a megye ipara, amelynek térbeli eloszlását nagymértékű koncentráció jellemezte, az iparban foglalkoztatottak 90%-a az akkori városokban dolgozott (Győr, Mosonmagyaróvár, Sopron). A falusi térségekre kisebb fémtömegcikket, textilt előállító üzemek, de alapvetően az élelmiszeripar megtelepedése volt jellemző. Csornán malom-, hús-, tejipar volt jelen évtizedek óta, a Soproni Ruhagyár, a MOFÉM, a Richards Finomposztógyár, a Győri Mezőgépgyár és Szolgáltató Vállalat részlegei működtek.

A 60-as évek végén formálódó új településhálózat fejlesztési politika egyik célja a városhálózat bővítése volt, Kapuvár (1969) és Csorna (1971) városi rangot és fejlesztési lehetőségeket kapott. Csorna távlati népességszámát 15–16 000 főre becsülték, a rábaközi aprófalvak egy részének a felszámolódásával számoltak (*Rétvári 1977; Timaffy 1988*). Az 1980-as évekig Csornának kisebb vonzáskörzete alakul ki.

2.1.5. V. periódus: védelem, helyreállítás

Az 1990-es években országos szinten is megfigyelhető a természetvédelmi szemlélet erősödése (8. táblázat). Az első természetvédelmi akciók a Hanságban még a két világháború közötti időszakra tehetőek. A Hanság jelentős része mára természetvédelmi kezelés alatt áll, védelme érdekében már 1931-ben is tettek kísérletet: Király Iván csornai tanár az Esterházy herceg anyagi segítségével madárvárát, azaz madár-megfigyelőállomást alapított (Győr–Moson–Sopron Megye kézikönyve). Sajnos a következő évtizedekben még továbbra sem a természet- és a tájvédelem szempontjai voltak előtérben, folytatódtak a lecsapolások. Újabb lépésre csak 1976-ban került sor, amikor a Hanságot tájvédelmi körzetté minősítették 6242,5 ha területtel (www.ferto-hansag.hu). Az alapítás után többször bővített védett területet 1994-ben csatolták a Fertő–Hanság Nemzeti Parkhoz. A védett terület több részből áll: Dél-Hanság (4.643 ha), Észak-Hanság (4.059 ha), Tóköz (1.780 ha – Barbacsi-tó, Fehér-tó).

8. táblázat: Az V. periódus jellemzői (saját szerkesztés)

Kor	Tájátalakítás	Tájhasznosítás	Konfliktusok	Népesség-eltartó képesség	Értékrend	Versenyképesség²⁵
-1980–90-es évektől	Védett területeken visszaárasztás; Folytatódik a szántóterületek növekedése	Intenzív, belterjes növénytermesztés, leépülő állattenyésztés A Hanságban az éger elegyarányának fokozatos növelése; Természetvédelmi területek kijelölése (TK, NP, Natura 2000)	A lecsapolások negatív hatásai kiütőköznak: defláció aszály és belvizek, természetközeli társulások kiszáradása, invazív, tájjidegen növények terjedése Természetvédelem és gazdálkodás konfliktusa	Fogyó népesség	A versenyképességi és a környezeti fenntarthatósági értékrend konfliktusa jelentős. Erős korlátozó jelleg érvényesül az országos természetvédelemben, amely rontja a kedvezőtlen elérhetőségű tóközi falvak gazdasági, társadalmi életképességét. A társadalom értékrendje és a pénzügyi korlátok viszont nem biztosítanak kompenzációt a turizmus, egyedi biotermékek vagy agrár-környezetvédelmi kifizetések révén.	A térség határ menti, kedvező elhelyezkedése ellenére a kistérség központ és a fő közlekedési folyosók menti települések kivételével kedvezőtlen gazdasági és társadalmi mutatókkal rendelkezik. A tóközi települések gazdasági lehetőségeit korlátozzák a szigorú környezetvédelmi szabályok.

²⁵ Napjaink társadalmi gazdasági helyzetének részletes elemzése a későbbi fejezetekben.

A mocsártól elhódított területekre telepített nemesnyár hibridek nem töltötték be azt az ökológiai funkciót mint a hajdani égererdők, ahonnan a fajoknak mindössze 10%-a telepedett meg ezekben az „ökológiai sivatagokban”. A Hanságban az egykori 8 ezer hektár csíkos égerből mára 80 hektár maradt mutatóba. Az erdészeti törvénynek köszönhetően területük növekszik, mert a kitermelt nyár helyébe őshonos éger kell telepíteni.

A természetvédelmi szempontok a térség vízgazdálkodásában is egyre fontosabb szerepet játszanak. 1990-től bevezették a vízrendszer medreinek ökológiai szempontú üzemeltetését, amely folyamatos üzemrendet, az un. ökológiai minimum vízhozam biztosítását (az öntözési időszakon kívül sem állnak szárazon a medrek) jelenti. A mintegy 2000 km nagyságú vízrendszer legfontosabb levezető medrei a Rábca és a Hanság főcsatorna, amelyek elsődlegesen a Fertő többletvíz-levezetését, az Ikva-patak, a Kőrös patak árvizeinek és a térség belvizeinek levezetését szolgálja.

A térség vízpótlása délről a Kis-Rába rendszeren keresztül, északról a Lébény-Hanyi vízpótló rendszeren keresztül lehetséges. A rendszer kettős működtetésű belvizek levezetésére és öntözésre egyaránt alkalmas. Fenntartása részben állami, részben víztársulati, önkormányzati és magánkézben van. Sajnos a fenntartás színvonala nem egységes a rendszerben, amely részleges hatékonyságot eredményez (Kovács, 2012).

Tájalakítás

A Dél-Hanság medencéjének legdélebbi részén, Nyirkai-Hanyban figyelemreméltó tájrehabilitációs programot hajtottak végre. A Nyirkai Hany–Keleti Mórrétek elárasztására 2001. március 15-e és október 20-a között került sor három ütemben. A területre azért esett a nemzeti park munkatársainak választása, mert lecsapolására viszonylag későn került sor és hasznosítására is csak extenzív gazdálkodás volt jellemző, mivel mély fekvése miatt az év nagy részében belvizes volt. Területét három jelentős vízfolyás szeli át: a Hanság-főcsatorna, a Rábca és a Kis-metszés csatorna, amelyek a befogadói a területen összegyülekező belvizeknek és ezek kínáltak lehetőséget a rekonstrukció vízigényének biztosítására (www.ferto-hansag.hu). Az elárasztások előtt itt jelentősebb botanikai vagy zoológiai érték nem maradt másrészt talaja kotusodott tőzeg, amely alatt vízzáró agyagréteg helyezkedik el gátolva a vertikális irányú szivárgást, ez volt a kiválasztás egyik indoka, mert ilyen módon a vízszint gyors emelésével elérhetővé vált a nyílt vízfelület reprodukciója és ez nem veszélyeztette védett fajok állományait (www.ferto-hansag.hu). Nagy László, a Fertő-Hanság Nemzeti Park nyugalmazott tájegységvezetője tájékoztatása alapján az elárasztás óta évente monitorozzák a területet. Számtalan madárfaj tért vissza, a betelepített 20 növényfajnak azonban csak a fele maradt meg, mert nem elég tiszta a Rábca vize, valószínűleg ez az oka annak is, hogy nem indult meg újra a tőzegképződés sem (www.index.hu, Rólunk a Hanság énekel).

A hansági vizes élőhelyek rekonstrukciós programja keretében a Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság további elárasztások megvalósítását tervezi az Osli-Hany 1322 ha-os területére. Az újraárasztás tervei elkészültek, a beruházás vízjogi engedélyt kapott, megvalósítása 2013 során várható (www.ferto-hansag.hu).

Tájhasználat

A lecsapolások révén eltűntek a hagyományos mesterségek és a mezőgazdasági hasznosítás vált kizárólagossá. Nagy jelentőségűvé vált a malomipar és a cukoripar a térségben, a sors fintora, hogy a cukorgyártás az Európai Unió csatlakozást követően az utolsó cukorgyár bezárásával szinte megszűnt Magyarországon. A térszek, állami gazdaságok megszűnése nem hozta magával a művelt területek felhagyását, a térség továbbra is intenzív agrártáj maradt. A mezőgazdaság nemzetgazdasági súlyának csökkenése ellenére a Hanságban és a Rábaközben is az egyik legfontosabb gazdasági ág maradt, még jelenleg is a foglalkoztatottak 13%-át – bár folyamatosan csökkenő mértékben – továbbra is a mezőgazdaság adja.

A térségben visszaszorult a zöldség és gyümölcsstermesztés, bár az 1990-es években nagy mennyiségben termesztettek uborkát, amelyet a „Rábaköz aranyának” is hívtak, de a felvásárlás keletre húzódott, töredékére estek vissza a felvásárlási árak. Visszaszorult az állattenyésztés, ipari növények termesztése jellemző.

2.2. A tájhasználat változásának értékelése

Történeti térképek, statisztikai adatok, leírások segítségével értékeltem a területhasználati változások alapján az egyes tájhasználati funkciók változását és a térség gazdasági, társadalmi helyzetének változását az évszázadok során. A gazdasági, versenyképességi helyzetet a demográfiai folyamatok, elérhető statisztikai adatok (pl. földadó kataszter), történeti leírások (*Fényes Elek*), és korábbi térszerkezeti elemzések (*Beluszky Pál*, *Győri Róbert*) alapján becsültem.

Az ember évszázadok óta harcol a természettel, hogy kiszolgáltatottságát enyhítse, művelésre alkalmas földeket nyerjen. A tájalakító tevékenység kezdetben csak lokális mértékű volt, majd a technika fejlődésével ez a hatás érintette a Hanság egész területét, gyökeres területhasználati és tájképi változásokat okozva. Zólyomi Bálint 1934-ben közölt vizsgálatait már arról számolnak be, hogy az úszó hínárnövényzet kisebb, mélyebb területekre szorult vissza, a magasabban fekvő lápi növénytársulások a vízszint csökkenésével a korábban mély vizű részekre húzódtak be (*Zólyomi*, 1931). A nagy nádások a lecsapolásoknak köszönhetően fokozatosan eltűntek, a tőzeget gyors ütemben bányászták ki és kiszárított területeken megindult a mezőgazdasági művelés. Később, különösen a második világháborút követően nagy erdőtelepítések kezdődtek, kezdetben égerrel, majd elsősorban nemes nyár

hibridekkel, nemesített füzekkel. A szántók aránya jelentősen nőtt, drasztikusan csökkent a rétek, legelők aránya, eltűnt illetve nyomokban maradt meg a hajdani mocsárvilág.

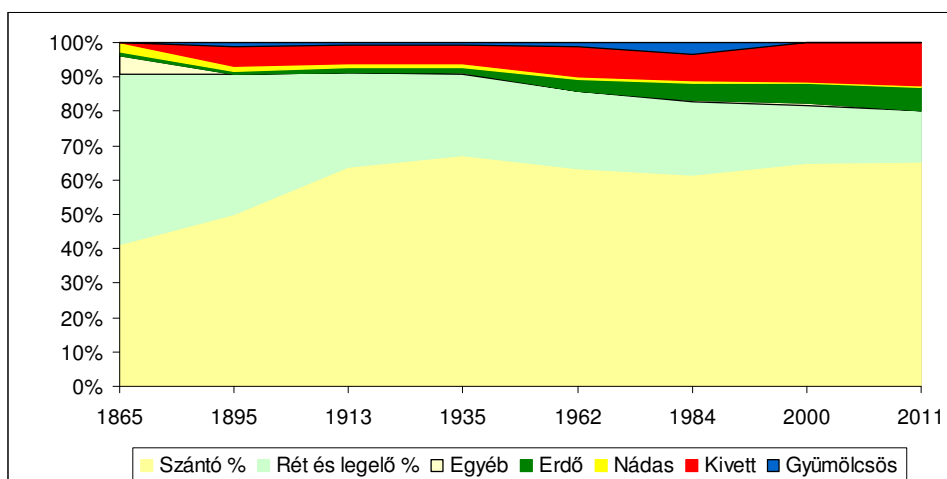
A tájalakítással párhuzamosan változott a tájhasznosítás módja: a kezdeti vadászó, halászó, gyűjtő-életmódot felváltotta a növénytermesztésen és állattenyésztésen alapuló gazdálkodás bár évszázadokon keresztül a gazdálkodást a változó vízviszonyok erősen befolyásolták. Az emberek széleskörűen hasznosították a természet kincseit: nádat arattak, szénát gyűjtöttek, halásztak, méhészkedtek, gyűjtötték a gyékényt stb. A XX. század második felére a tájatalakítás szinte teljessé vált, visszaszorultak a „mellékhaszonvételek”, eltűntek a hagyományosan halászathoz és a meghonosodott rétgazdálkodáshoz kapcsolódó mesterségek. Mindezek a változások jelentősen érintették a térség társadalmi gazdasági viszonyait.

A társadalom gazdasági bázisát évszázadokon át a mezőgazdaság adta, így a népesség eltartható/megtartó képesség alapvetően a térség agrártermelésén múlt. A fejlődést sokáig alapvetően a termőterület növelése alapozta meg. A technológiai fejlődés a XIX. századra alapozta meg a nagyléptékű tájalakítást, illetve ekkorra a legmodernebb agrotechnikák alkalmazásával (amelyben a térség az országos tendenciák előtt járt) a termésmennyiség növelése nemcsak termőterület nyeréssel volt lehetséges. A mintatérség kedvező versenyképességi helyzetét a XIX. századra mindezek, de alapvetően Bécs közelsége alapozta meg, amely a térség termékeinek felvevőpiacát jelentette. A következő évszázadban azonban a nagytérségi kapcsolatrendszer megváltozott és a térség ezt a kedvező versenyképességi helyzetét máig nem tudta visszanyerni. Vizsgálataim célja elsősorban annak a feltárása volt, hogy ez a nagymértékű tájalakítás milyen tájökológiai, társadalmi és gazdasági hatásokkal járt és hozzá tudott-e járulni a térség népességmegtartó képességének és versenyképességének erősítéséhez.

2.2.1. Területhasználati változások

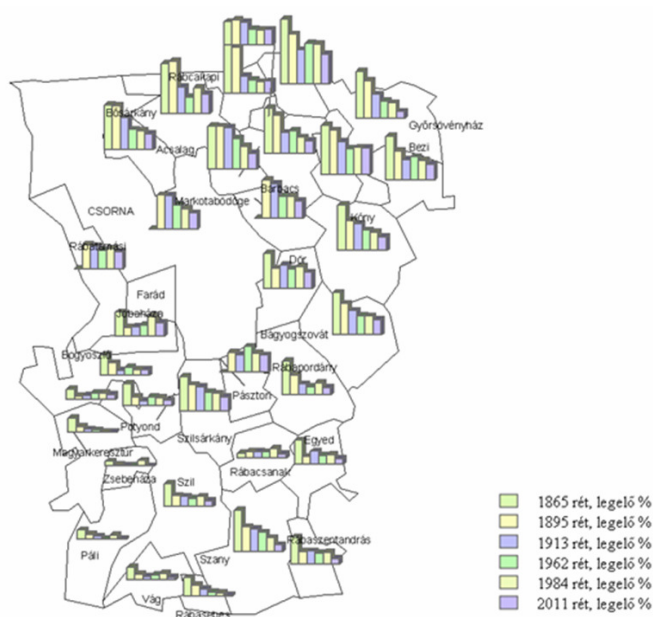
A területhasználati változásokról a tájhasználatról szóló fejezetrészekben esett szó, itt összességében tekintem át a területhasználati tendenciákat. A művelésmódok változásának részletesebb vizsgálatához a KSH 1895-től rendelkezésre álló településsoros adatait valamint az 1865-ös összeírás adatait (nem teljes mértékben használhatók az adatok a községek területének módosulása miatt, de a legtöbb településen minimálisak voltak a változások, így a területhasználati arányok összehasonlíthatók) hívtam segítségül. A jobb áttekinthetőség kedvéért a %-os értékekkel dolgoztam²⁶. Az eltérő adottságok miatt a hanságmenti, tóközi településeket és a Dél-Kelet Rábaköz településeit külön vizsgáltam. A statisztikai adatok közigazgatási területre érhetőek el, ezért Csorna adatsorát önmagában vizsgáltam, hiszen területe egyrészt a Hanság másrészt a Rábaköz része.

²⁶ Történeti adatsor csak közigazgatási területre érhető el, ami némileg befolyásolja az adatokat, de a változások, a tendenciák jól nyomon követhetők.

12. ábra: Területhasználat változások a Hanság, Tóköz településein a Csornai kistérségben
(saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)

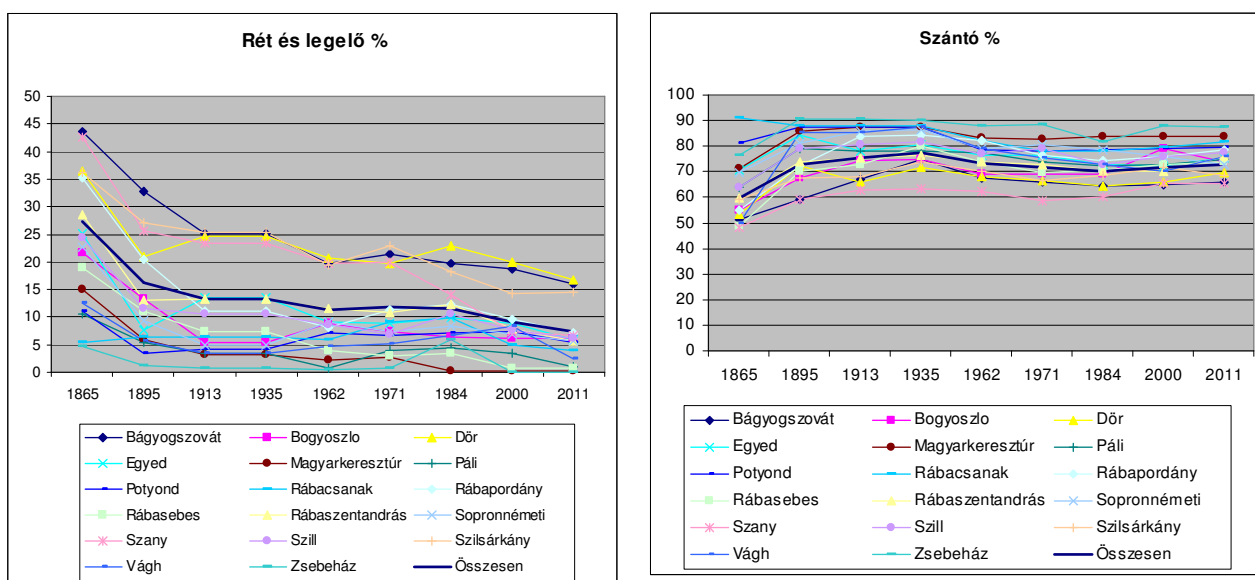
A Tóköz, Hanság településein a szántók változását szemléltető diagram (12. ábra) alapján levonható a következtetés, hogy a legjelentősebb területhasználati változásoknak a XIX. század adott keretét és gyakorlatilag a XX. század elejéig a tájhasználat átalakulása nagyvonalakban lezajlott. Legszembetűnőbb változások a szántók arányának erőteljes növekedése és a rét-legelők arányának drasztikus csökkenése (13. ábra és Melléklet IX.). A XX. század folyamán a rét, legelő arány kisebb mértékben, de napjainkig nem szűnően csökken. A szántók aránya az 1930-as években volt a legnagyobb, a II. világháborút követően kismértékben csökkent és a rendszerváltás után tovább nőtt. A szocializmus korában nőtt az erdők (ez klónozott nemes nyarasok telepítését jelentette elsősorban, hozzájárulva az ökológiai értékek pusztulásához). Száz év alatt a művelés alól kivett terület aránya is megduplázódott és a gyümölcsösök aránya is nőtt. A rendszerváltás óta a gyümölcsösök aránya töredékére esett vissza.

13. ábra: A rét, legelő arányának változása napjainkig (saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)

A XIX. század közepén a rétek-legelők együttesen a települések területének 50%-át tették ki, 1913-ra ez az érték a felére csökkent, napjainkra 15%-ra zsugorodott. A szántók aránya: 41%-ról 65%-ra nőtt. Az utóbbi években a szántók arányának stagnálása illetve néhány településen növekedése figyelhető meg.

A Rábaköz falvaiban a legjellemzőbb területhasználatok arányainak hasonló jellegű változását tapasztaljuk (14. ábra): a korábban évszázadokon át elterjedt hagyományos tájhasználat alapját képező rétek és legelők aránya drasztikusan csökkent a XIX. század folyamán.

14. ábra: A D-K Rábaköz falvaiban a rétek, legelő valamint a szántók arányának változása

(saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)

A szántók aránya a csúcson a II. világháború előtt volt, a szocializmus nagyüzemi mezőgazdasága több helyen felhagyott a szántóföldi műveléssel és erdőt telepítettek. Nőtt a gyümölcsösök aránya is. A rendszerváltás óta azonban újra a szántók kismértékű növekedését figyelhetjük meg. A szántóföldek aránya nagyon magas, meghaladja az országos átlagot: 73%. Az évszázados hagyományok ellenére a rétek és legelő arány mindössze 7%. A rétek és legelők csökkenése azonban töretlenül folytatódott, és folytatódik napjainkban is.

Csorna közigazgatási területéhez tartozik a Király-tó is, tehát jócskán a Hanság része, viszont területének déli része tipikus rábaközi táj. Csornán a XIX. század közepén a szántóföldek 30%-ot foglaltak el, mára ez az érték 58%. Extrém csökkenést tapasztalunk a rétek legelők esetében: 61%-ról 16%-ra csökken a gyepterületek aránya. Karakteres változásként több mint négyszeresére nőtt az erdők aránya. Csornán erősebb tendenciaként figyelhető meg, hogy a szocializmus enyhe csökkenését követően a rendszerváltás után tovább nőtt a szántók aránya.

2.2.2. Tájökológiai változások

A vízrendezések, a növekvő arányú szántóföldi termesztés egyértelműen a táj környezeti és ökológiai értékének csökkenését hozták. A tájalakítás, a tájhasználat jellegének, intenzitásának ismeretében

(ahogy az extenzív területhasználatokat egyre inkább az intenzív veszi át) a környezeti integritás és az ökológiai-élőhelyi értékek mint tájfunkciók szintjének változása becsülhető.

A lecsapolás előtti Hanságban botanikai és zoológiai vizsgálatok nem folytak. A ránk maradt leírások szerint hatalmas nádasok, kiterjedt hínarasok voltak itt, úszó lápszigetekkel. A mélyebb részeken 3–4 m mélységű nyílt vízü tavak voltak, fás vegetáció csak kisebb égeres foltok formájában a láp peremén volt. Kornhuber András bécsi botanikus tanúsága szerint még a XIX. század végén is vadvízország volt ez a táj. Így ír erről: „A felmérhetetlen láperdőkön, az ingoványon csak csónakkal lehet nagy nehezen átvergődni, de a keskeny csatornák az evezők használatát nem teszik lehetővé, legbiztonságosabb csákyázni a tőzeget iszapban. A vízben álló égerek sűrűjében úszóláp, másutt nyílt víztükör csillog, embertől nem háborgatott víziszárnyasok birodalma. Az áthatolhatatlan mocsárvilág süllyedő zsombékjai közt csak az égertuskókban lehet kapaszkodni. A gyökerek harasztok és kúszó növények lepik el, a növények sűrűségénél csak a szúnyogfelhők sűrűbbek” (Idézte: *Rakonczay*, 1996). *Zólyomi Bálint* 1934-ben közölt vizsgálatai már arról számolnak be, hogy az úszó hínárnövényzet kisebb, mélyebb területekre szorult vissza, a magasabban fekvő lápi növénytársulások a vízszint csökkenésével a korábban mély vízü részekre húzódtak be (*Zólyomi*, 1931). A nagy nádasok fokozatosan eltűntek, a tőzeget gyors ütemben bányászták ki és kiszárított területeken megindult a mezőgazdasági művelés. Később, különösen a második világháborút követően nagy erdőtelepítések kezdődtek, kezdetben égerrel, majd elsősorban nemes nyár hibridekkel, nemesített füzekkel.

A lecsapolások miatt a Király-tó is kiszáradt, de az intenzív tőzegbányászat következtében ujjászületett. *Kogutovicz Károly* leírása szerint a lecsapolások következménye, hogy a tőzeg alól eltűnt a víz, az úszólápok megfeneklettek, a hatalmas égererdőségekben a talaj 1–2 métert süllyedt és napvilágra kerültek az égerfák (5. kép) sáterszerű támasztópillérei (*Kogutovicz*, 1936). A Hanság vizeinek teljes elvezetése következtében a XX. század második felében további talajszint süllyedés következett be valamint többször is nagyarányú tőzegtüzek keletkeztek, a legjelentősebbek 1945–47-ben (5800 hektáron a talajszint 40–60 cm-t süllyedt) és 1976-ban volt, amikor 76 ha rét semmisült meg (*Rakonczay*, 1996).

A mocsártól elhódított területekre telepített nemesnyár hibridek nem töltötték be azt az ökológiai funkciót mint a hajdani égererdők, ahonnan a fajoknak mindössze 10%-a telepedett meg ezekben az „ökológiai sivatagokban”. A Hanságban az egykori 8 ezer hektár csíkos égerből mára 80 hektár maradt mutatóba. Az erdészeti törvénynek köszönhetően területük növekszik, mert a kitermelt nyár helyébe őshonos égert kell telepíteni.

A flóra elszegényedését mutatja, hogy végérvényesen eltűnt a területről a tőzegeper (*Comarum palustre*), a halványlila virágú mocsári hízóka (*Pinguivula vulgaris*) és a vidrafű (*Menyanthes trifoliata*) (*Rakonczay*, 1996) és több más ritka növény. A kiszáradás következményeivel a

nemzetipark munkatársainak máig küzdeniük kell: az Észak-Hanság korábban több tízezer hektáros láprétjeiből megmaradt néhány száz hektárnyi területet a lecsapolások során kialakított rendszer ma is szárítja, a kiszáradás következtében az özönnövények terjedését kell megakadályozni: a legnagyobb problémát a selyemkóró és a magas aranyvessző okozza. A nemzeti park tervezi a lecsapoló rendszer átalakítását, egyes csatornák eltömését, más csatornák pedig a vízutánpótlást fogják segíteni. A kiszáradás sajnos a legtöbb értékes élőhelyet veszélyezteti: az Észak-Hanság, láprétjeit, láperdeit, a Dél-Hansági láperdőket, a Fehértó, Barbacsi-tó nagymértékben elnádásodott... (FHNP fejlesztési terv).

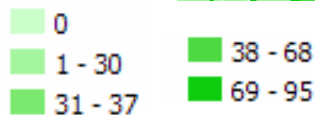
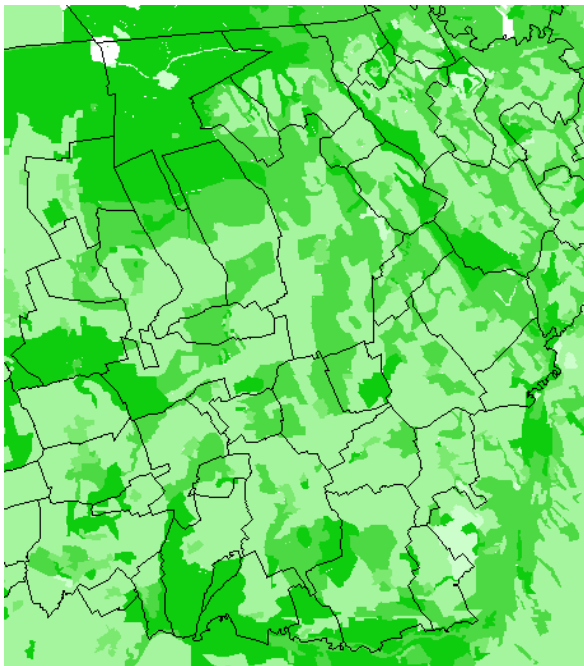
A mezőgazdasági területek nyerése mellett a lecsapolásoknak számos negatív hatása is volt: a térséget az aszály és a belvíz egyaránt sújtja, aminek az oka, hogy a hosszadalmas előzmények után megvalósult beavatkozások a betorkolló vízfolyásoknak a medence permén létesítendő, a vizeket közvetlenül a Duna felé elvezető övcsatorna létesítését elvetették, helyette a medence legalacsonyabban fekvő részén épült ki a vízelvezető rendszer. Mindez oda vezetett, hogy a mélyebben fekvő területek hasznosítása érdekében olyan alacsony szinten szabályoz, hogy a magasabban fekvő területeket nyár derekán gyakran aszály sújtja. A Dél-Hanság öntözése már a XIX. században megkezdődött. Először a Répce folyóból, majd a Nicki-duzzasztó megépítésével a Kis-Rábán keresztül táplálták be a vizet (Rakonczay, 1996).

Tulajdonképpen mielőtt a lecsapolások befejeződtek volna, a hansági emberek észrevették, hogy a „művelet” túlzottra sikerült: az addig jól termő földek és kaszálók a talaj kiszáradása miatt kiszűntek, a vízben szegény láptalaj a szél martalékvá vált. Felvetődött az árasztás igénye. A gazdasági igények kielégítése érdekében duzzasztók épültek, hogy vízutánpótlást biztosítsanak a nemes nyár ültetvényeknek. A Hanság sajátos domborzati viszonyai miatt a lecsapolások következtében évente az az ellentmondásos helyzet okoz szinte orvosolhatatlan problémákat, hogy a mélyebb részek tavaszi víztelenítése következtében a magasabban fekvő területeken aszályos helyzet alakul ki a nyár derekára.

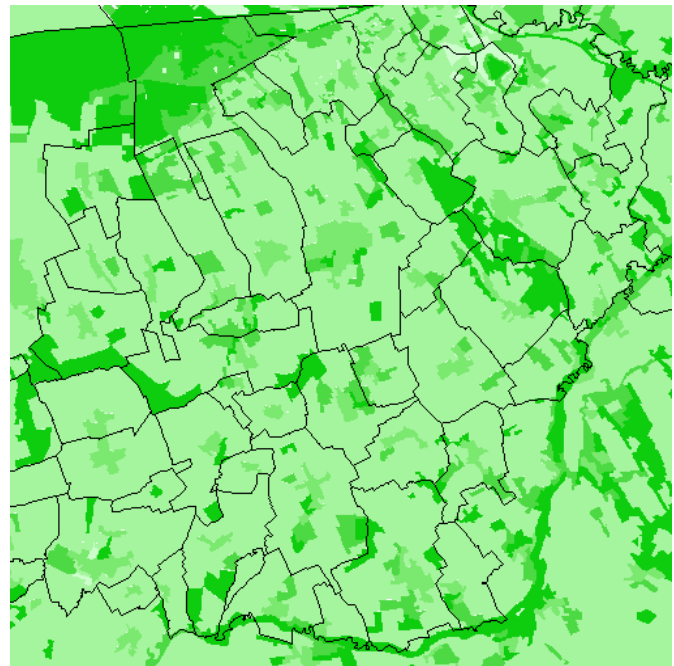
2.2.3. Tájképi változások

A tájkép jelentősen szegényedett az elmúlt évszázad lecsapolásainak köszönhetően, nőtt a szántóföldek aránya, és jelentősen csökkent a rétek, legelők aránya. A fás legelők, ligeterdők, rétek, mocsarak határozták meg a Hanság tájképét, mára azonban leginkább a szántók a meghatározóak és örül a szem, ha réteket, legelőket láthat. A harmadik felújított katonai térképen szembeötlő, hogy különösen a tóközi, Hanság peremi területeken milyen nagy a fás legelők aránya. A Hanság vidékének jellegzetes tájképi elemei a láprétek és a magas sásos társulások, amelyek szintén nagymértékben visszahúzódtak az elmúlt évszázadban. Kiterjedtebb nádasok sajnos ma már csak a Fehér-tónál, Barbacsi-tónál és a Kónyi-tónál találhatók, de a vizesebb rétek mélyebb részein is több hektáros fol-

tok fordulnak elő. Sőt előbukkannak a szántókon is, emlékeztetve a letűnt világra. Eltűnt, illetve radikálisan csökkent a vízfelületek aránya. A történeti térképek tanúsága szerint a Rábaköz már évszázadokkal ezelőtt szántók és rétek, legelők uralta agrártérsséggé alakult, a tájhasználat változást a gyeperőszántó konverzió határozta meg. A tájképi érték változásának²⁷ szemléltetésére alkalmaztam, átalakítottam a Koschke, Fürst, Frank, Makeschin kutatók értékelési mátrixot (alapja az egyes területhasználatok 1–100 pontszámmal történő értékelése: az extenzívebb hasznosítás magasabb pontértéket kap, részletesen a pontszámok a X. Mellékletben). Példaként az alábbi ábrákon (15–16) csak a XVIII. század végi és az 1950-es állapot.).

15. ábra: Tájesztétikai érték az első katonai térkép alapján (Koschke, Fürst, Frank, Makeschin értékelési mátrix átdolgozásával, saját szerkesztés)

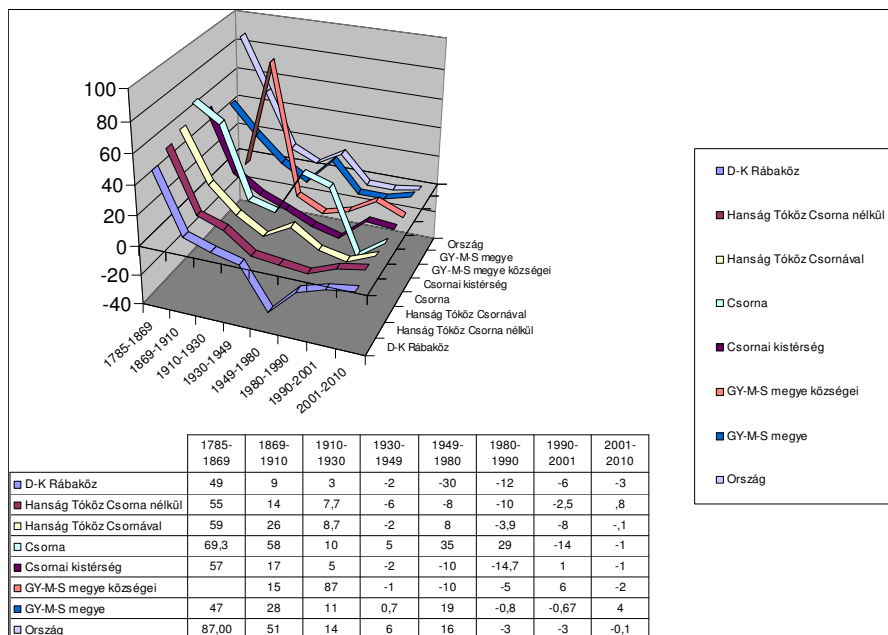
16. ábra: Tájesztétikai érték az 1950-es topográfiai térkép alapján (Koschke et.al. nyomán saját szerkesztés)

2.2.4. Társadalmi változások

A demográfiai mutatók a térségre vonatkozóan általában a megyei és országos átlagnál kedvezőle-
nebb helyzetet mutattak az évszázadok során. Összehasonlító vizsgálatokat végeztem a kistérség
helyzetét nagyobb térség (megye, ország) helyzetéhez, illetve a térségen belül, a települések helyze-
tét egymáshoz viszonyítva.

²⁷ A tájfunkció elemzés térképes alapú módszerére példaként alkalmaztam történeti térképek alapján a tájesztétikai érték változásának bemutatását. A módszer részletes leírása a 2.3. fejezetben található, a Lars Koschke, Christine Fürst, Susanne Frank, Franz Makeschin által kidolgozott értékelő mátrixot adaptáltam (Melléklet XVI.) ahol minden terület-használathoz egy 1-100 közötti értéket rendeltek az ökoszisztéma szolgáltatások biztosításában játszott szerepük alapján, az eredeti mátrixot adaptáltam a hazai területhasználati rendszerhez és természetési adottságokhoz (Koschke et. al. 2012).

Összehasonlítottam a népességváltozás tendenciáit az országos, megyei átlaggal, és arra a következtetésre jutottam, hogy a lakosságszám változás iránya, mértéke mindig kedvezőtlenebb volt a megyei illetve az országos átlagnál (17. ábra).

17. ábra: Népesedésváltozás dinamikája, Népesedésváltozás százalékos értékekkel kifejezve

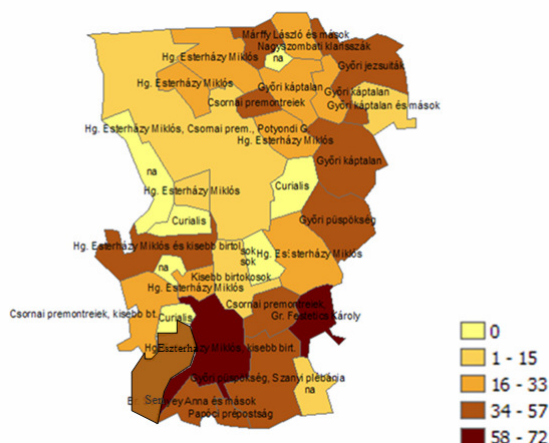
(adatok forrása: Rétvári, 1977, KSH, 2002, TEIR)

Az első, viszonylag pontos felmérésnek II. József rendeletére végrehajtott népszámlálás tekinthető, amely alapján képet kaphatunk a térség népesedési viszonyairól, a táj népességeltartó képességére is következtethetünk, hiszen ekkor a népesedés alapja a termőföld volt. Bár a megyén és a vizsgált térségen belül is jelentős különbségek voltak, országos összehasonlításban Győr és Sopron megyék az ország legsűrűbben lakott térségének számítottak. Míg az ország átlagos népsűrűsége 28 fő/km² volt, az érintett megyékben 42,8 fő/km² volt a népsűrűség (Rétvári, 1977).

Az 1700-as évektől egyre nagyobb arányban indul meg a szántóföldek kiterjesztése, amely azonban nem járult hozzá a parasztság gazdasági felemelkedéséhez. Werbőczy alaptörvényei csak a földesúri osztály számára tették lehetővé a föld birtoklását, ezért az irtásföldek mind földesúri tulajdonba kerültek, megindult az irtás- és egyéb jobbágyföldek majorságokba történő bekebelezése (allodizációs folyamat).

Az úrbérrendezés nagy jelentőségű volt, hiszen az úrbéres földek felett a földesurak nem rendelkezhetek korlátlanul, belőlük nem csatolhattak sajátkezelésű majorságaikhoz. (Felhő, 1970). A kistérség településeiben az 1770-es évek úrbérrendezésekor rögzített úrbéres területek arányát és a jelentősebb birtokosokat térképen ábrázoltam (18. ábra). Jól látható, hogy magas az úrbéres földek aránya a

déli rábaközi falvak és egyes tóközi falvak esetében, a térség észak-nyugati részében viszont alacsony.

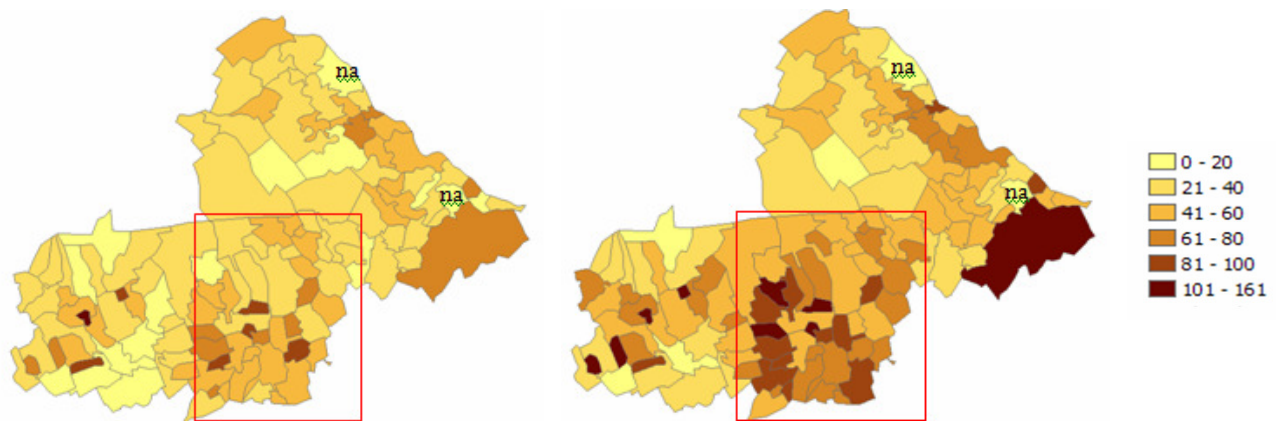
18. ábra: Úrbéres földek aránya (%) az 1865-ben megművelt földekhez (szántó, rét, legelő) képest, és a főbb birtokosok 1770-ben (saját szerkesztés, adatok forrása: Felhő, 1970)

A népsűrűség különbségeit a XVIII. század végén még elsősorban a táji adottságok és kisebb mértékben a földbirtokviszonyok (majorok nagyobb számban később kerülnek kialakításra) határozták meg. Alacsonyabb népsűrűséget láthatunk a hanságmenti, tóközi településeken, (a nagy volumenű tájalakítás csak később indult meg) magasabbat a Rábaköz déli, nyugati részén elhelyezkedő jó talajminőségű, kishatárú, szabadparaszti falvakban. A kedvező talajadottságok a Győr és Sopron vármegyét illetően a dél-rábaközi falvakban tették lehetővé magas (Győr és Sopron városokat és környezetüket követő legmagasabb) népsűrűség kialakulását (Rétvári 1977).

A XIX. század közepéig a lakosságszám növekedése az 1774–76-os értékekhez képest országos viszonylatban 87%-os volt, a vizsgált térség növekedése jóval alatta marad ennek az értéknek (57%), ami azonban magasabb a megye növekedési üteménél (47%). Nagyobb arányú volt a népességnövekedés a hanságmenti, tóközi falvakban és alacsonyabb a dél-kelet rábaközi településeken, hiszen ekkorra a mezőgazdaságnak kedvező adottságok miatt itt már korábban is magas népsűrűség alakult ki.

Az 1869-es népesedési adatok alapján látható, hogy nőtt ugyan a népsűrűség, de a Csorna és a környezetében elhelyezkedő települések közepes népsűrűségűnek számítanak, annak ellenére, hogy Csorna mezővárosi ranggal több évszázados piaci hagyományokkal rendelkezik (bár *Ollram* leírása alapján kisebb vonzáskörzetre következtethetünk). Magasabb népsűrűséggel csupán Szil (szintén mezőváros) és a körülötte elhelyezkedő, jó talajadottságú, nagybirtok által kevésbé befolyásolt falvak rendelkeznek. A Tóköz északi részének települései szintén alacsonyabb népsűrűséggel rendelkeztek, ami egyrészt a táji adottságoknak (lápos, nem művelhető területek) és a birtokviszonyoknak köszönhető, ezek a területek voltak többségében a nagybirtokosok kezében (19. ábra). A XIX. szá-

zad során a majorok száma ugrásszerűen megnőtt: míg a II. katonai térképen összesen négy, a III. katonain (1869–1884) 32 db majort számoltam meg viszonylag egyenletes eloszlással a térségben. Csorna (lakossága az 1869-es 4853-ról 7679-re nőtt az 1910-es évekre (KSH, 2002)) és néhány közlekedés-földrajzi szempontból kedvező elhelyezkedésű település kivételével az 1910-es évekig hasonlóan kismértékű népességnövekedést regisztrálhatunk a kistelepülések többségében. Az 1910-es évekig az országos és a megyei átlagot el nem érő növekedést tapasztalhatunk a kistérség falvaiban, a nagybirtokrendszer hatásainak a tóközi térségben illetve az agrár túlnépesedés hatásainak köszönhetően. A vasúthálózat kiépítése módosította a településhálózatot: a vasút mentén elhelyezkedő települések kedvezőbb helyzetbe kerültek: a malomipar megtelepedését és ezzel a foglalkoztatási lehetőségeket is jelentősen befolyásolta a vasútállomás léte.

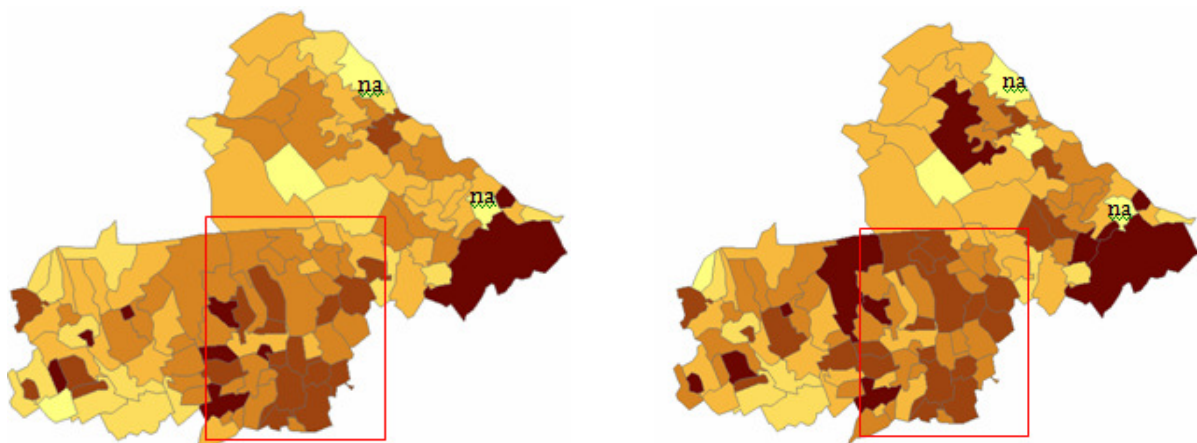
19. ábra: Népsűrűség az 1785-ös és az 1860-as években (KSH, 2002; Rétvári, 1977)

(saját szerkesztés)

Összességében megállapítható, hogy a XIX. század folyamán rendkívül dinamikus, de az országos átlag alatt maradó népességnövekedést (D-K Rábaköz népességnövekedése XX. század 2. felében 9%, Tóközben 14%, országos 51% és a megyei 28%) figyelhetünk meg a kistérségben, a növekedés üteme drasztikusan csökken a század második felére, annak ellenére, hogy ekkorra valósulnak meg a legnagyobb volumenű vízrendezési munkák. A tóközi, hansági települések népességszámának növekedése kismértékben meghaladja a rábaközi falvak népességnövekedését. Az eltérés annak fényében, hogy milyen óriási a szántóföldek növekedésének mértéke az első településcsoportban, jelentéktelennek tűnik. Az ellentmondásra a birtokszerkezet jellegzetességei adnak magyarázatot: az irtásföldek jelentős része a nagybirtokosok vagyonát gazdagította, akik majorságok keretein belül szervezték a gazdálkodást, általában a kor átlagos technológiai szintjénél fejlettebb színvonalon, azaz kisebb munkaerőigénnyel, mint a kisparaszti gazdaságok. Következésképpen levonhatjuk, hogy **a nagyarányú tájatalakítás nem hozta magával a táj népességmegtartó képességének hasonló szintű növekedését. A mezőgazdaságnak kedvező adottságok a nagybirtokok által kevésbé befolyásolt D-Ny rábaközi falvakban tette lehetővé magas népsűrűség kialakulását a XVIII. századra.**

A birtokszerkezet sajátosságai miatt jórészt fennmaradnak a XX. század elejéig a térségben kialakult népsűrűségi különbségek, a Rábaköz D-Nyi részén a kishatárú falvak néhány hold földdel rendelkező népessége intenzív állat-tenyésztést, és növénytermesztést folytatott. Dinamikus, bár a rábaközi falvakban kisebb mértékű növekedés figyelhető meg egyöntetűen a XX. század elejéig, a népességváltozás tendenciái azonban differenciáltabbá válnak. A XX. században egyre erőteljesebben érződnek az ipari fejlődés, a közlekedés-földrajzi hatások. Az ipari fejlődés hiánya, alacsonyabb foka miatt a rábaközi térségben nem indul meg oly mértékű népességkoncentráció, mint Győrben, Mosonmagyaróváron és Sopronban, a kistérségen belüli népsűrűségi különbségek kiegyenlítődnek, a vasútvonalak mentén elhelyezkedő települések népessége dinamikusabban nő.

A szocializmus jelentős változásokat hoz a népesedésben, legfontosabb hatótényezőkké az erőltetett térszerkesztés, iparosítás, és a központi funkciókon alapuló településhálózati politika válik. Győr–Moson–Sopron megye községeinek az átlagát magasan meghaladó népességcsökkenés figyelhető meg a rábaközi aprófalvakban (a korábbi örökségként megmaradt magasabb népsűrűség miatt népességük 30%-át veszítik el 1949 és 1980 között), a tóközi települések népességvesztése kisebb mértékű (-8% Csorna nélkül), de még így is a megye községi átlaga (-2%) alatti (20. ábra).

Népsűrűség az 1900-as évek elején, (KSH 2002; Rétvári, 1977)

Népsűrűség 1949-ben, (KSH, 2002)

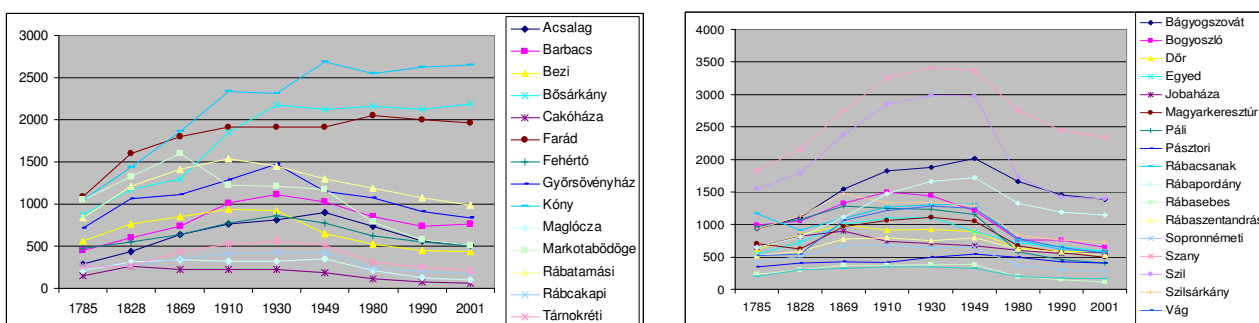
20. ábra: Népsűrűség változása a XX. század folyamán (KSH 2002; Rétvári, 1977)

Meghatározóvá váltak a mezőgazdasági lehetőségeket alakító természeti adottságok helyett a közlekedés-, és gazdaságföldrajzi tényezők. Jelentős népességcsökkenést szenvedtek el a közlekedés- és városárnnyékos rábaközi (dél-nyugati aprófalvak és tóközi) aprófalvak, a Tóköz fejlődő településeivé váltak a kistérség közlekedési „ütőerei” mentén elhelyezkedő Bősárkány (86. sz.), Kóny (86. sz.) és a Hanság déli peremét képező Farád (85. sz. út). Kóny fejlődésére Győr vonzása is jelentős hatással volt. A negatív tendenciák a rendszerváltás óta sem sokat változtak, míg a megye községei összességében kismértékű növekedést éltek meg, a Rábaköz népességvesztése folytatódik, bár a népességcsökkenés kisebb arányú.

Csorna népességfejlődését vizsgálva karakteresen elkülöníthető periódusokat különítem el: 1910-ig a mezőváros népessége megháromszorozódik (a vasúthálózat kiépítése felerősíti közlekedés-

földrajzi központ szerepét, ami lökést ad többek között a malomipar fejlődésének), a XX. század első felében kisebb dinamikával, majd a szocializmus évtizedeiben a rendszerváltásig ismét lendületesen növekedett. Az 1990-es évektől azonban egyértelműen és megállíthatatlanul fogyott a kisváros népessége.

A Dél-Rábaköz térségének a XIX. században dinamikus fejlődő központi szerepkörrel is rendelkező települései közül Szil (Csorna mellett sokáig az egyetlen mezőváros a térségben, majd a XIX. századra Szany és Egyed is mezővárosi rangot kap) drasztikus népességcsökkenést szenved a változó gazdaság-, és közlekedés-földrajzi helyzetnek köszönhetően (a vasútállomás a település belterületétől távol helyezkedik el, közös megállója van Sopronnémetivel). Csökkenő népességszámot figyelhetünk meg Szany esetében is, de a megtelepedő ipari üzemeknek köszönhetően helyi foglalkoztatási központ szerepet őrzött/alakított ki környezetében (21. ábra).

21. ábra: A Hanságmente, Tóközi falvak és a D-Ny Rábaközi falvak népességének növekedése
(saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)

2.2.5. Térszerkezeti változások

A táji adottságok évezredekken át rányomták bélyegüket a település-, és a közlekedési-hálózat kialakulására. A Hanság átjárhatatlan lápvilága lehetetlenné tette az ember megtelepedését, a települések a mocsárvilág szélén jöttek létre. Farád neve állítólag onnan ered, hogy itt volt a termővidék vége, „fara”, utána a mocsárvilág kezdődött (Timaffy, 1989). A Hanságot és a Rábaköz mélyen fekvő területeit együtt öntötte el az ár, csak a lápszigetek és földszigetek álltak ki belőle, ezeken települt le az ember, valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a Kisalföldön itt jellemző egyedül az aprófalvas településhálózat.

Az úthálózat kialakítását is alapvetően befolyásolta a mocsárvilág a fő kelet-nyugati irányú kapcsolatot jelentő út és később a vasút a Hanságtól délre alakult ki. Lassan épültek meg a mocsárvilágot átszelő utak: Eszterháza és Pomogy között 1777–1780 táján épült fásoros töltésen vezetett át út (20 km hosszan), és Bősárkány mellett jött létre az észak-déli irányú összeköttetés.

A közigazgatási téregységek kialakítását is meghatározták a táji adottságok. Moson és Sopron megyék határát az áthatolhatatlan mocsárvilágon keresztül húzták meg, Sopron és Győr megyék határát a Hanságtól észak-déli irányban húzódó vizes, mocsaras sávban, a Tóköz vonalán és a délen

a Rába mentén jelölték ki. A Tóköz térsége mióta térképek készültek a térségről periférikus helyzetű mocsárvilág által befolyásolt területnek számított a fennmaradt csatornarendszerek alapján elindult kutatások azonban sajátos középkori tógazdálkodás nyomait tárták fel. A tóközi tógazdálkodás időszaka sajátos versenyképes korszaknak tekinthető, hiszen a termesztési feltételeknek nem kedvező adottságokhoz kiválóan alkalmazkodtak, amely egy magas település- és népsűrűség kialakulását tette lehetővé. A tógazdálkodás megszűnése a szűken vett Tóköz versenyképességi helyzetének, népességeltartó képességének visszaesését hozta.

A Rábaköz kiváló agráradottságú térségeit hamar művelésbe vonták és jellemzően az ország átlagos színvonalánál magasabb színvonalon művelték, amelyben nagy szerepük volt a csornai premontreieknek (alapítva 1180 körül), a lébényi bencés monostor (1206) Rábaközre is átnyúló gazdaságának és a győri káptalan birtokterületének a XV. századtól. A térség kevésbé szenvedte meg a török hódításokat, a háborúk a gabonatermesztés fellendülését hozták. Az uradalmak feljegyzései tanúskodnak az állattartás jelentőségéről a térségben a XVIII. században. A háromnyomásos gazdálkodásra ebben a térségben álltak át először a XVIII–XIX. század fordulóján. A XIX. században jelentős fellendülés volt érzékelhető a mezőgazdaságban, duplájára nőtt a gabonatermesztés, általánossá vált a kukorica termesztése, a fellendült sertésenyésztés, új termékként megjelent a cukorrépa a század végén. A terméseredmények jobbak voltak az országos átlagnál. A vásárokat rendező települések rendelkeztek a legfontosabb térszervező erővel, a térségben megtermelt javakat Bécsbe, Pozsonyba, Győrbe szállították. A Rábaköz sűrű mezővárosi hálózattal rendelkezett: Csorna, Szany, Szil, Egyed (*Fényes Elek*, Mo. leírása) voltak mezővárosi rangú települések. A Rábaköz térsége a birodalmi főváros Bécs ellátó körzetének peremterületéhez tartozott, az országos átlaghoz képest magasabb (elsősorban Csorna és közvetlen térsége) vagy átlagos fejlettséget képviselve (*Győri*, 1999), csupán a Tóköz térsége maradt a gazdálkodást nehezítő vízviszonyok miatt fejletlenebb. A tájalkítás ebben az időszakban hozzájárult a térség versenyképességének javulásához, hiszen a magas termelékenységű mezőgazdaság megtalálta felvevőpiacát.

A térszerkezet átalakulását hozta a vasúthálózat megépülése, korábban jelentős települések vesztek térségi szerepkörükből, Csorna fejlődéséhez azonban nagymértékben járult hozzá, elsősorban a malomipar megtelepedését segítve. Csorna járási székhelyén a XIX. század folyamán egyre több adminisztratív feladatot látott el közvetlen térsége számára. *Beluszky Pál* 75 intézmény meglétének súlyozás nélküli számbavételével készített egy hierarchikus városrangsort 1900-ra. A Rábaköz kisvárosa Csorna viszonylag előkelő helyezéssel dicsekedhetett (*Melléklet XI.*).

A vízrendezési munkáknak köszönhetően átalakult a tájszerkezet, a mocsárvilág visszahúzódott, a szántók, gyepek a térség egyre nagyobb arányát foglalták el. Megváltoztak a társadalom, gazdaság mozgató erői: legfontosabb térszervező erővé a nagy forgalmú közlekedéshálózatok (közút, vasút) és az iparosodó városok váltak.

A XIX. század végén majd sokkal erőteljesebben a XX. század folyamán a területi fejlődés legfontosabb alakítójává az iparosodás vált. Míg azonban Magyaróváron, Győrben, Sopronban a gyáripar széles skálája telepszik meg, Csornán csak az élelmiszeripar és könnyűipar. Az iparosítás hiánya mellett alapvetően rontotta a térség versenyképességét, hogy a Trianoni határok miatt leszakad Bács-Békés ellátó körzetéről, határmenti periférikus térséggé válik. A szocialista fejlesztéspolitika alapvetően mezőgazdasági nyersanyag-termesztés térségi szerepkörét kínálja az akkori járásnak, ami tulajdonképpen exogén fejlesztési modell alkalmazásának tekinthető. A folytatódó tájalkítás nem hoz további gazdasági fejlődést, a versenyképesség javítását, hiszen a tájalkítás „haszonélvezője” a mezőgazdaság rohamosan veszít jelentőségéből a GDP-ben és a foglalkoztatásban. A szocializmusban a Rábaköz és a Hanság peremvidékének képét a nagyüzemi mezőgazdaság határozta meg, a Hanságban hatalmas nyárfaültetvényeket telepítettek. Az 1950-es években a határ menti fekvés miatt a szocialista ipar elkerülte a térséget. Az erőltetett iparosítás, amely a korábbi ipari központokat részesítette előnyben és a falvakat háttérbe szorító fejlesztéspolitika hátrányosan érintette a térséget, a kistelepülések jelentős népességvesztést szenvedtek el. Az 1970-es évekre fontos fejlesztéspolitikai céljá vált a városhálózat bővítése, ekkor kapott Csorna fejlődési lehetőséget és kialakult munkaerő vonzáskörzete. A napjainkra jellemző munkaerőpiaci vonzáskörzetek alapján látható (*Melléklet XII*), hogy a Rábaköz, Győr–Moson–Sopron megye nagycentrumai között, mintegy árnyékhelyzetben helyezkedik el, belső perifériaként jellemezték helyzetét (*Rechnitzer, 1999*).

A **gazdálkodás módjainak** változását részletesen áttekintettem a tájhasználat alfejezetekben, itt csak néhány gazdálkodási forma nagy jelentőségű változásaira hívom fel a figyelmet. A lecsapolások révén eltűntek a hagyományos mesterségek és a mezőgazdasági hasznosítás vált kizárólagossá. A mezőgazdasági művelésben meghatározóvá napjainkra a szántóföldi művelés, ezen belül az ipari növények termesztése vált: a gabonanövények, a napraforgó, a repce, (a cukorrépa az EU csatlakozás óta visszaszorult). A térség megélhetésének gazdasági alapja évezredek óta a mezőgazdaság volt ezen belül is elsősorban az állattartás (*Fényes Elek* is a Tóközi emberek megélhetésének alapjaként jellemezte).

A **XIX. századig** a vizek által még nagymértékben befolyásolt térségekben elsősorban az **állattartás volt a legfontosabb megélhetési forma**. Az egyre nagyobb lendületet kapó árvíz-mentesítési, lecsapolási munkák a földművelés térhódítását tették lehetővé. Fokozatosan átalakult, belterjessé vált az állattartás, egyes fajok tenyésztése visszaszorult. Pontos adataink az állatállományról csak a XIX. század végétől állnak rendelkezésre. Ezt megelőzően történeti leírásokból megállapítható, hogy elsősorban a szarvasmarha és a lótenyésztés volt meghatározó a térségben, a sertés-tenyésztés kisebb, majd fokozatosan növekvő jelentőségű volt. 1895-ben kistérség településein 22185 szarvasmarhát, 19723 sertést és 6854 lovat tartottak. A területhasználati arányok változásával is összefüggésben töredékére esett vissza napjainkig a lótenyésztés. Lassú emelkedés és stagnálás után a XIX. század végének

volumene alá esett vissza a szarvasmarha-tartás, de majdnem megnégyszereződött a sertésenyésztés volumene (*Melléklet XIII.*). Az állattartás, legeltetés aránya, mértéke azért is fontos, mert a természetvédelmi területek, a Natura 2000 területek döntően legelőterületek, amelyek fenntartásához nyújtott agrár-környezetvédelmi támogatások gyakran állatszámhoz kötöttek (gazdálkodás és természetvédelem konfliktusa, lásd a későbbi elemzéseket).

A későbbi elemzések miatt fontos áttekintenünk a szarvasmarha tartás változását (*Melléklet XIV.*). Ha összehasonlítjuk a két tájegység adatait, a XIX. század végi adatokhoz képest mindkettőben kb. 27%-kal, a szocializmus állattartásához képest 34–38%-kal csökkent mára az állatszám. A települések között azonban jelentős különbségek vannak. A Dél-Rábaköz falvaiban drasztikusabb változásokat tapasztalunk: egyes településeken nagyon jelentős mértékben csökkent illetve nőtt a tenyésztett állatok száma. A tóközi és hanságmenti falvakban kiegyenlítettebb folyamatok voltak jellemzőek: általában csökkent, de egyes településeken stagnált vagy kismértékben nőtt az állatszám. Nőtt az állatszám Bogyoszló, Egyed, Rábapordány, Szilsárkány, Szil és Farád és Bősárkány településeken.

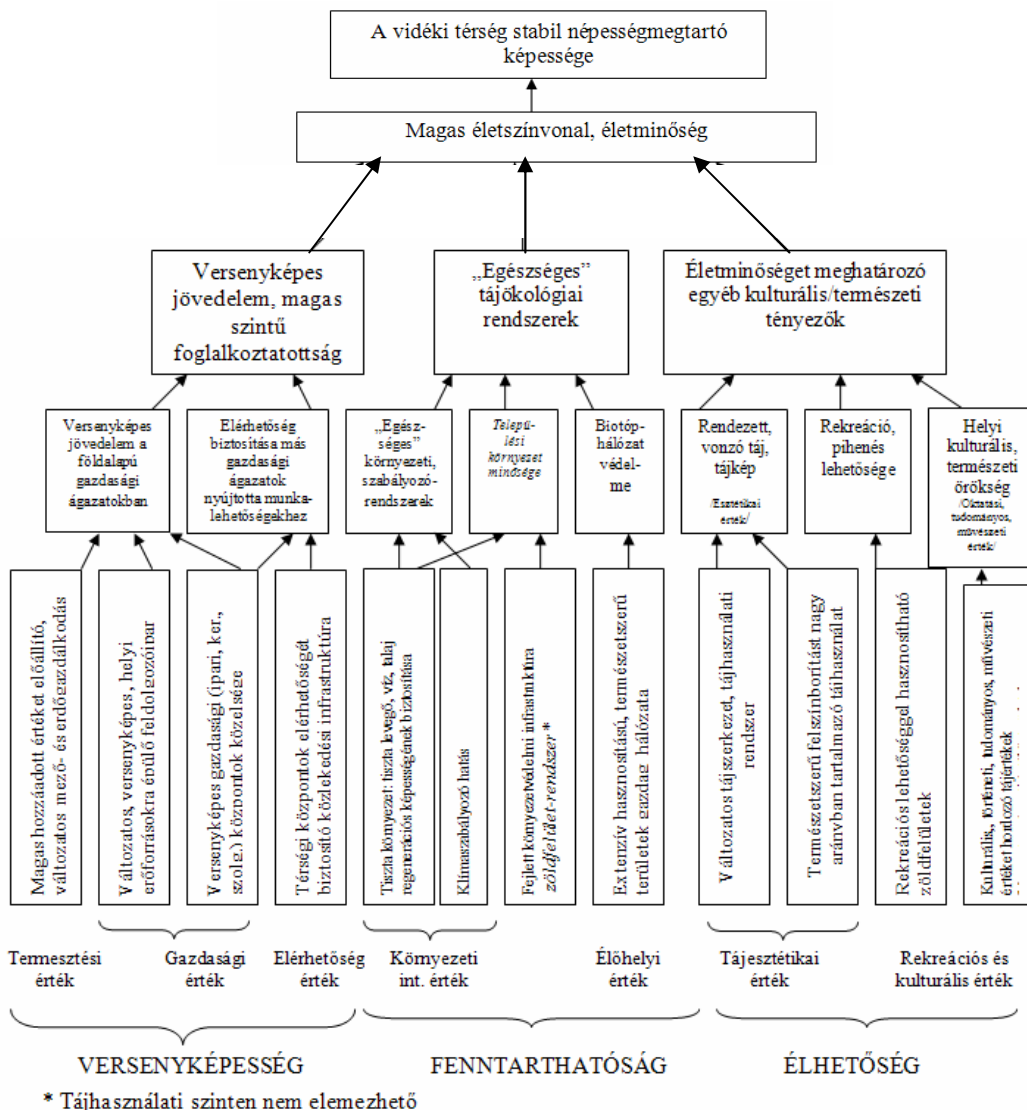
Az élelmiszeriparon belül a malomipar és a cukoripar vált jelentőssé a termesztési hagyományokra épülve a térségben, a sors fintora, hogy a cukorgyártás az Európai Unió csatlakozását követően az utolsó cukorgyár bezárásával szinte megszűnt Magyarországon. A mezőgazdaság nemzetgazdasági súlyának csökkenése ellenére a Hanságban és a Rábaközben is az egyik legfontosabb gazdasági ág maradt, még jelenleg is a foglalkoztatottak 20–30%-át a falvak többségében (egyes falvakban 40–50%-ot, kistérségi átlag: 13%) – bár folyamatosan csökkenő mértékben – de továbbra is a mezőgazdaság adja (*Melléklet XV.*).

2.3. A tájhasználati rendszer a versenyképesség az élhetőség és a fenntarthatóság tükrében

A vidéki térségek népességének életminőségét jelentősen meghatározza, hogy az adott térségben milyen tájhasználatok vannak jelen, mennyire egyoldalú a tájhasználat vagy esetleg a lehetséges funkciók széles skálája a megfelelő szinten érvényesül. Vidéki térségek sikerességének (versenyképességének) egy alapvető feltétele a táji rendszerek által biztosított ökológiai, gazdasági és egyéb oktatási, kulturális és esztétikai javak/szolgáltatások érvényre jutásának sokrétű, harmonikus teljesülése, a tájfunkciók diverzitása. Vidéki térségek esetében létfontosságú, hogy hogyan tudjuk a társadalom igényeit, sokrétű elvárásait kielégíteni, miközben fenntartjuk, megőrizzük a magas környezeti minőséget, mindehhez pedig a tájhasználat hogyan járul hozzá (22. ábra). Az emberi tevékenységek, a tájhasználat alapvetően befolyásolják a tájfunkciók működését. A tájhasználati rendszer értékelésére tájfunkció-elemzést alkalmaztam, amely kétféleképpen is elvégezhető:

1. statisztikai és egyéb gyűjtött adatok, információk alapján, egyedi értékelési szempontrendszer kidolgozásával (kisebb területi egységekre alkalmazható, pontosabb probléma és tényfeltárást lehetővé tevő értékelés, 22. ábra, a tanulmányban erre a módszerre helyeztem a hangsúlyt²⁸).
2. alapvetően a területhasználat jellemzőire alapozva, Corine térképi adatbázis alapján (sematikus elemzést lehetővé tevő, de nagyobb területi egységekre könnyebben végrehajtható elemzés²⁹).

1. A tájhasználat rendszerét a mintatérsgben a tájfunkció elemzés alapján kidolgozott egyedi elemzési rendszert felhasználva értékeltem összehangolva a környezeti, társadalmi/kulturális és gazdasági szempontokat (22. ábra).

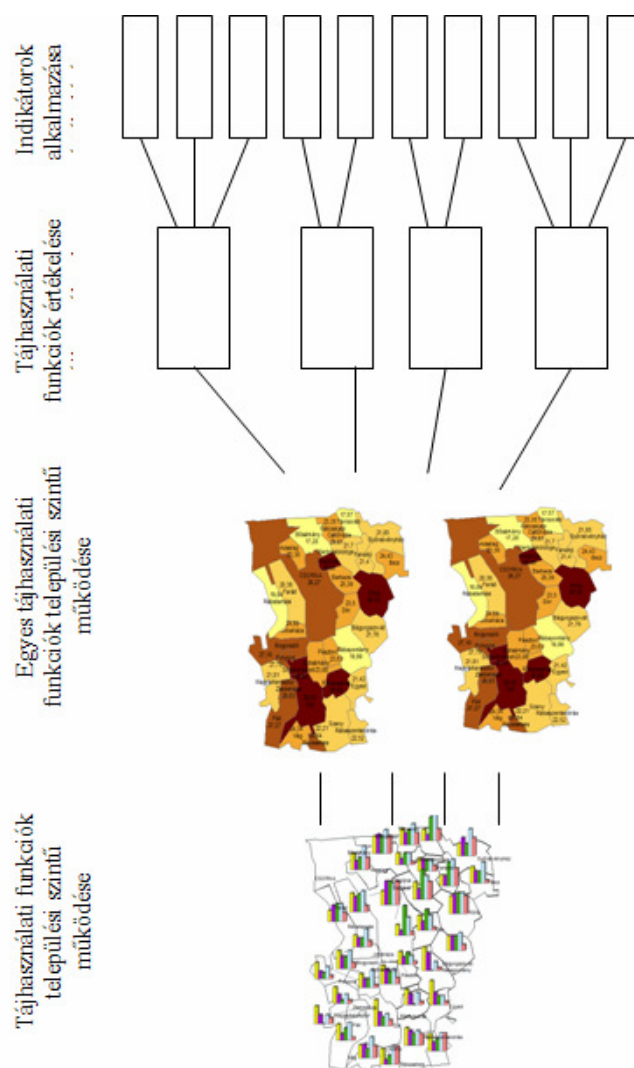

22. ábra: Tájhasználati szempontok vidéki térségek versenyképességéhez, az esettanulmányban értékelt tájhasználati szempontok (termesztési érték, gazdasági érték, elérhetőség, környezeti integritás, élőhelyi, esztétikai, rekreációs, kulturális érték)

²⁸ Az alábbi fejezetben ezt a módszert részletezem, az egyes tájfunkciók szintjére utalnak a statisztikai adatok súlyozásával nyert „értékek”, mint termelési érték, élőhelyi érték stb.

²⁹ A környezeti integritás értéknél ezt az egy módszert alkalmaztam az adatok komplexitása és nehezen hozzáférhető jellege miatt – 29. ábra, valamint a módszer alkalmas történeti térképek alapján a tájfunkciók történeti elemzésére, példa a tájszerkezeti érték változása a 14. ábrán.

A tájhasználatok értékelését a társadalmi-gazdasági folyamatokat elsődlegesen meghatározó a jövedelemszintet befolyásoló tájhasználatok, tájhasználati funkciók értékelésével kezdem: mezőgazdasági termelés, erdőgazdálkodás (termesztési érték), egyéb gazdasági ágazatok (gazdasági érték), elérhetőség (elérhetőség). Környezeti, ökológiai megközelítésű értékelést foglal magába a környezeti integritás és élőhely-védelmi funkciók elemzése. A kulturális/ társadalmi szempontú értékelés az esztétikai, tudományos-nevelési, művészeti, rekreációs értékét vizsgálja a táji rendszereknek, tájhasználatoknak (tájesztétikai érték, kulturális/rekreációs érték). A TEIR és egyéb adatbázisok alkalmazásával többféle adat súlyozásával nyertem az egyes településekre jellemző tájfunkció értékeket, amelyeket a települések illetve mikro-térségek komplex jellemzésére illetve a tájfunkciók térségi szintű működésének különbségeinek elemzésére használtam fel (23. ábra).

23. ábra: Tájhasználatok, tájhasználati funkciók értékelésének folyamata

2. A második módszer, az egyoldalúan térképi adatbázisra épülő értékeléshez a Lars Koschke, Christine Fürst, Susanne Frank, Franz Makeschin által kidolgozott értékelő mátrixot adaptáltam (Melléklet XVI.) a hazai területhasználati rendszerhez és termelési adottságokhoz (Koschke et. al. 2012). Alapvető változtatásként módosítottam az egyes termelési kultúrákhoz tartozó értékeket

(gyümölcsös, öntözött szántó magasabb értékek, mint a nem öntözött szántó stb.). Az alkalmazás hátránya, hogy számos a jövedelmezőséget alapvetően befolyásoló szempont (termesztett kultúrák, állatszám stb.) nem vehető figyelembe, emiatt a tanulmányban részletesebben az első értékelési módszert dolgoztam ki, hiszen ez a területi szint lehetővé teszi egyedi adatbázisok alkalmazását (*Melléklet XVII.* az egyes funkciók szerinti térképlapok). A környezeti integritás funkciónál azonban a funkció rendkívül komplex jellege és részletes környezeti adatok elérhetőségének nehézsége miatt a Koschke féle értékelést alkalmaztam. A tájtörténeti feldolgozásban szereplő mátrixban annyi egyszerűsítést hajtottam végre, hogy a kevésbé részletes korai történeti térképek miatt nem a CLC50, hanem a CLC100 adatbázis részletességét, kategóriarendszerét vettem alapul.

A tájhasználati funkciók részletes értékelése után néhány kiválasztott tájfunkció harmonikus működését települési majd mikro-térségi szinten értékeltem, összehasonlítottam és következtetéseket vontam le a legfontosabb, a tájhasználati rendszert érintő fejlesztéseket illetően. A települési szintű adatgyűjtést, értékelést fontosnak tartom, mert így válik lehetővé a társadalmi, és a gazdasági adatok, mutatók alkalmazása. A tájhasználati rendszerek által elért haszon értékeléséhez többféle mutatót használtam fel. A területhasználati rendszer értékeléséhez alaptérképként, adatforrásként a Corine adatbázist használtam. Az értékelés során azonban nem minden esetben lehet csak és kizárólag a térképi adatbázisokra támaszkodni, hiszen egyes tájhasználati funkciók esetén, egyéb a térképi adatbázisban nem feltétlenül megjelenő információra is szükség lehet, mint például a rekreáció esetén, ahol az alapvető infrastruktúra jelentősen befolyásolhatja a használhatóságot. A tartalmi és területi keretek szűkössége miatt az egyes tájhasználati funkciókhoz kapcsolódó, a tájépítészeti követelményeknek való megfelelés értékelése és a javaslatok a mellékletben szerepelnek.

A tájhasználatok gazdasági szempontú értékelése során kiemelten kezelem a mezőgazdasági termelés, a gazdasági érték (gazdasági tevékenységek/aktivitás, ingázás, jövedelemszint) és az elérhetőség kérdését, az összesített tájfunkció és versenyképességi értékelésben ezek szerepelnek az eltartó funkciók csoportjából.

2.3.1. Termesztési érték

A történeti elemzés valamint a területhasználati és foglalkoztatási adatok (13% a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya) alapján is egyértelmű, hogy ma is fontos a mezőgazdaság a kistérség életében. A talajadottságok is kedveznek a mezőgazdasági termelésnek, különösen a dél-rábaközi falvakban magas a szántók aranykorona értéke (*Melléklet XVIII.*).

A szántóterületek aránya nagyon magas (*Melléklet XIX.*), az országos 48%-hoz képest 66%. A gyep-területek aránya annak ellenére átlagosnak tekinthető, hogy egy évszázaddal ezelőtt mintegy 37% volt. A szántók aránya településenként széles amplitúdó között változik, de a legalacsonyabb is az

országos átlagon van. Alacsonyabb a hanságmenti, tóközi településeken (Csorna: 48%, Tárnokréti, Fehértó: 49%), legmagasabb a dél-rábaközi falvakban (Rábacsanak 79%, Magyarkeresztúr 86%).

Döntően gabonaféléket, ipari növényeket termesztnek (a 2000. évi mezőgazdasági összeírás szerint a kistérség vetésterületének 38%-át cukorrépa, 10%-át kalászos gabona, 5%-át kukorica, 15%-át takarmánynövények, 12%-át zöldségfélék, fél százalékán ipari növényeket termesztettek ezek az arányok az EU csatlakozás óta cukorrépa visszaszorulása, továbbá a gabonanövények és napraforgó termesztésének irányába tolódtak el.)

A zöldség- és a gyümölcskertek aránya (0,24%) az 2%-os országos átlag alatt van, bár a szocializmus alatt dinamikusan növekedett az ültetvények aránya. A Rábaközben és tágabb térségében jelentős hagyományi voltak a gyümölcsstermesztésnek (Mihályi–Kisfalud, Beled–Kapuvár: alma; málna, Pannonhalma: meggy), a szocializmusban kialakult nagyüzemi gazdálkodás mellett a munkaigényes gyümölcs, és kis részben zöldség (málna, egyéb bogyósok, uborka) a kiskertekben, háztáji gazdaságokban folyt. Az osztályozást, a felvásárlást az ÁFÉSZ hálózata oldotta meg. A térségben közvetlenül ne, de a szűkebb és tágabb környezetében számos konzervgyár³⁰ működött, amelyek közül csak néhány maradt meg. A minőségi termesztést, megújulást a Fertődi Gyümölcskutató segítette. A rendszerváltás után nagy mennyiségben, válogatott minőségben termeltek a Rábaközben uborkát, olyannyira, hogy a Rábaköz aranyának is hívták az itt termelt zöldséget. Nem alakult ki azonban karakteres helyi termék, feldolgozóipar sem kapcsolódott hozzá és mára töredékére esett vissza az uborkatermesztés. Az országos folyamatokhoz hasonlóan, a kistérségben is csökkent a zöldség- és gyümölcsstermesztés volumene, amely több okra vezethető vissza:

- az uniós piac megnyílásával visszaesett az igény a konzervzöldségre és gyümölcsre;
- a térség feldolgozóipari kapacitása a töredékére esett vissza;
- a szocialista országok (elsősorban a Szovjetunió) piacainak összeomlása miatt a hazai nagyüzemi gyümölcsstermesztés termékei az országon belül keresték piacaikat, (tehát Győr–Moson–Sopron megyében is a helyi almát kiszorította az olcsóbb Szabolcsi) visszaszorítva a kiskerti termesztést,
- „nyugatiasodás”/ rurbanizáció, a vidéki életmód megváltozása, illetve a növekvő elvárások a munkahelyeken (ahogy a térségben megjelent több jelentős munkaerőigénnyel rendelkező vállalkozás (Audi Győr, Interfa Szany), ahol adott esetben 8 óra helyett naponta 10 órát kellett dolgozni), visszaesett a mellékállásban termesztéssel foglalkozók száma, amely kevesebb termék-mennyiség előállításához vezetett, hosszabb távon tovább szűkítve a felvevőpiacot.

A termelők számának csökkenése az elmúlt évtizedben is folytatódott (Csornán az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején még mintegy 3000 őstermelői igazolást adtak ki a helyi falugazdászok, mára ez az érték 400 körül stabilizálódott), csak a hozzáértő, fejlesztési tudó, jelentősebb termeszto-

³⁰ (Koroncó, Mosonmagyaróvár, Fertőd, Győr, Győrszabadhegy, Zalaegerszeg, Székesfehérvár, Dunakiliti)

felülettel rendelkező gazdálkodók tudtak talpon maradni. Csupán néhány településen találkozunk jelentősebb gyümölcs és zöldség ültetvényekkel, mint egy 60 hektáros gyümölcsös Sopronnémetiben vagy több kisebb ültetvényekkel Csornán. A mezőgazdaság jövedelmezőségét rontja, hogy a gabona- és a tejiparon kívül az itt termelt termények feldolgozására helyben nem alakult ki feldolgozóipar. A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségét emelik a munkaigényes, magas hozzáadott értéket előállító ágazatok, mint az intenzív zöldség- és gyümölcsstermesztés vagy bio- és ökológiai gazdálkodás. A 2000-es ÁMÖ felmérés szerint rendkívül kicsi a biogazdálkodást folytatók száma a térségben, Csornán néhány gazdálkodó és Rábca kapin egy kiemelkedően jó példa (100 hektáron ökológiai gazdálkodást alakítottak ki, nagyon jó értékesítési kapcsolatokkal pl. a Hanságligeti Hipp Kft.) található. A mezőgazdasági termelés biztonságát, jövedelmezőségét alapvetően meghatározza az öntözhető mezőgazdasági területek aránya. Nincsenek kihasználva a folyók és a csatornák nyújtotta öntözési lehetőségek. A településeken általában az országos átlagnak megfelelő az öntözhető területek aránya néhány magasabb értékkel rendelkező település kivételével (*Melléklet XX.*).

A térség rendszerváltás előtti nagymértékű állatállománya napjainkra jelentősen lecsökkent, és amennyiben nem történik jelentős változás, további csökkenés várható. Az állattenyésztés a mezőgazdaság egy „mostohagyermekének” tekinthető, rendkívül kiszolgáltatott a piaci változásoknak, kisebb arányban támogatott, mint a növénytermesztés, az alacsony felvásárlási árak miatt nem jövedelmező illetve nagyon magas a feketegazdaság aránya, amely a gazdasági szervezeteknek további versenyhátrányt jelent. Az állattartást még fel nem adó vállalkozásoknál gyakori, hogy a növénytermesztés hasznából finanszírozzák az állattenyésztés veszteségeit. A legfontosabb tenyésztett állatfajták a szarvasmarha, a sertés, a ló, a pulyka, a csirke, a lúd, a kacska és a nyúl. A szarvasmarhatartás elsősorban Egyed, Szil, Bogyoszló, Rábapordány, Csorna, Bősárkány településeken jelentős, kisebb arányú a tóközi falvakban (*Melléklet XXI.*). A folyamatosan csökkenő állatszám komoly konfliktust okoz a döntően Natura 2000 státusú rétek, legelők fenntartásában, másrészt foglalkoztatási szempontból is kedvezőbb, hiszen magasabb a munkaerőigénye a gabonatermesztéshez képest.

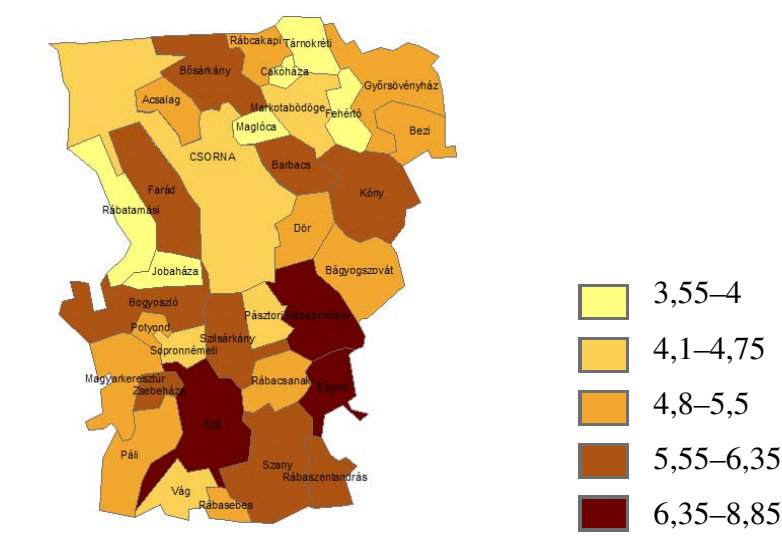
9. táblázat: Az összesített funkcionális értékelésben alkalmazott indikátorok a termelési érték jellemzésére (saját szerkesztés)

Tájfunkció	Szemponctok	Indikátorok és adatforrás
Termelési érték	A mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez, a foglalkoztatáshoz	Mezőgazdálkodásban foglalkoztatottak aránya (KSH) Mezőgazdasági termékérték*(AMÖ, 2000)
	A mezőgazdasági termelés intenzitása/jövedelmezősége	Egyedi, tájtermékek megléte Öntözött szántóföldek aránya (AMÖ, 2000, Corine) Munka-intenzív zöldség/gyümölcs ültetvények aránya (Takarnet, Corine) Bio/ökológiai gazdálkodás aránya (AMÖ, 2000) Agrár-környezetvédelmi bevételek (NVH)
	A mezőgazdasági termelés területi használati aránya, extenzitása	Szántóföldek aránya (Takarnet, Corine) Állattartás volumene, számosállat-sűrűség (AMÖ, 2000, KSH)
	A mezőgazdasági termékszerkezet változatossága	Szántók, gyümölcsösök, rétek aránya Kiegészítő tevékenységek/jövedelem aránya (AMÖ, 2000)

* országos szintű összehasonlítást tesz lehetővé, kistérségi szintű adat

Az összesített számosállat sűrűséget vizsgálva a dél-rábaközi falvakban látunk magasabb értékeket, amit elsősorban a sertéstartás népszerűsége befolyásol a szarvasmarhatartás mellett (*Melléklet XXII.*).

A termesztési értéket (9. táblázat) a számosállat sűrűség, a szántóterületek aránya, az öntözhető szántóföldek, a gyümölcsösök aránya alapján súlyozással számoltam, amely a mezőgazdasági termelés (*Melléklet XXIII.*) jövedelmezőségét/intenzitását (24. ábra) jellemzi. Az összesítésben kis súllyal, de jövedelemként számítottam az agrár-környezetvédelmi bevételeket is, hiszen a korlátozást, az extenzívebb termelés miatti jövedelem-kiesést kompenzálja. Az értékelés alapján látható, hogy legintenzívebb a mezőgazdasági termelés a dél-rábaközi és a Csornát körülvevő falvakban.

A mezőgazdasági termelés összesített intenzitása a számosállat sűrűség (súly: 0,4), szántóterületek aránya (súly: 0,4), öntözhető mezőgazdasági területek aránya (súly: 0,1), gyümölcsösök aránya (súly: 0,05), agrár-környezetvédelmi kifizetések aránya (súly: 0,05) alapján (1–10)

24. ábra: A mezőgazdasági termelés intenzitása (1–10) (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

A kistérségben a mezőgazdaság mind a gazdaságban, a foglalkoztatásban, a tájhasználatban az országos átlagot meghaladó jelentőséggel bír. A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének országos szintű összehasonlítását szolgálja az Általános Mezőgazdasági Összeírás adatbázisában elérhető, kistérségi szinten értelmezhető, egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék értéke adatsor (TEIR). Ha országos viszonylatban vizsgáljuk a mezőgazdaság jövedelmezőségét: az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági termék értéke a növénytermesztő gazdaságokban (18 millió Ft) országos átlagnál (14 milli Ft) magasabb, de elmarad a jó agráradoottságú kistérségek átlagától, továbbá alacsonyabb a hasonló adottságú szomszédos kapuvári kistérség (25 millió Ft) átlagánál (ÁMÖ, 2000). Ha az összes gazdaság statisztikáját nézzük a kistérség kedvezőbb helyzetben van (kistérségi érték 102 millió Ft, országos átlag 71 millió Ft). A Rábaközt szokták a nyugat-magyarországi térség éléskamrájának is nevezni, olyan gazdag a mezőgazdasági termékek skálája, azonban a magas minőségű,

magas hozzáadott értéket jelentő termékek hiánya, a feldolgozás alacsony foka miatt csekély a mezőgazdasági termelés jövedelemtermelő képessége.

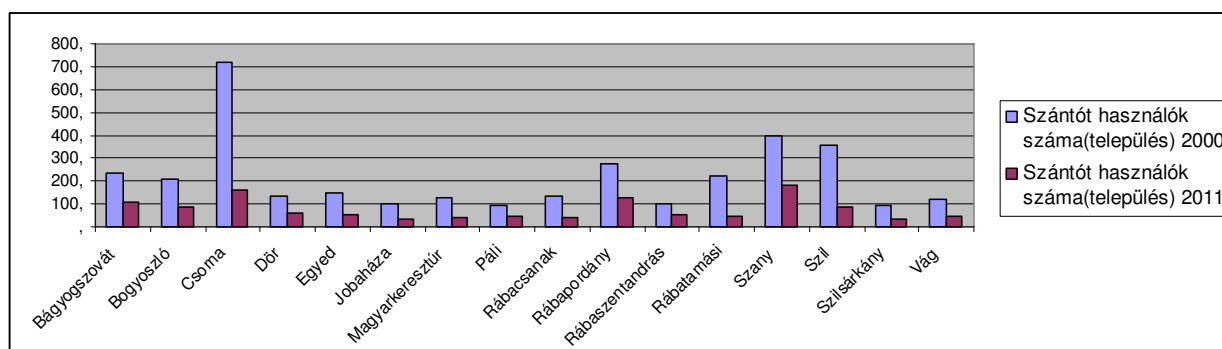
A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségét alapvetően meghatározzák az ágazati szereplők közötti együttműködések formája, hatékonysága. A hagyományosan elaprózott birtokszerkezet nem kedvez a gazdálkodók piaci helyzetének. A gazdálkodók piacra jutásának segítésére támogatták Termelői Értékesítő Szövetkezetek létrehozását. Több TÉSZ alakult a térségben, de alapjaiban nem tudták megváltoztatni a viszonyokat, egyre kevésbé tudtak újabb termelőket bekapcsolni. A felvásárlás, piacra jutás elsősorban a zöldség-, gyümölcs ágazatban nem megoldott. Az osztrák piac közelsége ellenére nehéz bejutni egy magyar termelőnek a szomszédos ország piacára, hiszen az osztrák piac rendkívül zárt, a hazai termékek előnyben részesítése rendkívül erős prioritás. A gyümölcs-, a zöldség-termelés fejlesztési lehetőségeit alapvetően befolyásolja:

- a hűtő-, tároló-, feldolgozóipari kapacitás hiánya,
- jelentős tőkeigény a fejlesztésekhez,
- elérhető támogatások, (amelyek az elmúlt évtizedben a többi ágazathoz képest kisebb arányban voltak elérhetőek);
- szakértelem és technológia hiánya a magas minőségű termék folyamatos volumenben való előállítására;
- termelői együttműködések hiánya,
- termelési költség, öntözési lehetőségek,
- értékesítési lehetőségek.

Az ökológiai gazdálkodás nagyobb arányban történő elterjedése kimondottan kedvező lenne vidékfejlesztési szempontból, hiszen a konvencionális gazdálkodást akár két és félszeresen meghaladó a munkaerő igénye továbbá környezet- és tájvédelmi szempontból sokkal kedvezőbb. A kistérség területén több ökológiai gazdálkodás is működik, bár itt sajátos koncentráció figyelhető meg: a térségből Györsövényházáról három, Kónyból egy gazdasági szervezet szerepel az osztrák ökológiai gazdálkodásról szóló tanúsítvánnyal rendelkező szervezetek adatbázisában (a Rábaköz többi településéről nincs más szervezet akkreditálva). Sajnos országos viszonylatban az 1990-es évek dinamikus növekedését követően csökkent illetve stagnált az ellenőrzött ökotérségek nagysága³¹. Az ökológiai gazdálkodás helyzetét jelentősen rontja, hogy Európában túltelített a piac, amely nyomott árakat okoz. A hazai piacon nincs komoly fizetőképes kereslet a biotermékekre, emiatt nem tud az ökológiai gazdálkodás nyereségesebb lenni a konvencionális gazdálkodásnál (a korlátozások miatti terméskiesést nem kompenzálja magasabb ár). Emiatt a térségben többen hagytak fel az ökológiai gazdálkodással, hiszen komoly szakértelmet és odafigyelést igényel.

³¹ Országos kiterjedés: 1995-ben 8 232 ha; 2003-ban 113 816 ha és 2010-ben 115 555 ha, bár a terv 600 000 ha elérése volt (<http://anubis.kee.hu/pdf/bscoko/bevezet122.pdf>)

Rendkívül erős birtokkoncentrációs folyamatok figyelhetők meg a térségben (25. ábra). A 2011-es AMÖ összeírás alapján falvak jelentős részében felére, negyedére csökkent a földhasználók száma. A bérletben megművelt földek aránya mintegy 50%-os. A bérlet magas aránya kihatással van a mezőgazdasági termelés versenyképességére, drágítja a termelést, rontja a beruházási, fejlesztési hajlandóságot. Nem a kiemelkedő nagyságú nagybirtokok, de 800–1000 hektáros földbirtokok előfordulnak a térségben. A szocializmus időszakában létrehozott téeszkek egy része átalakult, gazdasági szervezatként nagykiterjedésű földterületeket művel. A gazdák átlagéletkora magas, várható tehát, hogy ha nem is ilyen intenzitással, de folytatódik a birtokkoncentráció. Elgondolkodtató, hogy előfordul a térségben, hogy egy község határainak jelentős részét ökológiai gazdálkodással műveli meg egy gazdálkodó szervezet (1100 ha bérelt területen gazdálkodik), míg jellemzően a konvencionális módon gazdálkodó szervezetek jellemzőek, és a birtokkoncentráció következtében egyre nagyobb összefüggő területeket művelnek meg.

25. ábra: Szántót használók számának változása néhány Rábaközi településen 2000–2011 között (saját szerkesztés Általános Mezőgazdasági Összeírások adatai alapján)

Erdőgazdálkodás

Országos összehasonlításban alacsonynak számít a térségben az erdősültség (*Melléklet XXIV.*): nem éri el a 10%-ot. A Hanság lúpvidéke kivételével évszázadok óta művelt területek találhatók a Rábaközben, ennek köszönhető, hogy a dél-rábaközi falvak némelyikében 3%, illetve egyesekben 1% alatti az erdősültség. Magasabb erdő arányt elsősorban a Hanságban és a Tóközben találunk valamint a Rábaközben egy-egy jelentősebb erdőterület révén (Páli helyi védettségű gyertyános-tölgyes, bogyoszlói Tölös erdő). A kistérség erdőterületei három erdő-tervezési körzet területére esnek: Rábaközi–Iváni cser körzet, Dél-Hansági körzet és a Győri körzet. Az erdők több mint 30%-a védelmi erdő, a Nemzeti Park területére eső védett erdők (a fokozottan védett csornai Csíkos-éger, Barbacsitói körüli erdő) és a Rába-menti partvédelmi erdők (Szany, Vág) magas aránya miatt. A védett erdőkön belül 3–4%-ot tesznek ki a mezővédő erdősávok (arányuk településenként változó, a rábaközi falvakban magas arányt képviselnek). Az erdészeti területek részaránya meghaladja a 70%-ot, amely területek kezelését a Kisalföld Erdőgazdaság Részvénytársaság Dél-hansági és Rábaközi erdészetei

végzik. Egyéb állami tulajdonosok közül ki kell emelni az FHNP és az Észak-Dunántúli Vízügyi Igazgatóságot.

A térség természetes erdőtársulásai ma már csak nyomokban lelhetők fel, mint az éger ligetek, a nyírlápok, a kocsányos tölgyesek és a tölgy–kőris–szil ligeterdők. Helyettük az erdőkben magas a nemesnyárok (az 1–30 éves korosztályok zömét adják) és az akácok aránya. Fokozatosan növekvő arányt képvisel a kocsányos tölgy és a kőris az elmúlt 2–3 évtizedes szemléletváltásnak köszönhetően. Az éger aránya az idős (71–80 éves) korosztályokban és a fiatal (21–30) éves korosztályokban nagyobb. Várhatóan növekedni fog a hazai nyaras, a kocsányos tölgyes, a kőrises és elsősorban az égeres faállománytípusok aránya (Rábaközi–Iváni cser körzet, Dél-Hansági körzet és a Győri körzet erdőterve).

Összegzés/termesztési érték

Az értékelésben feltártam, hogy legintenzívebb a mezőgazdasági termelés a dél-rábaközi és a Csornát körülvevő falvakban. A néhány kiemelkedő példa ellenére az országos átlag alatti a zöldség,- a gyümölcskultúrák aránya, gyakorlatilag nem beszélhetünk egyedi és tájtermékekről, valamint rendkívül alacsony a kiegészítő tevékenységek köre, kiegészítő jövedelmek aránya. Az országos átlagot messze meghaladó szántó művelési arány ellenére/mellett azonban a magas minőségű, magas hozzáadott értéket jelentő termékek hiánya miatt viszonylag alacsony a mezőgazdasági termelés jövedelemtermelő képessége.

2.3.2. Gazdasági érték

Az ipar, a kereskedelem volumene, térbeli szerkezete alapvetően meghatározza egy térség gazdaságának fejlettségét, az alábbiakban kiemelten foglalkozom a bányászat, a feldolgozóipar területi jellemzőivel. A gazdasági értékhez kapcsolódóan alapvetően három megközelítést vettem figyelembe (10. táblázat):

- a területhasználatok tájépítészeti célkitűzéseknek való megfelelését (bányászat, ipar) (*Melléklet*),
- a települések gazdaságában, foglalkoztatottságában mennyire meghatározó a mezőgazdaság,
- az összesített gazdasági értéket (a gazdasági aktivitást, a lakosság jövedelemszintje, iparüzési adó, adófizetők aránya alapján).

10. táblázat: A gazdasági értékelésben alkalmazott mutatók (saját szerkesztés)

Tájfunkciók értékelése	Jellemző	Indikátorok (adatforrás)
Gazdasági érték	Gazdasági aktivitás	Jelentősebb foglalkoztatók, gazdasági szervezetek száma (KSH) Adófizetők aránya (KSH) Iparüzési adó (TÁKISZ)
	Lakosság jövedelmi szintje	Összes belföldi jövedelem/lakos (KSH)
Kiegészítő elemzés	Mezőgazdaság jelentősége a GDP-ben és a foglalkoztatásban	Ingázók aránya (KSH) Mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya (KSH)

Bányászat

A Rábaközben kb. 10–50 m homokos-kavicsos üledékrétegének köszönhetően több településen folytattak kavicsbányászatot, ma csak néhány településen található működő bánya (Szany, Magyarkeresztúr, Páli). A működő bányáknál jelentősebb a felhagyott bányák száma, amelyeket ma általában bányatavakként, elsősorban horgásztóként hasznosítanak (*Melléklet XXV.*). Működő agyagbánya Csornán található. A Rábaközben jelentős reménybeli területek találhatók az építési homokos kavics, az agyag és a homok, mint építési nyersanyagot illetően (Váti: Győr–Moson–Sopron megy területrendezési tervének módosítása, 2010).

Ipar

A kistérségben nincsenek jelentős ipari hagyományok (lásd részletesen tájtörténeti elemzés). Ipari parkot Csornán hoztak létre. A jelentős volumenű minőségi mezőgazdasági termelés ellenére a kistérségben nincs kiemelkedő jelentőségű élelmiszeripar. A történelmi hagyományoknak megfelelően kivétel a Csornán a gabona-élelmiszer üzem (Pannon-Gabona Feldolgozó és Kereskedelmi Rt.), a csornai „tejporgyár” (Baranyatej Rt. Csornai Tejüzeme), emiatt a térség jórészt csak nyersanyagot termel más térségek számára.

Nagy volumenű ipari tevékenység nem települt a térségbe. A kistérség cégei közül a Csornán működő TONDACH Magyarország Cserép- és Téglagyártó Rt., a Szanyban működő bútorgyár, valamint néhány gépgyártási és öntészeti kisvállalkozást lehet megemlíteni (Agrárstruktúra és vidékfejlesztési Program, 2004). Csornán két gazdasági területet alakítottak ki, amelyek közül a déli iparterület 2004-ben ipari park címet kapott.

A megtelepült helyi feldolgozóipar alapján a kistérség legfontosabb foglalkoztatási központja Csorna, kisebb jelentőségű központok, Szany, Szil, és jelentősebb gazdasági aktivitás jellemző Bősárkány, Kóny, Bágyogszovát, Rábapordány településeken.

A tájhasználati rendszer szerepéről a lakosság jövedelemszintjében, fontos lenne feltárni, hogy mennyire meghatározóak a foglalkoztatásban és a GDP-ben az ún. földalapú gazdasági ágak, mint a mezőgazdaság, az erdőgazdaság és az élelmiszeripar. Az elérhető adatok azonban ezt a szétválasztást nem teszik lehetővé, az azonban feltárható, hogy mely települések azok, amelyek gazdasági bázisa alapvetően a mezőgazdaság (alacsony az ingázás, alacsony a gazdasági aktivitás, magas a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya). A térséget alapvetően kistelepülések jellemzik, ahol számottevő helyi feldolgozóipar nem alakult ki, ezért meghatározó az ingázás, különösen a Csorna körül elhelyezkedő kistelepülések és a tóközi településekre jellemző, hogy a foglalkoztatottak 40–60%-a más településre jár dolgozni. A tóközi falvakra Csorna, de elsősorban Győr vonzó hatása érvényesül. Alacsonyabb fokú az ingázás a dél-rábaközi falvakban, a tóközi falvak közül Rábcakapi, Tárnokréti településeken.

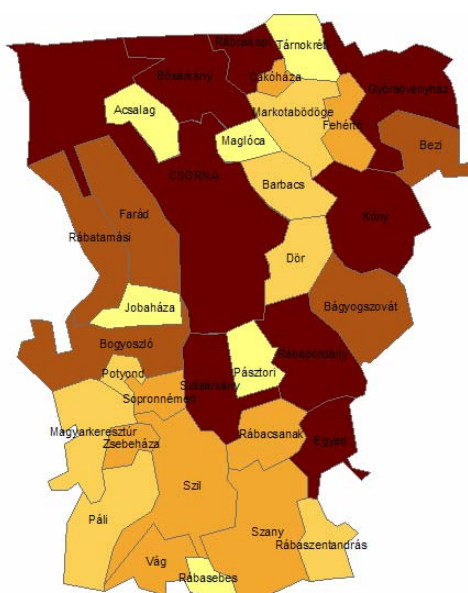
A mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányát vizsgálva gyakorlatilag minden településen az országos átlag feletti értékkel találkozunk, de foglalkoztatásban különösen **meghatározó jelentőségű a mezőgazdaság Pásztori, Rábacsanak, Páli, Magyarkeresztúr, Egyed, Rábca kapi és Tárnokréti és Maglóca településeken** (ahol egyben alacsonyabb az ingázás és nincs jelentősebb ipari tevékenység). Megélhetésüket tekintve tehát ezek a települések utaltak leginkább a mezőgazdasági természetére (26. ábra)

26. ábra: A helyi foglalkoztatás, az ingázás és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya
(saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

Összegzés/gazdasági érték

A gazdasági szervezetek száma, iparüzési adó, adófizetők aránya és a lakosság jövedelemszintje alapján összesítve értékeltem (az értékek alapján, a megyei átlaghoz viszonyítva a településeket 10-es skálán helyeztem el, pontos adatokat a Melléklet XXVI. szemlélteti). Az egyéb tájhasználati funkciók szintjének összevetéséhez az összesített elemzésben felhasználtam ezt a gazdasági mutatót.

(minél sötétebb, annál magasabb a gazdasági érték a jövedelemszint, az adózók aránya és a gazdasági szervezetek száma, az iparüzési adó alapján)

27. ábra: A települések gazdasági szempontú értékelése (saját szerkesztés)

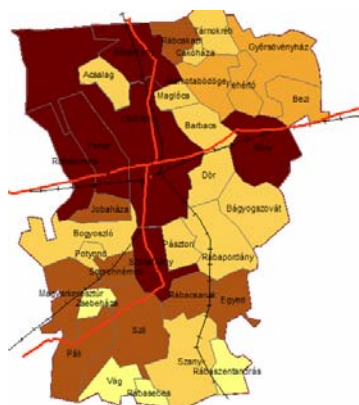
A gazdasági érték alapján a kistérség karakteresen elkülönülő egységekre bontható: alacsonyabb gazdasági érték jellemző a dél-rábaközi falvakra és a Csornával határos tóközi falvakra (27. ábra). Magasabb aktivitás, gazdasági értékkel jellemezhető Csorna és a 85–86-os utak mentén elhelyezkedő közeli települések Bősárkány, Farád, Rábatamási továbbá a Gyórhöz közelebb elhelyezkedő tóközi falvak és néhány gazdasági szempontból aktívabbnak tekinthető rábaközi település, mint Szilársárkány, Rárapordány.

2.3.3. Elérhetőségi érték

A közlekedési kapcsolatokat kiemelt hangsúllyal kell kezelni, hiszen több, a vidéki térségek sikerességével foglalkozó elmélet alapvető szempontként emeli ki az elérhetőség kérdését. A kistérség közlekedés földrajzi helyzete jó. Csornán keresztezi egymást a nagy forgalmú kelet-nyugati kapcsolatot biztosító 85. számú főút és az észak-déli irányú 86. sz. főút.

A transzeurópai áruszállítási törzshálózat részét képező Győr–Sopron–Ebenfurti Vasútvonal a településen halad keresztül. Csorna fontos vasúti csomópont, hiszen itt ágazik ki a Szombathely felé tartó országos jelentőségű vasútvonal emiatt a Budapest–Sopron/Szombathely Intercity járatok is megállnak Csornán. A fővonalakról leágazó három szárnyvonal a kistérségen belül 11 település számára nem biztosít vasúti összeköttetést. A Csorna–Pápa szárnyvonalat 2007-ben lezárták majd újrainyitás után ma naponta két járat közlekedik.

A kistérségben egyetlen zsáktelepülés Rábasebes. Viszonylag jók a közúti kapcsolatok, azonban rendkívül rossz állapotban vannak a kistelepüléseket összekötő utak. Az elérhetőség fontos területfejlesztési szempont (elérhető a TEIR-ben elérhetőségi térkép a közúti kapcsolatok alapján), azonban a komplex értékeléshez figyelembe vettem a tömegközlekedési kapcsolatokat, amely árnyaltabb képet fest az elérhetőségi viszonyokról. Legkedvezőbb helyzetben, kiváló közlekedési kapcsolatokkal rendelkeznek a 85–86. számú főutak mentén elhelyezkedő települések, itt a tömegközlekedés helyzete is kedvezőbb. Az egyes települések helyzete a tömegközlekedés lehetőségei alapján rendkívül különbözőek: míg a 85. sz. út mentén Farád, Kóny 25–35 napi járattal van összekötve Csornával, addig Vág, Rábasebes mindössze 2–4 járattal naponta. Leginkább kieső, nehezebben megközelíthető települések a főútvonalaktól és vasutaktól távol eső, dél-rábaközi és tóközi települések a Csornával szomszédos Acsalaggal. A munka-erőpiaci kapcsolatok a tóközi települések jelentős részét Gyórhöz kötik, itt annak ellenére, hogy viszonylag kedvezőtlenebb a kapcsolat a kistérségi központtal, a viszonylag jó Gyórhöz kötődő autóbusz kapcsolat miatt kedvezőbb helyzetűek a települések (28. ábra).

- Kedvezőtlen közlekedési kapcsolatok
- Alapvető közlekedési kapcsolatok biztosítottak
- Alapvető közlekedési kapcsolatok biztosítottak a kist. kp-tal, viszonylag jó kapcsolat a megyeköz-ponttal
- Jó közlekedési kapcsolatok a kist. központtal
- Kiváló közlekedési kapcsolatok

28. ábra: Elérhetőségi viszonyok a közút-, vasúthálózat és a tömegközlekedési lehetőségek alapján (saját szerkesztés, adatok forrása TEIR)

A 85-ös és a 86-os utakon bonyolódó tranzitforgalom jelentős környezeti terhelést jelent: a rendszer-váltás óta rendkívül nagymértékben megnőtt a forgalom a határátkelőhelyek felértékelődése következtében. A 85-ös számú út forgalma Csorna és Győr között 13–14 000 E/nap (Győr–Moson–Sopron megye területrendezési terve). A kisvárost a két főút forgalma együttesen terheli, mivel az északról érkező 86-os az Eszperantó útnál torkollik a Soproni útba és délre csak több száz méterrel később ágazik el az út, Csorna belvárosán a két út együttes átmenő forgalma dübörög át, szinte már elviselhetetlen terheket róva a városra. A forgalom lassítása és a közlekedés biztonságossá tétele érdekében több körforgalmat alakítottak ki Csorna belvárosában, azonban még így is vannak nagyon balesetveszélyes szakaszok illetve vannak keresztezések a közlekedési lámpák hibájából, ahol gyakorlatilag csúcsidőszakban lehetetlen a lekanyarodás. Az elkerülő út építése hosszas halasztás után a régészeti feltárás befejeztével megkezdődik.

A kiépített kerékpárút nagyon kevés van a térségben az elmúlt 10 évben gyakorlatilag nem is történt előrelépés ezen a területen (kerékpárutak: Bősárkány–2 km, Farád–2,8 km, Szilsárkány–3 km, Szany–1,7, Páli–1 km). A kist. forgalmú utak, különösen a Hanság és a Tóköz területén a kellemes táji környezet ideális feltételeket jelent a kerékpározás számára. A Hanságban és a Rábaközben csaknem 10 éve kitáblázták az ajánlott kerékpárútvonalakat, de különösen a Hanságban a vízviszonyok nem mindig teszik lehetővé az ajánlott útvonal követését és a táblák is eltűntek. Az országos kerékpáros törzshálózat részeként a Dunántúli határmenti kerékpárút áthalad a Hanságon érintve Csorna külterületét. Innen tervezik a Rábaközi kerékpárútvonalat (Győr–Moson–Sopron megye turizmusfejlesztési programja, 2001), amely a Balaton–Rába országos útvonalhoz biztosít kapcsolatot, kiépítése, pihe-nőhelyek létesítése (Acsalag–Csorna–Dör–Rábapordány–Egyed–Árpás–Sobor) forráshiány következtében tolódik. Térségi jelentőségű kerékpárútként tervezett a Hanság peremi falvain keresztülfutó kijelölt kerékpártúra útvonal Kapuvár–Osli–Acsalag–Bősárkány–Rábcakapi–Tárnokréti szakasz.

2.3.4. Környezeti integritás érték

Jelentős környezetvédelmi problémák nincsenek a térségben, elsősorban a terhelést jelentő tevékenységeket veszem számba. Intenzív ipari tevékenység nem települt a kistérségbe, az ipar kisebb, lokális jellegű szennyezéseket okoz. Jelentős zaj- és levegőszennyezést okoz a kistérségben a 85–86. sz. utak mentén átzúduló tranzitforgalom.

A kistérségben jellemzően a réti talajok, réti öntéstalaj és a lápos réti talaj fordul elő. Kis területen, kiváló termelési feltételeket biztosítva Bágyogszovát és Maglóca térségében található réti csernozjom talaj. A Hanságra lecsapolt és telkesített síkláp talaj jellemző (TAKI, Agrotopo adatbázis).

A talaj a magas talajvízszint (1–2 m) miatt szennyezésre fokozottan érzékeny. Környezetterhelést a lakossági szennyvíz- és hulladék-kezelés okoz. A közműöllő tág a térségben: az ivóvízhálózatba a lakások többsége bekötött, de a közüzemi szennyvízhálózatba a lakásoknak mindössze a 49%-a van bekapcsolva, ami messze alatta marad a megyei átlagnak (80%). Nincs kiépült szennyvízhálózat, és meg kell oldani a szennyvíztisztítást a következő településeken: Potyond, Rábcakapi, Cakóháza, Markotabödöge, Szilsárkány, Bogyoszló, Acsalag, Barbacs, Bősárkány, Szilsárkány, Bezi, Fehértó, Jobaháza, Rábatamási, Magyarakeresztúr (Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Program, 2004).

A mezőgazdaságban a rendszerváltás óta a műtrágya-, és peszticid-használat, valamint az intenzív állattartás okozta terhelés visszaesett, kevesebb szennyezés fordul elő.

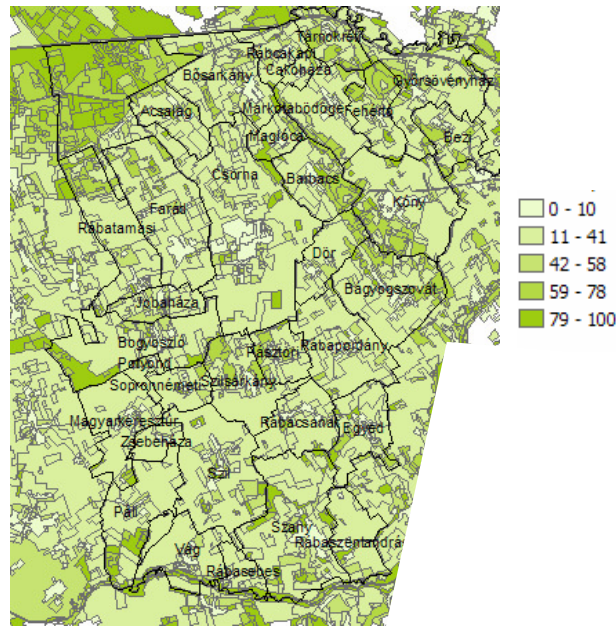
Defláció, erózió a rábaközi talajokat kevésbé veszélyezteti, a Hanságban a lecsapolt síkláptalajok kiszáradása miatt okoz problémát a defláció.

A felszíni vizek minősége általában a III. és IV. minőségi osztályban tartozik („*tűrhető víz, szennyezett víz*” kategória) (Győr–Moson–Sopron megye környezetvédelmi programja). A természetvédelmi területeken komoly problémákat okoz a Keszeg-ér rossz vízminősége, amely a Barbacsi-tó és a Fehértó fokozott eutrofizációját, elnádásodását okozza, továbbá a nemzeti park szakértője szerint a Nyírkai-Hany elárasztása után a Rábca rossz vízminősége miatt nem indult be a lápképződési folyamat.

A Rábaköz felszíne alatt elhelyezkedő folyóvízi törmelékes összletben tárolt rétegvizek a jövő fontos ivóvízbázisát képviselik, amelyet a kavicsbányászat veszélyeztethet (Győr–Moson–Sopron megye környezetvédelmi programja).

Nagytérségi hulladéklerakó Jánossomorján épült, több településen is szükség van a felhagyott hulladéklerakó rekultiválására.

A környezeti integritás értéket komplexitása és elsődlegesen környezetvédelmi jellege miatt alapvetően a területhasználat jellemzőire alapozva, Corine térképi adatbázis alapján a Koschke mátrix alkalmazásával értékeltem (29. ábra és Értékelési táblázat melléklet).

29. ábra: Környezeti integritás érték Koschke mátrix felhasználásával

2.3.5. Élőhelyi érték

A táj- és természetvédelem több évtizedes hagyományainak köszönhetően az élőhelyi érték települési szintű összehasonlítására többféle mutató is könnyen elérhető (11. táblázat). A térség természetvédelmi szempontú értékeléséhez a természetvédelmi területek (nemzeti park és Natura 2000 területek) valamint a Nemzeti Ökológiai Hálózat adatait használtam fel. Az élőhelyvédelem szempontjából fontos, hogy a védett természeti területek és a nem védett természetszerű élőhelyek egységes rendszert, hálózatot alkossanak. Ez az elv vezetett 1993-ban a európai ökológiai hálózat kialakítására vonatkozó igény megjelenéséhez (ECONET), amely nyomán hazánkban is megindult a Nemzeti Ökológiai Hálózat tervezése. A NÖK magába foglalja a természetvédelmi területeket, Natura 2000 területeket és a megmaradt természetszerű, természetközeli élőhelyeket. Élőhelyvédelmi szempontból tehát egy fontos mutatószám, mérőszám is tekinthetjük, hogy egy-egy településen, térségben mekkora területet foglal el az ökológiai hálózat. A Hanság és a Tóköz településeinek a védett területek aránya magas, több esetben is meghaladja az országos átlagot, egyaránt találunk itt Nemzeti Parki-, Nemzeti Ökológiai Hálózati-, Natura 2000-, Ramsari- és MAB bioszféra rezervátum területeket. Az 33. ábrán jól látható, hogy a Hanság és Tóköz térségében a nemzeti park védett területei és Natura 2000 területek, míg a Rábaközben a Nemzeti Ökológiai Hálózat részegységei dominálnak. A védelem típusa meghatározó a gazdálkodók számára, a nemzeti park területek többsége állami tulajdon, rajtuk gazdálkodni a természetvédelmi igazgatóság feltételei szerint lehet. Általában nem állami tulajdonban vannak a Natura 2000 területek, de szigorú természetvédelmi szabályok vonatkoznak a gazdálkodókra. A korlátozásokért a gazdálkodókat pénzügyi támogatások kompenzálják, ezzel ellen-

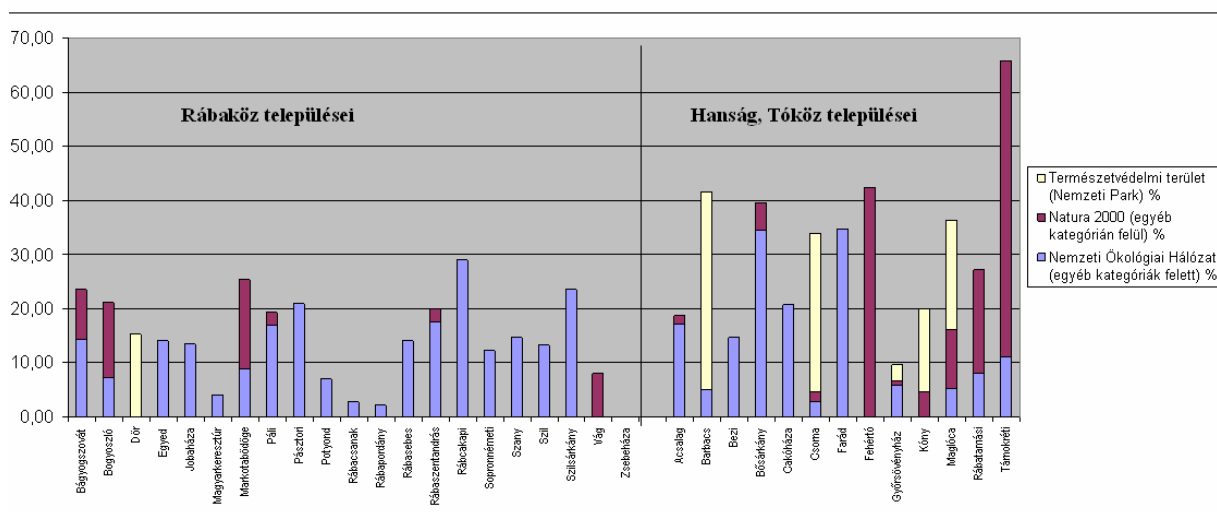
tétben az ökológiai hálózathoz tartozó területeken gazdálkodók számára hasonló források nem elérhetők. Az ökológiai hálózat területén az építési feltételeket a településrendezési tervek szabályozzák.

11. táblázat: Az élőhely érték meghatározásához alkalmazott indikátorok (saját szerkesztés)

Tájfunkció érték	Jellemző	Indikátor (adatok forrása)
Élőhely érték	Menedékhely és szaporodó hely biztosítása természet-szerű területeken	Nemzeti park területek aránya (TIR) Natura 2000 területek aránya (TIR) Nemzeti Ökológiai hálózat területeinek aránya (OTrT, TEIR) Extenzív hasznosítású területek aránya (Corine 2006)

A Dél-Hanság és Tóköz települései döntően az országos átlag feletti védettségi arányokkal rendelkeznek, hiszen ezek a települések foglalják magukba a Hanság egykori mocsárvilágának megmaradt részeit (Barbacs-tó and Fehértó), melyek döntően fokozottan védett nemzeti parki területek és Natura 2000 területek, közöttük mocsárréteket, kékperjés lápréteket, láperdőket és keményfás ligeterdőket találunk (Melléklet XXVII.). Mindössze a kistérség területére eső NP területek 4%-a található a Rábaközben. A már megvalósult élőhely rehabilitációs programoknak köszönhetően újra láthatunk nyílt vízfelületeket a Hanságban, ennek kiváló példája a Nyirkai-Hany, amelynek 400 hektáros területét 2001-ben árasztották el, minek hatására fontos vízmadár élőhellyé vált. A Rábaköz Natura 2000 területei elsősorban a megmaradt természet-szerű erdőket (keményfás ligeterdők, pannon cseres tölgyesek, pannon gyertyános tölgyesek) és kisvízfolyásokat tartalmaznak (www.fhnp.nemzetipark.gov.hu).

A Natura 2000 területek esetében hasonló következtetést lehet levonni, itt is a Hanság–Tóköz településein magasabb az arány (Hanság–Tóköz: 65%). A Nemzeti Ökológia Hálózat védelmi kategória megközelítőleg egyforma a két térségben (Rábaköz: 54%) (30. ábra).

30. ábra: A védett területek aránya a Rábaköz és a Hanság településein

(Forrás: <https://teir.vati.hu/>)

Több dél-rábaközi településen nagyon alacsony az ökológiai hálózat területaránya (Zsebeháza:0; Rábapordány:2,28; Rábacsanak: 2,84).

Az élőhely értéket (11. táblázat) a településekre a Nemzeti park területek aránya (TIR), Natura 2000 területek aránya (TIR), Nemzeti Ökológiai hálózat területeinek aránya (OTrT, TEIR), Extenzív hasznosítású területek aránya (Corine 2006) alapján számoltam (részletes adatok a Mellékletben XXVIII., XXIX.).

Összegzés/ élőhely érték

Karakteres különbségek figyelhetők meg a Hanság, Tóköz térsége és az évszázadok óta intenzív agrártájként megjelenő Rábaköz között, ahol egyes települések élőhelyi értéke rendkívül alacsonynak tekinthető. Fontos élőhelyeket jelentenek az erdők, a gyepek, az extenzív gyümölcsösök, a mocsaras területek, az mezővédő erdősávok stb. Kimagaslóan magas az extenzív hasznosítású területek aránya a Hanság peremterületein, egyes tóközi településeken (Fehértó 38%, Barbacs 41%).

2.3.6. Tájesztétikai érték

A táj magas szintű esztétikai értékek hordozója, az egyes tájtypusok, területhasználatok esztétikai értéke azonban különböző (12. táblázat).

12. táblázat: Alkalmazott indikátorok, tájlesztétikai érték (saját szerkesztés)

Tájfunkció érték	Jellemző	Indikátorok
Tájlesztétikai érték	Változatosság	Shannon-diverzitás index
	Természetszerűség	Extenzív hasznosítású területek aránya

A térség három alapvetően sík kistáj találkozásánál helyezkedik el: Hanság és a Rábaközhoz tartozó Kapuvári-sík, Csornai-sík (Melléklet XXX.). Kismértékű magasságkülönbségek jellemzőek, amelyek azonban befolyásolhatják a területhasználatot a magas talajvízszint miatt. A belvív levezetésére sűrű csatornahálózat szolgál.

A Hanság pontos lehatárolása a Rábaköztől mindig nehéz volt, ma a kistájhatár meghúzásánál egyértelműen a genetikai talajtypus elterjedése volt meghatározó: a síkláp talajok déli határa. A tájképi változatosságot a vizsgált térségben kevésbé a domborzat sokkal inkább a területhasználatok változatossága, különösen a Rábaközben a mezőgazdasági művelési szerkezet határozza meg. A tájszerkezet a több évszázados művelés, nagyléptékű tájalakítás következtében jelentősen megváltozott: a Hanság mocsárvilága visszahúzódott, a hozzá szorosan kapcsolódó Tóköz vizes élőhelyeinek száma/aránya lecsökkent, a Rábaköz intenzív, jórészt fátlan, a Rába árvizeitől védett mezőgazdasági térséggé alakult.

A települések összehasonlíthatósága érdekében numerikusan értékelem a kistérség tájképi „értékét”/változatosságát. Az értékelés legfontosabb elvei a diverzitás, és a természetszerűség. Magasabb pontszámot kapott tehát az a település, amelynek jelentős részét minél természetszerűbb/természetesebb és változatosabb felszínborítás jellemzi. Az esztétikai érték megállapítását a Shannon-diverzitás index (0,3 súly) és a természetvédelmi területek aránya (0,7 súly) alapján végeztem el (Melléklet XXXI.)

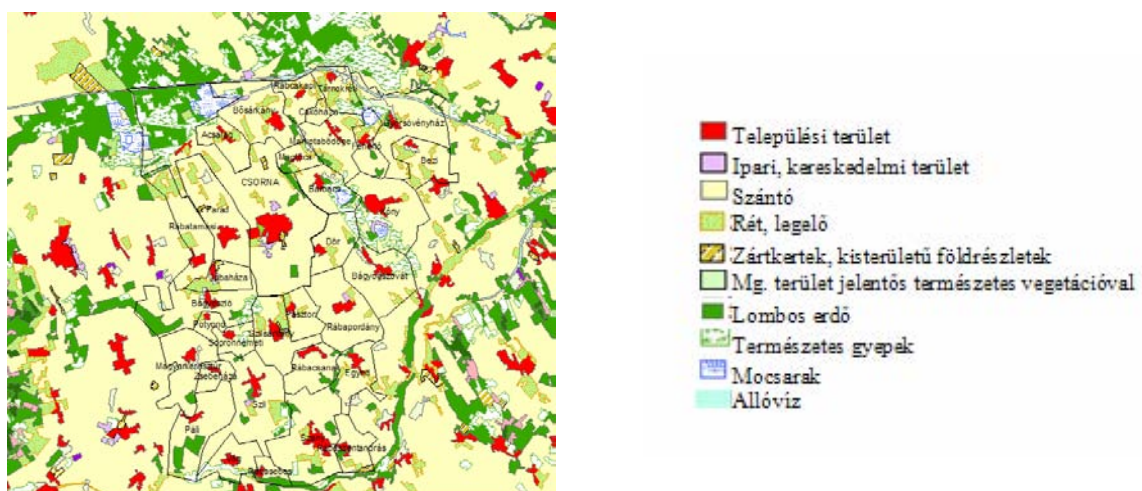
Az értékelés megkönnyítése érdekében nagyobb területű hasonló jegyekkel bíró tájképi szempontból egységesen kezelhető térségeket határoltam le. Nem célom részletes tájkarakter elemzés, a tájképi egységek meghatározása érdekében alkalmaztam a tájkarakter elemzés egyes lépéseit.

A tájkép változatosságát jelentősen növeli a domborzat mozgalmassága, de a vizsgált területen néhány méteres szintkülönbség fordul elő jellemzően (bár belvízveszély szempontjából ez fontos különbség). A kistérség legalacsonyabb és legmagasabb pontja között mindössze 15–20 m a különbség (Melléklet XXXII.), a térszín a Hanság felé lejt, az északi részen homokdűnék emelkednek ki. A relatív relief általában 2 m/km^2 , a Hanság peremi részeken $2\text{--}8 \text{ m/km}^2$ (Dövényi, 2010).

A Fertő–Hanság medencére készült egy határon átnyúló projekt keretében nagyléptékű tájkarakter értékelés (Konkoly-Gyuró É.–Tirászi Á.–Wrbka T.–Prinz M.–Renezeder C., 2010), amely tartalmazta a kistérség északi területeit. A 2010-ben kidolgozott tájkarakter elemzés alapvetően három tájkarakter típust határozott meg a kistérség részeként:

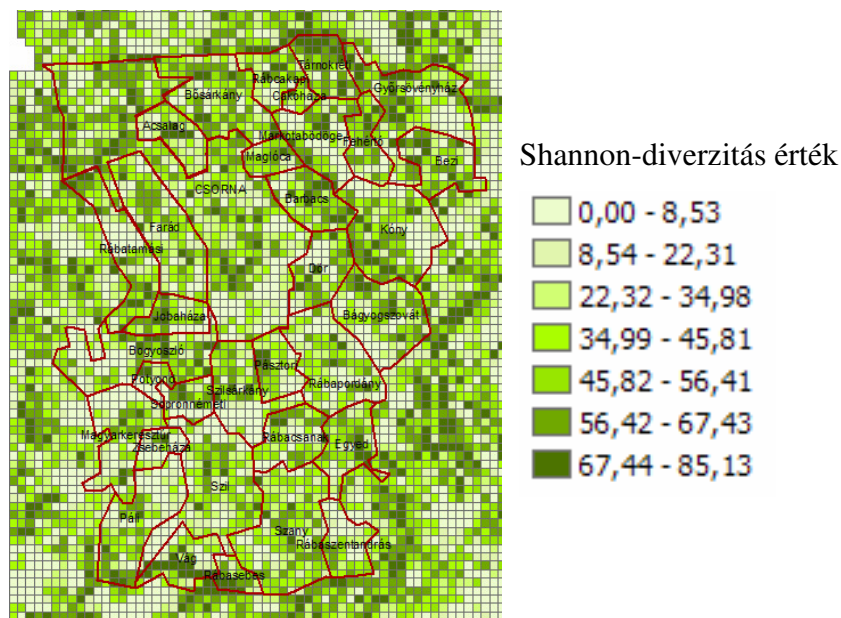
1. a lápvidék vízzel átszőtt maradványterületei, alacsony használat intenzitással, erdőgyepmozaik borítással,
2. lecsapolt lápvidék és tómedence, alacsony és közepes használat intenzitással, domináns szántó és gyep felszínborítással, és végül
3. síkvidék magas és közepes használat intenzitással, domináns szántó felszínborítással.

A részletesebb területi elemzés érdekében a tájképi egységek lehatárolásához figyelembe vettem a talajtípust, a felszínborítás jellemzőit és a tájhasználat diverzitását leíró Shannon diverzitás indexet.

31. ábra: Felszínborítás a Corine 2006 adatbázis alapján

A felszínborítás (31. ábra) alapján szembevetendő a Rábaköz térségének magas szántó aránya, amelyet délről a Rába menti galériaerdők, északról a Hanság peremterületeinek szántó-gyep mozaikja, majd a fennmaradt mocsárvilág, északkeletről pedig a Tóköz teraszszigetei között húzódó gyepes-mocsaras, tavak szabdalta sáv (Bősárkány–Bágyoszovát tengely) és keletebbre a Györsövényház–Bezi tengelyben húzódó szántó-gyep mozaikos sáv határolja. A Rábaköz déli részén egyedül Jobaháza, Bogyoszló, Szilsárkány északi része által meghatározott félkaréj alakú térségben maradtak meg nagyobb arányban az egy évszázaddal ezelőtt elterjedt rétek, legelők. A Rábaközben fennmaradt rétek, legelők, erdők a nemzeti Ökológiai Hálózat részeként élveznek bizonyos védelmet. Térségi elemzéseknél nyújthatnak segítséget különböző térinformatikai módszerekkel előállítható tájindikátorok. A tájhasználatok változatosságát méri a Shannon féle diverzitás mutató, amely egyaránt figyelembe veszi a területen előforduló területhasználat típusok számát és nagyságát (tájhasználatok gazdagsága/richness) és egyenletes eloszlása/evenness)³² (Kollányi, 2004).

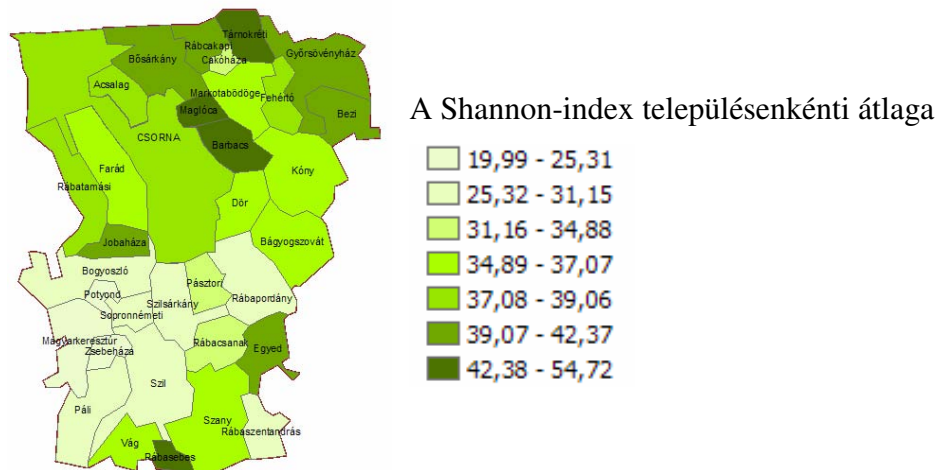

32. ábra: Tájdiverzitás a Shannon-index alapján a Csornai kistérségben (Kollányi, 2004)

A Shannon index alapján készült térkép (500x500 méteres foltokban számítja a területhasználatok változatosságát és egyenletességét), jól szemlélteti a mozaikos területhasználatú térségek megoszlását a kistérség területén: a Hanság és peremterületei, a Tóköz mozaikos sávjai és a Rába-mente (32., 33. ábra).

³² A Shannon féle index számítása: m = területhasználat típusok száma, P_i = területhasználat típus területaránya

$$SHDI = - \sum_{i=1}^m (P_i * \ln P_i)$$

33. ábra: Tájdiverzitás települési szintű különbségei Shannon-index alapján a Csornai kistérségben (saját szerkesztés)

A területhasználatok alapján négy tájképi egységet különíthetünk el a kistérségben:

1. Az egykori mocsárvilág maradványterületeit döntően tavak, legelők, erdők, alacsony intenzitású mezőgazdasági területek teszik változatossá, elsősorban a kistérség északi részein (Csorna, Bősárkány közigazgatási területének északi része). A Hanság alacsonyabb térszínein tavakat és mocsarakat fedezhetünk fel, egyébként mesterséges csatornahálózat, ültetett nyárfaerdők, láperdők és keményfás ligeterdők teszik mozaikosabbá a tájegységet. Itt találjuk a nemzeti park élőhely-rehabilitációs projektjeként megvalósult Nyirkai-Hany újraárasztott mocsár- és vízi világát.
2. A lecsapolt mocsárvilág területein közepes művelési intenzitású művelt területek (szántók, rétek, legelők) foglalnak helyet, elsősorban a Hanság peremvidékén és a Tóköz területén. Mozaikos tájképet eredményeznek az erdősávok és a csatornák által fragmentált szántók, legelők. Fokozott védettséget élveznek a gazdag természeti értékekkel rendelkező tavak: Barbacsi-tó, Kónyi-tó és Fehér-tó. Területét illetően Bősárkány, Maglóca, Barbacs, Dór, Kóny, Bágyogszovát egybefüggő sávja, valamint Fehértó, Györsövényház, Bezi térsége.
3. Síkvidéki táj, meghatározóan szántó művelési ággal, melyet két típusba sorolhatunk:
 - a. síkvidéki táj nagytáblás szántóföldi műveléssel
 - b. síkvidéki táj nadrágszíjparcellákkal, erdőfoltokkal, legelőkkel

A Rábaköz térségének jelentős része közepes és magas művelési intenzitású tájként írható le. A művelt területek között a vízfolyások mentén elhelyezkedő rétek, legelők rendelkeznek jelentősebb ökológiai értékkel és adnak változatosságot a tájképnek. Nem ritkák a hatalmas összefüggő szántóterületek.

4. Rába-mente galériaerdőkkel, legelőkkel szabdaltnak viszonylag keskeny sávja.

2.3.7. Rekreációs és kulturális érték

Együtt kezeltem a rekreációs, kulturális, művészeti, nevelési funkciókat (13. táblázat). Hangsúlyozva — a kulturális feltöltődés lehetőségei, természeti és kulturális értékek (müemlékek, tájértékek) — a ökoturisztikai hasznosítás alapjául szolgáló lehetőséget: vízfelületek, erdők, Nemzeti Park területek, — az aktív kikapcsolódás területei, lehetőségei.

13. táblázat: Alkalmazott indikátorok, rekreációs, kulturális érték (saját szerkesztés)

Tájfunkció érték	Jellemző	Indikátorok
Rekreációs és kulturális érték	Rekreációs, tudományos és nevelési, történeti, művészeti érték	Jelentősebb vízfelületek Természetszerű élőhelyek, kiemelten a nemzeti park területe Egyéb rekreációs lehetőségek: sportközpont, strand, lovaglás lehetőségei Kulturális kikapcsolódás, feltöltődés lehetőségei (összesített településenkénti értékkataszter, műemlék és tájérték adatbázis alapján)

Régészeti lelőhelyekben gazdag a térség, hiszen évezredek óta lakott. Az elmúlt években zajló kutatások közül kiemelném a tájtörténeti fejezetben említett tóközi csatornarendszert, amely a térség fejlett középkori vízgazdálkodásáról tanúskodnak. A csatornarendszer sajnos a XVIII. századra jórészt lepusztult. Legjobb állapotban ma a nemzeti park területén a Fehértó közelében maradtak fenn, amely egy szabadtéri tájtörténeti kiállítás keretében bemutatható lenne.

Jelentősek a néprajzi értékek, népi hagyományok. A rábaközi és a hansági falvakban viszonylag sok, a népi építészetet idéző ház maradt fenn különösen szép az utcakép Bogyoszlón, Rábaszentandráson (lásd kép és a mellékletben a Táj-érték leltár).

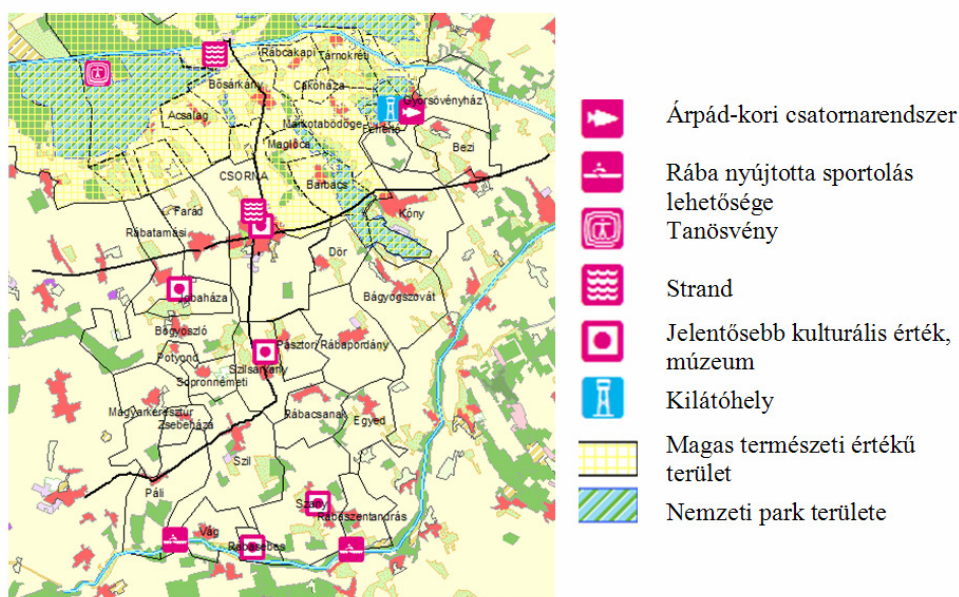
A települések többségében még az aprófalvakban is található műemlékek, vagy helyi védelem alatt álló értékek, köztük néhány kiemelkedő értékkel. Csornán a késő barokk stílusú premontrei rendház a kulturális örökség szép példája, épülete gazdag tárlattal rendelkező múzeumnak ad otthont. Hasonlóan múzeum és könyvtár működik az egykori püspöki kastély épületében, Szanyban. A kistérség több műemlék-jellegű kastély és kúria épülettel rendelkezik, amelyek közülük azonban több kihasználatlan, romos állapotban van (Egyed, Farád, Magyarkeresztúr), az egyik legjelentősebb műemléki értéknek számító Rábasebesi Széchenyi kastély sorsa rendezetlen, nevét botrányok övezik.

Jelentősek a természeti értékek mellett a néprajzi értékek, népi hagyományok, fennmaradt kézműves mesterségek. Többségük művelésével sajnos mára felhagytak: kékfestést elsősorban Csornán és Kapuváron üzték. Máig él a fazekasság (Dőr, Csorna), gyékényfonással máig foglalkoznak Bősárkányban.

A kulturális és természeti értékek számbavételéhez használható az egyedi tájérték kataszter, amely azonban nem készült el az ország egészére. A hazai tájvédelem különleges kezdeményezésének tekinthető az egyedi tájértékek kataszterezése. A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (Tvt.) 6. § (3) értelmében egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van. Három nagy csoportja a kultúrtörténeti értékek, a természeti képződmények és a tájképi egyedi tájértékek.

A törvény a nemzeti park igazgatóságok feladatául rendeli az egyedi tájértékek kataszterezését. Hagyományosan az egyedi tájértékeket a védett területeken nem listázzák a kettős védelem elkerülése végett: így a kataszterezést elsősorban a települések belterületén vették számba, ezért a kataszterezett tájértékek 92%-a kultúrtörténeti tájérték. Ha megnézzük a gémeskutak magyarországi „hálózatát”, jól látható a kistérségben lévő sűrűségük, ami egyértelműen a korábbi hagyományos extenzív legeltető állattartásra vezethető vissza (Melléklet XXXV.).

A rekreációs és tudományos-nevelési funkció elemzéséhez egyrészt értékeltem a táji adottságok nyújtotta lehetőségeket: rekreációs lehetőségeket rejtenek magukban a vízfelületek, a kirándulási lehetőséget biztosító értékes természeti területek (NP területei), az erdők, másrészt a már társadalmi hatásra létrejött attrakciókat: jelentősebb szabadidőközpontok, tanösvények, kiállítóhelyek, kerékpárutak (34. ábra). A lehetőségek alapján turisztikai adatok értékelésével igyekeztem feltárni a kihasználtság mértékét, mindezeknek az adottságoknak a kistérség gazdaságában megjelenő „hasznát”.

34. ábra: Jelentősebb aktív és kulturális rekreációs lehetőségek a Csornai-kistérségben

(Corine 2006 felhasználásával saját szerkesztés)

A természeti adottságokhoz köthető rekreációs tevékenységek vizsgálatakor inkább csak megszűnő lehetőségek kerültek napvilágra: a csornai termálfürdő a nagyszabású fejlesztési tervek ellenére több évre bezárt, a Rába egykori strandjai elhagyatottak, nincsenek kikötőhelyek, a Hanságban kijelölt kerékpárút jelzőtáblái eltűntek, a fehértói kilátóhely használhatatlan, életveszélyes és a sort még hosszasan lehetne folytatni. A számos bányató közül, csak néhány nyújt rekreációs lehetőséget az elmaradt rekultiváció, nehéz megközelíthetősége miatt.

A Hanságban csak egy tanösvény található, két kilátóhely és két kisebb jelentőségű kiállítás. A Nemzeti Park központja a Fertő-tó közelében fekszik, a programok inkább ide koncentrálnak, a Hanság inkább periférikus helyzetűnek tekinthető ebből a szempontból. A Rábaközben egyáltalán nem találunk tanösvényeket vagy a természeti értékekhez köthető kiállításokat. Az avatatlanok számára semmi sem árulkodik a Tóköz sajátos kora-középkori tógazdálkodásáról, pedig a Nemzeti Park területén az árokrendszerek nyomai megmaradtak.

Egy térség rekreációs/turisztikai kihasználtságának jelzőszáma lehet a szálláshelyek száma, minősége: a Hanságban és a Tóközben csak Csorna, Fehértó, Barbacs, Bősárkány, Farád, Rábatamási településen található vendégházak panziók, a Rábaközben Szilsárkány és Szil valamint a Rába menti települések kivételével egyáltalán nincsenek falusi szálláshelyek. Alapvetően a fő tranzitútvonalak rajzolódna ki a panziókat, kereskedelmi szálláshelyeket és falusi szálláshelyeket településenként ábrázoló térképen (*Melléklet XXXV.*).

Együttesen értékeltem településenként a kulturális, rekreációs és tudományos-nevelési funkciót (1–10-ig terjedő skálán). Az értékelésnél figyelembe vettem a jelentősebb vízfelületeket, természetszerű élőhelyeket, kiemelten a nemzeti park területét és a jelentősebb egyéb rekreációs lehetőségeket, mint sportközpont, strand, lovaglás lehetőségei és egyéb kulturális kikapcsolódás, feltöltődés (összesített településenkénti értékkataszter a mellékletben) lehetőségei. A Rába partjának rendezetlensége csökkenti a rekreációs értéket. Viszonyítási alapként a turisztikai hasznosulás jellemzéséhez a szálláshelyek számát illetve a vendégéjszakák számát is figyelembe vettem (*Melléklet XXXVI.*).

Kiemelkedik az átlagnál magasabb értékével a kistérségi központ Csorna, néhány tóközi település (Bősárkány, Fehértó), és Rába-menti község (Szany, Rábasebes, Rábaszentandrás). A megyei és a megye vagy a régió más kistérségeihez képest (a csornai kistérségben a harmadik legkevesebb a vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken a régióban) nagyon alacsony volumenű a turisztikai hasznosítás még azokon a településeken is ahol jelentősebb rekreációs potenciál jelen van (Rába közelsége, Hanság közelsége, Csornán az országos jelentőségű műemlék a premontrei rendház, termálfürdő.).

Az „Eredmények” fejezetben összegeztem a gazdasági szemponttal kiegészített tájfunkció elemzés eredményeit térségi és települési szinten és feltártam az összefüggéseket a versenyképességi helyzettel.

2.4. Élhetőségi szempontrendszer a mintatérsgben

A szakirodalmi kutatásban feltártam, hogy a vidéki térségek sikerességének, versenyképességének nagyon sok összetevője van, alapvető fontosságú az élhetőségi szempontrendszerben kiemelt, a helyi társadalomhoz köthető jellemzők, a társadalom megújuló képessége, a demográfiai folyamatok, továbbá a helyi lakosság aktivitása, együttműködő- és újításra-, innovációra való képessége stb. Egyes elemek értékelhetők statisztikai adatok alapján, mások nem. A népesség megújuló-képességét több statisztikai adat írja le: népességszám változás (vándorlás, és természetes szaporodás), öregedési mutató; az életkörülmények javulására, a gyarapodásra utal a lakásszám-növekedés. A vidékfejlesztési elméletek kiemelték a megújuló képességet, a helyi szereplők együttműködési képességét, a helyi értékek, erőforrások hasznosítását oly módon, hogy a lehető legnagyobb hozzáadott értéket hozzák létre. Kutatásaim, vizsgálataim azonban nem a helyi erőforrásokkal tudatosan gazdálkodó, újító, a történeti örökséget bemutató/„menedzselő” térség képét rajzolták meg a mintatérsgben. Az agráriumban szigetszerűen látunk előremutató kezdeményezéseket (biogazdálkodás), nagy volumenű kertészeti termesztést. A természeti, a tájtörténeti értékek, mint a Hanság lárvilága, a tóközi tógazdálkodás fennmaradt emlékei általában „rejtve” pihennek, a helyi termálvíz, termálfürdő fejlesztés helyett pusztul. A helyi mezőgazdaság és az élelmiszeripar a kiváló adottságok ellenére nem állít elő nagyobb volumenben magas hozzáadott értékű, egyedi termékeket, nincsenek tájtermékek és a sort folytathatnám...

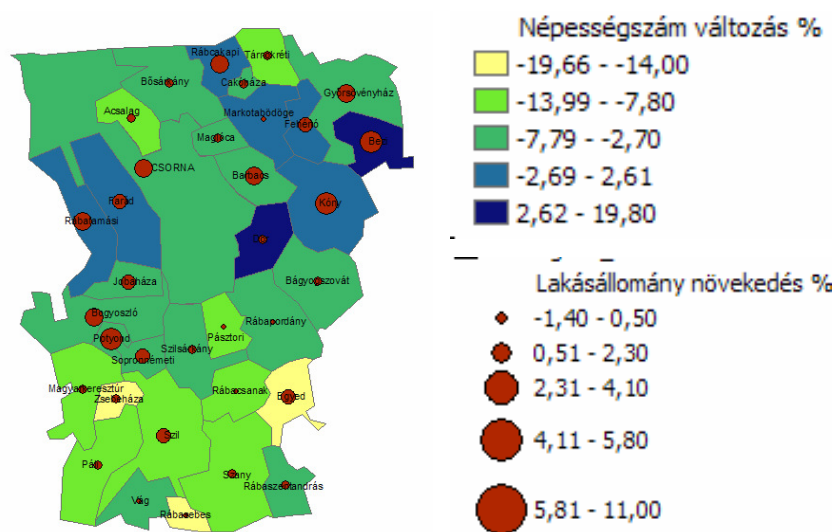
2.4.1. Humángazdasági (demográfiai) jellemzők

A csaknem 600 km²-es területen 34 település helyezkedik el, jól szemléltetve az aprófalvas településszerkezetet, országos átlagban viszonylag magas 5,68 településsűrűség mutatóval.

2002-es adatok szerint még csak egy település rendelkezett 100 főnél kevesebb lakossal, a kistelepülések ingatag társadalmi helyzetét mutatja, hogy ez a szám négyre nőtt 8 év alatt. A települések harmada nem éri el az 500 főt, a következő harmad is az 1000 fő alatti kistelepülések csoportjába tartozik és mindössze három település lakos-száma haladja meg a 2000 főt. A kistérség egyetlen 10 000 főt éppen meghaladó kisvárossal rendelkezik, ami betölti a kereskedelmi és szolgáltató-központ szerepét. A kistérség lakosságának közel harmada él a kistérségi központban.

Értékelve az elmúlt évtized népességszám változását, a kistérségben néhány település kivételével általános népességszám csökkenés tapasztalható. Erőteljesen csökkent a népességszám (egy esetben a 19%-os csökkenést is elérve) a dél-rábaközi kistelepüléseken, mint Egyed, Zsebeháza,

Rábasebes, a 8%-ot meghaladó mértékben csökkent a népességszám szintén jellemzően dél-rábaközi településeken, de nagyobb lélekszámú településeket is ide sorolva, mint Szil és Szany (35. ábra).

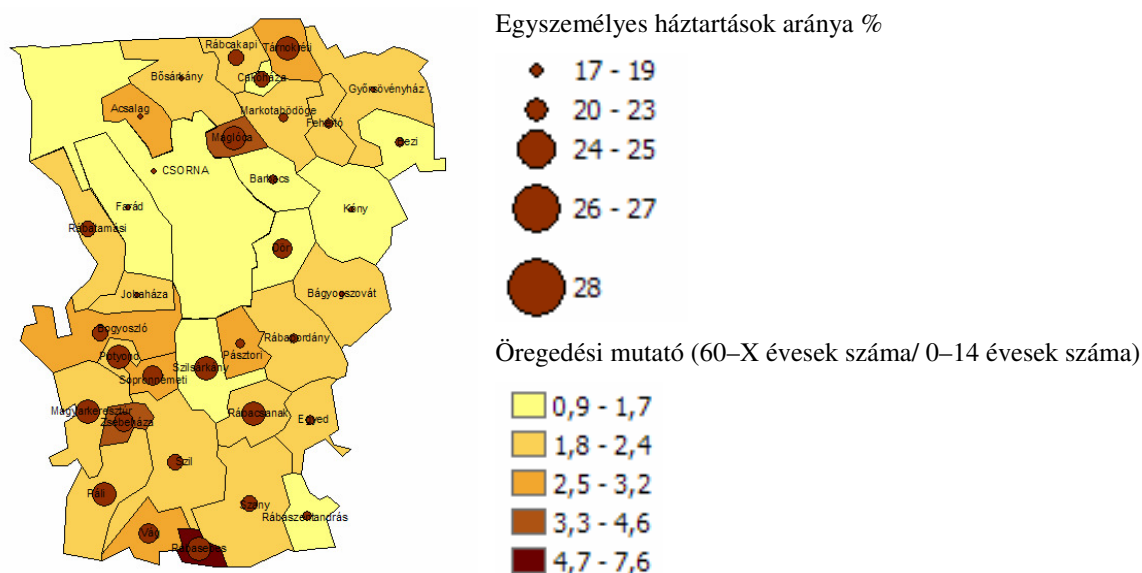

35. ábra: Népességszám változás és a lakásállomány bővülése a kistérségben (2001–2010)

(saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

Kismértékben csökkenő népességszám tapasztalható Csornán és a kisvárost körülvevő településgyűrűben. Stagnáló és növekvő népességszám a Tóközben és Farád, Rábatamási településeken a 85. sz. főút mentén fordul elő. Erőteljesen nőtt a népességszám Bezin (19%) és Dörben (10%). A lakásállomány erőteljesebb bővülése is a kistérség északi részére jellemző (kiugróan sok új lakás épült Kónyban és Bezin). A lakosságszám változást és lakásállomány bővülését illetően egyértelműen kedvezőtlen helyzetűek a dél-rábaközi kistelepülések továbbá Tárnokréti, Acsalag. Különösen veszélyeztetettnek tekinthető az aprófalvak közül Rábasebes és Zsebeháza. A Corine 2000 és 2006-os adatainak összehasonlítása erőteljes települési területnövekedést mutat Csornán (18%) és Kónyban (24%) (Forrás: TEIR).

Demográfiai szempontból egyértelműen veszélyeztetettek a dél-rábaközi aprófalvak. Több településen is gondot okoz ma már az üresen maradt ingatlanok hasznosítása. Kisebb népességfogyás illetve gyarapodás a Győrből, illetve Csornáról jól megközelíthető településeken, a 85. sz. főút mentén jellemző, néhány településre jellemző a szuburbanizáció Kóny, Bezi, mint Győr vonzáskörzete, kevésbé erőteljesen Csorna körüli településeken elsősorban Dörben. A statisztikai adatok egyértelműen jellemzik a lakosság előregedését, az elvándorlást, az egyszemélyes háztartások arányának növekedését az aprófalvak jelentős részében, elsősorban a dél-rábaközi falvakban és a tóközi települések egy részében (36. ábra). Az 1000 lakosra jutó élve születési adat (8,4; megyei átlag: 9,8), az egyik legalacsonyabb a megyében és a halálozás aránya szintén az egyik legmagasabb (13,1; megyei átlag: 11,9; Forrás: KSH).

36. ábra: Egyszemélyes háztartások aránya, és az öregedési mutató a kistérségben

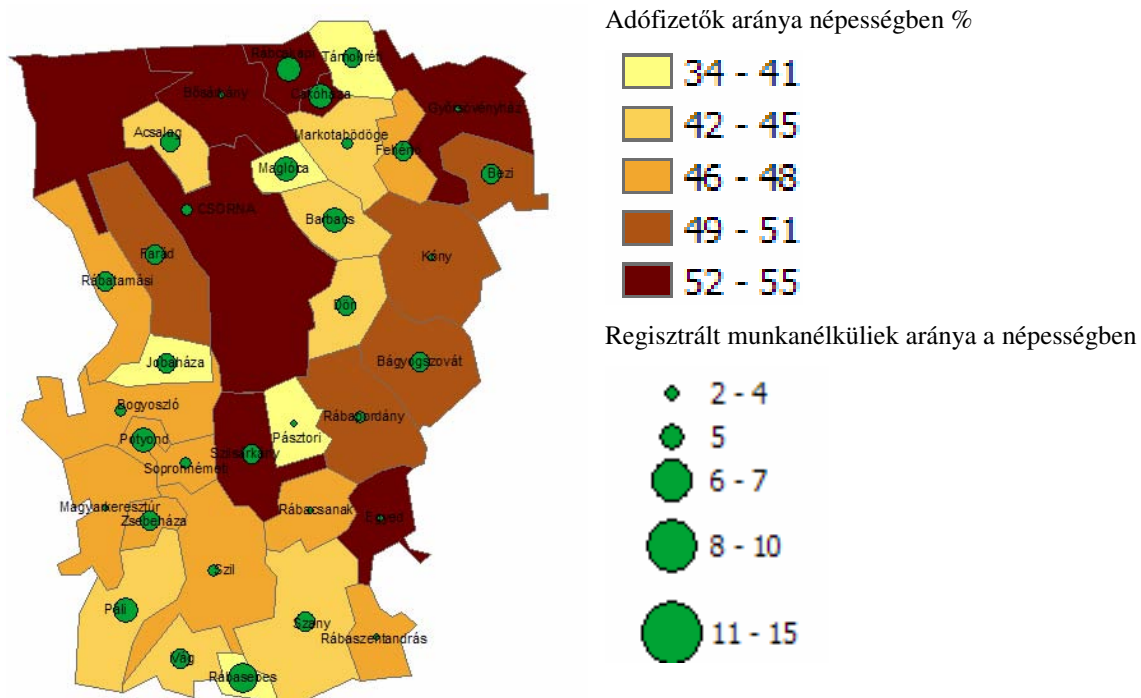
(saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR és www.nepszamlalas.hu)

A kistérség aprófalvaiban az előregedés általános tendenciáját mutatja a fenti kép. Jól látható megyei összehasonlításban, hogy a megye dinamikus fejlődő térségeihez képest (Győr, Mosonmagyaróvár, Sopron) a kistérségben Csorna és a kisváros közvetlen vonzáskörzete (Maglóca, Barbacs, Dőr, Farád) kivételével magasabb az átlagéletkor és az átlagnál magasabb az egyszemélyes háztartások aránya.

Nincs a kistérségben felsőoktatási intézmény, a községek egyre növekvő részében (nyolc település) ma már nincs általános iskolai oktatás, valamint néhányban óvodai ellátás sincs. Az oktatás területén Csorna szerepe meghatározó, amit mutat az is, hogy két középiskolája, egy szakmunkásképzője és három általános iskolája működik. Az utóbbi évek tendenciája, hogy a gyermeklétszám csökkenéséből adódó, az oktatás, nevelés területén jelentkező nehézségeket iskola– illetve óvodatársulásokkal igyekeznek a települések megoldani (Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Program, 2004). A megyében itt a legkedvezőtlenebb az egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya valamint a legalacsonyabb a megyében a középiskolások száma (KSH).

A működő összes bölcsődei férőhelyek száma jóval alacsonyabb a megyei és az országos átlagnál. A kistelepüléseken élők életét és gyermekvállalási kedvét jelentősen meghatározza, hogy a kistérség központjában Csornán működik csak bölcsőde. Az alacsony gyerekszám miatt az egyetlen megoldást a családi napközi intézményének meghonosítása, elterjesztése jelentheti.

Az országos átlaghoz képest jóval kedvezőbb a kistérség foglalkoztatottsága, az alacsony munkanélküliséget azonban jelentős mértékben a kistérségen kívüli ingázás eredményezi (37. ábra). Jelentős vonzásközpontok Csorna mellett Szany, Bősárkány, Szil továbbá a kistérségen kívüli ipari és szolgáltató centrumok (Győr, Beled, Kapuvár, Pápa, Enese, Pér, Jánossomorja).

37. ábra: A foglalkoztatottság mutatói a kistérségben

(saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR, 2012)

A kistérségben nincsenek jelentősebb nemzetiségi illetve etnikai kisebbségek. Számát tekintve jelentősebbnek mondható a roma népesség Csornán (71 fő), Szilban (28 fő), Szanyban (15 fő) (www.nepszamlalas.hu (2008. november)). Szinte minden településen él néhány külföldi állampolgárságú család, aki az év nagyobb részét itt tölti, viszont nem állandó lakos (osztrák, német, holland állampolgárságú családok.)

2.4.2. Társadalmi értékrend, civilszféra értékelése

A térség önszerveződő képessége nagyon jó, országos összehasonlításban magas a civil szervezetek száma, amelyek elsősorban a településekhez kötődnek (Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Program, 2004), több országos és nemzetközi hírű néptánc és hagyományőrző csoport van közöttük. Viszonylag szűk, de évről-évre bővül a kulturális rendezvények száma (Rábaközi perefesztivál – Páli, Uborkafesztivál – Markotabödöge, Aratófesztivál – Szil és Farád, Rábaközi kiállítás és vásár – Csorna, Kistelepülések régiós találkozója – Sopronnémeti, lovasnapok – Farád, Országos Bionap – Mihályi), azonban még nem alkalmasak önálló turista-csalogató programmá válásra.

A kistérségben élők tájhoz való viszonyáról valamint a térség fejlődési lehetőségeinek értékeléséről kérdőíves felmérést készítettem, amely során igyekeztem a kistérség több településén élő lakos véleményét regisztrálni. A megkérdezettek az egyes szempontokat 10-es skálán értékelték (kérdőíves eredmények grafikonos feldolgozása a Melléklet XXXVIII.).

A közvélemény-kutatás során (több mint 40 kitöltött kérdőív alapján) arra kerestem a választ,
— hogy a lakosság hogyan vélekedik a táji adottságok fontosságáról, szerepéről a térség fejlődése szempontjából,

— a lakosság mennyire elégedett a környező táj fenntartásával, a lakókörnyezet minőségével.

Az elégedettséget firtató kérdésekre adott válaszok alapján viszonylag negatív vagy pesszimista kép, elégedetlenség rajzolódik ki a lakosság hozzáállásában, aminek ellentmond, hogy elköltözési szándék csak kivételesen egy–két esetben merült fel. A kérdések egy csoportja azt kutatta, mennyire elégedettek a térség lakosai a természeti környezettel. Leginkább elégedettnek mutatkoztak a térségben lakók a zöldterületek állapotával – a 10-es skálán a válaszok átlaga 6,63 lett. Kevésbé elégedettek a megkérdezettek a kistérségben a táj fenntartásával és legelégedetlenebbek a környezetminőségével (4,75-as átlag). A környezetminőség leértékelésében valószínűleg a nagy átmenőforgalom okozta zaj- és légszennyezés miatti elégedetlenség nyilvánul meg.

Rendkívül nagy elégedetlenség nyilvánult meg az utak állapotát illetően a lakosság részéről, a településeket összekötő úthálózat felújításának szükségességét több szakmai dokumentum is jelzi (10-es skáláról 2,85 lett a válaszok átlaga).

Az átlagosnál alacsonyabb az elégedettség a kulturális lehetőségekkel és az aktív pihenés lehetőségeivel.

A következő kérdéscsoport a térség fejlődéséhez szükséges összetevőket vizsgálta, azaz a lakosság mennyire tartja fontosnak az önkormányzatok, a civil szervezetek és táji adottságok szerepét. Legnagyobb elvárásokkal a lakosság az önkormányzatok felé fordul, és velük szemben nyilvánul meg a legnagyobb elégedetlenség is (3,7), de a civil szféra kezdeményezőképességével sem elégedettek. A megkérdezettek 84%-a tartja hasznosíthatónak a térség fejlődése érdekében a táji adottságokat.

Arra kérdésre, hogy milyen kihasználatlan lehetőségeket rejtenek a térség fejlődése szempontjából a táji adottságok, messze első helyen (az összes válaszadó ezt jelölte meg elsőként) a termálvíz szerepét, majd másodikként a Fertő–Hanság Nemzeti Park és a falusi turizmus lehetőségeit említették. Második csoportban említik a mezőgazdaság, a szélerőmű és a helytörténeti kiállítás lehetőségeit. Érdekes, hogy a Rába, a vízi turizmus lehetőségeivel csak minimális mértékben számolnak.

A megkérdezettek mindössze 35%-a érzi úgy, hogy a térségre megfogalmazható, leírható jellegzetes tájkép létezik, és még ennél is kisebb arányuk, a válaszadók töredéke tudta jellemezni azt (Kisalföldi síkvidéki erdők, folyópartok, patakok, Hansági füzesek, nádasok).

A térség lakói a legjelentősebb táji adottságoknak a Hanságot (Fertő–Hanság Nemzeti Park) és a termálvizet tartják, több válaszban is megjelent a Rába, a változatos táj és a környék tavai. A térség kitérési lehetőségét a többség a termálfürdő létesítésében, az idegenforgalomban és a falusi turizmusban látja. Kisebb arányban, de hangsúlyosan megjelenik a mezőgazdaság és az ipar nyújtotta lehetőségek kiaknázása.

Következtetések

A kérdőív alapján elég karakteresen kettős hozzáállás rajzolódott ki:

- egyrészt a lakosok jelentős része tartja fontosnak a helyi adottságokat, és az ezekre alapuló fejlődés lehetőségeit,
- másrészt elég markánsan megjelenik, hogy sokan nem ismerik a helyi értékeket.

A kérdőív eredményeiből egyértelmű, hogy fel kell hívni a helyiek figyelmét a térség értékeire, szükség lenne a nemzeti park erőteljesebb nyitására a lakosság felé: iskolai programok, lakossági programok számának növelésére, több tájékoztatásra. A tájépítészet eszközeit is igénybe kell venni az aktív pihenés lehetőségeinek bővítésére. Nagy hiányosság a táji identitás hiánya (jellemző tájképet a megkérdezettek többsége nem tudott leírni), erősíteni kell a karakteres tájképi elemeket: erdő-sávok, patakok, cserjések, fás legelők, legelők, csatornák menti karakteres növényzet, utcafásítás, kavicsbánya-tavak rekultivációja stb.

2.5. Környezeti fenntarthatóság és versenyképesség

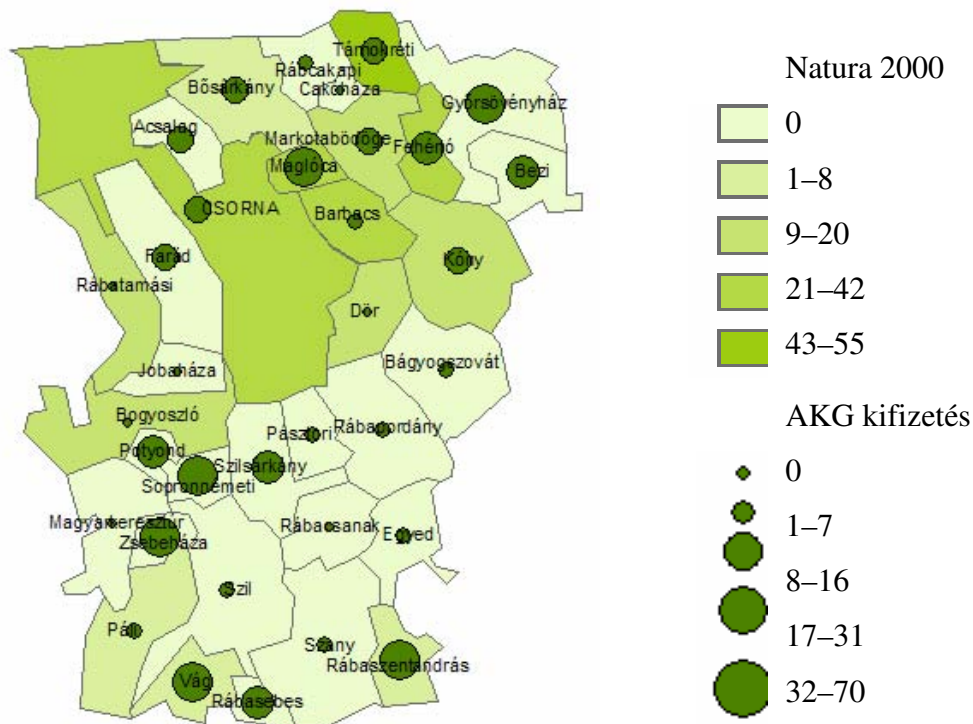
Az ökológiai értékek védelme ösztársadalmi érdek, nagyon fontos azonban, hogy a helyi lakosság, vállalkozások számára a természetvédelmi korlátozások ne jelentsenek az élhetőséget és a versenyképességet veszélyeztető korlátokat. A természetvédelem leginkább a mezőgazdasági tevékenység természetkímélő irányban történő korlátozása és az építési tevékenység szabályozása révén fejti ki hatását. A mintatérségben értékeltem, hogy a természetvédelmi célú szabályozás milyen mértékű korlátokat jelent a helyiek számára és milyen mértékű a kompenzáció illetve az egyéb hasznosítási lehetőségek „haszna”.

2.5.1. Környezetgazdálkodási kompenzáció

A természetvédelmi területek kiemelkedően magas aránya jellemző a hansági és tóközi településeken, aminek nagy jelentősége van a térség ökológiai értékeinek, a hajdani mocsárvilág maradványainak megőrzésében. A természetvédelem azonban korlátozást jelent a gazdálkodás számára. Az agrár-környezetvédelmi program egyik fontos célja, hogy a természetvédelmi korlátozások ne jelentsenek egyben jelentős jövedelemvesztést a helyi gazdálkodóknak, hiszen ez komoly versenyképességi hátrányt jelenthet. Összevettem az agrár-környezetvédelmi kifizetések (részletes adatok a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal honlapján elérhetők) mértékét a védett területek arányával. Az elemzésben feltártam, hogy alapjában véve nincs szoros korreláció a védett területek aránya és az agrár-környezetvédelmi kifizetések mértéke között egyes településeket leszámítva (pl. Fehértó, Maglóca). Néhány településen hiába nagyon jelentős a Natura 2000 területek aránya, az agrár-környezetvédelmi kifizetések szintje alacsony (Tárnokréti). Györsövényház esetében ellenkező példát láthatunk: bár alacsony a védett területek aránya, a gazdálkodók jelentős agrár-környezetvédelmi forrásokat kapnak, ami elsősorban néhány szervezet által vitt ökológiai gazdálkodásnak köszönhető.

Magas az agrár-környezetvédelmi kifizetések aránya több rábaközi településen az állattartás nagyobb jelentősége miatt (38. ábra). A 2012-es adatok az agrár-környezetvédelmi kifizetések még erőteljesebb polarizálódását mutatják.

A „Magas Természeti Értékű Terület” programnak kimondottan a mezőgazdasági hasznosítás és a természetvédelem összehangolása (2002-ben indított Érzékeny Természeti Területek) volt a célja, azokon a tájegységeken jelöltek ki MTÉT területeket, ahol a természeti értékek fennmaradásának feltétele a mezőgazdasági hasznosítás (Melléklet XXIX.). A gazdálkodók részvétele a programban lehangolóan alacsony.

38. ábra: Nemzeti Park és a Natura 2000 területek összesített aránya (színezés), valamint az agrár-környezetvédelmi kifizetések aránya a direkt kifizetések arányában (2011) (kördiagram)
(saját szerkesztés)

A magas természeti értékű területek jelentő ökoturisztikai vonzerőt jelenthetnének, a tájfunkció elemzés alapján látható, hogy gyakorlatilag nincs turisztikai hasznosítás.

2.5.2. Szabályozási keretrendszer működése a mintatérsgben

A fejlesztési prioritások ismeretében tanulmányoztam a települések szabályozási terveit, a stratégiákban hangsúlyozott szempontok megfelelését kerestem a tervekben:

Milyen mértékben, hogyan jelenik meg

- a táj-, a biodiverzitás védelme,
- a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó kiegészítő tevékenységek különös hangsúllyal a falusi turizmus, a kézműves mesterségek ösztönzése.

Különösen a tóközi, a Hanság menti településeken szinte kivétel nélkül az általános mezőgazdasági övezeten kívül alkalmaztak korlátozott hasznosítású övezetet (eltérően az OTÉK gyakorlatától), ahol elsődleges prioritás a rét, a legelő művelési ág megőrzése illetve a természetkímélő gazdálkodás előnyben részesítése. Az előírások részletezettsége igen eltérő volt az egyes szabályozásokban.

Általánosan jellemző, hogy az OTÉK által felsorolt építményeken kívül egyéb a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó kiegészítő tevékenységek épületeit/építményeit nem engedélyezték. Kivételes esetekben fordult elő, hogy a mezőgazdasági üzemi területhez kapcsolódóan falusi turizmus épületei elhelyezését engedélyezték. Néhány település szabályozásában egyedi rekreációs, idegenforgalmi célú területet határoltak le. A mezőgazdaság szabályozása nem ösztönzi gazdálkodók körében a kiegészítő jövedelemszerzés lehetőségeinek terjedését, a multifunkcionális agrárgazdálkodás kialakulását.

A táj történetének sajátos lenyomata, a tóközi tógazdálkodás emlékeit idéző csatornarendszer, amelyek egy része a Nemzeti Park területére esnek, sajnos helyreállításuk, akár bemutatásuk sem megoldott. Az egykori fok- és tógazdálkodáshoz hasonló gazdálkodás visszaállításának kevés esélye van, egyedül Bezi terveiben jelenik a hajdani tógazdálkodás felélesztésének lehetősége.

2010-ben fogadták el a megye területrendezési tervét a hosszú távú tájhasználatra vonatkozóan meghatározóak az ökológiai hálózat övezetei, az erdőtelepítésre alkalmas területek lehatárolása, a tájképvédelmi területek, a komplex tájrehabilitációt igénylő övezetek és a belvízjárta területek. A terv az egyes övezetek tájhasználatára vonatkozóan a természeti, táji értékek védelmét szolgáló javaslatokat fogalmaz meg.

Összességében megállapítható, hogy a **terület- és településrendezési tervek eszköztárára** alapvetően a **korlátozásokat** szolgálja, **nem elégséges a táji adottságok fenntartható hasznosításának javítására a vidéki térségek versenyképessége érdekében**. Olyan tervfajta, amely kimondottan az előbb említett célokat szolgáló komplex beavatkozásokra, művelési ágak megválasztására, új funkciók megalapozására, tájrehabilitációra stb. tennének javaslatokat hazánkban gyakorlatilag nem vagy csak kivételes esetben tanulmánytervként készülnek (*Schuchmann, 2009*). A területfejlesztési törvény elfogadása előtt készült tájrendezési tervek voltak alkalmasak a fenn említett célokra, bár finanszírozásuk, megvalósításuk nem volt biztosított és nem is illeszkedtek a tervezési rendszerbe.

Hasznos lenne, ha mikro-térségi és/vagy kistérségi szintű tájrendezési/tájgazdálkodási tervek készülnének. Mikro-térségi és/vagy kistérségi szintű tájrendezési terv célszerű tartalma:

- a térség területi adottságainak, értékeinek, potenciáljainak bemutatása és értékelése,
- tájfunkciók értékelése,
- a térszerkezet, a területhasználat, a tájhasználati funkciók térségi szintű értékelése, összehangolása,

- tájminőségi célkitűzések megfogalmazása,
- tájhasználati konfliktusok feltárása, javaslatok a feloldásra
- javaslatok a táji adottságok fenntartható, a lakosság számára megfelelő jövedelemszintet biztosító hasznosításának meghatározására,
- alulhasznosítás megszüntetése, rehabilitációt igénylő területek feltárása, utóhasznosítás meghatározása, kistérségi szintű összehangolása,
- a települések és a térség egyéb szereplői által preferált fejlesztések összehangolása, területi vonatkozásainak meghatározása, harmonizálása,
- rekreációs, turisztikai fejlesztési területek lehatárolása, térségi szintű összehangolása,
- mezőgazdasági termelés értékelése,
- javaslatok nagyobb hozzáadott értéket létrehozó termelési módok elterjesztésére.

2.6. Versenyképesség értékelése

A tanulmány alapvető célja a választott térség versenyképességi értékelése, amely magába foglal egy nagytérségi szintű, a kapcsolatrendszer elemzésére kiterjedő értékelést (nem számszerűsített, inkább pozicionálást segítő), továbbá a kistérségen belüli különbségek feltárását (élhetőségi, versenyképességi szempontok alapján).

2.6.1. Nagytérségi kapcsolatrendszer értékelése

A versenyképesség jobbára térségi (regionális, nemzeti) és globális szinten értelmezhető. Fontos szempont, hogy ezeken a szinteken a vizsgált térség milyen módon találta meg a helyét, funkcionálisan hogyan illeszkedik a nagytérségi kapcsolatrendszerbe. Településhálózati és vonzaskörzeti szerepkört tekintve a kistérség jelentős része Győr agglomerálódó térségéhez tartozik, a járási központ Csorna munkaerő-piaci vonzaskörzete jóval kisebb, mint a közigazgatási körzet. A járásközpont kiváló közlekedés-földrajzi helyzete ellenére nem tudott valós térségi szerepkört kialakítani (*Melléklet XXXIX*). Sem jelentősebb ipari tevékenység sem, felsőoktatási központ, vagy egyéb kutatásfejlesztés nem települt a kistérségbe, emiatt nem része a Dunántúl Duna-menti és osztrák–magyar határ menti fejlődéstengelyének (Gazdasági-technológiai magterület OFTK, *Melléklet XL*). Magába foglalja a megye legfejletlenebb, leszakadó térségeit.

Határ-menti elhelyezkedése ellenére gyakorlatilag nem rendelkezik határon átnyúló kapcsolatokkal. A mintatérség szűkebb értelemben a Bécs–Pozsony–Győr „aranyháromszög”-ként is emlegetett dinamikus fejlődő régió illetve a tágabb térséget felölelő Centrope régió periferiáján helyezkedik el, funkcionális szempontból azonban nem tudott ezekbe a fejlődési zónákba, együttműködési rendszerekbe bekapcsolódni (*Melléklet XLI*).

A Fertő-Hanság Nemzeti Park hansági fokozottan védett területei a kistérségben helyezkednek el, tehát országos szinten is jelentős ökológiai értékekkel rendelkezik, amely azonban még regionális

jelentőségű vonzerőt sem jelent a térségnek (az OFTK-ban táji értékeken alapuló fejlesztési térségek között a Hanság nem jelenik meg *Melléklet XLII*).

2.6.2. Mintatérség településeinek összesített versenyképességi értékelése

A tájhasználatok értékelésekor már elég sok szó esett a térség településeinek gazdaságáról, aminek egyik legfontosabb meghatározója az itt élők jövedelemszintje. A lakosság jövedelmi helyzetét értékelve karakteresen elkülönülő térségeket lehet lehatárolni, magas jövedelemszint jellemző általában a kistérség északi részére: Csornára és a jó elérhetőségi mutatókkal rendelkező hanságmenti (Farád, Rábatamási) és tóközi falvakra (Kóny, Györsövényház, amelyek erőteljesebben kötődnek Györhöz) településekre, kivéve a kistérségi központhoz kötődő települések egy részét. E jelenség arra utal, hogy valószínűleg Csorna nem tud megfelelő számú és jövedelmezőségű munkahelyet biztosítani a környező kistelepülések lakói számára. Alacsonyabb jövedelem-színvonallal jellemezhetők a délrábaközi falvak, egy-két jelentősebb helyi iparral rendelkező település kivételével (*Melléklet XLIII*).

A gazdasági szervezetek száma, adófizetők aránya és a lakosság jövedelemszintje alapján összesítve értékeltem (az értékek alapján, a megyei átlaghoz viszonyítva a településeket 10-es skálán helyeztem el) a gazdasági helyzetet. Az egyéb tájhasználati funkciók szintjének összevetéséhez az összesített elemzésben felhasználtam ezt a gazdasági mutatót.

A társadalmi, gazdasági indikátorok felhasználásával összesített, versenyképességi elemzést végeztem: a demográfiai folyamatok (népességszám változás, öregedési mutató, közszolgáltatások elérhetősége (Megyei Területfejlesztési Konceptió, Helyzetfeltárás)) és a gazdasági helyzet (gazdasági érték) összevetéséből jól elhatárolható településcsoportok rajzolódtak ki (eredmények fejezet).

2.6.3. A fejlesztéspolitika hatékonysága

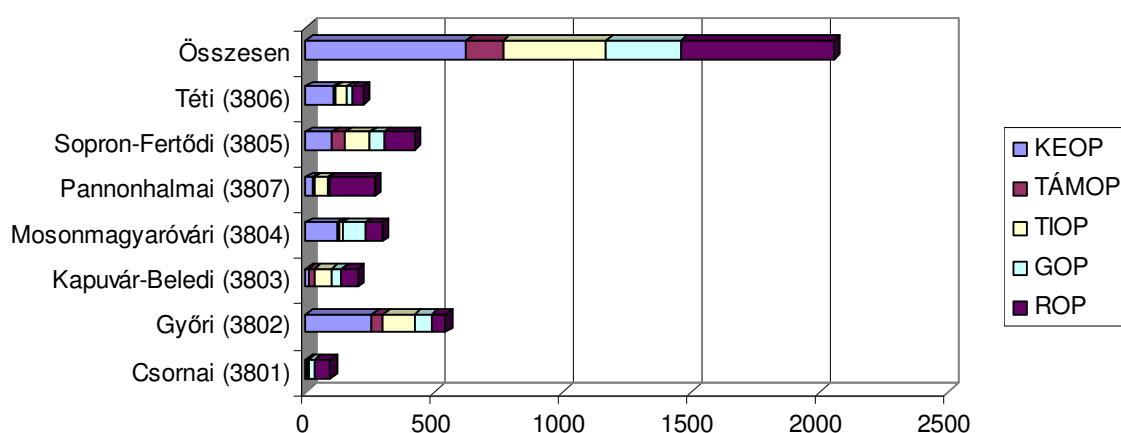
A hazai forráshiányos környezetben felértékelődött az Európai Unió regionális politikájának a jelentősége, amely az ágazati és az országos érdekeket megtestesítő operatív programokon (Környezet és Energia OP., Gazdasági OP., Közlekedés OP., Társadalmi Infrastruktúra OP., Társadalmi Megújulás OP...) valamint a regionális operatív programokon keresztül finanszírozza a fejlesztéseket.

A vizsgált térségben a Nyugat-Dunántúli Regionális Operatív Program a meghatározó, amely fő célkitűzései:

- Regionális gazdaságfejlesztés
- Turizmusfejlesztés – Pannon örökség megújítása
- Városfejlesztés
- Környezetvédelmi és közlekedési infrastruktúra
- Helyi és térségi közszolgáltatások fejlesztése

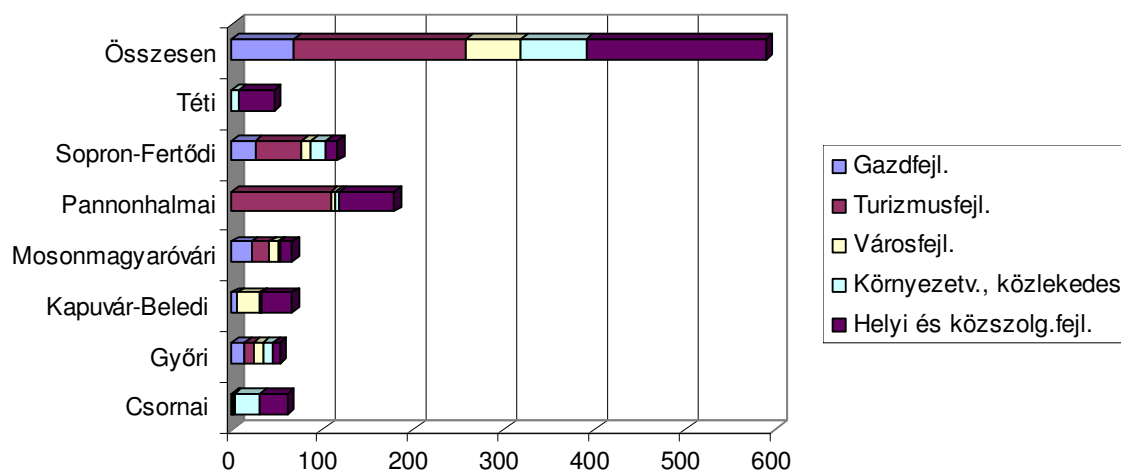
Táji szempontból meghatározók a környezetvédelmi és infrastruktúra-fejlesztések, ahol kiemelt figyelmet szentelnek a kistelepülések szennyvízkezelésének megoldására és az aprófalvas térségek elérhetőségének javítására. A Pannon örökség megújítása prioritáson belül, amely a turisztikai fejlesztéseket fogja össze, a NYDP kiemelten kezeli a tájegységi szintű ökoturisztikai fejlesztéseket, és nevesíti a Hanság és a Rába térségét.

A regionális gazdaságfejlesztés hatásai kisebbek, hiszen beruházási támogatás nem adható azon vállalkozások részére, amelyek nettó árbevételének több mint 50%-a mezőgazdasági tevékenységből származik, vagy olyan településeken valósul meg, amelyek népsűrűsége nem nagyobb, mint 100 fő/km², vagy állandó népessége nem haladja meg az 5 000 főt, azaz ebben az aprófalvas, döntően agráradottságú térségben a települések többsége ki van zárva ebből a támogatási formából.

39. ábra: Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek részesedése 2007–2011 időszakban (egy főre jutó támogatás ezer Ft) a Környezet és Energia, a Társadalmi Megújulás, a Társadalmi Infrastruktúra és a Gazdaságfejlesztés valamint a Nyugat-Dunántúl Regionális Operatív Programból (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

A 2007–2013-as programozási időszak ágazati és regionális operatív programjai alapján Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek pályázási eredményességét összehasonlítva, a megye legkevésbé sikeres kistérségének tekinthető a vizsgált terület (39., 40. ábra).

40. ábra: Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek részesedése 2007–2011 időszakban (egy főre jutó támogatás ezer Ft) a Nyugat-Dunántúl Regionális Operatív Programból (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

A Csornai kistérségben leginkább környezetvédelmi (szennyvízkezelés, csatornázás) és közszolgáltatások fejlesztését szolgáló projektek nyertek támogatást az elmúlt években, amely utóbbi a többcélú kistérségi társulás aktivitásának is köszönhető. A gazdaságfejlesztés, a turisztikai fejlesztések és a városfejlesztés prioritásokon keresztül gyakorlatilag nem jutott a kistérség fejlesztési forrásokhoz. Bár a Hanság, mint kiemelt ökoturisztikai célterület nevesítve volt az NYDOP-ben a Nemzeti Park fejlesztései nem a térséget érintve valósultak meg. Azaz elsősorban az élhetőséghez, a fenntarthatósághoz kapcsolódó programok valósultak meg a versenyképesség javítása háttérbe szorult.

Kistérségi szintű fejlesztési stratégiák

A többcélú kistérség számára több fejlesztési stratégia is készült, a 2005-ben Csornai kistérség, kistérségi integrált projektcsomag 2007–2013 című koncepció egyértelműen fejlett, versenyképes mezőgazdasági termelés kialakítására és a kiegészítő tevékenységek fejlesztésére, bővítésére helyezi a hangsúlyt. A koncepció alapvető megállapítása hogy a belső munkalehetőségek tekintetében a mezőgazdasági vállalkozások jelentik a fő munkahelyteremtő potenciált a térségben. A mezőgazdasághoz tartozó kiegészítő tevékenységek: a helyi termékekhez és hagyományokhoz kapcsolódó idegenforgalom fejlesztése, a tájjellegű és biotermékek termeszése, a kistérségi öntözőcsatorna-rendszer fejlesztése, a vadgazdálkodás fejlesztés, továbbá a mezőgazdasági és turisztikai oktatás és képzés.

A többcélú kistérségi társulás kidolgoztatott 2006-ban egy, az önkormányzatok projektötletein alapuló gazdaságfejlesztési programot (*Melléklet XLIV.*). Az önkormányzatok – nem meglepő módon – az infrastruktúrafejlesztést (közút, szennyvíz, informatikai fejlesztés) és a turisztikai fejlesztéseket (falusi turizmus szálláshelyek, rendezvények, turistaútvonal) támogatták legnagyobb arányban. Az alternatív energiahasznosítás jórészt a termálvíz hasznosításának igényét foglalta magába. Természetvédelem, környezetfejlesztés területén nagyon alacsony volt a tervezett fejlesztések száma, itt kiemelhető Vágon a Holt-Rába rekonstrukciója. Meglepően kevés a szakképzéssel összefüggő fejlesztési elképzelés, egyetlen említésre méltó terv a Tudáscentrum létesítése Csornán, amely a Norvég Alap támogatásával megvalósult. Az önkormányzatok is felismerték a helyi mezőgazdaság egyik alapvető problémáját, hogy a termékek feldolgozottsága alacsony szintű és több zöldség-, gyümölcs feldolgozóüzem létesítésében/támogatásában gondolkodtak. A stratégiából szinte teljes mértékben hiányzik az együttműködés és a táji szintű gondolkodás (hol, mire a legkedvezőbbek az adottságok, együttműködéssel milyen fejlesztés valósítható meg, tervezői javaslatok hiánya). A projektötletekből nagyon kevés valósult meg.

A többcélú kistérségi társulás működési területének súlypontja az aprófalvas térség egészségügyi, szociális és oktatási ellátásának megszervezése, fejlesztése volt, itt jelentős sikereket ért el. A társulás sorsa jelenleg bizonytalan, bár a nyertes pályázati projektek fenntartáskötelesek. A munkaszervezet megszűnt, a társulás sorsáról a következő hónapokban döntenek a települések.

A Rábaköz Vidékfejlesztési Egyesület a Leader programhoz kapcsolódóan 44 önkormányzat, több mint 80 civil szervezet és mintegy 70 vállalkozás együttműködésében jött létre. Területi alapon gyakorlatilag a Kapuvári kistérséget és a Csornai kistérség nyugati részét fedi le. Sajnálatosnak tartom, hogy politikai megfontolásból és a nagyobb támogatások reményében a Csornai kistérség több települése a Pannónia Kincse Vidékfejlesztési Egyesülethez csatlakozott (amely a Csornai, Győri, Téti, Pannonhalmi, Pápai kistérség 65 települését foglalja magába), hiszen egy többé-kevésbé táji alapon működő szervezet alakulhatott volna ki. A Rábaköz, mint földrajzi tájegység 65 települést foglal magába.

A Rábaköz Leader célkitűzései:

- *„A társadalmi tőke erősítése*
- *A kulcstelepülések vonzerejének és kisugárzó hatásainak erősítése*
- *A leszakadó települések aktivizálása a térségi, tájegységi folyamatokba*
- *A megújuló energiák használatának ösztönzése, erősítése*
- *Turisztikai fejlesztések támogatása*
- *Az ökológiai környezet, a biodiverzitás megóvása, védelme*
- *A népi kismesterségek, a tájtermékek, tájételek fenntarthatóságának, használatának segítése*
- *A mikro-, kis- és középvállalkozások fejlesztése*
- *Hálózati együttműködés serkentése, elősegítése, támogatása*
- *Vonzó településarculat kialakításának segítése*
- *A helyi gazdaság kiszolgálása, erősítése a rábaközi tallér bevezetésén és használatának ösztönzésén keresztül.”*(www.rabakozleader.hu)

Az elnyert támogatások és a futó pályázatok alapján a Kapuvári-kistérség települései, helyi társadalmi jóval aktívabbnak tekinthetők (a most záruló pályázati körben az előbbiből 19, míg a Csornai-kistérségből négy pályázat érkezett, *Melléklet XLV.*).

A Leader eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy a térségi együttműködések fontossága lassan tudatosul a helyi társadalmakban. Nagy a jelentősége, hogy a helyi közélet mennyire átpolitizált. A civil, az összefogást igénylő kezdeményezések támogatottsága jóval nagyobb nyugodt helyi közélet esetén. A helyi szereplők aktivitása, együttműködési készsége meghatározza a térség eredményességét a fejlesztési forrásokért folytatott „versenyben”.

Lassan formálódik az a készség, képesség, hogy a társadalom aktívan részt vegyen, kezdeményezzen helyi szintű fejlesztéseket:

- figyelje/gyűjtse a tapasztalatokat a hasonló adottságok mellett már megvalósított jó példák-ról/gyakorlatokról, másolja azokat,
- nyitott legyen az együttműködést igénylő kezdeményezésekre,

- keresse az együttműködéseket,
- felismerje a mobilizálható erőforrásokat, értékeket,
- saját projekteket kezdeményezzen, valósítson meg.

A tapasztalatok alapján nem magától értetődő, hogy felismerik a helyi önkormányzatok, civil szervezetek, mik azok a helyi értékek, amelyek védelemre, fejlesztésre érdemesek és aktívan teyenek ezen értékek védelme érdekében. A Rábaközi Leader-hez alig érkezett be pályázat a „*Vidéki örökség megújítása*” célterületre, különösen a kulturális örökség, helyi védelem alatt álló épületek felújítása valamint a „*Falumegújítás*” célterületen belül a védelem alatt nem álló épületek felújítása, helyi piac létesítésére szóló pályázati kiírásokra.

A térség legfontosabb kitörési lehetőségeként a turisztikai fejlesztést jelölte meg a vidékfejlesztési egyesület. Különösen hangsúlyos elemként jelennek meg a táji keretek között zajló aktív turisztikai ágak, mint ökoturizmus, falusi turizmus, vízi turizmus, lovaglás, vadászat, kerékpározás. Több stratégiai dokumentum is készült a turisztikai fejlesztések megalapozására (A Rábaköz Turizmusfejlesztési Stratégiája, Kvalitatív kutatási jelentés, Kvantitatív kutatási jelentés-turizmus). Elsősorban jövedelem kiegészítésként tartom fontosnak a turizmust a térségben, különösen a hátrányos helyzetű Rába-menti falvakban (ahol kisebb az ingázás lehetősége, nagyobb a ráutaltság a mezőgazdaságra) és gazdálkodók számára a természetvédelem által korlátozott jövedelmet biztosító tóközi falvakban. Az intenzív agrártájként jellemezhető Rábaközben kevés valós jelentősége lehet a falusi turizmusnak. Emiatt fontosnak tartom a multifunkcionális mezőgazdasági gyakorlatra törekvést.

Szükség lenne egy táji, tájhasználati potenciálokat és hiányosságokat feltáró, a tájfunkciókat komplex módon értékelő dokumentumra, amelyben a helyi szereplők megfogalmaznák többek között a tájminőségi célkitűzéseket. Tartalmazza a térség tájformálói számára ajánlott szempontokat (pl. a mezővédő erdősávok egyéb természetbarát gazdálkodási módok alkalmazására ajánlott területek). Fontos lenne, hogy Interneten elérhető, térképes felületen megjeleníthető módon tartalmazza a helyi értékeket, konfliktusokat. Jelenítse meg, értékelje a térség tájkarakter típusait, kiemelje a védendő, a fejlesztésre szoruló adottságokat stb.

Következtetések

Az elsődlegesen **vidéki jellegű, döntően agráradottságú kistérség** (hasonló, bár jobb eredményt ért el a Téli és a Kapuvár–Beledi kistérség) **nem tudta hatékonyan kihasználni a nagytérségi versenyben megszerezhető fejlesztési forrásokat** (országos ágazati és regionális operatív program) (39–40. ábra, 14. táblázat).

14. táblázat: A helyi fejlesztést befolyásoló fejlesztési szervezetek (saját szerkesztés)

Területi szint	Szervezet	Források	Szerezhető források nagysága	Fejlesztési célok	A vizsgált kistérség részesedése
Országos	Szak-minisztériumok és közreműködő szervezetek	Európai Unió és hazai	Jelentős	Infrastruktúra fejl., humán erőforrás-fejlt., környezetvédelmi beruházások, gazdaságfejlt. stb.	Marginális, csak ha országos jelentőségű projekt érinti a térséget
Térségi	Regionális fejlesztési tanács/Megyei Területfejlesztési Tanács ³³	Hazai	Csekély	[TTF] Terület- és településfejlesztési támogatások	Fejletlenebb kistérségként nagyobb arányban részesült ³⁴
Térségi	Régió	Európai Unió	Korlátozott	Közlekedésfejl. Környezetvédelem Turisztikai fejl. Gazdaságfejlesztés	Viszonylag kisebb arány
Térségi/kistérségi	Csornai Többcélú Fejlesztési Társulás	Európai Unió és hazai	Korlátozott	Szociális ellátás Oktatási együttműködések Képzési programok	Forráshoz jutás függött a pályázati aktivitástól
Térségi/kistérségi	Rábaköz Leader HACS	Európai Unió	Csekély	Képzés Közösségi célú fejlesztések Vállalkozásfejlesztés	

2.7. Scenáriók kidolgozása, a fenntarthatóság, az élhetőség, a versenyképesség hosszú távú értékelése

A tájfunkciók szintjének és a gazdasági helyzet ábrázolása a táj jelenlegi állapotáról ad áttekintést. A sokféle tájfunkció egymás melletti ábrázolása viszonylag nehezen átláthatóvá teszi az egyes térségek helyzetét. A vidékfejlesztés számára azonban az is fontos szempont, hogy képesek vagyunk-e a fenntartható fejlődés hosszú távú biztosítására, azaz az élhetőség, a környezeti fenntarthatóság és a versenyképesség érdekrendszerének egyfajta harmóniáját biztosítani. A népességmegtartó képesség hosszú távú becslésére alapeseteket állítottam fel, amelyek a gazdasági, a természeti (versenyképesség) és az élőhelyi (ökológiai/ környezeti fenntarthatóság) érték összevetésével szemléltetem. Antonio Gómez-Sal és kutatótársai (a táj jelen állapotának, a táj ökológiai értékének fenntarthatóságát vizsgálták) által alkalmazott modellt kiterjesztettem és a hazai viszonyok között alkalmaztam a táj népességmegtartó képességének hosszú távú értékeléséhez (Gómez-Sal, 2003). A vidéki térségek sikerességének megőrzéséhez alapvető feltételek a táj ökológiai értékének megőrzése és egyben a lakosság számára a megfelelő jövedelem biztosítása, aminek egy lehetséges forrása — annak ellenére, hogy a mezőgazdaság a területi GDP-nek egyre kisebb részét képezi — a mezőgazdasági termelés és a rá épülő feldolgozóipar. Ideális esetben — ahogy az EU agrárpolitikájának célkitűzései között is alapvető prioritás — a gazdálkodás kedvezőtlen hatásait kompenzálják az agrárkörnyezetvédelmi támogatások, emelve/ megőrizve a táj ökológiai értékét. A megfelelő jövedelem szint biztosítása azonban ma már egyre gyakrabban a közeli város munkahelyei révén lehetséges. A

³³ TEKI, CEDE egyéb terület és településfejlesztési források a megyéktől fokozatosan a régiók kezelésébe kerültek

³⁴ A Csornai, Kapuvár-Beledi, Téti kistérségek nagyobb arányban részesültek a TTF forrásokból mint a Győri és Mosonmagyaróvári kistérség (Forrás: TEIR, Támogatási alrendszer)

gazdasági érték, termelés volumene, az ökológiai érték összefüggéseit, valamint a táj népességmegtartó képességét foglaltam össze a *15. táblázatban*.

A gazdasági, a termelési és az ökológiai érték alapján hét alapesetet különíttem el, amelyek nem feltétlenül ilyen „tisztán” jelennek meg a valóságban, de adott esetben a jelenlegi tendenciák ismeretében egy térség jövőképe megfogalmazásában, megváltoztatásában támpontul szolgálhatnak. Az eredmények fejezetben a mintatárs településcsoportjaira alkalmaztam ezt a tipizálást.

15. táblázat: A gazdasági, az ökológiai és a természeti szempontok kapcsolata a táj népességmegtartó képességének befolyásolásában (saját szerkesztés)

Gazdasági érték	Természeti érték	Ökológiai érték	Megnevezés	Népesség-megtartó képesség	Prioritás	Tájkép
Alacsony	Alacsony	Magas	Magas környezeti értékű, hagyományos, környezet-kímélő gazdálkodás	Alacsony jövedelmezőség miatt alacsony	K. fenntarthatóság	Magas ökológiai és esztétikai értékű tájkép
Közepes	Magas/ Közepes	Magas	Magas hozzáadott értéket előállító, munka-intenzív környezetkímélő gazdálkodás, változatos vetésszerkezet „Multifunkcionális kultúrtáj”	Népességét hosszútávon megtartó táj	Versenyképesség, élhetőség	Magas ökológiai és esztétikai értékű tájkép
Alacsony/közepes	Magas	Alacsony	„Ipari” agrártáj	Alacsony foglalkoztatási igény miatt alacsony	Versenyképesség	Ökológiai és esztétikai szempontból egyaránt elszegényedő tájkép
Közepes/ Magas	Alacsony	Magas	Természeti, kulturális értékekben gazdag táj ahol a fő megélhetési forrást az agrár-támogatások, a turizmus biztosítja „Naturpark”	Népességét megtartó táj, amennyiben a támogatások, a turisztikai hasznosítás hosszútávon fenntarthatók	Élhetőség, fenntarthatóság	Magas ökológiai és esztétikai értékű tájkép
Közepes/ Magas	Alacsony	Magas	Magas környezeti értékű szuburbán táj Fontosabb város vonzáskörzete, ahol a beépítés terjeszkedését szabályozás korlátozza	Népességét hosszútávon megtartó táj	Élhetőség	Magas ökológiai és esztétikai értékű tájkép
Közepes/ Magas	Alacsony	Alacsony/ közepes	Természeti értékeit felülő szuburbán táj Fontosabb város vonzáskörzete, ahol a beépítés terjeszkedését szabályozás nem korlátozza	Népességét megtartó táj, ha az ökológiai értékvesztés megállítható.	Versenyképesség	Az ökológiai és az esztétikai értéket meghatározza a beépítés. Ökológiai és esztétikai érték alacsony
Alacsony	Alacsony	Alacsony	Degradált táj	Alacsony népességmegtartó képesség	-----	Ökológiai és esztétikai érték alacsony, tájrehabilitáció szükséges

3. EREDMÉNYEK

3.1. A tájfunkciók változásának történeti értékelése a versenyképesség változásának tükrében

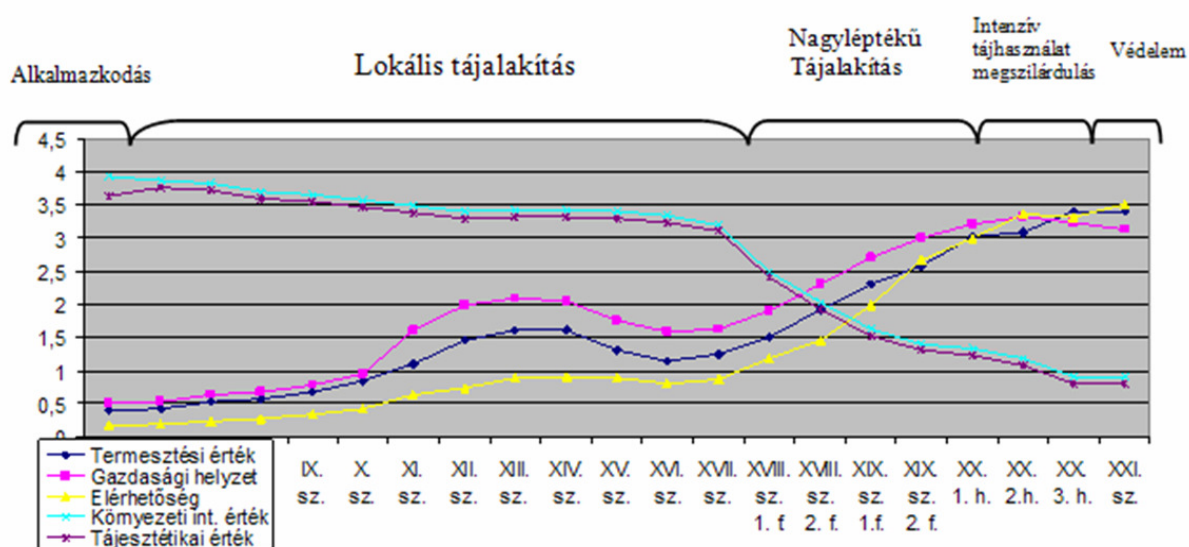
Az értékelés eredményeként megállapítottam, hogy a legjelentősebb területhasználati változásoknak a XIX. század adott keretet és gyakorlatilag **a XX. század elejéig a tájhasználat átalakulása nagyvonalakban lezajlott**. Legszembetűnőbb változások a szántók arányának erőteljes növekedése és a rét-legelők arányának drasztikus csökkenése volt.

A versenyképesség általában a középkor végén jelent meg, hiszen alapvető feltétele a külső és a belső adottságokhoz történő maximális alkalmazkodás és a folyamatos újításokra, innovációra való törekvés (a középkori gondolkodás nem kedvezett a haladásnak, a tudatos reformoknak (Huizinga, 1996)). A tóközi tógazdálkodás időszaka sajátos versenyképes korszaknak tekinthető a XI–XIII. században, hiszen a természetszerű feltételeknek nem kedvező adottságokhoz kiválóan alkalmazkodtak, amely magas település- és népsűrűség kialakulását tette lehetővé. E sajátos gazdálkodási mód megszűnése a szűken vett tóköz versenyképességi helyzetének, népességeltartó képességének visszaesését hozta, évszázadokon át mocsaras területként fennmaradva. A tájalakítást jelentősen befolyásolta a társadalom értékrendjének megváltozása alkalmazkodás helyett a természet átalakítása kerül előtérbe.

A népességszám-változás értékelése alapján megállapítottam, hogy XIX. század folyamán rendkívül dinamikus, de az országos átlag alatt maradó népességnövekedés volt a kistérségben, a növekedés üteme drasztikusan csökken a század második felére, annak ellenére, hogy ekkorra valósulnak meg a legnagyobb volumenű vízrendezési munkák. Az irtásföldek jelentős része a nagybirtokosok vagyonát gazdagította, akik majorságok keretein belül szervezték a gazdálkodást, általában a kor átlagos technológiai szintjénél fejlettebb színvonalon, azaz kisebb munkaerőigénnyel, mint a kisparaszti gazdaságok. Ez az oka, hogy **a nagyarányú tájalakítás nem hozta magával a táj népességmegtartó képességének hasonló szintű növekedését, hiszen alapvetően versenyképesség javulást nem az életkörülmények javulását illetve a magasabb életszínvonal szétterítését (élhetőség) hozta.**

A versenyképességi/gazdasági helyzet sokáig a természet és az elérhetőség feltételeinek javulását követte, majd a fejlődés mozgatórugóinak megváltozása a térség jelentős részét hátrányosan érintette. A nagyarányú tájalakítás nem járult hozzá a népességmegtartó képesség hasonló arányú növekedéséhez. A népsűrűség területi különbségei fennmaradtak. A **táji adottságok a dél-rábaközi, nagybirtok által kevésbé befolyásolt** falvakban tették lehetővé **magas népsűrűség** kialakulását, de éppen emiatt a XIX. század végén XX. század folyamán ezek a települések szenvedték el a legerősebb **népességvesztést**. Bécs ellátó körzetének széléhez tartozott a térség, ami a jó agráradoottságok mellett a kistérség településeinek jelentős részén viszonylag magas életszínvonalat biztosított a XIX. század végéig, XX. század elején. A gazdasági és a társadalmi folyamatok nagymértékű átalakulása,

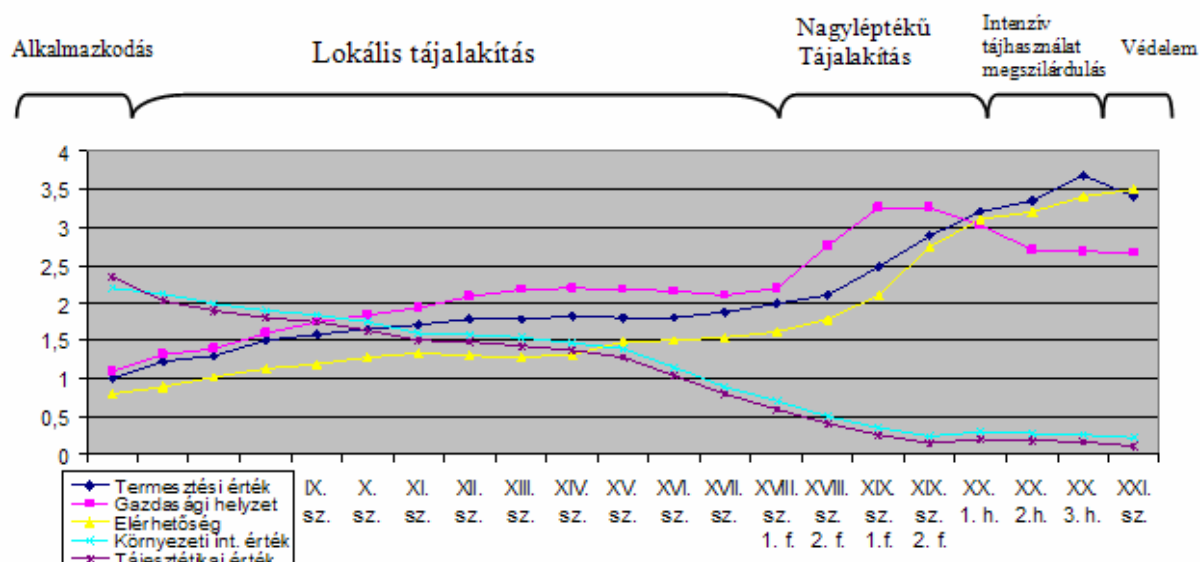
ami az iparosodott, urbanizált térségek dinamikus fejlődését hozta, a kistérség lemaradását, népességvesztését okozta a XX. század folyamán, egyrészt a szocialista fejlesztéspolitika miatt, amely alapvetően a mezőgazdasági nyersanyag-termesztés térségi szerepkörét kínálja a kistérségnek/járásnak. Jelentősen romlik a kistérség versenyképessége. Megváltoztak a gazdaság és a társadalom mozgatórugói: a mezőgazdasági lehetőségeket alakító természeti adottságok helyett a közlekedés-, és a gazdaságföldrajzi tényezők váltak meghatározóvá. A versenyképesség romlásának elsődleges oka, hogy a térségi kapcsolatrendszerben elveszítette a kistérség korábbi szerepkörét, kapcsolatait (elveszítette piacait). Jelentős népességcsökkenést szenvedtek el a közlekedés- és városárnnyékos rábaközi (dél-nyugati aprófalvak és tóközi) aprófalvak, a Tóköz fejlődő településeivé váltak a kistérség közlekedési „ütőerei” mentén elhelyezkedő Bősárkány (86. sz.), Kóny (86. sz.) és a Hanság déli peremét képező Farád (85. sz. út). Kóny fejlődésére Győr vonzása is jelentős hatással van. A negatív tendenciák a rendszerváltás óta sem sokat változtak, míg a megye községei összességében kismértékű növekedést éltek meg, a Rábaköz népességvesztése folytatódik, bár a népességcsökkenés kisebb arányú.

41. ábra: Tájfunkciók, elérhetőség, gazdasági helyzet változása a Hanság mentén és a Tóközben (saját szerkesztés)

A táji adottságok és azok hasznosítása még mai is meghatározóak a térség lakói számára, hiszen egyes falvakban a lakosság 20–30%-a él a mezőgazdaságból, másrészt a kistérség jelentős részén magas a védett területek aránya, amely korlátokat és lehetőségeket is ad a gazdaság számára.

Összegzésként a tájfunkciók működésének szintjét az elérhetőség és a „versenyképességi helyzet” szintjének változásával együtt grafikonon ábrázoltam (41–42. ábra). A statisztikai adatok (főleg a gyepek és szántóterületek arányának változása) alapján, egy négyes skálán vettem össze (becsültem) a kistérségben jellemző két tájegységben az egyes funkciókat (az ábrák tájékoztató jellegűek, hiszen viszonylag pontos becslés a XIX. század második feléig lehetséges, eddig állnak rendelkezésre statisztikai adatok).

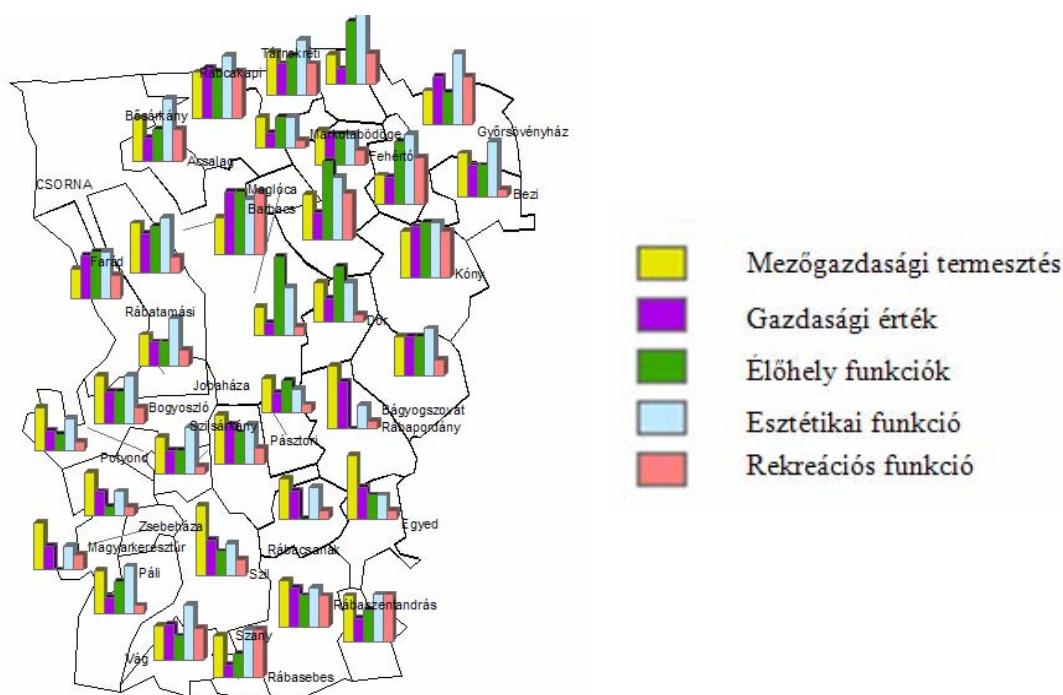

42. ábra: Tájfunkciók, elérhetőség, gazdasági helyzet változása a Rábaközben (saját szerk.)

3.2. A tájfunkció-elemzés eredményei

A dolgozat másik hangsúlyos része napjaink tájhasználatának értékelése tájfunkció elemzés segítségével. A vidéki térségek népességmegtartó képességének fenntartásához elengedhetetlen a tájfunkciók, a tájhasználati funkciók harmonikus érvényesülése. Egyes funkciók hiánya, alulreprezentáltsága bizonyos mértékig térségi szinten kompenzálható: amennyiben települési szinten hiányosak ugyan a rekreációs lehetőségek, de a szomszéd településen van kikapcsolódási lehetőség stb. **a hiányok térségi együttműködés révén kompenzálhatók, kiküszöbölhetők.** A **tájfunkciók/tájhasználati funkciók érvényesülésének elégtelensége különösen akkor okoz problémát, ha térségi szinten jelenik meg.** Több szempontból is hátrányos helyzetűnek tekinthető emiatt a Rábaköz: a gazdasági, az élőhely-védelmi, a kulturális és az esztétikai funkció érvényesülése több településen is elmarad az optimális szinttől (43. ábra).

A fentiekben részletesen elemzett tájhasználati funkciók közül 10-es terjedő skálán értékeltem az összehasonlíthatóság érdekében a mezőgazdasági természetstést, a gazdasági értéket (gazdasági aktivitás, adófizetők aránya, jövedelemszint), az élőhelyi, a rekreációs és az esztétikai funkciót. A kistérségben a mezőgazdaság mind a gazdaságban, a foglalkoztatásban, a tájhasználatban az országos átlagot meghaladó jelentőséggel bír. A mezőgazdaság azonban, ahogy az leginkább az alacsony ingázási, és egyéb gazdasági aktivitással jellemezhető települések esetén egyértelműen kimutatható, nem biztosít versenyképes jövedelmet a lakosság számára. A mezőgazdaság jövedelmezőségét rontja az intenzív kertészeti kultúrák alacsony aránya (pedig a helyi társadalom adottságai ezt régen lehetővé tették) és a kistérségben előállított mezőgazdasági termékek feldolgozottságának alacsony foka, illetve a kiegészítő tevékenységek és jövedelmek szűk köre.

43. ábra: Tájfunkciók, tájhasználati funkciók települési szintű érvényesülése (saját szerkesztés)

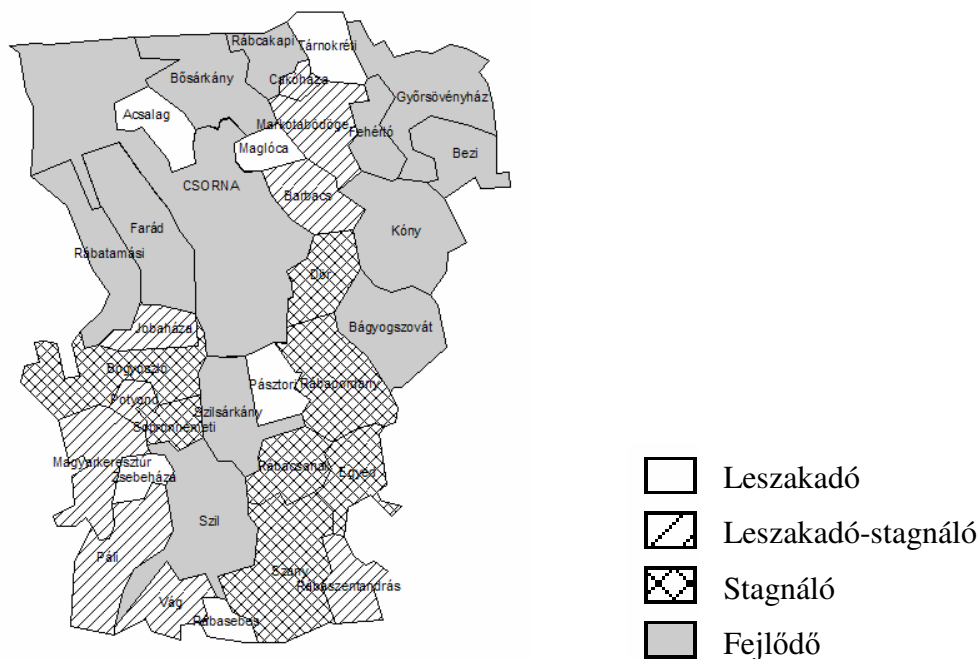
A Hanság és a Tóköz térsége nyomokban megőrizte a hajdani ökológiai értékeket, az egykori mocsárvilág értékes területei találhatók meg itt. A térség jelentős része áll védelem alatt (így az élőhely funkció magas értéket képvisel), magas minőségű táji környezetet biztosítva az itt lakók számára. A munkahelyek hiánya ellenére a megyeközpont viszonylag jó elérhetősége révén vonzóak maradtak ezek a települések a társadalom számára. A gazdasági vonatkozásokat vizsgálva azonban az indikátorok alapján megállapítottam, hogy a természeti értékek gyakran korlátokat jelentenek a helyiek részére, az előnyöket kevésbé érzékelik (rekreáció, falusi/ökoturizmus, agrár-környezeti kompenzáció). A védett területek magas aránya ellenére a természeti értékek nem jelennek meg attrakcióként, kevés lehetőség nyílik a kulturált, a természetkímélő megismerésre tanösvények, kilátók, kiállítások keretében. A rekreációs funkciók mellett a tudományos-nevelési funkciót is elégtelennek (átlag alattinak) kellett minősíteni.

A Rábaköz intenzív agrártájnak tekinthető, még a Hanság, a Tóköz térségében is a védett területek dominanciája ellenére a szántók aránya meglepően magas. A rosszabb minőségű szántókon és a belvízveszélyes, mélyen fekvő területeken vissza kellene állítani a réteket és a legelőket. A tájhasználatnak ezt a módját, amely évszázadokon át meghatározta a térség gazdálkodását az állattenyésztés jelenlegi helyzete veti vissza. A kistérség rábaközi részére az intenzív művelés általánosan jellemző, rendkívül alacsony az extenzív hasznosítású területek, az erdők aránya. Itt a hangsúly egyértelműen az ökológiai értékek erősítésén van. A rábaközi falvakban több tájfunkció is elmarad az optimális szinttől. Az élőhely és az információs (esztétikai, rekreációs, nevelési) funkciók elégtelenek és fejlesztésre szorulnak. Amennyiben ezek a tájhasználati adottságok nem változnak térségi szinten, az gátolhatja a helyi fejlesztési stratégiák megvalósulását, lásd a Rábaköz Leader legfontosabb célja a

turizmus fellendítése. Alapvetően kihasználatlanok a Rába nyújtotta lehetőségek: a vízi túrázók kötőhelyek híján nem szállnak/állnak meg a településeken. A Hanságban és a Rába mentén az ökoturizmusnak lennének lehetőségei. Az esztétikai funkciók tekintetében a védett területek magas értéket képviselnek, de az intenzív művelés térségeiben monoton tájképet tapasztalhatunk. Erősíteni kell a tájkép mozaikosságát például erdősávok telepítésével, a csatornák, az utak mentén fás vegetáció létrehozásával, a fás legelők területének növelésével a Rábaközben.

3.3. A versenyképességi értékelés eredményei

Összesített, (a számszerűsíthető élethezési és versenyképességi szempontokat összegezve) versenyképességi értékelést készítettem: a demográfiai folyamatok (népességszám változás, öregedési mutató, közszolgáltatások elérhetősége (Megyei Területfejlesztési Koncepció, Helyzetfeltárás)) és a gazdasági helyzet (gazdasági érték) összevetéséből jól elhatárolható településcsoportok rajzolódtak ki (44. ábra) a térségben.

44. ábra: Települések „versenyképességi” csoportjai (saját szerkesztés)

Nagyon jó helyzetűnek tekinthetők a kistérségi központ és a közeli, a fő közlekedési folyosók mentén elhelyezkedő települések (Bősárkány, Szilsárkány, Farád, Rábatamási), valamint a már inkább Győr vonzáskörzetében tartozó tóközi települések, ahonnan kedvezőek az ingázási feltételek (Györsövényház, Bezi) és viszonylag jelentősebb a gazdasági aktivitás (Rábapordány, Bogyoszló, Kóny). A **Csornához kötődő tóközi települések**, illetve amelyek Győrtől távolabb fekszenek (Dör, Barbaacs, Maglóca, Csákháza) **kedvezőtlenebb társadalmi, gazdasági mutatókkal rendelkeznek, amely a kistérségi központ funkciógyengességét jelzi, és egyben utalhat a természetvédelem korlátozó hatására** (ezen településeken magas a védett területek aránya ezen belül is a

fokozottan védett területek aránya). Markotabödögét, Tárnokrétit kevésbé sújtja a népességfogyás viszont a gazdasági mutatók kedvezőtlenebb képet festenek.

Egyértelműen a legkedvezőtlenebb helyzetűnek a dél-rábaközi falvak tekinthetők. A mezőgazdasági termelés alacsonyabb jövedelemtermelő képessége és az ipari hagyományok hiánya miatt több kistelepülésen – amely a megélhetést illetően erősen a mezőgazdaságtól függ – alacsony a jövedelemszint és a foglalkoztatás, nagy az elvándorlás.

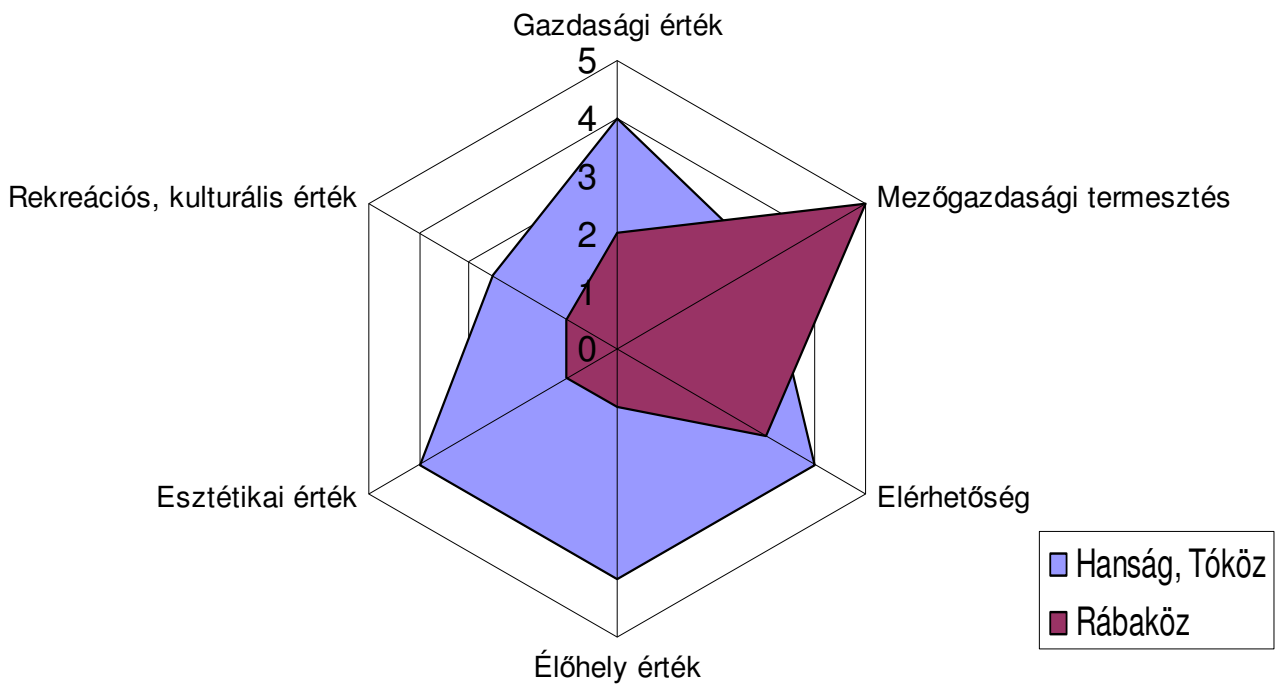
Fejlesztéspolitika hatékonysága

A fejlesztési koncepciók, pályázati források elnyerésének értékelése alapján egyértelművé vált, hogy a terület- és vidékfejlesztés intézményrendszerének, forráselosztásának valamint az ágazati fejlesztések széttagoltsága, harmonizációjának hiánya nem kedvez a vidéki térségek harmonikus fejlődésnek. A magasabb területi szintű, illetve ágazati fejlesztési forrásokért folytatott versenyben a vidéki térségek hátrányos helyzetben vannak.

A támogatástípusok közül leginkább a Leader elvei, támogatásformái segítik a vidéki térségekben a belső erőforrások mobilizálását, a táji értékek hatékonyabb hasznosítását, de térségi szintű, pozitív irányú elmozdulás/fejlődés nagymértékben függ a helyi társadalom aktivitásától, együttműködési formáitól. A Leader program pénzügyi forrásainak szűkössége (kisebb arányú forrásallokáció) és az ágazati kötöttségek (vállalkozásfejlesztés esetén minden, ami nem mezőgazdaság) korlátozzák a hatékonyságát. Szükséges lenne egy olyan fejlesztési szervezet, amely a vidéki térségekben meghatározó valamennyi ágazat fejlesztési igényeit össze tudja fogni (elvileg ilyen formában körvonalazódik az következő programozási időszakra létrehozandó CLLD-k, a Közöségvezérelt Helyi Fejlesztések)). A vidéki foglalkoztatásban ma is meghatározó a mezőgazdaság, ezért a mezőgazdaság korszerűsítése, magas hozzáadott értéket előállító ágazatainak fejlesztése a vidékfejlesztés fontos része. Mind a nagytérségi, mind a helyi fejlesztési források megszerzését segítené a táji erőforrásokat és konfliktusokat feltáró, komplex tájhasználati funkcióelemzést tartalmazó tájrendezési/tájgazdálkodási terv készítése.

3.4. A tájfunkció értékelés és a versenyképességi értékelés összevetése

Egy vidéki térség tájhasználati rendszere abban az esetben járul hozzá leginkább a térség népességmegtartó képességének erősítéséhez, illetve megtartásához, ha a gazdasági társadalmi/kulturális és környezeti igényeket egyaránt harmonikusan ki tudja elégíteni. Összevettem a tájhasználati funkcióelemzést (45. ábra) és az elsősorban gazdasági/versenyképességi értékelést a vizsgált térségben (Melléklet XLVI).

45. ábra: Tájfunkciók, tájhasználati funkciók érvényesülése mikro-térségi szinten (saját szerk.)

Rábaköz térsége:

- a táj élőhely-védelmi, kulturális, rekreációs és esztétikai funkciója, értéke több településen is elmarad az optimális szinttől, a szántóföldi művelés általánosan jellemző, rendkívül alacsony az extenzív hasznosítású területek, az erdők aránya, továbbá az egyéb intenzív kertészeti kultúrák (zöldség, gyümölcs) termesztése, amelyek összességében gátolják a kiegészítő bevételi források növelésének lehetőségeit (pl. falusi turizmus).
- A mezőgazdasági termelés jövedelmezősége alacsony a lakosság számára.
- Egysíkú szántóföldi termelés túlsúlya jellemző, alacsony a magas munkaerő igényű kertészeti kultúrák, vagy ökológiai gazdálkodás aránya.
- A Rába nyújtotta rekreációs lehetőségek kihasználását a part rendezetlensége, az infrastruktúra hiánya gátolja.
- A gazdasági, társadalmi mutatók egyértelműen a dél-rábaközi falvak hátrányos helyzetét tárta fel, itt romló demográfiai tendenciák és alacsonyabb jövedelemszint jellemző.

Tóköz:

- Magas természeti értékű területek jelentős arányban megmaradtak, de a védett területek magas aránya ellenére a természeti értékek nem jelennek meg attrakcióként, kevés lehetőség nyílik a kulturált, természetkímélő megismerésre tanösvények, kilátóhelyek, kiállítások keretében.
- A Csornával szomszédos tóközi falvak kedvezőtlen gazdasági, társadalmi mutatókkal rendelkeznek (rosszabb versenyképességi helyzet), ami a kistérségi központ funkciógyengességének köszönhető, és az adott falvak gyenge gazdasági potenciáljával és a kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyokkal (távol a megyeközponttól, kiesve a fő közlekedési folyosókból alacsonyabb szintű

a tömegközlekedés) magyarázható. A mezőgazdaságot itt sújtják leginkább a természetvédelmi korlátozások. A természeti értékek a turizmus hiánya miatt nem hasznosulnak „erőforrásként”.

- A gyepterületek legeltetése az állattartás alacsony jövedelmezősége miatt gyakran megoldhatatlan problémát jelent a helyieknek. A környezet- és a természetvédelmi szempontok erőteljes hangsúlya és az agrár-környezetvédelmi program forráshiánya révén a gazdálkodók jelentős része elesik a kompenzáció lehetőségétől így a természetvédelem miatt gyakran korlátozott jövedelmet biztosít a mezőgazdasági tevékenység a tóközi falvakban.
- Rendszeresen belvízjárta területek nagy aránya jellemző, amelyek ennek ellenére gyakran szántóföldi hasznosításban vannak.
- A jó elérhetőségi mutatókkal rendelkező tóközi falvak vonzó lakóterületek maradtak.

Az esettanulmány alapján kapott eredmények is rávilágítanak arra a vidékfejlesztési elméletekben is hangsúlyozott elvre, hogy mennyire fontos az elérhetőség a vidéki térségek népességmegtartó képességét illetően. (Van elmélet, amely az elérhetőség alapján külön foglalkozik a vidéki térségekkel: jól megközelíthető és periférikus helyzetű térségek). **Az aprófalvak erősödő, egyoldalú lakófunkciója miatt a kistelepülések helyzetét alapvetően meghatározzák az elérhetőségi viszonyok. A vonzó táji környezetben és kedvező elérhetőségi mutatókkal rendelkező települések lakóhelyi szempontból felértékelődnek, az értékelések alapján kedvező társadalmi és gazdasági mutatókkal rendelkeznek.** A legsikeresebb települések a fő közlekedési folyosók mentén helyezkednek el, ahol nemcsak az egyéni közlekedés, hanem a tömegközlekedés lehetőségei is kiválóak és egyben magas életminőséget nyújt a táji, települési környezet.

A táji adottságok által meghatározott legkedvezőbb gazdálkodási forma a Tóköz belvizes, gyengébb termőképességű talajain a rét, legelő- illetve erdőgazdálkodás. Az állattenyésztés alacsony jövedelmezősége, nagy beruházásigénye miatt jelentősen visszaszorult a térségben. Gyakran problémát okoz a Natura 2000 gyepterületek fenntartása.

A táji adottságoknak leginkább kedvező, a foglalkoztatottságot és a jövedelem-viszonyokat is javító tájhasználat kialakulását a mezőgazdasági ágazat szerkezeti hibái (egyres ágazatok preferált helyzete, támogatásrendszer anomáliái), és a társadalmi együttműködési rendszerek hiányosságai gátolják.

A mezőgazdasági hasznosítás jövedelmezősége javítható az intenzív, magas munkaigényű kertészeti- és zöldségkultúrák arányának növelésével. **Mind gazdasági mind tájképi szempontból az intenzív és extenzív hasznosítású területek kiegyenlített arányára kell törekedni.**

3.5. Térségi jövőkép

A jelenlegi tendenciák folytatódása a kistérség területi különbségeinek további mélyülését hozza. Lényeges változást a fejlődési tendenciákban mind a térség érdeknavigációjában, mind az értékgazdálkodásban jelentős elmozdulásra lenne szükség.

3.5.1. Jövőkép a jelenlegi tendenciák folytatódásával

A gazdasági, az ökológiai és a természeti érték alapján karakteres térségeket határoltam le a kistérségben (46. ábra), illetve besoroltam a 15. táblázatban szereplő alapesetekbe. Az egyes térségtípusok népességmegtartó képessége a jelenlegi tendenciák alapján különböző:

— **Tóköz 1.** *Magas környezeti értékű szuburbán táj*

Magas természeti értékű, kevésbé intenzív mezőgazdasági termeléssel jellemezhető, kedvező gazdasági helyzetű települések, (jó elérhetőségi mutatók) tartoznak ebbe a csoportba.

- A jelenlegi tendenciák folytatódásával a népességmegtartó képesség hosszútávon fenntartható, népességnövekedés várható.

— **Tóköz 2.** *Hagyományos környezetkímélő, alacsony intenzitású gazdálkodással jellemezhető táj*

Magas természeti értékű, kevésbé intenzív mezőgazdasági termelés, kedvezőtlen gazdasági-társadalmi helyzetű települések tartoznak a csoportba.

- A jelenlegi tendenciák folytatódásával a mai népességszám hosszútávon nem fenntartható, népességszám csökkenés várható.
- A tendenciák megfordítása a kistérség központ, Csorna szolgáltató, ellátó, munkahelyteremtő funkcióinak erősítésével (vonzáskörzeti jelleg, szuburbán térség), vagy a korlátok előnyé alakításával, az ökológiai gazdálkodás, ökoturizmus elterjesztésével, a „natúrpark jelleg” elérése (ez az opció nagyobb térségi összefogással lehetséges, azonban e települések népességmegtartó képességét javíthatja leginkább).

— **Hanságmente** *Magas környezeti értékű szuburbán táj*

Magas természeti értékű, kiváló elérhetőségű, kedvező gazdasági helyzetű települések.

- A jelenlegi tendenciák folytatódásával a népességmegtartó képesség hosszútávon fenntartható, népességnövekedés várható.

— **Rábaköz 1.** *Intenzív agrártáj (gyenge multifunkcionális jelleg)*

Közepes ökológiai értékű, elsősorban agrárjellegű, de jelentősebb ipari, kereskedelmi aktivitású települések, viszonylag kedvező gazdasági helyzettel rendelkező települések.

- A jelenlegi tendenciák folytatódásával a népességmegtartó képesség fenntartható, a kedvező folyamatok erősíthetők a mezőgazdaság multifunkcionális jellegének erősítésével, a termelésre épülő feldolgozó ipar fejlesztésével.

— **Rábaköz 2.** *Intenzív agrártáj*

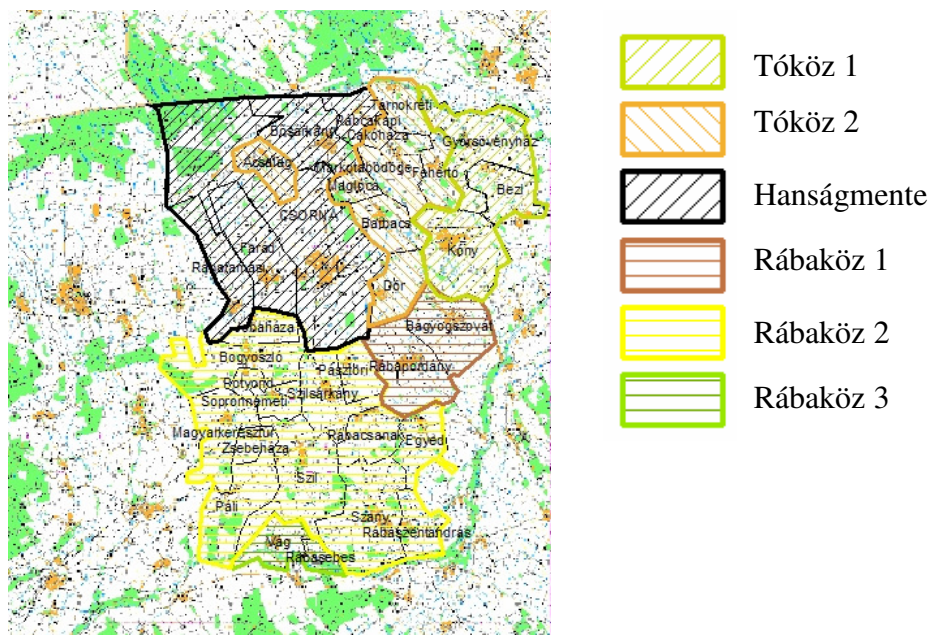
Agrárjellegű, közepes ökológiai értékű, kedvezőtlenebb gazdasági helyzetű települések, mikro-térségi központ Szany.

- A jelenlegi tendenciák folytatódásával további népességszám csökkenés várható.
- A kedvezőtlen folyamatok mérsékelhetők a mikro-térségi központ szolgáltató, ellátó, munkahelyteremtő funkcióinak erősítésével, a mezőgazdaság multifunkcionális jellegének, a ter-

mesztésre épülő feldolgozó ipar fejlesztésével, a mezőgazdasági termeszteshez kapcsolódó kiegészítő tevékenységek elterjedésének ösztönzésével, a táj ökológiai értelmű fejlesztésével (amely például a falusi turizmus elterjedéséhez nélkülözhetetlen).

— **Rábaköz 3.** *Hagyományos környezetkímélő, alacsony intenzitású gazdálkodással jellemezhető táj*
Magas természeti értékű, kedvezőtlenebb gazdasági helyzetű települések (Vág, Rábasebes).

- A jelenlegi tendenciák folytatódásával további népességszám csökkenés várható, a kedvezőtlen folyamatok mérsékelhetők az elérhetőség javításával, a mezőgazdaság multifunkcionális jellegének erősítésével, ökoturizmus fejlesztésével.

46. ábra: Táji és gazdasági-társadalmi szempontból hasonló helyzetű településcsoportok
(saját szerkesztés)

Eddigi vizsgálataim alapján egyértelmű, hogy a települések jelentős csoportját tartós népességvesztés sújtja, amennyiben a jelenlegi tendenciák nem változnak meg alapvetően.

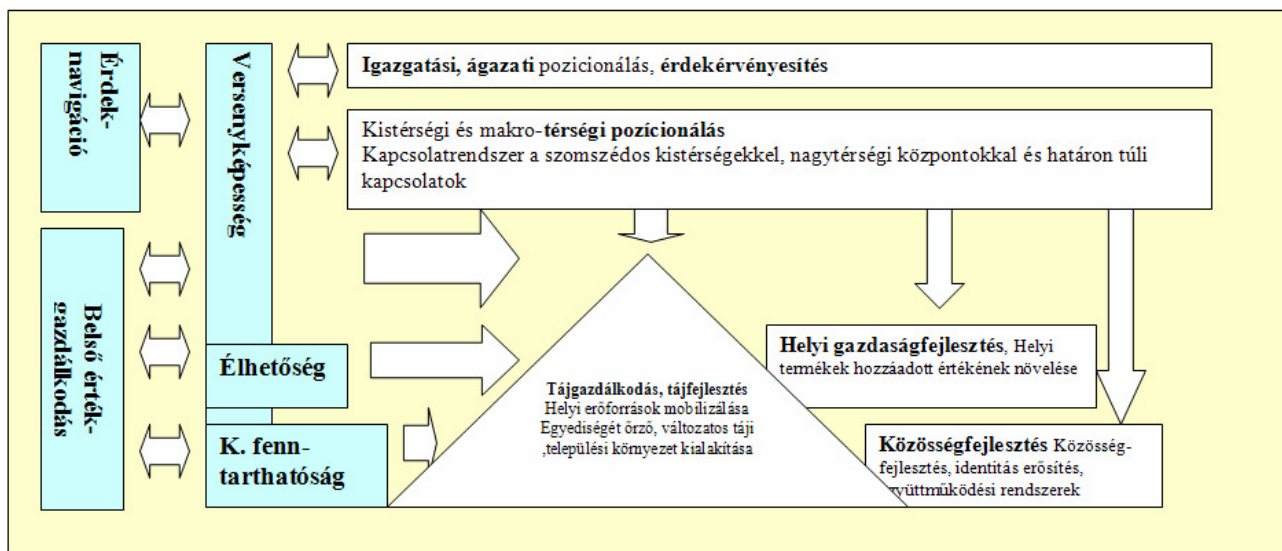
3.5.2. Jövőkép a versenyképességi stratégia alkotás alapelemeivel

A stratégia legfontosabb elemei a mintatárség által követett, a nagytárségi pozíciót, kapcsolatrendszer meghatározó érdek-navigáció és a belső értékgazdálkodás (47. ábra). Részletes fejlesztési program kidolgozása nem célok a jelenlegi tanulmány keretei között, ahhoz azonban, hogy a térség elmozduljon a jelenlegi részleges sikerű fejlődési tendenciáktól (jó közlekedés földrajzi adottságú települések fejlődnek/stagnálnak, a lehetőségek mértéke alatt, a mintaterület jelentős részét a megállíthatatlan leszakadás fenyegeti), több területen is elmozdulásra, filozófia-váltásra lenne szükség.

Az érdek-navigáció egyes elemei

A versenyképesség egyik legfontosabb eleme – amellyel általában a fejlesztési koncepciók, stratégiák nem foglalkoznak – a **nagytárségi szinten** megjelenő pozicionálás, kapcsolatrendszer kialakítása. A mintatárség versenyképességi elemzéséből kitűnt, hogy a fejlődés egyik legfontosabb gátja, hogy

nem tudott hatékonyan bekapcsolódni a nagytérégi együttműködési rendszerekbe (lásd határon átnyúló együttműködések (osztrák, szlovák), Centrope régió). A járás vezető városa részéről ezen a területen a jövőben mindenképpen aktívabb szerepvállalásra lenne szükség.

47. ábra: Versenyképességi stratégia-alkotás alapelemei (saját szerkesztés)

Ágazati szinten a mintatárség fejlődését alapvetően meghatározza a mezőgazdaság és a természetvédelem kezelése, szabályozása az országos és térségi politikában. A mezőgazdasági termelés jövedelmezősége, a felvásárlási, értékesítési láncok kialakításának lehetőségei, egyes ágazatok támogatása stb. alapvetően meghatározza a térség gazdálkodóinak helyzetét és fejlődési lehetőségeit. A természetvédelem „szigora”, a gazdálkodás, és egyéb gazdasági tevékenységek szabályozása, korlátozása meghatározza a tóközi települések „mozgásterét”. Filozófia-váltásra lenne szükség, hogy a térség ökológiai értékei ne csak a természetvédelemben jelenjenek meg, hanem táji értékre alapozott fejlődési potenciált is jelentsenek (ahogy ma még nem jelent, hiszen a „táji értékekre alapozott növekedés térségei” között a Hanság még részterületként sem szerepel az OTFK-ban). Ehhez sokkal rugalmasabb, a gazdálkodást segítő, a pénzügyi kompenzációt biztosító hozzáállás, természetvédelmi politika szükséges. Országos és térségi szintű egyeztetésre, érdekérvényesítésre lenne szükség, amelyben egyik legfontosabb partner a nemzeti park igazgatóság.

A **belső érték-gazdálkodás** területi vetülete a környezeti (környezeti fenntarthatóság), a gazdasági (versenyképesség) és a társadalmi (élhetőség) igények egyensúlyán alapuló tájgazdálkodás és tájfejlesztés, amelyhez általánosan érvényesíthető irányelveket (tájépítészeti követelmények/tájminőségi célkitűzések *Jegyzetek 9.*) valamint a mintatárségre vonatkozó javaslatrendszer dolgoztam ki (melléklet). A versenyképesség javítása érdekében nagy hangsúlyt kell fektetni a helyi gazdaságfejlesztésre (mezőgazdasági termelésre és ipar, feldolgozóiparra vonatkozó irányelvek a mellékletben). A térségben elsődleges a magas hozzáadott értékű mezőgazdaság és az erre épülő innovatív feldolgozóipar fejlesztése lehet.

4. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEK/TÉZISEK

1. Vidéki térségek versenyképességének meghatározása

Megállapítottam, hogy azok a vidéki térségek tekinthetők versenyképesnek, amelyek képesek népességük hosszú távú megtartására, megfelelő szintű jövedelmet és életminőséget biztosítva a lakosság számára, miközben fenntartható módon gazdálkodnak természeti és kulturális értékeikkel, javaikkal. A versenyképesség elérésének és fenntartásának alapvető eszköze a helyi szereplők együttműködési képessége, az újításra, az innovációra való készsége. A térségi szintű versenyképesség nélkülözhetetlen feltétele a helyi adottságokhoz és a külső környezet kihívásaihoz történő alkalmazkodás.

Indokolás: A hazai és nemzetközi szakirodalom alapján a hagyományos versenyképességi értelemben a lakosság életminősége és jövedelemszintje határozzák meg egy térség versenyképességét. A vidéki térségek gazdasági teljesítményével foglalkozó szakirodalom sokkal tágabb megközelítést alkalmaz. A városias térségekkel, az agglomerációkkal ellentétben a vidéki térségek esetében a táji értékek, a táji adottságok felértékelődnek, jelentősen növelhetik a versenyképességet, hiszen hozzájárulnak a gazdasági diverzifikációhoz, az életminőség javításához. A térségi szintű versenyképességet a környezeti fenntarthatóság, az élhetőség egymásra ható, egymást kiegészítő feltételrendszerével együtt értelmeztem. A környezeti, a társadalmi és a gazdasági rendszerek egymástól elválaszthatatlanok, együttesen alkotják a fenntartható fejlődés alapját. A belső erőforrások feltárása, hasznosítása nagymértékben függ a helyi szereplők aktivitásától. Tanulmányomban a versenyképesség erősítését tekintettem prioritásnak, elméleti és gyakorlati alkalmazást a hagyományos értelmezésekkel ellentétben vidéki térségekre dolgoztam ki.

2. A vidéki térségek versenyképessége és a tájhasználat összefüggéseinek meghatározása

Megállapítottam, hogy a vidéki térségek versenyképességének gazdasági, környezeti, társadalmi és tájhasználati feltételei vannak. Meghatároztam a vidéki térségek versenyképességét befolyásoló tényezők és a tájhasználati szempontok kapcsolódási pontjait, tájhasználati feltételeit:

- versenyképes jövedelem, magas szintű foglalkoztatottság,
 - versenyképes jövedelem a földalapú gazdasági ágazatokban,
 - elérhetőség biztosítása más gazdasági ágazatok nyújtotta munkalehetőségekhez,
- tiszta környezet és „egészséges” tájökológiai rendszer,
 - egészséges környezeti szabályozó rendszerek,
 - (települési környezet minősége),
 - ökológiai diverzitás (biotóphálózat védelme),
- életminőséget meghatározó egyéb kulturális/természeti tényezők megléte,
 - rekreáció és pihenés lehetőségét biztosító zöldfelület-rendszer,

- vonzó, rendezett tájkép,
- gazdag, helyi kulturális, természeti örökség.

Indokolás: A vidéki térségek népességének életminőségét jelentősen meghatározza, hogy az adott térségben milyen tájhasználatok vannak jelen, mennyire egyoldalú a tájhasználat vagy esetleg a lehetséges funkciók széles skálája a megfelelő szinten érvényesül. Egyre több kutatás irányul a mezőgazdasági természet egyéb tájfunkciókat gyengítő hatásainak csökkentésére és az agrár-térségek környezeti, ökológiai és kulturális értékének növelésére. Legnagyobb kihívás a tájfunkciók, a területhasználatok optimális összhangjának megteremtése, olyan egyensúly kialakítása, amely az ökológiai rendszert nem rontja és egyben összességében a legnagyobb gazdasági hasznot hozza. Vidéki térségek sikerességének (versenyképességének) egy alapvető feltétele a táji rendszerek által biztosított ökológiai, gazdasági és egyéb oktatási, kulturális és esztétikai javak/szolgáltatások érvényre jutásának sokrétű, harmonikus teljesülése, a tájfunkciók diverzitása. A hazai tájépítészeti terminológiában több szakkifejezés utal a táj fenntartható, erőforrás-megőrző hasznosítására: ilyen a tájgondozás, (de elsősorban) a **tájgazdálkodás** fogalma, (Csemez, 2009) a tájrehabilitálás, a természetvédelem, a tájvédelem, a környezetvédelem és a fenntartható területfejlesztés összhangjának megteremtése, beágyazása a megtartandó tájelemek rendszerébe. Kiterjesztettem a fogalom értelmezését: tájgazdálkodás **a tájhasználatok olyan rendszere egy adott térségben, amely segíti a tájfunkciók és a tájhasználati funkciók sokrétű, kielégítő szintű, hosszútávon fenntartható működését és egyben törekszik a társadalom mindenkori igényeinek a kielégítésére.** Harmonikus fejlődésnek azt tekintem, amikor a társadalmi, a gazdasági és a környezeti feltételek (a fenntartható fejlődés három alappillére) hasonló arányban érvényesülnek.

3. A versenyképességi feltételek történeti változásának meghatározása

Általános megállapítás: A társadalmi-gazdasági fejlődést évszázadokon át a tájalakítás és az egyre intenzívebbé váló tájhasznosítás révén fejlődő mezőgazdasági természet és a javuló elérhetőségi viszonyok határozták meg, majd a XIX. század végétől az iparosodás és az urbanizáció váltak a társadalmi fejlődés fő mozgató rugóivá.

Mintatérségre vonatkozó megállapítás: A térség gazdasági, társadalmi helyzete, versenyképessége a kora középkori tőgazdálkodás felszámolásához köthető visszaesést követően javult a XX. század első feléig. A XX. században a kedvező illetve a tájalakítás révén kedvezővé vált agráradottságok nyújtotta „versenyelőnyt” elvesztette. A gazdasági fejlődés mozgatórugóinak megváltozása miatt a térség jelentős népesség-kibocsátóvá vált. A versenyképesség látványos romlásának elsődleges oka, hogy a térség elveszítette a korábbi szerepkörét, kapcsolatait (elveszítette piacait). A mezőgazdasági termékek pedig elveszítették stratégiai jelentőségüket.

Indokolás: A Hanság és a Tóköz térségében a vízviszonyok hátráltatták a gazdálkodást. A kora középkori tógazdálkodás felszámolását követően évszázadokon át korlátozott volt a térség népességeltartó képessége. A Rábaköz kiváló agráradottságú térségeit hamar művelésbe vonták és jellemzően az ország átlagos színvonalánál magasabb színvonalon művelték. A térség kevésbé szenvedte meg a török hódításokat, a háborúk a gabonatermesztés fellendülését hozták. Az uradalmak feljegyzései tanúskodnak az állattartás jelentőségéről a térségben a XVIII. században. A háromnyomásos gazdálkodásra ebben a térségben álltak át először a XVIII–XIX. század fordulóján. A XIX. században jelentős fellendülés volt érzékelhető a mezőgazdaságban, duplájára nőtt a gabonatermesztés, általánossá vált a kukorica termesztése, a fellendült sertésenyésztés, új termékként megjelent a cukorrépa a század végén. A terméseredmények jobbak voltak az országos átlagnál. A Rábaköz térsége a birodalmi főváros Bécs ellátó körzetének peremterületéhez tartozott, az országos átlaghoz képest magasabb vagy átlagos fejlettséget képviselve (Győri, 1999).

A térszerkezet átalakulását hozta a vasúthálózat megépülése: korábban jelentős települések vesztettek térségi szerepkörükből, Csorna fejlődéséhez azonban nagymértékben járult hozzá elsősorban a malomipar megtelepedését segítve.

A vízrendezési munkáknak köszönhetően átalakult a tájszerkezet, a mocsárvilág visszahúzódott, a szántók, a gyepek a térség egyre nagyobb részét foglalták el, ami azonban nem sokáig jelentett versenyképességi előnyt a térségnek, hiszen időközben (XX. század) megváltoztak a társadalom, a gazdaság mozgatóerői: legfontosabb térszervező erővé az iparosodó városok és a nagy forgalmú közlekedéshálózatok (közút, vasút) váltak. A trianoni határok miatt a mintatérség piacainak jelentős részét elvesztette. A szocializmusra jellemző erőltetett iparosítás, amely a korábbi ipari központokat részesítette előnyben és a falvakat háttérbe szorító fejlesztéspolitika hátrányosan érintette a térséget, a kistelepülések jelentős népességvesztést szenvedtek el. Meghatározóvá váltak a mezőgazdasági lehetőségeket alakító természeti adottságok helyett a közlekedés-, és gazdaságföldrajzi tényezők. Jelentős népességcsökkenést szenvedtek el a közlekedés- és városárnyékos rábaközi (dél-nyugati aprófalvak és tóközi) aprófalvak, a Tóköz fejlődő településeivé válnak a kistérség közlekedési „ütőerei” mentén elhelyezkedő Bősárkány (86. sz.), Kóny (86. sz.) és a Hanság déli peremét képező Farád (85. sz. út). Kóny fejlődésére Győr vonzása is jelentős hatással van. A negatív tendenciák a rendszerváltás óta sem sokat változtak, míg a megye községei összességében kismértékű növekedést éltek meg, a Rábaköz népességvesztése folytatódik, bár a népességcsökkenés kisebb arányú.

A napjainkra jellemző munkaerőpiaci vonzáskörzetek alapján látható, hogy a Rábaköz, Győr–Moson–Sopron megye nagycentrumai között, mintegy árnyékhelyzetben helyezkedik el, helyzete belső perifériaként jellemezhető (Rechnitzer, 1999).

4. A tájrendezés és a versenyképesség összefüggéseinek meghatározása

Általános megállapítás: A társadalmi rendszer adottságai jelentősen módosíthatják a tájrendezés hatására javuló népességmegtartó képességet.

Mintatérsegre vonatkozó megállapítás: A nagyarányú tájalakítás jelentősen növelte a térség népesség eltartó képességét, viszont nem hozta magával a táj népességmegtartó képességének hasonló szintű növekedését. A versenyképesség javulását hozta a nagyarányú tájalakítás (a gazdaságosan, hatékonyan előállított mezőgazdasági termékek könnyen piacra találtak). A népsűrűség térségi különbségei fennmaradtak a XX. század elejéig, majd a különbségek kiegyenlítődését az urbanizációs folyamatok indították el.

Indokolás: A birtokrendszer sajátosságai miatt a lecsapolt területek a nagybirtokrendszer részeként majorságok keretében magas műszaki technológiával, viszonylag alacsony munkaerőigénnyel korszerű agrárgazdálkodás részeivé váltak, amely országos viszonylatban kedvező jövedelemviszonyok kialakulását, de a népsűrűség kisebb mértékű növekedését hozta magával. A mezőgazdaságnak kedvező adottságok a nagybirtokok által kevésbé befolyásolt D-Ny rábaközi falvakban tették lehetővé magas népsűrűség kialakulását a XVIII. századra, amely térség a társadalmi változások mozgatórugóinak megváltozása miatt a XX. századra a legjelentősebb népesség-kibocsátó területté váltak. A versenyképesség kiemelt feltétele az adott régió markáns megjelenése a nagytérségi kapcsolatrendszerben. A tájalakítás révén javuló népességeltartó képesség abban az esetben járul hozzá a térség versenyképességének erősödéséhez, amennyiben ez a nagytérségi kapcsolatrendszerben egy kiemelten fontos „szerephez/ feladathoz” kötődik, és a térség képes a belső adottságok állította korlátok között, a lehetőségeket maximálisan hasznosítva alkalmazkodni a nagytérségi (globalizációs) folyamatokhoz.

5. A tájfunkció-elemzés módszertanának kidolgozása és alkalmazása

Területhasználati és statisztikai adatok felhasználásával a tájhasználat gazdasági, társadalmi, környezeti szempontú értékelése egyértelműen elvégezhető. A gazdasági értékeléssel kiegészített tájfunkció elemzés vidékfejlesztésben sikeresen alkalmazható eszköz lehet, mert alkalmas egy-egy térség, település táji erőforrásainak, potenciáljának illetve korlátainak feltárására.

A tájfunkciók elemzését többféleképpen végeztem el:

- statisztikai és egyéb gyűjtött adatok, információk alapján, egyedi értékelési szempontrendszer kidolgozásával (kisebb területi egységekre alkalmazható, pontosabb probléma és tényfeltárást lehetővé tevő értékelés),
- alapvetően a területhasználat jellemzőire alapozva, Corine térképi adatbázis alapján (sematikus elemzést lehetővé tevő, de nagyobb területi egységekre könnyebben végrehajtható elemzés, alkalmas történeti térképek alapján a tájfunkciók történeti elemzésére).

A tanulmányban alapvetően az első értékelési módszerre helyeztem a hangsúlyt. Kapcsolódva a vidéki térségek versenyképességének feltételeihez értékeltem a természetési funkciót, a földalapú ágazatok elkülönített értékelésének nehézsége miatt a gazdasági tevékenységek, iparüzési adó, lakosság jövedelemszintje alapján összesített gazdasági értéket számoltam, továbbá értékeltem az elérhetőség szintjét. A táj- és a természetvédelem több évtizedes hagyományainak köszönhetően az élőhelyi érték települési szintű összehasonlítására többféle mutató is könnyen elérhető: a természetvédelmi területek (Nemzeti Park és Natura 2000 területek) valamint a Nemzeti Ökológiai Hálózat adatait használtam fel. A táj esztétikai értéke nehezen mérhető, az egyes tájtípusok, területhasználatok esztétikai értéke különböző. Értékelési szempontként a diverzitást (Shannon index), és a természetyszerűséget (extenzív hasznosítású területek aránya) vettem figyelembe. A tájhasználati rendszer rekreációs, kulturális, művészeti értékeinek feltárásához a kulturális feltöltődés lehetőségeit, (műemlékek, tájértékek), az ökoturisztikai hasznosítás alapjául szolgáló lehetőségeket és az aktív kapcsolódás területeit, lehetőségeit vettem figyelembe egy általam kidolgozott települési értékhatározó alapján. A tájfunkciók szintjét az indikátorok amplitúdója alapján tízes skálán értékeltem és településenként és mikro-térségi szinten ábrázoltam, összehasonlításukat lehetővé tettem.

Megállapítottam, hogy a tájfunkciók harmonikus működését települési majd mikro-térségi szinten értékelve, fontos következtetések vonhatók le a térség tájhasználati rendszerének hiányosságait/korlátait illetve potenciáljait illetően.

6. Az összefüggések feltárása a versenyképesség és a tájfunkciók között

Általános megállapítás: A mintatérségben végzett kutatásaim alapján igazoltam, hogy a vidéki térségek versenyképességének illetve népességmegtartó képességének fenntartásához elengedhetetlen a tájfunkciók harmonikus érvényesülése, diverzitása. A tájfunkciók érvényesülésének elégtelensége különösen térségi szinten okoz versenyképességi hátrányt.

Mintatérségre vonatkozó megállapítás: Több tájfunkció harmonikus működése szenved csorbát a Rábaköz térségében: a gazdasági, az élőhely-védelmi, a kulturális és az esztétikai funkció érvényesülése több településen is elmarad az optimális szinttől, amelyek összességében hozzájárulnak a térség versenyképességi helyzetének romlásához. A tájfunkciók elégtelenségének oka, hogy a táji adottságoknak leginkább kedvező, a foglalkoztatottságot és a jövedelem-viszonyokat is javító tájhasználat kialakulását a mezőgazdasági ágazat szerkezeti hibái (egyes ágazatok preferált helyzete, támogatásrendszer anomáliái), és a társadalmi együttműködési rendszerek hiányosságai gátolják.

Indokolás: A kistérségben a mezőgazdaság mind a gazdaságban, a foglalkoztatásban, a tájhasználatban az országos átlagot meghaladó jelentőséggel bír. A mezőgazdaság azonban, ahogy az leginkább az alacsony ingázási, és egyéb gazdasági aktivitással jellemezhető települések esetén (amelyek leginkább a mezőgazdaságra utaltak) egyértelműen kimutatható, nem biztosít versenyképes jöve-

delmet a lakosság számára. A mezőgazdaság jövedelmezőségét rontja az intenzív kertészeti kultúrák alacsony aránya (pedig a helyi társadalom adottságai ezt régen lehetővé tették) és a kistérségben előállított mezőgazdasági termékek feldolgozottságának alacsony foka, illetve a kiegészítő tevékenységek és jövedelmek szűk köre.

A mezőgazdaság versenyképességét rontják a Rábaközben is jellemző országos szintű problémák, mint az elaprózott birtokszerkezet és az egyrészt erre adott válaszként kialakult magas bérleti arány. Az elmúlt évtizedben rendkívül erőteljes koncentráció zajlott le a földhasználatot illetően. A földtulajdonviszonyok miatt kialakuló magas földbérleti arány nem ösztönöz beruházásokat, fejlesztéseket végrehajtására. A jelenlegi tendenciák folytatódása előre vetíti a mezőgazdaság jelentőségének további csökkenését a vidék foglalkoztatásában és jövedelemviszonyaiban.

Az állattenyésztés veszteségesége az ökológiailag legkedvezőbb tájhasználat, a legelők és gyepek fenntartását lehetetleníti el. Magas hozzáadott értéket előállító, magasabb foglalkoztatottságot biztosító ágazatok fejlődéséhez a kedvező táji adottságok mellett jelentős pénzügyi forrásokat megmozgató beruházások, felkészült szakemberek, fejlett, összetett horizontális és vertikális együttműködési rendszerek szükségesek. Amennyiben gyengék a társadalom és a gazdaság együttműködési struktúrái (felvásárlási, értékesítési, feldolgozási szövetkezetek az mezőgazdaságban) elaprózott birtokstruktúrával a mezőgazdasági termelés nem tud versenyképes lenni, és magas hozzáadott értéket létrehozni hossz távon. Sajnálatos tény az ökológiai gazdálkodás utóbbi években tapasztalható visszaesése, hiszen mind foglalkoztatáspolitikai (kb. két és félszer több munkaerő igénnyel rendelkezik) mind ökológiai szempontból kedvezőbb mint a konvencionális gazdálkodás. Az ökológiai gazdálkodás jelentősége különösen a birtokkoncentrációs folyamatok tükrében nő meg.

A messze az országos átlag szintje feletti szántó aránnyal jellemezhető agrártájban rendkívül alacsony az extenzív hasznosítású területek, a gyepek és az erdők aránya. Mindezek az élőhely és a kulturális (esztétikai, rekreációs, oktatási) funkciók elégtelenségét okozzák a Rábaközben. Alapvetően kihasználatlanok a Rába nyújtotta lehetőségek. Amennyiben ezek a tájhasználati adottságok nem változnak térségi szinten, az a népesség további drasztikus csökkenéséhez vezethet, és egyben gátolja a helyi fejlesztési stratégiák megvalósulását.

7. A természeti értékek szerepének meghatározása a versenyképességben

Általános megállapítás: A védett valamint a magas természeti értékű területek nagy aránya előnyként a jó elérhetőséggel rendelkező falvakban jelenik meg. Gazdag munkahelykínálattal rendelkező központi település hiányában, kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyok mellett, a jelentős gazdálkodási korlátozások következtében, illetve az egyéb hasznosítási lehetőségek (pl. turizmus) hiányában azonban a védett területek magas aránya hátrányként jelenik meg.

Mintatárségre vonatkozó megállapítás: A Tóköz jelentős része áll természetvédelem alatt magas minőségű környezetet biztosítva az itt lakók számára. A munkahelyek hiánya ellenére a megyeközpont viszonylag jó elérhetősége révén vonzóak maradtak egyes települések. A kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyokkal rendelkező Csorna környéki tóközi falvak a természeti értékek gazdagsága ellenére hátrányos helyzetűek, itt elsősorban a védelem korlátozó jellege érvényesül.

Indokolás: A védett területek magas aránya miatt (amely korlátozásokat jelent a gazdálkodás számára) értékeltem az agrár-környezetvédelmi kifizetések mértékét. Az elemzésben feltártam, hogy alapjában véve a természetvédelmi korlátozások kompenzációját nem szolgálja az agrár-környezetvédelmi program: nincs szoros korreláció a védett területek aránya és az agrár-környezetvédelmi kifizetések mértéke között egyes településeket leszámítva. Néhány településen hiába nagyon jelentős a Natura 2000 területek aránya, az agrár-környezetvédelmi kifizetések szintje alacsony. Magas az agrár-környezetvédelmi kifizetések aránya több rábaközi településen az állattartás nagyobb jelentősége miatt. Az agrár-környezetvédelmi program prioritásrendszere, forráshiánya miatt a gazdálkodók jelentős része esett el a kompenzáció lehetőségétől.

A védett területek magas aránya ellenére a természeti értékek nem jelennek meg attrakcióként, kevés lehetőség nyílik a kulturált, természetkímélő megismerésre tanösvények, kilátók, kiállítások keretében, ami gátolja az ökoturizmus fejlődését, ezáltal kiegészítő jövedelmek lehetőségének biztosítását a lakosság számára. A „*Magas Természeti Értékű Terület*” programnak kimondottan a mezőgazdasági hasznosítás és a természetvédelem összehangolása (2002-ben indított Érzékeny Természeti Területek) volt a célja, azokon a tájegységeken jelöltek ki MTÉT területeket, ahol a természeti értékek fennmaradásának feltétele a mezőgazdasági hasznosítás. 2009-ben a Hanságra is kiterjesztették a programot, azonban a gazdálkodók részvétele lehangolóan alacsony.

8. Társégtípusok meghatározása és lehatárolása

Általános megállapítás: Sajátos társégtípusokat határoztam meg a gazdasági, a természeti (versenyképesség) és az élőhelyi (ökológiai-környezeti fenntarthatóság) érték összevetésével, a népességmegtartó képesség hosszú távú becslésére.

Indokolás: A vidékfejlesztés számára fontos szempont, hogy képesek vagyunk-e a fenntartható fejlődés hosszú távú biztosítására, azaz az élhetőség, a környezeti fenntarthatóság és a versenyképesség érdekrendszerének egyfajta harmóniáját biztosítani. A tájfunkció-elemzésben alkalmazott gazdasági, természeti és ökológiai érték alapján hét alapesetet különítettem el:

— Magas természeti értékű, kevésbé intenzív mezőgazdasági termeléssel jellemezhető, kedvező gazdasági helyzetű társég: *Magas környezeti értékű szuburbán táj*: népességmegtartó képesség magas

- Magas természeti értékű, kevésbé intenzív mezőgazdasági termelés, kedvezőtlen gazdasági-társadalmi helyzetű települések: *Hagyományos környezetkímélő, alacsony intenzitású gazdálkodással jellemezhető táj*
- Intenzív agrárjellegű, közepes ökológiai értékű, kedvezőtlen gazdasági helyzetű települések: *Ipari agrártáj*
- Alacsony termelési intenzitású, magas ökológiai értékű, közepes/magas gazdasági értékű táj: Természeti, kulturális értékekben gazdag táj ahol a fő megélhetési forrást az agrár-támogatások, a turizmus biztosítja: „Naturpark”
- Ökológiai és esztétikai érték alacsony, gazdasági érték magas: *Természeti értékeit felélő szuburbán táj*, Fontosabb város vonzáskörzete, ahol a beépítés terjeszkedését szabályozás nem korlátozza: Népségét megtartó táj, ha az ökológiai értékvesztés megállítható
- Ökológiai, esztétikai, gazdasági érték alacsony, tájrehabilitáció szükséges: *Degradált táj*.

A mintatérsejben lehatároltam, a karakteresen elkülöníthető térségtípusokat, és becsültem hosszú távú népséjmejtartó képességüket. A negatív tendenciák megfordítására fejlesztési célokot fogalmaztam meg.

9. A terület- és a vidékfejlesztés eszközszerének értékelése

Megállapítottam, hogy vidéki térségek táji erőforrásainak mobilizálásához a területi tervezés eszköz- és intézményrendszere hiányos. Kistérségi szinten vagy szervezet-bővítésre vagy új tervtípus alkalmazására lenne szükség:

- Szükséges lenne egy olyan fejlesztési szervezet, amely a vidéki térségekben meghatározó valamennyi ágazat fejlesztési igényeit össze tudja fogni és képes a közösségfejlesztésen alapuló vidékfejlesztési módszereket alkalmazni.
- Mind a nagytérségi, mind a helyi fejlesztési források megszerzését, a települések belső erőforrásainak felismerését segítené a táji erőforrásokat és konfliktusokat feltáró, komplex tájhasználati funkcióelemzést tartalmazó tájrendezési/tájgazdálkodási terv készítése.

Indokolás: A terület- és vidékfejlesztés intézményrendszerének, forráselosztásának valamint az ágazati fejlesztések szétagoltsága, harmonizációjának hiánya nem kedvez a vidéki térségek harmonikus fejlődésének. A magasabb területi szintű, illetve ágazati fejlesztési forrásokért folytatott versenyben a vidéki térségek hátrányos helyzetben vannak. A támogatástípusok közül leginkább a Leader elvei, támogatásformái segítik a vidéki térségekben a belső erőforrások mobilizálását, a táji értékek hatékonyabb hasznosítását, de térségi szintű, pozitív irányú elmozdulás/fejlődés nagymértékben függ a helyi társadalom aktivitásától, együttműködési formáitól. A vidékfejlesztési források hatékony felhasználásának gátja a közösségfejlesztő fejlesztési modellek alkalmazásának hiánya.

A 2007–2013-as programozási időszak ágazati és regionális operatív programjai alapján Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek pályázási eredményességét (egy főre jutó támogatás nagysága) összehasonlítva, a megye legkevésbé sikeres kistérségének tekinthető a vizsgált terület.

A helyi fejlesztési stratégiákból hiányzik a belső erőforrásokat mozgósító a táji adottságokból adódó lehetőségeket és korlátokat feltáró tájzsemlélet. A rendezési tervek feladata lenne a tájpotenciál és a tájterhelhetőség feltárása, de a szabályozási jelleg dominanciája miatt alapvetően korlátok felállítására koncentrálnak. A fejlesztési tervek és rendezési/szabályozási tervek szemlélete rendkívül eltér, az egyes ágazatok tervezési, fejlesztési tevékenysége nem kapcsolódik össze, mindezek nagymértékben gátolják a település-, és területfejlesztés sok szempontú, a területhasználati tervezést, a tájfejlesztést is magába foglaló, ennek a tématerületnek a társadalmi oldalát is kezelni tudó megvalósulását. Az Európai Unió szándéka a Leader típusú fejlesztéspolitika általánossá tétele a regionális politikában (CLLD, Közösségvezérelt Helyi Fejlesztések) előremutató kezdeményezésnek tekinthető.

Eredmények gyakorlati alkalmazhatósága

A dolgozat készítésével bebizonyítottam, hogy a vidéki térségek fenntartható fejlesztésére a gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontokat, feltételeket egyaránt figyelembe kell venni. **A megalapozott fejlesztésekhez a táji adottságokat sokkal hangsúlyosabban szükséges elemezni, értékelni.** A vidékfejlesztési tervek készítését megelőzően célszerű a tájfunkciók harmonikus működését értékelő **tájfunkció-elemzést** készíteni, amely megalapozza a belső, endogén erőforrások mozgósítását lehetővé tevő fejlesztési stratégiák kidolgozását.

A vidékfejlesztési stratégiák készítésekor az adott térség hosszú távú népességmegtartó képességének becslését segíti az adott térség összehasonlítása az általam kidolgozott **sajátos térségtípusokkal**. A vidéki térségek gazdasági teljesítményével foglalkozó modellek egyértelművé teszik a helyi társadalom szerepének jelentőségét a vidékfejlesztésben. A mintatérség fejlesztési intézményrendszerének és pályázati források elérésének alacsony határfoka felhívja a figyelmet a **közösségfejlesztést nélkülöző gyakorlat sikertelenségére**.

A fenntartható fejlődést megalapozó hármas pillér (környezeti fenntarthatóság, élhetőség, versenyképesség) egymást kiegészítő, együttható érvényesülésére van szükség. **Az egyes feltételrendszerek kritériumai nem érvényesülhetnek a másik rovására.** A terület- és a településrendezési tervek készítésekor a három feltételrendszer érvényesülésének lehetőségét biztosítani kell, továbbá a természetvédelmi szabályozó rendszerben a gazdálkodók szempontjait, igényeit hangsúlyosabban figyelembe kell venni.

A térség fenntartható fejlődésének biztosítása feltételez egy a jelenleginél tudatosabb belső értékgazdálkodást, amelyhez **az általam az egyes tájfunkciókra kidolgozott tájépítészeti irányelvek** alkalmazása nyújt segítséget.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

A vidéki térségek versenyképességével, sikerességével foglalkozó elméletek felhívták a figyelmet a gazdasági, a társadalmi, a környezeti szempontok/érdekek harmonikus egyensúlyának fontosságára. Ez a sokoldalúság tájhasználati szinten a tájfunkciók, a tájhasználati funkciók harmonikus működésében nyilvánul meg. Változatos tájhasználat és tájszerkezet a gazdasági tevékenységek diverzifikálódását, a jövedelemszerzési lehetőségek szélesebb körét teszik lehetővé a helyi lakosság számára a vidéki térségekben, ezért össztársadalmi szinten kedvezőbb feltételeket jelentenek. A tájfunkciók diszharmonikus működése gyengíti a táj népességmegtartó képességét.

Az aprófalvak esetében a közlekedés és a mobilitás fejlesztése a kedvezőtlen környezeti hatások ellenére prioritást kell kapjon, hiszen megmaradásuk fontos záloga a jó elérhetőség. Vidéki térségekben a kistérségi, mikro térségi központok funkciógazdagsága (az élhetőséget, a helyi lakosok életminőségét meghatározza a köz- és egyéb szolgáltatások elérhetősége) a környező kistelepülések harmonikus fejlődésének, népességmegtartó képességének záloga.

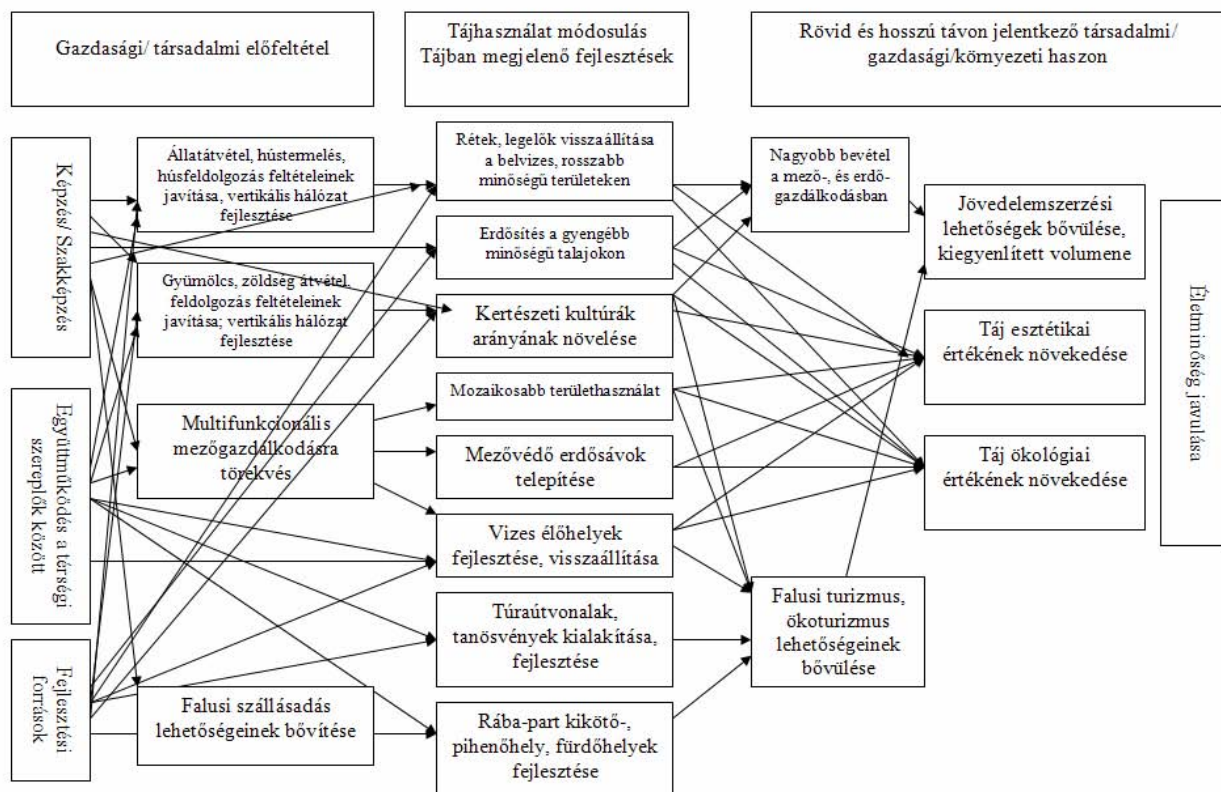
Kutatásaim alapján egyértelművé vált, hogy népességvesztés magas és alacsony ökológiai értékű településcsoportot egyaránt érint a vizsgált térségben. A környezeti értékek gazdagságát, a környezeti érzékenység által korlátozott gazdálkodást előnyvé kell kovácsolni szisztematikusan felépített „ökotérségi imázs” kialakításával, ehhez kapcsolódó fejlesztésekkel (a tájhasználati szempontok és az agrárérzékenység alapján egyértelműen a Hanság menti, tóközi települések számára leginkább elérhető). E térség az ökoturisztikai fejlesztések legfontosabb célterülete. A táj vonzerejét, attraktivitását (ezzel a potenciális turisztikai célközönség számát növelné, és egyben a térségi identitást erősítené) javítaná a tájtörténeti sajtóságok hangsúlyozása, bemutatása (tóközi tógazdálkodás bemutatása, részleges helyreállítása, a lecsapolások története). Másrészt azonban országos és ágazati szinten sokkal rugalmasabb, a gazdálkodást segítő, a pénzügyi kompenzációt biztosító hozzáállás, természetvédelmi politika szükséges illetve a mezőgazdasági szakirányításban az agrár-környezetvédelem jelentőségének növelése.

Az intenzív agrártájnak tekinthető Rábaközben a gazdagabb jövedelemszerzési lehetőségek feltételei illetve egymást erősítő alapja az ökológiai változatosság, érték növelése és a változatos agrárszerkezet kialakítása. A Rábaközt adottságai a magas versenyképességű, intenzív agrárgazdaság fejlesztésére predestinálják, azonban kevésbé a monokultúrás szántóföldi termesztés inkább a változatos, magas feldolgozottságú termékszerkezet elérése legyen a cél. A mezőgazdaság versenyképességét rontják a Rábaközben is jellemző országos szintű problémák, mint az elaprózott birtokszerkezet és az egyrészt erre adott válaszként kialakult magas bérleti arány. Az állattenyésztés veszteségessége az ökológiailag legkedvezőbb tájhasználat, a legelők és gyepek fenntartását lehetetleníti el (hiába sújtja a szántóterületeket nagy arányú belvív, amely akár 50%-os termés kiesést hoz, a növénytermesztés még ilyen feltételekkel is kifizetődőbb a gazdák számára). Amennyiben gyengék a társadalom és a

gazdaság együttműködési struktúrái (felvásárlási, értékesítési, feldolgozási szövetkezetek) elaprózott birtokstruktúrával a mezőgazdasági termelés nem tud versenyképes lenni, és magas hozzáadott értéket létrehozni hossz távon. Hasonlóan a magas bérleti arány megdrágítja a termelést, visszaveti a beruházási kedvet. Sajnálatos tény az ökológiai gazdálkodás utóbbi években tapasztalható visszaesése, hiszen mind foglalkoztatáspolitikai (kb. két és félszer több munkaerő igényel rendelkezik) mind ökológiai szempontból kedvezőbb mint a konvencionális gazdálkodás. Jelentősége különösen a birtokkoncentrációs folyamatok tükrében nő meg.

A jelenleg is magasabb gazdasági aktivitású települések, mikro-társégi központok a feldolgozóipari kapacitás fejlesztésének potenciális színterei. A Rábaköz elsősorban mezőgazdasági termékei révén csatlakozhat a hansági, tóközi bázisú „ökotársasághoz”.

Kutatásaim azt az elvet igazolták, hogy változtatás tájhasználat, tájszerkezet, a tájfunkciók harmonikus működése ösztársadalmi szinten kedvezőbbek. Nagyon nehéz azonban a gyakran egymásnak ellentmondó érdekeknek egyformán megfelelni. Ebben kívántam segítséget nyújtani a tájfunkciók, a tájhasználati funkciók esetében alkalmazandó tájépítészeti követelmények, irányelvek összegyűjtésével. A mintatárségre értékeltem a tájépítészeti követelményeknek való megfelelést és ajánlásokat fogalmaztam meg a hiányosságok megszüntetésére, konfliktusok mérséklésére (terjedelmi és tartalmi korlátok miatt ezt a fejezetet a mellékletben helyeztem el). A javaslatok rendkívül komplexek és összetettek megvalósulásuk feltételei (48. ábra).

48. ábra: Példa néhány területhasználati, tájfejlesztési beavatkozás hatásaira és előfeltételeire (saját szerkesztés)

A táji rendszerek összetettsége miatt a tájhasználat változás komplex sokszereplős folyamat részeként valósulhat csak meg, ennek hiányában a tervek csak az asztalfiókok tervei maradnak. Ez a tény felhívja a figyelmet a szakirodalmi kutatás során általam bemutatott vidékfejlesztési modellekre, amelyek a közösségfejlesztésen, a partnerség-építésen alapulnak. Alkalmazásuk hiánya nyilvánul meg a Leader program részleges sikerében.

Itt egy javaslatot emelnék ki, egy olyan, napjainkban egyre népszerűbb a tájtervezéshez, tájfejlesztéshez kapcsolódó kezdeményezést, amely társadalmi, gazdasági és környezeti szempontból egyaránt jelentős eredményeket hozhat azokban a térségekben, erősíti az együttműködést, ahol megvalósul. Javasoltam egy (*Melléklet XLVII.*), a szomszédos kistérségekkel közösen megvalósítható zöldút létrehozását, amely megvalósulása többféle pozitív hozadékkal is járhat:

- a térség eredeti tájképének újjáélesztése,
- az életminőség javítása új rekreációs lehetőségek biztosításával a helyi lakosok és a turisták számára,
- az idegenforgalom fellendítése,
- a helyi identitás növelése (*Filepné, Egyed 2012*).

A mezőgazdaság még ma is komoly szereppel bír a vidéki kistelepülések foglalkoztatottságában. Fontos kérdés, hogy **a jövőben folytatódik-e a mezőgazdaság részesedésének csökkenése a GDP-ben és foglalkoztatásban. Számos kistelepülés esetében nincs egyéb lehetőség, ami betöltené ezt az űrt, amit az agrárium zsugorodása okoz.** A tájhasználat révén elérhető jövedelemszintet alapvetően meghatározzák a helyi társadalom és a gazdaság beágyazottságai, együttműködési rendszerei. **Magas feldolgozottsági fokú, széleskörű, gazdag termékkála létrehozásához a térségben a legkülönbözőbb, de alapvetően együttműködésen alapuló rendszerek létrehozása, megerősödése szükséges a természet, a felvásárlás, a feldolgozás és az értékesítés területén.** Alapvető, hogy milyen a **helyi társadalom értékrendje**, milyen az **identitástudata**, mennyire nyitott a helyi termékek iránt. Hosszútávon a kistelepülések népességmegtartó képessége csak olyan vidékfejlesztési technikákkal javítható, amelyek a helyi közösség fejlesztésén, identitástudatának erősítésén, közösségépítésen alapulnak. Nyugat-Európában egyre elterjedtebb gyakorlat ilyen módszerek alkalmazása, lásd például Ausztria a Local Agenda 21 program, a hazai vidékfejlesztés hatékonyságát rontja ezen modellek alkalmazásának hiánya.

A térség versenyképességének javítása feltételez egy a jelenleginél tudatosabb értékgazdálkodást (amelyhez segítséget a tájépítészeti elvek alkalmazása nyújt/melléklet), de szükséges egy sokkal tudatosabb érdek-navigáció, amely az adott településcsoport nagytérségi kapcsolatrendszerben betöltött pozícióját befolyásolja, javíthatja.

ÖSSZEGZÉS

A hagyományosan gazdasági oldalú megközelítések helyett a környezeti, a társadalmi és a gazdasági feltételrendszereket egyaránt ötvöző megközelítést alkalmaztam a **versenyképesség** térségi szinten értelmezhető fogalma elemzéséhez, amely **nem értelmezhető a fenntarthatóság, az élhetőség egymásra ható, egymást kiegészítő feltételrendszere nélkül**. A három különböző szempont összhangja képezi a fenntartható fejlődés komplex feltételrendszerét, kisebb nagyobb súlyponti eltolódással. A tanulmányban a versenyképesség előtérbe helyezésével elemeztem, értékeltem ezt a komplex feltételrendszert és egy hazai, alapvetően rurális jellegű kistérség példáján szemléltettem a különböző kritériumok megvalósulását, az érdekek ütközését. Az élhetőség, a környezeti fenntarthatóság és a versenyképesség érdek és feltételrendszere nyilvánul meg az adott térség belső értékgazdálkodásában. A Csornai-kistérség esetében vizsgáltam, hogy ez az értékgazdálkodás, hogyan hat a tájhasználati rendszerre, az egyes tájhasználati funkciók mennyiben felelnek meg az élhetőség (társadalmi, kulturális), a környezeti fenntarthatóság valamint a versenyképesség (alapvetően gazdasági) feltételrendszerének.

A kistérség napjainkra jellemző helyzetének elemzését részletes tájtörténeti kutatással egészítettem ki, amely során feltártam a vizsgált térségben a fejlődés mozgatórugóit, legfőképpen arra kerestem a választ, hogy a kedvező táji adottságok mennyiben hatottak a táj népességmegtartó képességére valamint mi módon befolyásolta a tájrendezés, tájalakítás a térség versenyképességét.

A táji adottságok évezredekken át rányomták bélyegüket a település-, és a közlekedési-hálózat fejlődésére továbbá a közigazgatási téregységek kialakítását is meghatározták a táji adottságok.

A történeti leírások és statisztikai adatok segítségével megállapítottam, hogy a Rábaköz **gazdasági, társadalmi helyzete/versenyképessége** folyamatosan **javult a XX. század első feléig, hiszen a Rábaköz kiváló agráradottságú térségeit hamar művelésbe vonták és jellemzően az ország átlagos színvonalánál magasabb színvonalon művelték**. A térség helyzetét alapvetően befolyásolta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchián belül Bécs ellátóközteréhez tartozott és az itt megtermelt javak könnyen piacra találtak. A tájhasználat, tájalakítás tehát a XIX. században hozzájárult a térség versenyképességének erősödéséhez, az országos átlaghoz képest magasabb (elsősorban Csorna és közvetlen térsége) vagy átlagos fejlettséget képviselve (Győri, 1999), csupán a Tóköz térsége maradt a gazdálkodást nehezítő vízviszonyok miatt fejletlenebb.

A Rábaközzel ellentétben a Hanság peremterületeit fokozatosan vonták művelésbe, az irtásföldek jelentős része azonban a nagybirtokosok vagyonát gazdagította, akik majorságok keretein belül szervezték a gazdálkodást, általában a kor átlagos technológiai szintjénél fejlettebb színvonalon, azaz kisebb munkaerőigénnyel, mint a kisparaszti gazdaságok. A nagyarányú tájalakítás nem hozta magával a táj népességmegtartó képességének hasonló szintű növekedését, a népsűrűség területi kü-

lönbségei fennmaradtak (a versenyképesség erősödött az élhetőség rovására). A Tóköz és a Hanság peremterületein lévő településeken nem alakult ki magas népsűrűség, emiatt a XX. század folyamán sokkal kisebb népességvesztés sújtotta ezeket a falvakat.

A XX. században alapvetően megváltoztak a gazdasági fejlődés mozgatórugói, a legfontosabb térszervező erővé a nagy forgalmú közlekedéshálózatok (közút, vasút) és az iparosodó városok váltak és **a térség komoly népesség-kibocsátóvá vált.** A „hanyatlást” a Trianoni határok miatt kialakult periférikus helyzet, a korábbi felvevőpiacok elvesztése, valamint a szocializmus fejlesztéspolitikája okozta, amely nem ösztönözte, támogatta a határtérségben illetve a kisvárosban az iparfejlesztést (csak késve elsősorban könnyű- és élelmiszeripar).

A tanulmány második felében a mintatérség **tájhasználati rendszerét vizsgáltam** és értékeltem az élhetőség, a fenntarthatóság és a versenyképesség feltételrendszerének érvényesülését. A vidéki térségek népességének életminőségét jelentősen meghatározza, hogy az adott térségben milyen tájhasználatok vannak jelen, mennyire egyoldalú a tájhasználat vagy esetleg a lehetséges funkciók széles skálája a megfelelő szinten érvényesül. A tájhasználat értékeléséhez gazdasági elemzéssel kiegészített tájfunkció elemzést alkalmaztam. Vidéki térségek sikerességének (versenyképességének) egy alapvető feltétele a táji rendszerek által biztosított ökológiai, gazdasági és egyéb oktatási, kulturális és esztétikai javak/szolgáltatások érvényre jutásának sokrétű, harmonikus teljesülése, a tájfunkciók diverzitása. Vidéki térségek sikerességét illetően alapvető elvnek tartom, hogy a domináns tájhasználat ne torzítsa a tájfunkciók harmonikus érvényesülését. A mintatérségben a tájfunkció elemzés alapján kidolgozott egyedi elemzési rendszert felhasználva értékeltem összehangolva a környezeti, társadalmi/kulturális és gazdasági szempontokat. **A tájfunkció elemzést összevetettem** az alapvetően társadalmi és gazdasági szempontokat (a versenyképesség és az élhetőség kritériumrendszere) ötvöző **versenyképességi elemzéssel.**

A hagyományos versenyképességi elemzések értelmében a lakosság életminősége és jövedelem-szintje határozzák meg egy térség versenyképességét. A városias térségekkel, az agglomerációkkal ellentétben a vidéki térségek esetében a táji értékek, a táji adottságok felértékelődnek, jelentősen növelhetik a versenyképességet, hiszen hozzájárulnak a gazdasági diverzifikációhoz, az életminőség javításához. Megállapítottam, hogy azok a vidéki térségek tekinthetők versenyképesnek, amelyek képesek népességük hosszú távú megtartására, megfelelő szintű jövedelmet és életminőséget biztosítva a lakosság számára, miközben fenntartható módon gazdálkodnak természeti és kulturális értékekkel, javaikkal. Meghatároztam a vidéki térségek versenyképességét befolyásoló tényezők és a tájhasználati szempontok kapcsolódási pontjait, tájhasználati feltételeit. A fentiek elérésének alapvető eszköze a helyi szereplők együttműködési képessége, az újításra, az innovációra való készsége. A

társégi szintű versenyképesség nélkülözhetetlen feltétele a helyi adottságokhoz idomuló alkalmazkodás a külső környezet kihívásaihoz.

Megkerestem a vidéki térségek versenyképességének és a tájhasználati rendszer kapcsolódási pontjait. Kapcsolódva a vidéki térségek versenyképességének feltételeihez értékeltam a termesztési funkciót, a földalapú ágazatok elkülönített értékelésének nehézsége miatt a gazdasági tevékenységek, iparüzési adó, lakosság jövedelemszintje alapján összesített gazdasági értéket számoltam, továbbá értékeltam az elérhetőség szintjét. A táj- és a természetvédelem több évtizedes hagyományainak köszönhetően az élőhelyi érték települési szintű összehasonlítására többféle mutató is könnyen elérhető: a természetvédelmi területek (Nemzeti Park és Natura 2000 területek) valamint a Nemzeti Ökológiai Hálózat adatait használtam fel. A táj esztétikai értéke nehezen mérhető, az egyes tájtípusok, területhasználatok esztétikai értéke különböző. Értékelési szempontként a diverzitást (Shannon index), és a természetszerűséget (extenzív hasznosítású területek aránya) vettem figyelembe. A tájhasználati rendszer rekreációs, kulturális, művészeti értékeinek feltárásához a kulturális feltöltődés lehetőségeit, (műemlékek, tájértékek), az ökoturisztikai hasznosítás alapjául szolgáló lehetőségeket és az aktív kikapcsolódás területeit, lehetőségeit vettem figyelembe egy általam kidolgozott települési értékkataszter alapján. A tájfunkciók szintjét az indikátorok amplitúdója alapján tízes skálán értékeltam és településenként és mikro-társégi szinten ábrázoltam, összehasonlításukat lehetővé tettem.

Megállapítottam, hogy a tájfunkciók harmonikus működését települési majd mikro-társégi szinten értékelve, fontos következtetések vonhatók le a térség tájhasználati rendszerének hiányosságait/korlátait illetve potenciáljait illetően.

A mintatárségben végzett kutatásaim alapján igazoltam, hogy a vidéki térségek versenyképességének/ **népességmegtartó képességének fenntartásához elengedhetetlen a tájfunkciók harmonikus érvényesülése.** A tájfunkciók/tájhasználati funkciók érvényesülésének **elégtelensége különösen akkor okoz problémát, ha térségi szinten jelenik meg.**

Több tájfunkció harmonikus működése szenved csorbát a Rábaköz térségében: a gazdasági, az élőhely-védelmi, a kulturális és az esztétikai funkció érvényesülése több településen is elmarad az optimális szinttől, amelyek összességében hozzájárulnak a térség versenyképességi helyzetének romlásához.

A kistérségben a mezőgazdaság mind a gazdaságban, a foglalkoztatásban, a tájhasználatban az országos átlagot meghaladó jelentőséggel bír. A mezőgazdaság azonban, ahogy az leginkább az alacsony ingázási, és egyéb gazdasági aktivitással jellemezhető települések esetén (amelyek leginkább a mezőgazdaságra utaltak) egyértelműen kimutatható, nem biztosít versenyképes jövedelmet a lakosság számára. A mezőgazdaság jövedelmezőségét rontja az intenzív kertészeti kultúrák alacsony aránya (pedig a helyi társadalom adottságai ezt régen lehetővé tették) és a kistérségben előállított mezőgazdasági termékek feldolgozottságának alacsony foka, illetve a kiegészítő tevékenységek és jövedelmek szűk köre.

A messze az országos átlag szintje feletti szántó aránnyal jellemezhető agrártájban rendkívül alacsony az extenzív hasznosítású területek, a gyepek és az erdők aránya. Az élőhely és a kulturális (esztétikai, rekreációs, oktatási) funkciók elégtelenek és fejlesztésre szorulnak a Rábaközben. Alapvetően kihasználatlanok a Rába nyújtotta lehetőségek. Amennyiben ezek a tájhasználati adottságok nem változnak térségi szinten, az a népesség további drasztikus csökkenéséhez vezethet, és egyben gátolja a helyi fejlesztési stratégiák megvalósulását.

Az elérhetőség, a gazdasági viszonyok és a természetvédelmi területek elhelyezkedésének értékelése révén feltártam, hogy a védett területek, és a magas természeti értékű területek nagy aránya előnyként a jó elérhetőséggel rendelkező falvakban jelenik meg. Gazdag munkahely-kínálattal rendelkező központi település hiányában, kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyok mellett, a jelentős gazdálkodási korlátozások következtében, illetve az egyéb hasznosítási lehetőségek (pl. turizmus) hiányában azonban hátrányként jelenik meg (a környezeti fenntarthatósághoz kapcsolódó természetvédelmi és szabályozási rendszer a versenyképesség számára korlátozást jelent).

A Tóköz jelentős része áll természetvédelem alatt magas minőségű környezetet biztosítva az itt lakók számára. A munkahelyek hiánya ellenére a megyeközpont viszonylag jó elérhetősége révén vonzóak maradtak ezek a települések a társadalom számára. A kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyokkal rendelkező Csorna környéki tóközi falvak a természeti értékek gazdagsága ellenére hátrányos helyzetűek. A gazdasági vonatkozásokat vizsgálva azonban az indikátorok alapján megállapítottam, hogy a **természeti értékek védelme érdekében hozott korlátozások gyakran hátrányosan érintik** a helyieket, az előnyöket kevésbé érzékelik (rekreáció, falusi/ökoturizmus, agrár-környezeti kompenzáció).

A kistérségben élők véleményének feltárására kérdőíves felmérést készítettem, amelynek eredményei alapján nyilvánvalóvá vált számomra, hogy fel kell hívni a helyiek figyelmét a térség értékeire, szükség lenne a nemzeti park erőteljesebb nyitására a lakosság felé: iskolai programok, lakossági programok számának növelésére, több tájékoztatásra. A tájépítészet eszközeit is igénybe kell venni az aktív pihenés lehetőségeinek bővítésére. Nagy hiányosság a táji identitás hiánya (jellemző tájképet a megkérdezettek többsége nem tudott leírni), erősíteni kell a karakteres tájképi elemeket: fás legelők, legelők, patakok, csatornák menti karakteres növényzet, vizes élőhelyek, erdősávok, cserjések, utcafásítás, kavicsbánya-tavak rekultivációja stb.

Értékeltem a jelenlegi fejlesztési gyakorlatot, az országos programokból a térség részesedését, a Leader fejlesztések helyi erőforrásokra alapozottságát. Az esettanulmány tapasztalatai rámutattak arra, hogy a terület- és vidékfejlesztés intézményrendszerének, forráselosztásának valamint az ágazati fejlesztések széttagoltsága, harmonizációjának hiánya nem kedvez a vidéki térségek harmonikus fejlődésének. A magasabb területi szintű, illetve ágazati fejlesztési forrásokért folytatott versenyben

a vidéki térségek hátrányos helyzetben vannak. A támogatástípusok közül leginkább a Leader elvei, támogatásformái segítik a vidéki térségekben a belső erőforrások mobilizálását, a táji értékek hatékonyabb hasznosítását, de térségi szintű, pozitív irányú elmozdulás/fejlődés nagymértékben függ a helyi társadalom aktivitásától, együttműködési formáitól. A vidékfejlesztési források hatékony felhasználásának gátja a közösségfejlesztő fejlesztési modellek alkalmazásának hiánya.

A 2007–2013-as programozási időszak ágazati és regionális operatív programjai alapján Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek pályázási eredményességét (egy főre jutó támogatás nagysága) összehasonlítva, a megye legkevésbé sikeres kistérségének tekinthető a vizsgált terület.

A fejlesztési tervek és rendezési/szabályozási tervek szemlélete rendkívül eltér, az egyes ágazatok tervezési, fejlesztési tevékenysége nem kapcsolódik össze, mindezek nagymértékben gátolják a település-, és területfejlesztés sok szempontú, a területhasználati tervezést, a tájfejlesztést is magába foglaló, ennek a tématerületnek a társadalmi oldalát is kezelni tudó megvalósulását. A rendezési tervek feladata lenne a tájpotenciál és a tájterhelhetőség feltárása, de a szabályozási jelleg dominanciája miatt, alapvetően korlátok felállítására koncentrálnak.

A SZERZŐ TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI

FOLYÓIRATCIKKEK

NEM IF-es folyóiratcikk

- Filepné Kovács Krisztina, Egyed Adrienn (2011): Az élőhelyek rehabilitációja és a zöldűttervezés kapcsolata a Hanságban In: Tájökológiai Lapok 9. évf. 1. szám, pp.: 73-86 ISSN: 1589-4673
- Zsuzsanna Mikházi, Krisztina Filepné Kovács Use of Indicators in Relation of Tourism and Competitiveness Acta Universitatis Sapientiae, Agriculture and Environment, Supplement 2011, 19–27 Acta Universitatis Sapientiae Agriculture and Environment, 3 (Supl.) (2011) ISSN 2068-2964
- <http://www.acta.sapientia.ro>
- Kollányi László – Baloghné Ormos Ilona– Filepné Kovács Krisztina (2008): Történeti kertek adattára az interneten – 4 D Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat , 11. szám, pp: 44-49, ISSN1787-6613
- Filepné Kovács Krisztina (2002): Tájvédelem, tájtervezés Finnországban. – Tájépítészet, Táj Település Kert Tudományos szakmai folyóirat III. évfolyam 2. szám, pp: 35-38 ISSN1586-5894

IF-es folyóiratcikkek

- Filepné Kovács Krisztina, Nagy Gergő Gábor, Kollányi László (2012): Evaluation of rural landscape functions based on domestic case studies. Applied Ecology and Environmental Research 10 (1), p. 17-30. (IF: 0,547) ISSN 1785 0037

KONFERENCIA KIADVÁNYOK ÉS ELEKTRONIKUS PUBLIKÁCIÓK

Magyar nyelvű (full paper)

- Filepné Kovács Krisztina, Nagy Gergő Gábor (2012): Tájfunkciók elemzése a Csornai kistérségben p: 19-28 In: SALLAY Á. (Szerk.) (2012): Tájértékelés/Tájmetria, Tudományos Konferencia, Tájékadémia II. Budapest ISBN 978-963-503-503-8, ISSN 2062-7688
- Filepné Kovács Krisztina (2008): A táji versenyképesség fejlesztésének lehetőségei a Rábaköz-Tóköz-Hanságmente példáján /A versenyképesség javításának táji szempontjai/, IV. Magyar Földrajzi Konferencia, Debrecen, 2008. november, pp: 588-594, ISBN 978-963-06-6004-4

Magyar nyelvű (abstract)

- Filepné Kovács Krisztina (2007): Versenyképesebb és/vagy élhetőbb Európa, Tervek és trendek az Európai Unióban. Lippay János – Ormos Imre – Vass Károly Tudományos ülészak. Budapest 2007 november, pp: 66-67 ISBN 978-963-06-3294-2
- Filepné Kovács Krisztina (2003): Területrendezés az EU-ban. Lippay János – Ormos Imre – Vass Károly Tudományos Ülészak. Budapest, Budapest 2003 november, pp: 41-42. ISBN 963-7712-68-2

Nemzetközi konferencia (full paper)

- Filepné Kovács Krisztina, Sallay Ágnes, Jombach Sándor, Valánszki István (2013): Landscape in the spatial planning system of European countries, Proceedings of Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning In: Fábos, J.G., Lindhult, M., Ryan, R.L., & Jacknin, M. (Eds). 2013. Proceedings of Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning: Pathways to Sustainability. University of Massachusetts, Amherst, April 12-13, 2013. Full papers. Amherst, MA: Department of Landscape Architecture and Regional Planning, University of Massachusetts, Amherst. pp: 64-73 ISSN: 2326-9936
- Filepné Kovács Krisztina, Mikházi Zsuzsanna (2010): Relation of tourism and competitiveness from the point of view of landscape planning, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning Budapest, 2010, July 8-11, pp: 628-635, ISBN 978-963-503-409-3
- Filepné Kovács Krisztina, Egyed Adrienn (2010): Reviving of natural networks in Hungary, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning Budapest, 2010, July 8-11, pp: 607-612, ISBN 978-963-503-409-3
- Sallay Ágnes-Mikházi Zsuzsanna-Csemez Attila-Filepné Kovács Krisztina (2010): Optimal use of landscape conditions of tourist destinations, In: Tamara Rátz, Anna Irimiás (Szerk): Creativity and Innovation in Managing Uncertainty and Risk in Tourism – Theory and Practice Kodolányi János University of Applied Sciences, Székesfehérvár pp: 135-146 ISBN 978-615-5075
- Filepné Kovács Krisztina (2009): Role of churchgardens in the green space system of small villages Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia, Kecskemét, 2009 augusztus, pp: 1145-1149, ISBN 978-963-7294-73-0
- Filepné Kovács Krisztina (2009): Development possibilities of tourism and landscape potential in the area of Rábaköz and Hanság, The Role of tourism in territorial development, II. international conference, 2009, szeptember 18-19, Gheorgeheni, pp: 123-132, 2009 ISBN 978-973-8387-59-1
- Filepné Kovács Krisztina (2008): Landscape values and competitiveness, Landscape values through the competitiveness interpretations of European development strategies. Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia. 2008, Kecskemét. pp: 285-288 ISBN 978-963-7294 63-1

Nemzetközi konferencia (abstract)

- Filepné Kovács Krisztina, Mikházi Zsuzsanna (2010): Relation of tourism and competitiveness from the point of view of landscape planning, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010, Budapest, July 8-11, pp: 124-125, ISBN 978-963-503-411-6
- Filepné Kovács Krisztina, Egyed Adrienn (2010): Reviving of natural networks in Hungary, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010, Budapest, July 8-11, pp: 176-177, ISBN 978-963-503-411-6

- Filepné Kovács Krisztina (2010): Landscape potential and competitiveness, possible indicators on the example of micro-region Csorna, XVI. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Diákkonferencia, Mezőtúr, 2010. június 30-július 2. pp: 50 ISBN 978-963-87874-4-6
- Filepné Kovács Krisztina (2009): Social expectations and means of landscape planning in rural development setting example the area of Hanság-Rábaköz, XV. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Diákkonferencia, 2009. július 1-3. pp: 25, ISBN 978-963-87874-3-9

IRODALOMJEGYZÉK

1. A Fertő-Hanság Nemzeti Park hatéves fejlesztési terve 2009-2014, Sarród, 2008, www.ferto-hansag.hu
2. Ádám Dénes (2005): 315. számú Dél-hansági Erdőtervezési Körzet erdőterve, 2005-2014. Szombathely, www.mgszh.gov.hu/data/cms/159/14/rabakozi.pdf (2012, április)
3. Ádám Dénes (2005): 324. számú Rábaközi Erdőtervezési Körzet erdőterve, 2005-2014. Szombathely, www.mgszh.gov.hu/data/cms/159/14/rabakozi.pdf (2012, április)
4. Ádám László – Marosi (1975): A Kisalföld és a Nyugat-Magyarországi peremvidék, Akadémiai Kiadó Budapest
5. Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Program, Csornai kistérség, Sapard helyzetfeltárás (2004)
6. Állami Erdészeti Szolgálat: A Dél-hansági körzet erdőterve (2005) www.aesz.hu
7. Ángyán József – Fésüs, István – Podmaniczky László – Tar Ferenc – Vajnáné Madarassy Anikó (1999): Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program a környezetkímélő, a természet védelmét és a táj megőrzését szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek támogatására. Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium agrár-környezetgazdálkodási tanulmánykötetek I., 174 pp.
8. Atlas on the Territorial Agenda of the European Union (2007) Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung (BMVBS) Berlin http://old.mmr.cz/upload/files/uzemni%20planovani%20a%20stav.rad/07.03.15_Draft_Atlas_TA_EU.pdf
9. Balogh Ákos (2009): A transzintegratív tájépítészet, mint a megújulás egyik modellje – tájépítészeti paradigmaváltás előkészítése In: Fatsar Kristóf (Szerk): MMXC Mőcsényi Mihály Kilencven év, Tanulmányok és esszék a 90 éves Mőcsényi Mihály tiszteletére, Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, Budapest 2009 ISBN 978-963-503-404-8
10. Balogh Ákos –Kollányi László (1999): A „Tájkonvenció” átvételének hazai feltételei és az EU-val harmonizáló tájgazdálkodási stratégia megalapozása in: Zöld Belépő, EU-csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata, BKAE
11. Balogh Ákos: A tájgazdálkodás alapjai, Kandidátusi értekezés, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem (1993)
12. Barna Tamás: Erdőműveléstan, Egyetemi jegyzet, Sopron
13. Bedy Vince (1938): A győri székeskáptalan története, Győr, 256-257. p <http://mek.oszk.hu/09400/09415/09415.pdf>
14. Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs (2003)
15. Bryden, John M. (2000): Differential Economic Performance in Rural Areas In: International Conference on Rural Communities and Identities in the Global Millennium – Malpasino University
16. Bryden, John: Rural Development Indicators and Diversity in the European Union (2003) <http://srdc.msstate.edu/measuring/bryden.pdf>

17. Bugovics Zoltán (2007): Társadalom, identitás és területfejlesztés, A területi identitás és a regionalitás kapcsolata, L'Harmattan Kiadó, ISBN 9789632360485
18. Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.) 2002: Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek. SZTE GTK, JATEPress
19. Carvalho-Ribeiro S., Pinto-Correia . (2012) : The Index of Function Suitability (IFS): A new tool for assessing the capacity of landscapes to provide amenity functions., *Land Use Policy* 29 (2012) 23– 34, ELSEVIER
20. Cassatella Claudia, Attilia Peano (2011): Landscape indicators, *Assessing and Monitoring Landscape Quality*, Springer, ISBN 978-007—0365-0, e-ISBN 978-94-007-0366-7
21. CEMAT (2006) Lisbon Declaration on “Networks for sustainable spatial development of the European continent: Bridges over Europe”
22. Costanza, R., d'Arge, R., de Groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., Limburg, K., Naeem, S., O'Neill, R. V., Paruelo, J., Raskin, R. G., Sutton, P., van den Belt, M. (1997): The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature* 387, p. 253–260.
23. Council of Europe (2000): *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*
24. Czúcz Bálint – Molnár Zsolt – Horváth Ferenc – Nagy Gergő G. – Botta–Dukát Zoltán – Török Katalin (2012): Using the natural capital index framework as a scalable aggregation methodology for local and regional biodiversity indicators. – *Journal for Nature Conservation* doi:10.1016/j.jnc.2011.11.002, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jnc.2011.11.002>
25. Csemez Attila: *Tájtervezés – tájrendezés*, Mezőgazda Kiadó, Budapest (1996)
26. Csima Péter–Kincses Krisztina: *Tájrehabilitáció*, Egyetemi jegyzet, Budapest (1999)
27. Daily, G. C. (1997): *Nature' services: societal dependence on natural ecosystems*. Island Press, Washington, 392 pp.
28. de Groot R.S., Wilson M., Boumans R., (2002): A typology for the description, classification and valuation of Ecosystem Functions. *Goods Services Econ.* 41(3), p. 393–408.
29. de Groot, Braat (2012): The ecosystem services agenda: bridging the worlds of natural science and economics, conservation and development, and public and private policy, Volume 1, Issue 1, July 2012, Pages 4–15
30. de Groot, R. (1992): *Functions of Nature: Evaluation of Nature in Environmental Planning, Management and Decision Making*. Wolters–Noordhoff, Groningen, 315 p.
31. de Groot, R. (2006): Function-analysis and valuation as a tool to assess land use conflicts in planning for sustainable, multi-functional landscapes. *Landscape and Urban Planning* 75, p. 175–186.
32. Derek B. van Berkel, Peter H. Verburg (2011): Sensitising rural policy: Assessing spatial variation in rural development options for Europe In: *Land Use Policy* 28 (2011) 447–459

33. Dóka Klára (1977-1978): A Rába felmérése a XIX. század első felében. Arrabona 19-20. Győr., 344-379.
34. Dr.Tóth Péter: Környezetvédelmi Aktualitások Győr–Moson–Sopron Megyében, „Megújuló energiaforrások hasznosításának helyzete és lehetőségei Győr–Moson–Sopron megyében”, Széchenyi István Egyetem, Környezetmérnöki Tanszék (2005) 194.88.46.34/mtt/meghivok/2005/1007/2.%20Meguj.energ.%20a%20megyeben.doc
35. Enyedi György: A sikeres város, In: Ezredforduló, 1998/3. 3. o
36. ESPON, Policy impact projects 2002–2004 <http://www.espon.eu>
37. Estók János (Szerk.) (2003): Agrárvilág Magyarországon 1848-2002, Argumentum Kiadó/ Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest
38. European Academies Science Advisory Council (2009): Ecosystem services and biodiversity in Europe, The Royal Society, ISBN 978 0 85403 738 4
39. European competitiveness report 2001, Executive summary http://www1.eeg.uminho.pt/economia/priscila/intocaveis/LEA_CI/executive_summary.pdf
40. Fajkus Beáta (2005): A Hanság szeszélyei a Szülőföldünk honismereti pályázatra készült 2005-ben. In: Gyórsövénnyházi Hírek 2005. december, II. évfolyam 3. szám, 3–6. p
41. Felhő Ibolya (1970): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. Dunántúl, Akadémiai Kiadó, Budapest
42. Filepné Kovács Krisztina – Egyed Adrienn (2011): Az élőhelyek rehabilitációja és a zöldútervezés kapcsolata a Hanságban In: Tájökológiai Lapok (2011) 1., 73-86.
43. Fleischer Tamás: Fenntartható fejlődés: a fenntarthatóság elve az élet különböző területein www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf07/fennt-ELVEK-holcim_070615.pps
44. Füle M., Szilávik J., Turchany G. (2002): Útmutató a Fenntartható Fejlődés Helyi Programjai (Local Agenda 21) elkészítéséhez, www.prof-turchany.eu/documents/Helyi_Agenda_21_utmutato.pdf
45. Ghimessy László (1984): A tájpotenciál, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
46. Glatz Ferenc (2010): Sikeres vidéki térségek. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 192 pp.
47. Gómez-Sal A., Belmontes J.-A., Nicolau J.-M. (2003): Assessing landscape values: a proposal for a multidimensional conceptual model In: Ecological modelling 168 (2003) 319-341
48. Győri Róbert (1999): Térszerkezeti változások a polgárosodó Kisalföldön In: Tér és Társadalom 13. évf. 1999/4. 77-106. p.
49. Győr-Moson-Sopron Megye Területrendezési Tervének Módosítása, Vizsgálatok, (egyeztetési anyag) Készült a Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat megbízásából, 2010. március hó
50. Gyórsziget község árvédelmi biztosításáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6180>
51. Horváth Gyula (2006): Régiók és települések versenyképessége, MTA RKK, Pécs

52. Horváth László (2004): „A Kapuvári uradalom az 1580-as évek végén, Soproni Szemle, 58 évf. 4.sz.
53. Horváth Zoltán (1964): Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében, Sopron, Győr-Sopron megyei nyomda p.123
54. Huizinga Johan (1996): A középkor alkonya, Európa, ISBN: 9630761041
55. Ihrig Dénes (1973): A magyar vízszabályozás története, Országos Vízügyi Hivatal, Budapest
56. Jackson Peter (2005): Local consumption cultures in a globalizing world, Royal Geographical Society (with The Institute of British Geographers) ISSN 0020-2754 New Series, (2204) Vol. 29/2., 165–175
57. Kerényi Attila (2008): Tájvédelem, Pedellus Tankönyvkiadó
58. Keresztesi Béla (1968): Magyar erdők. Akadémiai Kiadó, Budapest, 274 pp.
59. Kogutovicz Károly (1936): Dunántúl és Kisalföld írásban és képen, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete, Szeged
60. Kollányi László (2004): Táji indikátorok alkalmazási lehetőségei a környezetállapot értékeléséhez, BKAE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék Budapest
61. Koltai Zoltán: A regionális versenyképesség dimenziói <http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php?ulink=633>
62. Konkoly-Gyuró Éva (2011): Conceptual evolvement of the landscape functions assessment. In: Nagy G. G., Kiss V. (eds.): Borrowing services from nature – Methodologies to evaluate ecosystem services focusin on Hungarian case studies. CEEweb for Biodiversity, Budapest, p. 9–24.
63. Konkoly-Gyuró Éva-Tirászi Ágnes-Wrbka T.-Prinz M.-Renezeder C. (2010): Der Charakter grenzüberschreitener Landschaften. Das Fertő/Neusiedlersee-Hanság-Becken und die Region Sopron/Határon átnyúló tájak karaktere. A Fertő-Hanság medence és Sopron térsége. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron 43 p
64. Konkolyné Gyúró Éva (2003): Környezettervezés, Mezőgazda Kiadó, Budapest
65. Koschke Lars – Christine Fürst – Susanne Frank – Franz Makeschin (2012): A multi-criteria approach for an integrated land-cover-based assessment of ecosystem services provision to support landscape planning Ecological Indicators 21 (2012) pp.: 54–66 www.elsevier.com/locate/ecolind
66. Kovách Imre et al, (2005): A civil szervezetek és a területfejlesztési politika, A civil szféra területfejlesztési intézményekkel való együttműködésének tapasztalatai, Magyar Tudományos Akadémia, Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok 2005/4, Digitális archívum ISBN 963 7372 20 2 (PDF) HU ISSN 1787-565X
67. Kovács Mihály (2012): A Hanság medence vízgazdálkodása, Kézirat
68. Krugman Paul (1998): What’s new about the new economic geography? In: Oxford Review of Economic Policy, vol. 14, no. 2 http://www.uni-miskolc.hu/~euint/20031002zzz20031231/EcoGeo_2008_article2.pdf
69. KSH kiadvány, Győr–Moson–Sopron megye statisztikai évkönyv (2005)

70. KSH kiadvány, Nyugat-Dunántúl, A kistérségek társadalmi-gazdasági helyzete (2007)
71. KSH, Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára, 19. kötet Győr- Moson-Sopron megye, Budapest, 2002
72. Lamarque Pénélope – Quitier Fabien – Lavorel Sandra (2011): The diversity of the ecosystem services concept and its implications for their assessment and management In: *Comptes rendus Biologies*, Volume 334, Issues 5-6, May 2011, pp: 441-449
73. LEADER European Observatory: Global competitiveness for rural areas. “Rural innovation”
74. Leidinger Dániel (2012): Települési vizes stratégiák Pomáz város vizes klímastratégiájának példáján In: Antal Z. László (Szerk): *Ökológiai kihívások – klímabarát válaszok 1.* Budapest, Klímabarát Települések Szövetsége http://klimabaratar.hu/system/files/kologiai_kihivasok-klimabaratar_valaszok_1_2.pdf
75. Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről In: *Közgazdasági szemle XLVII. évf.* 2000. december (962–987)
76. Lengyel Imre (2003): *Verseny és területi fejlődés*, JATEPress, Szeged
77. Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Nonprofit Kft., Térségi Tervezési és Területrendezési Iroda (2010): *Győr–Moson–Sopron Megye Területrendezési Tervének Módosítása, Javaslattevő fázis*, Budapest
78. Mander Ülo – Wiggering, Hubert – Helming Katharina (Szerk)(2007): *Multifunctional Land Use, Meeting Future Demands for Landscape Goods and Services*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg ISBN 978-3-540-36763-5
79. Marjainé Szerényi Zsuzsanna –, Kerekes Sándor – Flachner Zsuzsanna † – Milton Simon (2011): The possibility of the economic evaluation of ecosystem services described through a domestic case study. In: Nagy G. G., Kiss V. (eds.): *Borrowing services from nature – Methodologies to evaluate ecosystem services focusin on Hungarian case studies.* CEEweb for Biodiversity, Budapest, p. 9–24.
80. Marosi Sándor– Somogyi Sándor: *Magyarország kistájainak katasztere*, Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet (1990)
81. MEA (Millennium Ecosystem Assessment) (2005): *Ecosystems and human well-being: Biodiversity synthesis.* World Resource Institue, Washington D.C., 86 pp.
82. Mészöly Győző (Szerk.) (1981): *Parkerdők Magyarországon.* Natura, Budapest, 300 pp.
83. Mihály Péter (1971): Régészeti kutatások a Hanságban I. rész , in *Soproni Szemle 1971. XXV. évfolyam 1. szám*
84. Mócsényi Mihály (1968): A táj és a zöldterület fogalmi problémái a tájrendezés nézőpontjából - *Településtudományi Közlemények*, 21. sz. pp. 66–76.
85. MSZ-13-195-1990, Általános tájvédelem (Utód: MSZ 2370:2003)
86. Nagy Miklós (1980): Adatok Acsalag történetéhez I-II. *Soproni Szemle XXXIV. ÉVFOLYAM 3-4. SZÁM*

87. Németh Patrícia (2005): A versenyképesség és a környezetvédelem kapcsolata Vezetéstudomány. - ISSN 0133-0179. - 2005. XXXVI. évf. IX. szám, 47-57. p.
88. Norgaard Richard (2010): Ecosystem services – From eye-opening metaphor to complexity blinder. – Ecological Economics, 69: 1219–1227.; magyarul Ökoszisztéma szolgáltatások – Hogyan vált egy szemléletes metafora a lényeg elhomályosítójává? Kovász, XV. (1–4): 61–92
89. OECD (2001): Multifunctionality, Towards an Analytical Framework, Agriculture and Food, Head of Publications Service, OECD Publications Service
90. Paládi-Kovács Attila (a szerkesztőbizottság vezetője) (1988–2002): MAGYAR NÉPRAJZ nyolc kötetben, IV. kötet: Életmód. Akadémiai Kiadó, Budapest (<http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/04/7.html>)
91. Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál (1989): Magyarország régi térképeken, Gondolat Könyvkiadó/Officina Nova pp. 140.
92. Péti Márton (2011): A területi tervezés és fejlesztés a fenntarthatóság jegyében, JatePress, Szeged Földrajzi Tanulmányok, Volume 7 978 963 315 024 5
93. Proposal for a COUNCIL DECISION on Community strategic guidelines for Rural Development (Programming period 2007–2013)
94. Radó Dezső (2001): A növényzet szerepe a környezetvédelemben. Zöld Érdek Alapítvány – Levegő Munkacsoport, Budapest, 142 pp.
95. Rakonczay Zoltán (Szerk.)(1996): Szigetköztől az Őrségig, A Nyugat-Dunántúl védett értékei, Mezőgazda Kiadó, Szeged
96. Rechnitzer János (2009): A regionális fejlesztések sikertényezői, A vidék fejlesztésének titka, a sikeres vidéki térségek és települések Nyugat-Magyarországon konferencia, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2009. április 27–28
97. Rechnitzer János (szerk.)(1994): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA Regionális Kutatások Központja
98. Régiófókus Nonprofit Kft. (2011): A Rábaköz turizmusfejlesztési stratégiája 2012-2015 a 122/2009 (IX. 17.) FVM rendelet alapján a Helyi Vidékfejlesztési Stratégiák LEADER fejezete keretében megvalósuló 2064293073 azonosító számú pályázati felhívásra benyújtott pályázat
99. Régiófókus Nonprofit Kft. (2011): Kvantitatív kutatási jelentés a 122/2009 (IX. 17.) FVM rendelet alapján a Helyi Vidékfejlesztési Stratégiák LEADER fejezete keretében megvalósuló 2064293073 azonosító számú pályázati felhívásra benyújtott „Rábaköz turizmusfejlesztési stratégiája” című pályázathoz, Szombathely
100. Rétvári László (1977): Győr-Sopron megye népesedése, Akadémiai Kiadó, Budapest
101. Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin III, F. S., Lambin, E., Lenton, T. M., Scheffer, M., Folke, C., Schellnhuber, H. J., Nykvist, B., de Wit, C. A., Hughes, T., van der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, P. K., Costanza, R., Svedin, U., Falkenmark, M., Karlberg, L., Corell, R. W., Fabry, J. V. J., Hansen, J., Walker, B., Liverman, D., Richardson, K., Crutzen, P.,

- and Foley, J. 2009: Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society* 14(2): 32. [online] URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
102. Sárközi Zoltán (1968): *Árvizek, ármentesítés és folyószabályozás a Szigetközben és az Alsó-Rába vidékén*. Bp. 1968. 13.
103. Schuchmann Péter (2008): *A Budapesti Agglomeráció tervezése, a Budapesti Agglomeráció területrendezési terve és a tervről szóló 2005. évi LXIV. Tv*, Budapesti Corvinus Egyetem, előadás
104. Scolozzi Rocco Morri Elisa, Riccardo Santolini (2012): Delphi-based change assessment in ecosystem service values to support strategic spatial planning in Italian landscapes, *Ecological Indicators* 21 (2012) 134–144
105. Sen, Amartya Kumar (2003): *A fejlődés, mint szabadság*, Európa, Budapest, ISBN: 963-07-7315-5
106. Sleg B.: *Endogenous Development; A Concept in Search of a Theory in Options Méditerranéennes*, S é , A /no 23, 1993 - Strengthening endogenous development patterns in European agriculture
107. Somlyódy László (2012): *Területi vízgazdálkodás Magyarországon: szélsőségek és földhasználat* In: *A Falu* 2012. XXVII. Évf. 1.sz.
108. Soós Imre: *Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez*. Soproni Szemle 1937. I. évfolyam 3. szám
109. Stratégiakutató Intézet Kht.: *Csorna város komplex városfejlesztési stratégiája és operatív programja (2007-2013)* http://csorna.hu/kozadat/letolt/kompl_vfejl_strat.pdf
110. Széchenyi István Egyetem (2002): *Győr-Moson-Sorpon Megye Területfejlesztési Koncepció, Helyzetfeltárás, Egyeztetési változat 2.0, Témavezetők: Lados M., Rechnitzer J.*; www.gymsmo.hu
111. SZIE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék és VÁTI KHT: *Magyar–Osztrák Fertő-térségi Fenntartható Közlekedési Projekt*, Budapest (2001)
112. Szlávik János (2005): *Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás*, KJK-Kerszöv
113. Szörényiné Kukorelli Irén (2009): *A vidéki tér sikertényezői, A vidék fejlesztésének titka, a sikeres vidéki térségek és települések Nyugat-Magyarországon konferencia*, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2009. április 27–28
114. Takács Gábor –Pellinger Attila (2006): *Nyirkai-Hany vizes élőhelyrekonstrukció*, www.fertohansag.hu/nyirkai-hany
115. Takács Károly (1999): *Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon (1999)*, Soproni Szemle. LIII. évfolyam 4. szám
116. Takács Károly (2000): *Árpád-kori csatornarendszerek kutatása a Rábaközben és a Kárpát-medence egyéb területein*, *Korall Társadalomtörténeti folyóirat* 2000, 1. szám pp. 27-61.
117. TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity) (2010): *Mainstreaming the economics of nature: A synthesis of the approach, conclusions and recommendation of TEEB*. 36 pp.

118. Terluin Ida (2003): Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories, *Journal of Rural Studies*, Volume 19, Issue 3, pp. 327–344
119. Terluin Ida (2001): Rural regions in the EU: exploring differences in economic development, Dissertations- University of Groningen, <http://dissertations.uib.rug.nl/faculties/rw/2001/i.j.terluin/>
120. Territorial State and Perspectives of the European Union towards a stronger European territorial cohesion in the light of the Lisbon and Gothenburg ambitions Informal Ministerial Meeting on Regional Policy and Territorial Cohesion, 20/21 May 2005 in Luxembourg
121. The European Landscape Convention 20.X.2000 - Council of Europe http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Conventions/Landscape/default_en.asp
122. Thompson Nicola, Ward Neil (2005): Rural Areas and Regional Competitiveness, Report to Local Government Rural Network, Centre for Rural Economy Research Report
123. Timaffy László (1989): A Rábaköz gazdaságtörténete. A Rábaköz térszerkezete – Rechnitzer János (1989) pp. 27-40.
124. Török Katalin (2009): A Föld ökológiai állapota és perspektívái (a Millennium Ecosystem Assessment alapján). *Magyar Tudomány* 170(1), p. 48–53.
125. Vass Csaba (2002): Humángazdaság In: *Magyar Szemle*, Új folyam XI. 3. szám, <http://www.magjarszemle.hu/cikk/humangazdasag>
126. Vital Pro: Győr–Moson–Sopron megye hosszú távú turizmusfejlesztési koncepciója és programja, (2007)
127. Willemen Louse – Lars Hein – Martinus E. F. van Mensvoorta –, Peter H. Verburg (2010): Space for people, plants, and livestock? Quantifying interactions among multiple landscape functions in a Dutch rural region In: *Ecological Indicators* 10 (2010) 62–73
128. Willemen Louse – Verburg Peter – Hein Lars – Mensvoort, Martimus (2008): Spatial characterization of landscape functions In: *Landscape and urban planning*, Volume 88, Issue 1, 28. October, pp: 34-43
129. World Resources Institute (2005): Ecosystems and human well-being : synthesis / Millennium Ecosystem Assessment, ISBN 1-59726-040-1
130. Zólyomi Bálint (1934): A Hanság növényközvetkezetei In: *Vasi Szemle*, I. évf. Különlenyomat, Martineum Könyvnyomda Rt., Szombathely, 1934
131. Zólyomi Bálint: A kultúra hatása a vegetációra a Hanság medencéjében, A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság II. (Orvos-Természettudományi) Osztályának Munkái I., Tisza István Tudományegyetemi Nyomda, Debrecen, 1931

Európai Unió szabályok, ajánlások

1. CEC (1999a) Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the EU. European Commission, Luxembourg.

2. COM(2011) 615 final/2 2011/0276 (COD) Javaslat, AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE a Közös Stratégiai Kerethez tartozó Európai Regionális Fejlesztési Alapra, Európai Szociális Alapra, Kohéziós Alapra, Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapra és Európai Tengerügyi és Halászati Alapra vonatkozó közös rendelkezések megállapításáról, az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1083/2006/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről
3. COM(2001) 264 final: A sustainable Europe for a better world: A European Union strategy for sustainable development – Communication from the Commission
4. COM(2005) 0299 Cohesion Policy in Support of Growth and Jobs: Community Strategic Guidelines, 2007–2013 – Communication from the Commission
5. COM(2005) 658 final: On the review of the Sustainable Development Strategy, A platform for action Brussels – Communication from the Commission to the Council and the European Parliament 13.12.2005
6. COM(2005) 304 final 2005/0129 Javaslat, A TANÁCS HATÁROZATA a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról (2007–2013 közötti programozási időszak)
7. COM(2006) 386 végleges 2006/0131 (AVC) Az Európai Tanács határozata a kohézióra vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról Brüsszel, 13.7.2006
8. Creating a territorial development strategy in the light of the LEADER experience (2001) <http://www.aeidl.be/publications/rural.php>
9. EC (1999a): European Spatial Development Perspective/Európai Területfejlesztési Perspektíva, European Commission, Brussels
10. EEC (1992): 2078/92 EU Tanácsi Rendelet a tájfenntartás és a környezetvédelem követelményeinek megfelelő mezőgazdasági termelés támogatásáról.
11. EEC, A Bizottság Közleménye, Európa 2020, Az Intelligens, Fenntartható és Inkluzív Növekedés Stratégiája, Brüsszel, 2010.3.3. Com(2010) 2020 Végleges, [Http://ec.europa.eu/Eu2020/Pdf/1_Hu_Act_Part1_V1.Pdf](http://ec.europa.eu/Eu2020/Pdf/1_Hu_Act_Part1_V1.Pdf) (2010-12-27)
12. 2006/144/EK TANÁCS HATÁROZATA (2006. február 20.) a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról (2007–2013 közötti programozási időszak)
13. European Union Strategy For The Danube Region, Action plan, {Com(2010) 715 Final} {Sec(2010) 1490 Final}, {Sec(2010) 1491 Final}, *Accompanying Document To The*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/danube/action_plan_danube.pdf2010-12-27)
14. Territorial Agenda of the European Union (2007) Towards a more Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions, Leipzig Agreed on the occasion of the Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion in Leipzig on 24 / 25 May 2007

15. Territorial Agenda of the European Union 2020, Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions, agreed at the Informal Ministerial Meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development on 19th May 2011 Gödöllő, Hungary
<http://www.eu2011.hu/files/bveu/documents/TA2020.pdf>
16. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, The Treaties Establishing the European Communities and related acts 2. Article

Hazai jogszabályok

1. 1840. évi X. törvénycikk vizekről és csatornákról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5206>
2. 1885. évi XV. törvénycikk a Rába és mellékfolyóinak szabályozásáról, valamint Győr város és
3. 1994. évi LV. törvény a termőföldről
4. 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről
5. 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről
6. 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről
7. 2003. évi XXVI. törvény (módosítva 2008) – az Országos Területrendezési Tervről (<http://www.vati.hu/main.php?folderID=2017>)
8. 253/1997. (XII.20.) Korm. rendelete az országos településrendezési és építési követelményekről
9. 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelete a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről
10. Győr–Moson–Sopron Megyei Önkormányzat Közgyűlése 10/2005. (VI.24.) számú rendelete és 85/2005. (VI.10.) számú határozata a Győr–Moson–Sopron Megyei Területrendezési Tervről www.gymsmo.hu
11. Győr–Moson–Sopron Megyei Önkormányzata Közgyűlésének 12/2010. (IX. 17.) számú rendelete a Győr–Moson–Sopron Megyei Területrendezési Tervről szóló 10/2005. (VI. 24.) számú rendelet módosításáról
12. Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal (2012): Nemzeti Fejlesztés 2020 — Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (OFTK) - társadalmi egyeztetési változat, „A Kormány 1254/2012 kormányhatározat a területfejlesztési politika megújításáról, az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció kidolgozásáról” alapján
13. Országos Területfejlesztési Koncepció (97/2005 (XII.25.) OGY)
14. Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 2007–2013, Budapest 2007. szeptember
http://www.umvp.eu/files/umvp_program_teljes.pdf

Településrendezési tervek

1. Acsalag Község Önkormányzata Képviselő-testületének 19/2011. (II.16.) KT határozata a település-szerkezeti terv módosításáról, Regioplan Környezet- és Településtervező Kft.
2. Bágyogszovát, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ módosítás, 1/2007. (I.30) határozat, Regioplan Környezet- és Településtervező Kft
3. Barbacs, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ, 1/2003 (II.18) hat., 1/2003 (II.18) rend., TUTTITERV Kft.
4. Bezi, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ módosítás, Tér-t Rend Terület- és Településtervezési Építészeti Kft. 60/2004, (XI.02) hat. 60/2004, (XI.02) hat.
5. Bősárkány, HÉSZ módosítás 8/2008 (VI.12) rend. Talent-Plan
6. Csorna külterületének övezeti rendszeréről és helyi építésügyi szabályzatáról
7. Dőr, településrendezési szabályozási terv, HÉSZ módosítás, Regioplan Környezet- és Településtervező Kft. 10/2007. (IX.21) rend.
8. Farád, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ felülvizsgálat, Regioplan Környezet- és Településtervező Kft. 9/2010. (XII. 9.) rend., 207/2010. (XII. 8.) hat.;
9. Fehértó, HÉSZ módosítás, DKT Tervező Szervezet, 5/2005. (III.18.) rend.
10. Kóny, belterületi szabályozási terv, HÉSZ módosítás, 12/2004 (IX.06.) rend.; Regioplan Környezet- és Településtervező Kft
11. Maglóca, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ, Menedzser Mérnöki Iroda, 12/2004 (III.31.) hat.; 5/2004 (III.31.) rend.
12. Markotabödöge, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ, Regioplan Környezet- és Településtervező Kft. 53/2004 (X.21.) hat.; 11/2004 (X.22.) rend.módosított 12/2002. (V. 31.) ÖKR rendelete egységes szerkezetben
13. Rábatamási 11/2003. (XI. 1.). OK. rendelete Helyi Építési Szabályzata és Szabályozási Terve
14. Szil, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ módosítás
15. Szilsárkány, településrendezési szerkezeti és szabályozási terv, HÉSZ, Sz&SZ. Tervező és Fővállalkozó Szervezet, 8/2009 (XI.06.) rend., 59/2009 (XI.05.) hat.szóló 22/2004. (IV. 26.) csornai ör.-rel, valamint a 45/2004. (XII. 16.) csornai ör.-rel
16. Tárnokréti helyi építési szabályzat 10/2012.(VII.13.) önkormányzati rendelet

Internetes források:

maps.google.com – Google Earth

www.index.hu (1958: rólunk a Hanság énekel)

www.csorna.hu

http://csorna.gymsmuzeum.hu

www.gyorsovenyhaz.hu

www.ferto-hansag.hu

www.gymsmo.hu

www.imd.ch

www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/hnk2006/tablak/load2_2_03.html

www.bezi.hu

www.szany.hu

www.bogyoszlo.hu

www.bosarkany.hu

www.kony.hu

www.gyorsovenyhaz.hu

www.ferto-hansag.hu

<http://www.catpaisatge.net>)

www.norvegcivilalap.hu

Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal adatbázisa, www.mvh.gov.hu

TEIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) <https://teir.vati.hu/>

www.tajertektar.hu

www.takarnet.hu

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A tanulmány felépítése (*saját szerkesztés*)
2. ábra: A fenntarthatóság, az élhetőség a versenyképesség fogalomrendszere, értelmezési szintjei (Forrás: Balogh, 2010)
3. ábra: A fenntarthatóság, az élhetőség, a versenyképesség kritériumrendszere (saját szerkesztés)
4. ábra: Régiók versenyképességének piramis-modellje (Forrás: Lengyel Imre, 2000)
5. ábra: Fogalmak közti különbségek (Lamarque, 2011)
6. ábra: Ökoszisztéma szolgáltatások/tájfunkciók hatása az emberi jólétre (Forrás: Millennium Ecosystem Assessment)
7. ábra: A tájfunkciók számának és az átlagos, maximális és összesített teljesítőképességének összefüggései (Willemen et al., 2010) valamint a területhasználat, biodiverzitás, tájfunkciók (Braat, de Groot, 2012)
8. ábra: A környezettervezésben alkalmazható funkció-elemzés és értékelés szerepe (de Groot, 2006 nyomán)
9. ábra: Fennmaradt Árpád-kori csatornarendszer (amelyet a sűrű sövény sorok jeleznek), Rábca levágott kanyarulatai, Györsövényház Forrás: maps.google.com [2010.]
10. ábra: Régészeti kutatások és XIII. századi határleírások alapján feltételezhető csatorna- és halastavak rendszere (Takács, 2000) és a térség az I. katonai felmérésen (XVIII. századra mocsaras területek maradtak vissza a korábbi tórendszer helyén) (www.tajertektar.hu)
11. ábra: A középkori csatornarendszer nyomai Györsövényház térségében (maps.google.com)
12. ábra: Területhasználat változások a Hanság, Tóköz településeiben a Csornai kistérségben (saját szerkesztés)
13. ábra: A rét, legelő arányának változása napjainkig (saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)
14. ábra: A D-K Rábaköz falvaiban a rét, legelő valamint a szántók arányának változása (Saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)
15. ábra: Tájépszétikai érték az első katonai térkép alapján (saját szerkesztés, Koschke, Fürst, Frank, Makeschin értékelési mátrix átdolgozásával)
16. ábra: Tájépszétikai érték az 1950-es topográfiai térkép alapján (Koschke et.al. nyomán saját szerkesztés)
17. ábra: Népeség-növekedés dinamikája, Népeség-változás százalékos értékekkel kifejezve (adatok forrása: Rétvári, 1977, KSH, 2002, TEIR)
18. ábra: Úrbéres földek aránya (%) az 1865-ben megművelt földekhez (szántó, rét, legelő) képest, és a főbb birtokosok 1770-ben (saját szerkesztés, adatok forrása: Felhő, 1970)
19. ábra: Népsűrűség az 1785-ös és az 1860-as években (KSH, 2002; Rétvári, 1977)
20. ábra: Népsűrűség változása a XX. század folyamán (KSH 2002; Rétvári, 1977)

21. ábra: A Hanságmente, Tóközi falvak és a D-Ny Rábaközi falvak népességének növekedése
22. ábra: Tájhasználati szempontok vidéki térségek versenyképességéhez, az esettanulmányban értékelt tájhasználati szempontok (termesztési érték, gazdasági érték, elérhetőség, környezeti integritás, élőhelyi, esztétikai, rekreációs, kulturális, tudományos érték)
23. ábra: Tájhasználatok, tájhasználati funkciók értékelésének folyamata (saját szerkesztés)
24. ábra: A mezőgazdasági termelés intenzitása (1-10)
25. ábra: Szántót használók számának változása néhány Rábaközi településen 2000-2011 között (saját szerkesztés, Általános Mezőgazdasági Összeírások adatai alapján)
26. ábra: A helyi foglalkoztatás, az ingázás és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya (Saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)
27. ábra: A települések gazdasági szempontú értékelése (Saját szerkesztés)
28. ábra: Elérhetőségi viszonyok a közút-, vasúthálózat és a tömegközlekedési lehetőségek alapján (Saját szerkesztés, adatok forrása TEIR)
29. ábra: Környezeti integritás érték Koschke mátrix felhasználásával
30. ábra: A védett területek aránya a Rábaköz és a Hanság településein (Forrás: <https://teir.vati.hu/>)
31. ábra: Felszínborítás a Corine 2006 adatbázis alapján
32. ábra: Tájdiverzitás a Shannon-index alapján a Csornai kistérségben (Kollányi, 2004)
33. ábra: Tájdiverzitás települési szintű különbségei Shannon-index alapján a Csornai kistérségben (saját szerkesztés)
34. ábra: Jelentősebb aktív és kulturális rekreációs lehetőségek a Csornai-kistérségben (Corine 2006 felhasználásával saját szerkesztés)
35. ábra: Népességszám változás és a lakásállomány bővülése a kistérségben (2001–2010) (Forrás: TEIR)
36. ábra: Egyszemélyes háztartások aránya, és az öregedési mutató a kistérségben
37. ábra: A foglalkoztatottság mutatói a kistérségben (TEIR, 2012)
38. ábra: Nemzeti Park és a Natura 2000 területek összesített aránya, valamint az agrár-környezetvédelmi kifizetések aránya a direkt kifizetések arányában (2011)
39. ábra: Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek részesedése 2007–2011 időszakban a Környezet és Energia, a Társadalmi Megújulás, a Társadalmi Infrastruktúra és a Gazdaságfejlesztés valamint a Nyugat-Dunántúl Regionális Operatív Programból (saját szerkesztés)
40. ábra: Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek részesedése 2007–2011 időszakban a Nyugat-Dunántúl Regionális Operatív Programból (saját szerkesztés)
41. ábra: Tájfunkciók, elérhetőség, gazdasági helyzet változása a Rábaközben (saját szerkesztés)
42. ábra: Tájfunkciók, elérhetőség, gazdasági helyzet változása a Hanság mentén és a Tóközben (saját szerkesztés)

43. ábra: Tájfunkciók, tájhasználati funkciók települési szintű érvényesülése (saját szerkesztés)
44. ábra: Települések „versenyképességi” csoportjai (saját szerkesztés)
45. ábra: Tájfunkciók, tájhasználati funkciók érvényesülése mikro-térségi szinten (saját szerkesztés)
46. ábra: Táj és gazdasági- társadalmi szempontból hasonló helyzetű településcsoportok (saját szerkesztés)
47. ábra: Versenyképességi stratégia-alkotás alapelemei (saját szerkesztés)
48. ábra: Példa néhány területhasználati, tájfejlesztési beavatkozás hatásaira és előfeltételeire (saját szerkesztés)

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: *Identitás-faktorok városokban és falvakban (Bugovics, 2007)*
2. táblázat: A táj „megjelenése” az európai stratégiákban (saját szerk.)
3. táblázat: A Csornai kistérség tájalakulás-történetének, tájhasználat változásainak jellegzetes szakaszai (saját szerkesztés)
4. táblázat: Az I. periódus jellemzői (saját szerkesztés)
5. táblázat: Az II. periódus jellemzői (saját szerkesztés)
6. táblázat: A III. periódus jellemzői (saját szerkesztés)
7. táblázat: A IV. periódus jellemzői (saját szerkesztés)
8. táblázat: Az V. periódus jellemzői (saját szerkesztés)
9. táblázat: Az összesített funkcionális értékelésben alkalmazott indikátorok a természetesi érték jellemzésére (saját szerkesztés)
10. táblázat: A gazdasági értékelésben alkalmazott mutatók (saját szerkesztés)
11. táblázat: Az élőhely érték meghatározásához alkalmazott indikátorok (saját szerkesztés)
12. táblázat: Alkalmazott indikátorok, tájészletikai érték (saját szerkesztés)
13. táblázat: Alkalmazott indikátorok, rekreációs, kulturális érték (saját szerkesztés)
14. táblázat: A helyi fejlesztést befolyásoló fejlesztési szervezetek (saját szerkesztés)
15. táblázat: A gazdasági, az ökológiai és a természetesi szempontok kapcsolata a táj népességmegtartó képességének befolyásolásában (saját szerkesztés)

FELHASZNÁLT TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

- A Hanság mocsarainak és a tervezett új vízlevezető csatornáknak a vízrajzi térképe, 1796 Hegedüs, Országos Levéltár S16 373
- A kapuvári uradalom áttekintő térkép vázlata 1800 körül, Országos Levéltár S16 244
- A Kapuvári uradalom Csíkos és Király Éger erdői, Országos Levéltár S16 641
- A Kapuvári uradalomhoz tartozó Kapuvári..., Bogyoszlói és Csornai erdők erdőgazdasági térképe, 1866, Országos Levéltár S16 641
- Corine 2006 adatbázis (Forrás: FÖMI)
- Csorna mezőváros felső mezejének rendezési terve, 1848, Országos Levéltár, S16 115
- Csornához tartozó Föld-Sziget puszta új határainak kijelölése a puszta és Acsalag gazdasági térképe, 19.sz. eleje, Országos Levéltár S16 495
- Hanság és környékének átnézeti térképe, 1756, Zinner F., Országos Levéltár S16 119
- Hanság vízrendezési térkép 1790., *Carte ideale du marais ou wasen causé et forme par les eaux de la Raab entree le Neusidl See et la Rabnitza sur les terres du prince Eszterházy, et sur seign. roy. d'Altenbourg / designé par L. Kainrath.*, Országos Széchenyi Könyvtár (TK 382/ Térképtár, ST 66)
- Hanság vízrendezési térkép 1790., *Mappa repraesentans extensionem lacus Ferteö et paludis Hanságh, prouti et fluviorum Ikva Répcze et Arabonis Kapuváriensis influxum in Hanságh ... / L v Kainrath*, 1790, Országos Széchenyi Könyvtár, TK 1114
- Hanság vízrendezési térkép 1792. *Mappa fluviorum Ikva Répcze et Arabonis Kapuváriensis in paludinosam plagam Hanságh influxum ... repraesentans / praesent.* per I. Nep. Hegedüs., Országos Széchenyi Könyvtár
- Katonai felmérés, 1766-1785 Hadtörténeti Térképtár, V/10,11, VI/12,13,14, VII/ 12,13,14
- Katonai felmérés, 1845-1846 Hadtörténeti Térképtár, XXIII/49, 50, XXIV/48,49,50, XXV/48.49,50
- Katonai felmérés 1872-1884, Hadtörténeti Térképtár 4858 3,4; 4958 1,2,3,4; 4959 1,3; 5058 1,2 szelvények
- Katonai felmérés felújított 1920, Hadtörténeti Térképtár 4858 3,4; 4958 1,2,3,4; 4959 1,3; 5058 1,2 szelvények
- *Mappa i comitatus Iauriensis et Mossoniensis uniti / Georgiu Király.* 1787 Országos Széchenyi Könyvtár (TK 1157/ Térképtár ST, 66)
- *Mappa fluviorum Ikva Répcze et Arabonis Kapuváriensis in Paludinosam Plagam Hanságh...*, A Hanság folyóinak és mocsarainak valamint környékének átnézeti térképe, Hegedüs, Országos Levéltár S16 120
- Rábaszabályozás áttekintő térképe (Fertő-tó és Rába közötti terület) 19.sz. vége, Országos Levéltár S16 314
- Sopron vármegye általános térkép 1753. Országos Széchenyi Könyvtár (Térképtár, TK 249/ST 66)
- Sopron vármegye térképe, 1844, Országos Levéltár S16 589

JEGYZETEK

Jegyzetek 1.

IMD World Competitiveness Scoreboard versenyképességi rangsorának kritérium-csoportjai

Gazdasági teljesítmény	Hazai gazdaság (méret, növekedés, gazdagság, előrejelzések) Nemzetközi kereskedelem Nemzetközi beruházások Foglalkoztatottság Árak
Kormányzati hatékonyság	Közkidások Pénzügypolitika Intézményrendszer (központi bank, állami hatékonyság) Vállalatokat érintő jogszabályi környezet (nyitottság, verseny és szabályozás, munkaerőre vonatkozó szabályozás) Szociális háló
Vállalatok hatékonysága	Termelékenység Munkaerő piac Bank szektor Vállalatirányítás Attitűdök és értékek
Infrastruktúra	Alap infrastruktúra Műszaki infrastruktúra Tudományos infrastruktúra Egészség és környezet Oktatás

Forrás: www.imd.ch

Jegyzetek 2.

Enyedi György városok esetében a következő tíz pontban összegezte a sikeresség tényezőit:

- A sikeres város képes a gazdasági szerkezet változtatására.
- A sikeres város szolgáltató szektorában magas az értékhozzáadó ágazatok száma.
- A sikeres várost a tudásalapú termelés jellemezi.
- A sikeres városban erős az innovációs képesség.
- A sikeres városban döntések születnek (stratégiai tervezés, innovációk létrehozása, nagyberuházások).
- Erős és gyarapodó a középosztály.
- A sikeres város nagy értékű környezetet nyújt.
- A sikeres város jól kezeli konfliktusait.
- Jelentősek a külső kapcsolatai.
- A sikeres városban növekszik a jövedelem és a foglalkoztatás.

Jegyzetek 3.

Koltai Zoltán értelmezésében a régiók versenyképességének kritériumai:

- *Gazdasági szerkezet:* a sikeres régiókban a foglalkoztatottak túlnyomó része a gazdasági szolgáltatásokban, a feldolgozóiparban rendelkezik munkahellyel, ahol jellemző a magas hozzáadott érték, az erőteljes multiplikátor hatás és nagyfokú rugalmasság.
- *Innovációs kultúra:* a sikeres régiókra jellemzőek a kiterjedt innovációs tevékenységek, az innovációk hatékony diffúziója, a sok szabadalom. Ez nemcsak kutató- és fejlesztő intézetekben, egyetemekben kell, hogy testet öltjön, legalább ennyire fontosak a megfelelő vállalati kapacitások, a felkészült, innovatív kis- és közepes vállalkozások.
- *Regionális elérhetőség:* a sikeres régiók jól megközelíthetők, közlekedési kapcsolataik, földrajzi fekvésük előnyös. Mindez a közlekedési és kommunikációs infrastruktúrával kiegészülve alkot egységes egészet.
- *Munkaerő felkészültsége:* a sikeres régiókban relatív magas a munkaképes korú lakosságon belül a kvalifikált munkaerő aránya, mindez persze nem nélkülözheti a valós munkaerő-piaci igényekre fókuszáló, hatékony oktatási rendszert.
- *Társadalmi szerkezet:* a sikeres régiókban erős, gyarapodó középosztály jelenik meg, amely igényes keresletével, magasabb jövedelmével segíti a régió fejlődését.
- *Döntési központok:* a sikeres régiók egyben a vállalatok térségi bázisai, az itt működő vállalkozások lényegi tevékenységét folytató egységek, önálló döntési kompetenciával rendelkeznek. Jellemzően az új, innovatív stratégiai részlegek fejlesztése a központnak helyet adó városban, régióban történik.
- *A környezet minősége:* a sikeres régiók színvonalas települési környezettel (közbiztonság, minőségi közszolgáltatások, esztétikus városépítészet, színvonalas lakások, jó helyi közlekedés stb.) és egészséges természeti környezettel rendelkeznek.
- *A régió társadalmi kohéziója:* a sikeres régiók képesek kezelni a konfliktusokat, származzanak azok gazdasági szerkezetváltásból, erőteljes gazdasági növekedésből, régióon belüli területi és települési egyenlőtlenségekből. A települési önkormányzatok együttműködésre törekednek, a regionális identitás, a lokálpatriotizmus erősödik.”

Jegyzetek 4.

Térségi gazdasági fejlődést értékelő közgazdaságtani elméletek

Thünen elmélete

A közgazdasági elméletek között kivételt képez *Thünen* (1783–1850) elmélete, amely a mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedésének törvényszerűségeit taglalja. *Thünen* leírta egy önálló gazdaságú állam telephelyrendszerének térbeli elhelyezkedését a XIX. század technikai fejlettségének, illetve a piaci és a munkamegosztási kapcsolatainak tapasztalatai alapján. Kutatásaiban arra kereste a választ, hogy hol érdemes elhelyezni az egyes mezőgazdasági kultúrák termelését. Elméletének legmaradandóbb hozadéka, hogy a különböző gazdálkodási formák értéke csak viszonylagos, mert a keletkező hasznot egy sor egyéb körülmény dönti el. (*Rechnitzer*, 1994).

Hagyományos modellek

A regionális növekedési modellek első csoportja feltételezi, hogy a jövedelem a felhasznált tőke és munka függvénye. A csoport fő képviselői a neoklasszikus növekedélmélet és az exportbázis elmélet. A neoklasszikus elmélet szerint a regionális különbségek alakulása a tőke és a munkaerő termelési tényezők elérhetőségén régiók közötti mobilitásától függ. Azonos termelési funkciók esetében a tőke odaáramlik, ahol a munkaerő olcsó és bőségesen rendelkezésre áll, a munkaerő pedig ellentétes irányba áramlik. Ez az áramlás addig folytatódik, míg a tőke és a munkabérek kiegyenlítőd-

nek mindegyik régióban. Az exportbázis elmélet megkülönbözteti a gazdasági tevékenységeket exportra termelő és belső fogyasztásra termelő tevékenységekre. Az exportra termelő tevékenységek bővülése révén megnövekszik a régióba áramló pénz, amely növeli a javak és szolgáltatások iránti keresletet és magával vonja a belső fogyasztásra termelő tevékenységek bővülését is (Terluin, 2003).

Agglomerációs modellek

Az agglomerációs modellek közé tartozó elméletek szerint a jövedelem a munkaerő és a tőke egy adott helyen történő koncentrációjától függ. A növekedési pólusok elmélete szerint meghatározó, vezető vállalat jelenléte ösztönzőleg hat más iparágak és gazdasági tevékenységek fejlődésére. A halmozódó hatásokhoz kapcsolódó (*cumulative causation*) elméletek feltételezik, hogy amint létrejöttek a regionális különbségek, egy önmagát erősítő folyamat kezdődik, ami fenntartja fejlettebb térségek pozícióját. A fejlett térség a növekvő skáláhozadék révén tovább fejlődik, újabb befektetők telepednek meg kihasználva a gazdasági tevékenységek koncentrációját. A termelés bővülése magával vonja a hátrányos helyzetű térségekből a munkaerő bevándorlását. A növekvő népességgel fejlődik a szolgáltató szektor. Ez a folyamat számos kedvezőtlen hatást fejt ki a hátrányos helyzetű régiókra: a hatások eredményeként a fejletlenebb területek mobilizálható erőforrásait (tőke, munkaerő, kereskedelmi áruk) a fejlettebb régiók elvonják, koncentrálják. A fejletlenebb térségeknek növekvő hátrányokat kell elszenvedni, hiszen nem tudnak a továbbiakban magas színvonalú infrastruktúrát, és egyéb közszolgáltatásokat fenntartani. Az agglomerációs modellek újabb keletű irányzata az 'új gazdaság földrajz' (*new economic geography-NEG*), amely a népesség és/vagy gazdasági tevékenységek gazdasági koncentrációját tanulmányozza a növekvő skáláhozadék révén. Egy már nagy helyi piac további cégeket és munkaerőt vonz (Krugman, 1998). Mindezzel párhuzamosan a nem növekvő régióknak fokozódó hátrányokkal kell szembenéznük, hiszen nem képesek azonos színvonalú infrastruktúrát, közösségi szolgáltatásokat fenntartani

Helyi milió modellek

A helyi milió modellek szerint a régiók jövedelmét számos helyi tényező befolyásolja mint például a munkaerő képzettsége, technológiai és szervezeti know-how, szociális háló, intézményrendszer. Itt kiemelném az endogén növekedésselméleteket, amelyek általában agglomerációs térségekre – de nem metropoliszokra – vonatkoznak kis és közepes vállalkozásokkal. Ezek a helyi gazdaságok vállalkozó szellemmel, termelési rugalmassággal jellemezhetők. Ezen elméletek közé sorolhatók az iparági körzet modellek. Egy iparági körzet helyi, iparágon belüli kapcsolatok sűrű hálójának is tekinthető (amit a szakirodalom klaszternek is nevez, hiszen annak egy altípusának tekinthető (Buzás–Lengyel, (2002), amely időbeliségét és formáját tekintve tartós hálózata a pozitív és a negatív externáliáknak és történelmi-kulturális örökségnek. Ez a rendszer, amelyben kis és közepes vállalkozások félkész termékeket cserélnek ki egymás között, tulajdonképpen egy kollektív termelési folyamatként írható le. A vállalkozások és a személyek közötti kapcsolatok nem csak a nemzeti előírások által szabályozottak, hanem nagyrészt helyi szabályok által, amelyek a helyi kulturális sajátságokból származnak.

Területi innovációs modellek

A területi innovációs elméletek elsősorban azért különböznek a helyi milió modellektől, mert az utóbbitól eltérően úgy vélik, hogy a munkaerőn, a tőkén és a helyi tényezőkön túl – az innovációk terjedése is a fejlődés fontos motorjának tekinthető. Az innováció fogalmát tág értelemben használhatjuk, ugyanúgy magába foglal termék, folyamat és szervezeti innovációt a vállalatok keretein belül, mint társadalmi, intézményi innovációt iparági, regionális és nemzeti szinten. Molle és Cappelin megfogalmazásában (idézte: Terluin, 2003): *”a helyi gazdaság fejlődése annak azon képességén múlik, hogy milyen módon képes erőforrásait régi tevékenységek helyett újak számára átadni, hasznosítani”*

Jegyzetek 5.

Pais indikátorok

Életminőség és társadalmi jólét

- Környezetminőség
- Közszolgáltatások elérhetősége
- Lakhatás körülményei
- Biztonság

Gazdasági szerkezet és teljesítmény

- Általában: Gazdasági ágak aránya, vállalkozások, beruházások, munkaerő jellemzői, üzleti infrastruktúra, gazdasági teljesítmény, humán tőke
- Primér szektor: Multifunkcionalitás a mezőgazdaságban, termelékenység és diverzifikáció, pénzügyi erőforrások
- Turizmus: Turisztikai szolgáltatások, kereslet és kínálat paraméterei, foglalkoztatás

Demográfia

- Népsűrűség
- Változás és szerkezet
- Ingázási és migrációs trendek
- Kulturális kérdések

Jegyzetek 6.

Kiemelten fontosnak tartom témám szempontjából egyezmény meghatározását a tájhoz kapcsolódó tevékenységekről: „Táj-politika” az illetékes hatóságok olyan általános elveit, stratégiáját és irányelveit jelenti, amelyek lehetővé teszik a tájak védelmét, kezelését és tervezését szolgáló intézkedések megtételét;

c. „Táj minőségére vonatkozó célkitűzés” egy adott táj esetében arra vonatkozik, amikor az illetékes hatóságok megfogalmazzák a lakosságnak a környékbeli táj jellemzőire vonatkozó igényeit.

d. „A táj védelme” a táj jelentős vagy jellemző sajátosságainak megőrzésére és fenntartására vonatkozik. Örökségi értéket a táj természeti adottságai és/vagy az emberi tevékenységek révén kialakult elemeinek jellemző összetétele adja;

e. „A táj kezelése” a fenntartható fejlődés szempontjából olyan tevékenységet jelent, amelynek célja a táj rendszeres fenntartása. Célja, hogy a társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok által előidézett változásokat irányítsa és összhangba hozza;

f. „A táj tervezése” olyan céltudatos tevékenységet jelent, amelynek célja a táj fejlesztése, helyreállítása vagy új létesítése.

Az egyezmény írói felhívják a figyelmet arra, hogy amikor a táj védelmének, kezelésének és tervezésének legmegfelelőbb egyensúlyát keressük, emlékeznünk kell arra, hogy nem az a cél, hogy a tájat változatlanul megőrizzük, vagy „*lefagyasszuk*”, vagyis rögzítsük hosszú és fokozatos fejlődésének egy bizonyos állapotában. A tájak folyamatosan változtak és a jövőben is változnak majd, mind természeti folyamatok, mind emberi tevékenységek eredményeképpen. Valójában az lenne az ideális cél, hogy a jövőbeni változásait úgy kezeljük: a múlttól örökölt tájaknál nyerjen elismerést a leggazdagabb sokféleség és legmagasabb minőség.

Az egyezmény aláírói vállalják, hogy

- törvényben rögzítik, hogy a tájak elengedhetetlen összetevői az emberek környezetének, kifejezik közös kulturális és természeti örökségük sokféleségét, és identitásuk alapját képezik;
- olyan táj-politikát alakítanak ki és váltanak valóra, amelynek célja a táj védelme, kezelése és tervezése;

- kialakítják a részvételhez szükséges eljárásokat a társadalom tagjai, a helyi és a regionális hatóságok, valamint más érdekelt felek számára, amelyek érdekeltek a táj-politika meghatározásában és végrehajtásában;
- a tájat beépítik regionális és várostervezési, továbbá kulturális, környezetvédelmi,
- mezőgazdasági, szociális és gazdasági, valamint minden olyan egyéb politikájukba, amelynek közvetlen vagy közvetett hatása lehet a tájakra.

Mindezek megvalósítása érdekében vállalják továbbá

- a tájak értékeléséhez és működtetéséhez értő szakértők képzését,
- számba veszik az ország területén található tájakat,
- elemezik jellemző vonásaikat, valamint azokat a hatásokat, amelyek alakítják őket
- számon tartják a változásokat

tájminőségi célkitűzéseket fogalmaznak meg a számba vett tájakra.

A fentiekben említett tájminőségi célkitűzések megfogalmazása azonban még nem történt meg. Nemzetközi példaként említtem a Katalónia számára megfogalmazott célokat (a katalán tartományi kormány tanácsadó testületeként működő Tájközpont (Landscape Observatory) által összeállított 10 célkitűzés (válaszul a „*Milyen tájakat szeretnénk?*” kérdésre):

1. **„Jó állapotban megőrzött, tervezett és fenntartott tájak, függetlenül tájtypustól (városi, szuburbán, vidéki és természeti) és karaktertől**
2. **Élő és dinamikusán fejlődő tájak – a már létező és az újonnan létrehozott tájak – amelyek képesek az elkerülhetetlen területi változásokat elnyelni anélkül, hogy egyedi jellegüket elveszítenék.**
3. **Heterogén, változatos tájak, amelyek tükrözik a katalán diverzitást, és elkerülik a homogenizálódást.**
4. **Rendezett és harmonikus tájak, elkerülve a fragmentációt.**
5. **Egyedi, nem hétköznapi tájak.**
6. **Tájak, amelyek megtartják és erősítik egyedi jellemvonásaikat és értékeiket, mind a megfogható és nem megfogható értékeket (ökológiai, történeti, esztétikai, társadalmi, szimbolikus és identitás-alapú)**
7. **Tájak, ahol tiszteletben tartják a múlt örökségét.**
8. **Tájak, amelyek nyugalmat közvetítenek, mentesek a disszonáns elemektől, fényszennyezéstől, kellemetlen szagoktól.**
9. **Tájak, amelyek használhatók anélkül, hogy veszélybe kerülne örökségük és egyediségük.**
10. **Tájak, melyek igazodnak a társadalmi sokszínűséghez és hozzájárulnak az egyéni és a társadalmi jóléthez.”** (<http://www.catpaisatge.net>).

Jegyzetek 7.

- „A 20–64 évesek legalább 75%-ának munkahellyel kell rendelkeznie.
- Az EU GDP-jének 3%-át a K+F-re kell fordítani.
- Teljesíteni kell a „20/20/20” éghajlat-változási/energiaügyi célkitűzéseket (ideértve megfelelő körülmények között a kibocsátás 30%-kal történő csökkentését).
- Az iskolából kimaradók arányát 10% alá kell csökkenteni, és el kell érni, hogy az ifjabb generáció 40%-a rendelkezzen felsőoktatási oklevéllel.
- 20 millióval csökkenteni kell a szegénység kockázatának kitett lakosok számát.” (http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf, 2010-12-27).

Jegyzetek 8.

Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció fejlesztési prioritásai

- Innovatív magyar gazdasági növekedés és foglalkoztatás
- Energiahatékonyság, fenntartható erőforrás-gazdálkodás, klíma- és környezetvédelem
- Elérhetőség, megújuló közösségi közlekedés és tranzitgazdaság
- Befogadó, gyarapodó, tudástársadalom
- Budapest és térsége vezető macro-regionális szerepkörben
- Életképes vidék, bővülő agrár- és élelmiszer-gazdaság, halászat
- Kiteljesedő Kárpát-medencei, Duna menti nemzeti és európai területi együttműködésHorizontális fókuszú prioritások
- Hatékony végrehajtás, fejlesztő, közszolgáltató és jó állam
- érdekében
- Direkt uniós források az európai magyar hálózati integráció érdekében

A fejlesztési dokumentum kiemelten foglalkozik a vidék fejlesztési lehetőségeivel

A vidékpolitika átfogó célkitűzéseiként az alábbiakat fogalmazza meg:

- Város-vidék kapcsolatok megújítása a kölcsönös előnyökre alapozva
- Vidéki települések, falvak, tanyák fejlesztési, gazdasági létalapjuk megerősítése
- Vidéki gazdaság, kiemelten az agrár és élelmiszer-gazdaság helyi gazdaságfejlesztésbe illeszkedő fejlesztése, erősítése, foglalkoztatási szerepének növelése, helyi gazdaságfejlesztése
- Vidéki munkaerő, különösen az értelmiség megmaradásának és megtelepedésének támogatás

Jegyzetek 9.

3. táblázat: A gazdasági, részben a társadalmi feltételrendszernek megfelelő eltartó funkciókhoz kapcsolható tájépítészeti követelmények (Saját szerkesztés)

Tájfunkciók	Tájfunkciók alcsoportjai	Tájépítészeti követelmények/Tájminőségi célkitűzések
Eltartó funkciók	Mezőgazdasági termelés	<ul style="list-style-type: none"> – Tájai adottságoknak megfelelő mezőgazdasági termelés (domborzat, talajtípusok, vízkészlet stb.) – Multifunkcionális gazdálkodásra törekvés, változatos agrár-termékszerkezet (területhasználati rendszer) kialakítása – Megfelelő jövedelemszint biztosítása a gazdálkodás révén, az adottságoknak megfelelő magas hozzáadott értéket biztosító gazdálkodás (bio-, ökológiai gazdálkodás, egyedi, tájtermékek) – Természetvédelem és gazdálkodás összehangolása, kompenzáció biztosítása a korlátozások ellenében
	Erdőgazdálkodás	<ul style="list-style-type: none"> – Adottságoknak megfelelő fajösszetételű erdőállományok (alacsonyán fekvő, belvízveszélyes szántó területeken erdő előnyben részesítése) – Legalább 3%-os erdőszültség kívánatos települési szinten, mikrotérési szinten 10%
	Bányászat Ipar	<ul style="list-style-type: none"> – Terület-takarékos, szükséges méretű ipari területek kialakítása, zöldmezős beruházásokkal szemben a barnamezős beruházások előnyben részesítése – Negatív hatások minimalizálása, ipari parkok zöldfelület-rendszerének fejlesztése, védőfásítás – Felhagyott ipari területek, majorok, telephelyek felszámolása, rehabilitációja, a funkcióváltás ösztönzése – Helyi erőforrásokra épülő ipar fejlesztése – A térségben előállított termékek minél később és minél feldolgozottabb formában hagyják el a térséget „Termelj helyben, fogyassz helyben!”, helyi piacra jutás elősegítése – Iparterületek védőövezetének kijelölése
	Közlekedési infrastruktúra Egyéb műszaki infrastruktúra	<ul style="list-style-type: none"> – Piacok, munkahelyek, közszolgáltatások elérésének biztosítása – Gazdasági tevékenységekhez szükséges mértékű, hatékony infrastruktúra hálózat kialakítása – Környezetbarát közlekedési módok előnyben részesítése, alternatív közlekedési módok ösztönzése a kistelepülések elérhetőségének javítására – Létesítmények tájba illesztett elhelyezése, negatív hatások minimalizálása
	Lakóhely	<ul style="list-style-type: none"> – Társadalmi igények kielégítése és az építészeti hagyományok védelme szempontjainak harmonizálása – Kompakt, terület-takarékos településfejlesztés, az újonnan épült településrészek illeszkedjenek a hagyományos településkarakterhez – Színvonalas települési környezet biztosítása a zöldfelület-rendszer fejlesztésével, – Kistelepüléseknek is legyen közparkja/közkertje, templomkertek színvonalas zöldfelülettel rendelkező közösségi térré alakítása – Térségi ökológiai hálózat és települési zöldfelület-rendszer kapcsolatának biztosítása, zöld településszegély kialakítása

A környezeti feltételrendszernek megfelelő szabályozási és élőhely funkciókhoz kapcsolható tájépítészeti követelmények

Tájfunkciók	Tájfunkciók alcsoportjai	Tájépítészeti követelmények/Tájminőségi célkitűzések
Szabályozási funkciók/ Környezeti integritás	<ul style="list-style-type: none"> • Biodiverzitás védelme • Éghajlat-szabályozás • Vízsabályozás • Vízellátás • Talajvédelem • Talajképzés • Hulladék-kezelés 	<ul style="list-style-type: none"> – A környezeti elemek védelme (víz, levegő, talaj, flóra, fauna) – Környezetbarát mezőgazdasági művelés, erdőgazdálkodás – A környezeti szempontból érzékeny területeken az extenzív gazdálkodási módok előnyben részesítése – Biodiverzitás védelmét szolgáló területi tervezés: biotópok védelme, mozaikjellegű tájak kialakulásának elősegítése, védelme, ökológiai hálózatok védelme – Terhelések szintjének minimalizálása – Alapvető vízgazdálkodási irányelvek: vízminőség védelme, víztöbblet elleni védekezés, vízhiány elkerülése érdekében víztárolás
	Élőhely funkciók	<ul style="list-style-type: none"> – Biotópok védelme – Vizes élőhelyek védelme, helyreállítása – Természetvédelmi terület (természetvédelmi, Natura 2000, Nemzeti Ökológiai Hálózat elemei) legalább 5%-os aránya térségi szinten, – Extenzív hasznosítású területek legalább 15-20 %-os aránya – Mozaikjellegű tájszerkezet fenntartása – Ökológiai hálózatok védelme és fejlesztése (magas ökológiai értékű területek védelme és összeköttetésük biztosítása)
	Szaporodó hely biztosítása	<ul style="list-style-type: none"> – Erdőszültség minimális szintjének biztosítása (térségi szinten 10%) – Gyepterületek védelme, arányuk növelése – Mezőgazdasági területek élőhelyeinek védelme <ul style="list-style-type: none"> ○ Természetserű lineáris elemek: fasorok, erdősavok fenntartása ○ Vízfolyások mentén 2-5 m szegély művelésmentes fenntartása

A kulturális funkciókhoz kapcsolható tájépítészeti követelmények

Tájfunkciók	Tájfunkciók alcsoportjai	Tájépítészeti követelmények/Tájminőségi célkitűzések
Kulturális funkciók	Rekreációs tevékenységek biztosítása	<ul style="list-style-type: none"> – Társadalom igényeinek kielégítése: pihenés, kikapcsolódás, sportolási és egyéb szabadidős tevékenységek lehetőségének biztosítására zöldfelületek fenntartása térségi szinten – Vízfelületek, erdők és egyéb természeti területek megközelíthetőségének biztosítása – Multifunkcionális közösségi terek kialakítása – Helyi népesség és a turisták igényeinek összehangolása
	Tudományos és nevelési tevékenységek biztosítása	<ul style="list-style-type: none"> – Tanulás és felfedezés helye legyen a táj: látogatóközpontok, tematikus utak, tanösvények kialakítása, fejlesztése – Természetvédelmi érdekek és a rekreációs igények összehangolása a természetvédelmi területek zónarendszerének kialakításával, kevésbé érzékeny területek a nyilvánosság számára megközelíthetővé, elérhetővé tétele – A táj történeti jellegének, elemeinek védelme – Tájértékek számbavétele és védelme
	Kulturális és művészeti érték	<ul style="list-style-type: none"> – Térség identitásának részét képező értékek számbavétele, védelme – Helyi örökséget bemutató közösségi terek kialakítása
	Esztétikai információ	<ul style="list-style-type: none"> – Táj esztétikai értékének megőrzése és fejlesztése – Tájkarakter védelme

Forrás: Leader European Observatory (2001), Ghimessy László (1984), de Groot (2006), (Neugebauer et al. 2011)

Jegyzetek 10.

A kapuvári uradalom első urbáriuma (1492) alapján következtethetünk legkorábban a tó halászatára, amely szerint a barbacsiai uruknak csónakpénzzel (*cholnakpinz*) is tartoztak. A csónakpénz valószínűleg a halászat után szedett járandóság lehetett (Takács, 1999). Továbbá Horváth László: „A Kapuvári uradalom az 1580-as évek végén” című munkájából tudhatjuk, hogy ellentétben egyéb falvakkal a halászfalunak számító Barbacson és Bósárkányon az úrbéreseket kevesebb helyadót fizettek az uradalom többi településeihez képest, éppen a kevesebb telki állományú szántóterület miatt. „Viszont a „halászvízzel” bíró jobbágyoknak és zselléreknek a helyadó befizetése és az aprójószág és tejtermék beszállítása mellett „ebédhalat”, valamint rákot is kellett a kijelölt napokon Kapuba beszállítani.” Az egyes halászfalvak a számukra előre megszabott héten szállították a halat, rákot és/vagy csíkhalt a várba (Horváth, 2004). A földesúr úrbéreseinek szántóföldet, rétet „helyföldnek” nevezett jobbágytelket (*sessiót*) vagy zsellérhelyet adott, amit az ún. beltelek (házhely, kert) és a kültelek (a falu határában kijelölt szántóföld és rétet) alkotott, együttesen képezve a telki állományt, aminek használatáért készpénzben fizetendő éves adót (*census*) és a természetbeni termékszolgáltatást (*munera*) azaz helyadót kellett fizetni (Horváth, 2004).

Nádasdy Tamás levelei alapján (Idézte Mikó, Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar nyelvű levelei, Levéltári Közlemények) valószínűleg kereskedtek is a Barbacsi tóból kifogott halakkal. A levelekben több halfajt is említenek: csukát, harcsát, jászkeszeget, kárászt. A Barbacsi tó halászatáról és a hozzá kapcsolódó árokrendszerről tanúskodik egy 1715-ben kezdődött Barbacs és Kóny közötti határper, amelyhez kapcsolódó iratok (Idézte Mikó, Országos Levéltár (továbbiakban OL) S 16 No.393., 394. (1756)) között az árkokat ábrázoló térképet is találhatunk, azon jobbágyok nevével feltüntetve, akik fenntartották az árkokat („Barbacsi Giczy Márton Ásványa, Barbacsi Nagy Mihály Ásványa”). Az árkok funkciójáról a per írott anyaga tájékoztat. Az ásványokat a barbacsi jobbágyok rendszeresen halászták, rekeszeket és varsákat állítottak rajtuk. Az árkok valószínűleg a víz és ezzel együtt a halak mozgását szabályozták: tavaszi és őszi áradáskor az árkokon keresztül engedték ki a vizet a rétekre nádasokra, amelyek a halak ívó helyei voltak és apadáskor lehalászták őket az árkokban. Az időszakosan elárasztott rétek számítottak a legjobb minőségű rétekeknek. Az árkoknak komoly hidrológiai szerepük volt, segítettek az áradásokkor a vízszint szabályozásában.

Bedy Vince a győri székeskáptalan történetét feldolgozó munkájában említi a Tóköz másik két jelentősebb taván folyó halászatot, amely jelentős jövedelmet biztosított földesuruknak a győri káptalannak, aki a tavak kezelésére tóbírókat

jelölt ki. A bírók munkájának ellenőrzésére tómentert küldött ki, aki évente elszámolt a bevételekkel és kiadásokkal. A tóbíró vette a halászathoz szükséges eszközöket például 1676-ban 200 öl kötelelet vett 10 forintért (Bedy, 1938).

Jegyzetek 11.

Legrégebből ismert a besenyő eredetű Osl nemzetség, belőlük sarjadt az Ostffyak, Asszonyfalviak családja, valamint a Kanizsai, Endrédy, Pethő, Viczai, Pókai családoknak volt birtokuk a Rábaközben. A XV. században a Garayak, Ujlakiak, Rozgonyiak, végül a Nádasdy és az Eszterházy családok lettek földesurak

Jegyzet 12.

A Horváth László által feldolgozott urbáriumi iratok alapján néhány település lakos-számára illetve jobbágy családjainak (lakott jobbágytelkek) számára lehet következtetni: Szil (77) mezővárosként, Bogyoszló (48) voltak a jelentősebb települések, a zsellérhelyek száma a rábaközi településeken alacsonyabb volt (Barbacs, Bogyoszló), jelentősebb arányú pusztatelkek (elhagyott) voltak Szilben, Tamásiban, Barbacson (Horváth, 2004).

Jegyzetek 13.

Az egyik a Hanság lecsapolásával hosszabb távon is foglalkozó Hegedüs Antal terve, amely a Király-tó térségéből az Ikváig tervezett csatornát illetve L. Kainrath francia mérnök egy 1790-es és 1792-es vízrendezési terve. Az 1792-es terven egy – itt a Répcén és Kistrábán keresztül a Rábába kívánta a Hanság vizeit levezetni –, az 1790-es térképen két hosszabb és egy rövidebb csatorna terve is szerepel. Az északi csatorna a Király-tótól északra a Fertő-tóval biztosította volna az összeköttetést, a délebbi pedig a Hanság déli peremén vezette volna le a vizeket. Érdekes, hogy a térképen Kainrath megemlített 12–13 vízimalmot, amelyek a középkorban gyakoriak voltak a térségben.

Jegyzetek 14.

A főág, az Öreg-Rába Kecskéd (Rábakecskéd) határában U alakú kanyart vett. Rábasantandrásnál a Rába ismét két ágra szakadt, majd Vág és Marcaltó között délkeleti irányba majd ismét északészakkelet felé haladt. Bodonhely előtt ismét nagy szigetet képez. Rábacsécsény után a folyó két ágra szakadt, jobb oldali ága Rábasantmihály, Mérgecs, Rábapatoná felé folyt. Rábacsécsény és Rábakapi közötti térségben északnyugat-délkeleti irányban törésvonal húzódott, ahol mély fekvése miatt mocsárvilág helyezkedett el, amelynek legmélyebb részein vannak a Barbacsi-tó, a Kónyitó sőt az utóbbival összeköttetésben egy ún. Rózsás-tó (e tavat csak Sopron megye 1844-es térképén találtam meg, egyéb térképek mocsárvilágként ábrázolták ezt a területet). A folyó alsó szakaszán a lerakott hordalék miatt számtalan ér, patak ágazott ki a Rábából mint például a Keszeg-ér és Linkó-ér, amelyek Malom-érként egyesülnek Csornától délre, vagy Sárdos-ér, Sárdos-Mak ér, Fenyves-ér stb. (Dóka, 1977, S 16 No. 589).

Jegyzetek 15.

A bizottság megállapította: "Sopron megyében a Rába rendszeresen elönti a közvetlen környékén lévő egész vidéket. A Rábaközben 26 falu szokott víz alá kerülni... Védekezésül kérték annak elrendelését, hogy a vizek útjából a vízi- és hajómalmokat, hidakat, a vízbe esett fákat, gyökereket, farönköket áradások alkalmával távolítsák el, hogy ezek összerolódva ne akadályozzák az árhullám lefolyását..."(Sárközi, 1968 p.:13).

Jegyzetek 16.

Keczkés elkészítette a Rába folyó első szabatos vízrajzi leírását, felrajzolta a pontos hossz-szelvényt és megalkotta a Rába-vidék első tudományosan megalapozott rendezési tervét. Megvizsgálta a folyó esését: mérései szerint a Rába esése a határtól a torkolatig 141,5 m, amiből a malmok egy harmad részt elvonnak így csak 105,5 m az összes esés. A Hanság lecsapolására is dolgozott ki tervet (Dóka, 1977). Megállapította, hogy a bővízű mellékfolyók következtében

kialakuló legnagyobb vízállásnál a vízhozam levezetésére nem alkalmas a meder, ezért törvényszerű, hogy gyakran kiönt. Az általa kidolgozott rendezési terv célja az volt, hogy a meder le tudja vezetni a legnagyobb vizet is. Javasolta a hordalék lerakódása illetve a malomgátak helytelen megépítése miatt kialakult kanyarulatok levágását. A malmokat a folyó bal partján haladó csatornában tervezte elhelyezni és malomcsatornává alakította volna a Kis-Rábát is (Dóka, 1977).

Jegyzetek 17.

Az 1840. évi V. törvénycikk 7. §-a kimondta, hogy „Az akképpen elrendelt vízi munkálatokra szükséges költségeket, a közbirtokosok közül kiki, birtokához és a nyereendő haszonhoz aránylag, fizetni” köteles (Sárközi, 1968, p.: 19).

Jegyzetek 18.

1.§ „Felhatalmaztatik a közmunka- és közlekedési minister, hogy a Rába folyó szabályozását Sárvártól Győrig, a Rábca folyó szabályozását Beő-Sárkánytól Győrig, a hansági csatorna kiásását Pomogytól a Rábcaáig, a Marczal folyó végszakaszának rendezését, valamint az ezen munkálatokkal szoros kapcsolatban álló belvizcsatornázásokat és a kis Duna partján az ártér széleig szükséges védtöltések kiépítését legfőlebb hat év alatt a Rába-szabályozó-társulatnak helybenhagyott tervei alapján eszközölhesse, – felhatalmaztatik továbbá arra is, hogy a Győr szab. kir. város és Győrsziget község árviz ellen való biztosítására, szükséges munkálatokat a bemutatott tervek alapján az 1885. év végéig végrehajtsa”. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6180>)

Jegyzetek 19.

A II. katonai térkép alapján leolvasható területhasználat: Földsziget térségében mesterségesen alakított (egyenes vonalakkal határolt) erdőfoltot látunk továbbá több erdőfoltot találunk Csornától északra. Tárnokrét (Réti), Rábca (Kapi), Bősárkány vonalától északra a nedves rétek, mocsaras területek egyeduralkodók. Csornától délre a szántók és gyepek mozaik jellegűen váltakoznak. Dél felé haladva a szántók növekvő aránya figyelhető meg. Bősárkánytól délkeleti irányban egészen a Rábáig széles vizes, mocsaras térség nyúlik el körbeölelve a Kóny-tavat (a mai Barbacsi-tó), Kónytól délre tavat nem jelez a térkép csak nagy kiterjedésű mocsarat. Markáns vonallal, kísérő fassal jelölt csatorna (Der Canal) köti össze a Rábát a Rábával. Hasonlóan Bezitől délre Enese vonalában egészen a Rábáig elnyúló nedves területek figyelhetők meg. Egyed település körül hatalmas kiterjedésű ültetvény valamint kastélypark látható. A rábaköz középső részén (Pordány, Csanak térségében) nagy kiterjedésű összefüggő szántóterületek terülnek el. A még szabályozatlan, kanyargós Rába mentén több csatorna vonalát, széles sávban nedves réteket és erdőket találunk. Összességében megállapítható, hogy a Rábaközben továbbra is nagy a gyepek és magas a nedves, vizes területek aránya.

Jegyzetek 20.

Összehasonlításképpen adatokért Ollram Ferenc munkájához nyúlhatunk: Csornán a Prépost-szeren míg 1778-ban 783 kishold területen 1062 pozsonyi mérő (62,5 liter) búza, 359 rozs, 180 árpa és 176 pozsonyi mérő zab termett, addig 1845-ben 783 hold területen 2825 pozsonyi mérő búza, 1164 mérő rozs, 1463 mérő árpa, 104 mérő zab termett és kukoricából is 569 mérőt jegyeztek fel (Ollram, 1941).

Jegyzetek 21.

5. táblázat: Malmok a Rábaközben (Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának 1876-ik évi Statisztikai Jelentése alapján idézte Pájer)

	Sopron vármegye	Rábaköz
vízimalom	188	11
szárazmalom	34	18
szélmalom	5	2
gőz- és műmalom	6	2

Jegyzetek 22.

A csornai uradalomban 1845-ben 2139 szarvasmarhát, 798 lovat, 2548 sertést és 4470 juhot tartottak (Ollram, 1941). A Hanyban az Eszterházy uradalomnak 3198 szarvasmarhája, 40 bivalya, 348 lova, 1312 sertése legelt a század végén (Kövér Fidél, 1930). Fényes Elek a térségben a szarvasmarha és a ló tartást emeli ki, a juhtenyésztés Sövényháza kivételével a Tóközben nem jellemző, a Rábaközben a Veszprém megyével határos területeken jellemző a sertés tenyésztés. A lótenyésztés népszerűségét szemlélteti az alábbi adat Fényes Elek munkájából: a Tóközben nem ritka egy gazdánál 8–16 ló tartása sem. Fényes Elek a szarvasmarhatartást a tóköziek egyetlen élelemforrásaként említi. Szárnyasok tartása szintén jellemző a Rábaközre. „A tóközi tavak bővelkednek halban, csikban, rákban” (Fényes, 1807–1876).

Jegyzetek 23.

A gabonát érés idején „a’ gyakori köd rongállyá”. A tóközben többször előfordul, hogy „rétjeik (tűz esvén valahogy bele) magoktól meggyúladnak, ’s csak a’ rá eső hó olthatja el azt”. A tóközi településekre jellemző módon Fényes Elek kiemeli, hogy a rétek, legelők nagyobb arányban foglalják a határt mint a szántóföldek. A gyümölcsstermesztés nem kiemelkedő Enese és Sövényháza kivételével a térségben, ez utóbbi községben Fényes Elek szőlőt is ír (Fényes, 1870–1876).

Jegyzetek 24.

Nagyobb összefüggő vízjárta terület csak a Hanság főcsatorna és a Rábca szabályozott medre között volt. Rábcakapi térségében a Rábcát még mindig szabályozatlan, nedves rétek kísérték. A korábbi gyepterületek jelentős részét szántották fel például Bősárkány, Acsalag határában. A Rábaközben is jelentősen lecsökkent a korábbi vizes területek aránya, a korábbi térképen még feltűnő, összefüggő északkelet-délnyugat irányú nedves rétek vonulata sokkal kevésbé markánsan jelenik meg: sok helyen teljesen elvékonyodik, felszakadozik a korábbi összefüggő, széles sáv. Kóny térségében jelentős kiterjedésű foltban maradt meg vizenyős terület. Egyed határában nyoma sincs a korábbi hatalmas kiterjedésű ültetvényeknek, szántók váltották fel azokat. A korábbi kastélypark is csak nyomokban látszik. A Rábaköz középső részeit intenzív agrártérség foglalja el, Rábapordány, Egyed határában 170–200 hektáros egybefüggő szántóterületek is találhatóak. Ha a statisztikai adatokhoz fordulunk, a XIX. század során tapasztaljuk a legnagyobb arányú területhasználat változásokat (függetlenül attól, hogy hansági, tóközi vagy egyéb rábaközi településről van szó) egyes településeken akár 15–25%-kal is nőtt a szántók aránya (Kóny (43% » 58%), Bezi, Tárnokréti (24% » 42%) Csorna (30% » 55%), Zsebeház (75% » 90%), Dőr (53% » 72%)). (Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme, Buda, 1865)

Jegyzetek 25.

Győrben az 1890-es években a Győri vagongyár, Magyaróváron a Kühne Mezőgazdasági Gépgyár nyílt meg, Sopronban a gyümölcs- és szőlőkultúra és kereskedelem indult fejlődésnek és kisebb üzemek telepedtek meg (Rétvári, 1977). A malomipar és vasútépítés kapcsolata (Pájer, <http://www.hontar.hu/hely/pajer04.htm>)

Malom	Malomalapítás	Vasútépítés
Bősárkány (Tul.: özv. Némethné és Király Mihály)	1892	1891
Csorna (Tul.: Frankl Sándor)	1876 előtt	1876
Csorna (Tul.: Király Mihály)	1895	1876
Egyed	1876 előtt	1896
Kapuvár (Tul.: Mohl Gyula)	1890	1876
Kapuvár (Tul.: Berg Gusztáv)	1891	1876
Rábatamási (Tul.: Mesterházy és társai)	1894	1876
Szany (Tul.: Király Mihály)	1897	1896
Szil (Tul.: Szórády és társai)	1892	1891

Jegyzetek 26.

A földadókataszter döntően az adóztatás érdekében került bevezetésre. A mező- és erdőgazdasági művelés alatt álló területek a befektetett munka árán tulajdonosuknak a talaj természeti és termelési adottságaitól függő jövedelmet biztosítanak. A tisztajövedelem az, ami a termény árából a termelési költségek levonása után a tulajdonos javára visszamarad. Minél nagyobb az elérhető tisztajövedelem, annál értékesebb, minél kisebb tisztajövedelem származik a termelésből, annál kevésbé értékes a terület. Az országot becslőjárásokra osztották, amelyen belül az eltérő adottságoknak megfelelően több osztályozási vidéket alakíthattak ki. Egy becslőjáráson belül az azonos művelési águ földeket a termelési-, a gazdasági- és az értékesítési viszonyok alapján minőségi osztályokba sorolták. A becslőjáráson (osztályozási vidéken) belül az azonos művelési águ földeket a termelési-, gazdasági tényezők és az értékesítési viszonyok figyelembevételével minősítették, ill. osztályba sorolták. Minden művelési ágra vonatkozóan annyi minőségi osztályt vezettek be, amennyire az említett tényezők különbözősége miatt szükség volt. Egy művelési ágra legfeljebb nyolc osztályt lehetett megállapítani. http://www.agt.bme.hu/varga/ingatlan/jegyzet/jegyzet.htm#katasz_tiszt

A Csornai-kistérség területét a Győri-, és a Kapuvári becslőjárásba osztották. Mindegyik becslőjárás több osztályozási vidékbe sorolták. A győri becslőjárás első osztályozási vidékének adóközségei: Bezi, Czakóháza, Fehértó, Győrsövényház, Kóny, Markotabödöge, Rábatapona, Rápczakapi, Tárnokréti (Észak-Hanság déli pereme és a Tóköz települései). A kapuvári becslőjárás második osztályozási vidékének adóközségei: Farád, Csorna, Jobaháza, Maglócza, Magyarkeresztúr, Potyond, Rábatamási, Sopronnémeti, Szilárcsány. Mindegyik vidék földjeit nyolc minőségi osztályba sorolták.

Győr és Sopron megye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme művelési áganként és osztályonként, 1914, Budapest

Művelési ág	Győri becslő járás, 1. osztályozási v., Kataszteri tisztajövedelmi fokozat								Győri becslő járás, 2. o., Kataszteri tisztajövedelmi fokozat							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
	osztály								osztály							
	fillér								fillér							
Szántó	2 500	2 300	1 700	1 500	1 050	700	420	180	1 500	1 050	800	660	480	260	0	0
Kert	3 100	2 500	1 300	0	0	0	0	0	1 800	1 500	0	0	0	0	0	0
Rét	3 000	2 100	1 700	1 450	950	850	340	150	1 950	1 500	950	620	240	110	0	0
Szőlő	1 850	0	0	0	0	0	0	0	1 450	0	0	0	0	0	0	0
Legelő	1 500	950	500	500	360	130	0	0	850	560	320	0	0	0	0	0
Nádas	2 300	1 700	1 350	1 000	620	0	0	0	1 700	1 350	0	0	0	0	0	0
Erdő	640	560	500	460	420	320	240	100	520	420	340	240	0	0	0	0

Jegyzetek 27.

A falusi népesség rossz anyagi helyzetét és az agrár-túltelítettséget jelzi, hogy a csornai járásban 9 településen az egy lakosra jutó földterület nem haladta meg az egy hektárt az I. vgh. után (Rétvári, 1977)

Jegyzetek 28.

8. táblázat: A hansági belvízcsatorna hálózat bővülése (Ihrig, 1973)

Év	Kiépült csatornahossz, km	A vízvezetés intenzitása
1658	8	—
1799	9	0,5
1813	39,8	5
1834	55,8	6
1840	105,4	12
1891	153,4	41
1893	246	52
1900	346	56
1907	400	77,8
1914	600	82
1926	800	87
1932	1300	87
1941	1300	90
1942	1500	100
1947	1500	101
1956	1714	120

Jegyzetek 29.

Nagy ívű tervek voltak a térség mezőgazdaságának felfuttatására, tervezték a természetű növények körének kiszélesítését gyógy- és vegyipari növények termesztésével, amelyek „annyira kedvelik a láptalajt” (a borsmenta, és a gyűszűvirág), hogy az „országos átlag ötszöröse is elérhető termésátlagként”. 1955-ben Győr–Moson–Sopron megye egész területét városellátó övezetté nyilvánították (Sárközi, 1968).

TÁJÉPÍTÉSZETI CÉLKITŰZÉSEK TELJESÜLÉSE

A CSORNAI KISTÉRSÉGBEN

MEZŐGAZDASÁGI TERMESZTÉS

— *Táji adottságoknak megfelelő mezőgazdasági termelés (domborzat, talajtípusok, vízkészlet stb.)*

Javaslat: átgondolt, racionális módon csökkenteni a szántók arányát, az alacsonyabban fekvő, közepes minőségű szántóterületeken rétek, legelők visszaállítása, erdősítés javasolt

Indoklás: Bár a Rábaközben kiválóak az adottságok a mezőgazdasági termesztésre, a szántóművelésű területek mintegy harmada gyengébb, közepes minőségűnek tekinthető, továbbá a belvizes területek okoznak termés kiesést. A történeti elemzés alapján láthattuk, hogy legelőszőr a magasabban fekvő jó talajadottságú rábaközi falvakban indult meg a termesztés és a vízrendezések térhódításával terjedt ki az intenzív gazdálkodás a tóközi és a hanságmenti falvakra. Jellemzően az alacsonyabban fekvő, kedvezőtlenebb talajadottságú, vizes területeket rétként, legelőként hasznosították évszázadokon át. A XIX. század végén, a XX. század első felében azonban a réteket, legelőket feltörték és egyre inkább szántóként hasznosították. A szocialista nagyüzemi gazdálkodásra volt jellemző, hogy a művelésre kevésbé alkalmas szántókat kivonták a művelésből és erdősítették. A rendszerváltás után, még az elmúlt évtizedben is folytatódott azonban a gyepterület konverzió, ami a belvizes szántó területek arányának növekedéséhez vezetett. A falugazdászok tájékoztatása szerint mintegy 5–10% a belvíz által sújtott művelt területek aránya.

— *Multifunkcionális gazdálkodásra törekvés, változatos agrár-termékszerkezet (területhasználati rendszer) kialakítása/Megfelelő jövedelemszint biztosítása a gazdálkodás révén, az adottságoknak megfelelő magas hozzáadott értéket biztosító gazdálkodás (bio-, ökológiai gazdálkodás, egyedi, tájtermékek)*

Javaslat: az intenzív zöldség-, gyümölcsstermesztés, ökológiai gazdálkodás arányának növelése, a gazdálkodók több lábon állásának támogatása/ösztönzése.

Indoklás: A térségben a kedvező táji adottságok, a kitűnő munkakultúra ellenére alacsony az intenzív zöldség-, gyümölcsstermesztés, az ökológiai gazdálkodás aránya. Gyakorlatilag nincsenek egyedi termékek, tájtermékek. Jelenleg a kistérségben megtermelt élelmiszeripari alapanyagok feldolgozottsága alacsony, a kistérség döntően más kistérségek számára állít elő nyersanyagot. A gazdálkodók közötti együttműködési rendszerek, kapcsolatok fejlesztésével javítani kell a piacra kerülő termékek feldolgozottságának fokát, minőségét. Jelentősen növekedne az ágazat jövedelemtermelő képessége, ha az itt előállított termékeket itt dolgoznák fel, ehhez azonban növelni kell a feldolgozottság szintjét, bővíteni a tárolókapacitásokat, új feldolgozóüzemeket kell létesíteni.

A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó egyéni vállalkozások nagyon kis arányban végeznek kiegészítő tevékenységet. A kiegészítő tevékenységek³⁵ közül a fuvarozás és a kereskedelem a legelterjedtebb az egyéni vállalkozások között, nagyon kis számban foglalkoznak vendégfogadással, kézművességgel valamint hús- és

³⁵ (Egyéb élelmiszerip.(település),Egyéb tevékenység(település), Fafeldolgozás(település), Fuvarozás(település), Gyümölcs, zöldség(település), Halászat(település), Húsfeldolgozás(település), Kereskedelem(település), Kézműves-ség(település), Megújuló energiaf.(település), Takarmánykeverés(település), Tejfeldolgozás(település), Vendégfogadás(település) Forrás: ÁMÖ 2000

tejfeldolgozással. A kiegészítő tevékenységet folytató vállalkozások száma alapján az átlagnál magasabb értékkel rendelkezik Kóny, Bogyoszló, Bősárkány, Szany és a magas lakosságszám miatt nem meglepő módon Csorna. A települések csaknem felében (15) az egyéni vállalkozók nem folytatnak egyéb tevékenységet.

— ***A természetvédelem és a gazdálkodás összehangolása, kompenzáció biztosítása a korlátozások ellenében***

Javaslat: az agrár-környezetvédelmi pályázatok feltételrendszerének a gazdálkodók igényei szerinti átalakítása.

Elsősorban a Nemzeti Park területeinek közelében valamint a Rábaközi Natura 2000 területeken és térségében a gazdálkodók és a gazdálkodó szervezetek minél nagyobb arányban vegyenek részt a Nemzeti Agrár-Környezetvédelmi Programban. A részvétel egyrészt a támogatások miatt növeli a gazdálkodók bevételeit, másrészt a környezetvédelmi szempontok előtérbe kerülése javítja a környezetállapotokat. Az ösztönzésben nagy a jelentősége a falugazdász hálózatnak.

Indoklás: A Hanság és a Rábaköz térségében a Natura 2000 területeket elsősorban rétek, legelők alkotják, így az állattenyésztés alacsony jövedelmezősége megnehezíti a gazdálkodók helyzetét, éppen ezért szükségük van az agrár-környezetvédelmi támogatási formák nyújtotta kifizetésekre. Annak ellenére, hogy a Hanság és a Tóköz MTÉT terület (kiemelt környezetvédelmi érték, kiemelt szempont a gazdák kompenzációja), a gazdálkodók töredéke vesz részt a programban.

ERDŐGAZDÁLKODÁS

— ***Őshonos erdőállományok telepítése, fenntartása***

— ***Adottságoknak megfelelő helyű, fajösszetételű erdőállományok létrehozása (alacsonyan fekvő, belvízveszélyes területeken erdő vagy esetleg gyeppel előnyben részesítése)***

— ***Legalább 3%-os erdőszültség kívánatos települési szinten, mikrotérségi szinten 10%***

Javaslat: A környezeti szempontból érzékeny területeken, elsősorban a védett területek közelében, továbbá a belvízzel fenyegetett területeken erdőszültség vagy rétek, legelők létesítése (nem a Natura 2000 területek).

A kedvező talajadottságok ellenére ökológiai, élőhely-, és talajvédelmi szempontból is célszerű a nagyterjedésű szántóföldek erdőszültséggel történő megszakítása. Ezeket a síkvidéki, intenzív művelésű térségeken egyetlen tájképi változatosságot a területhasználatok változatossága (erdő-szántó-gyep mozaikosság) jelent. Fontosnak tartom az erdőterületek növelését különösen azokon a településeken, ahol az erdőterületek aránya nem éri el a 3%-ot (Dél-Rábaköz). A Rábaközben el kellene érni a 10% erdőszültséget (Csorna nélkül a rábaközi falvakban 7,7%)

Indoklás: Védett területeken a természetvédelmi hatóság előírásait alapján csak honos fajok telepíthetők. Újabb telepítés általában magántulajdonú területeken történik, a tulajdonosok kedvező tendenciaként a szántóföldi termesztésre kevésbé alkalmas gyenge termőhelyű területeken, esetleg alacsonyfekvésű, gyakran vizes területeken választják az erdőszültséget. Elsősorban a gyors növekedés miatt akácot és nemes nyárat telepítenek, de az említett fajok ezeken a termőhelyeken gyenge növekedésűek (a tájökölógiai problémák mellett), tehát gazdasági szempontból is honos fajokat kell alkalmazni.

A Hanság védett területein az alacsony termőrétegű láptalajokon a szocializmus alatt telepített nemes nyaras állományok nem tudnak megfelelően fejlődni, ennek ellenére az erdőtörvény előírásai alapján az erdőt fenn kell tartani.

BÁNYÁSZAT

— Degradált területek térségi szinten összehangolt rehabilitációja

Javaslat: Javaslom a bányatavak elsősorban rekreációs célú utóhasznosítását a kistérségi adottságok figyelembevételével

Indoklás: A kistérségben számos felhagyott bányató található. Kavicsbánya-tavak fürdőzésre csak abban az esetben használhatók, ha még a kitermelés során kialakítanak lankás partszakaszokat, valamint egyenletesen lejtő sekélyvizű zóna (vízmélység $\leq 1,8$ m) kialakítása (a ma még működő bányáknál célszerű lenne). Hasonlóan kell eljárni, ha egyéb vízisportolási lehetőségeket is terveznek a tavon (Kincses, Csima, 1998). A már felhagyott bányatavak esetében sajnos általában nem gondoskodtak a balesetmentes fürdőzés feltételeiről így ezek elsősorban horgászat, és egyéb rekreációs lehetőségek céljaira hasznosíthatók. Több felhagyott kavicsbányató jelenleg is horgásztóként hasznosul, ezek minőségi fejlesztése (környezetrendezés, növénytelepítés, sétautak kialakítása, csónakkikötők, stégek építése) indokolt. Érdemes kistérségi szinten összehangolni a kavicsbánya-tavak rekultivációját (felhagyott kavicsbánya-tavak: Szilsárkány, Szil, Sopronnémeti, Rábatamási, Rábapordány, Páli, Magyarkeresztúr, Jobaháza, Farád, Magyarkeresztúr).

— Új bányák nyitása az ökológiai és a felszín alatti vízkészletek védelme szempontjából kevésbé érzékeny/értékes területeken indokolt

Új bányák nyitásakor több szempontot is át kell gondolni:

- a tájökológiai szempontokat mérlegelni kell: az ökológiai szempontból kevésbé érzékeny/értékes területeken indokolt (Dél-Rábaköz), az utóhasznosítás ésszerű megtervezésével (célszerű pl. fürdőzésre alkalmas, vagy egyéb rekreációs lehetőséget biztosító utóhasznosítási formának alkalmas bányatavat kialakítani).
- részletes vizsgálatok szükségesek annak feltárásához, hogy a felszín alatti vízkészleteket mennyiben veszélyeztethetik a bányanyitások.

A Rábaköz és a Rába völgyének felszín alatti vízkészletei a megye távlati ivóvízbázisát jelenthetik, ezért új bányák nyitása nem javasolható. A bányászattal kialakuló bányatavak a talaj és rétegvizek szennyező forrásaivá válhatnak.

IPAR

— Terület-takarékos, szükséges méretű ipari területek kialakítása

Csornán két ipari/gazdasági övezetet alakítottak ki, amelyeken korábban is koncentráltak a gazdasági tevékenységek. A déli iparterület 2004-ben ipari park címet kapott, a területnek nem egészen felén telepedtek meg vállalkozások. A gazdasági övezetekben mára elkelték az önkormányzati tulajdonú telkek, így a városvezetésnek jelentősen csökkent a befolyása a vállalkozások letelepedésének ösztönzésére. Az ipari park és a keleti gazdasági övezet alulhasznosítottak tekinthető.

— Negatív hatások minimalizálása, ipari parkok zöldfelület-rendszerének fejlesztése, védőfásítás, Iparterületek védőövezetének kijelölése

Az iparterületek zöldfelület-rendszerének fejlesztésével, védőfásítással, jelentős környezetterheléssel járó üzemek letelepedésének adminisztratív eszközökkel történő szabályozásával, korlátozásával csökkenteni kell a lakóterületek terhelését (a kistérségben elsősorban Csorna és a jelentősebb ipari/gazdasági területtel rendelkező községek Szany, Szil, Kóny, Bősárkány).

— **Helyi erőforrásokra épülő feldolgozó ipar fejlesztése**

Javaslat: A helyi erőforrások alapján legkedvezőbbnek az élelmiszeripari-, a mezőgazdasági termék feldolgozás fejlesztését tartom, amelyek legkedvezőbb helyszíne a kistérségi és mikro-térségi központok.

— **Felhagyott ipari területek, telephelyek felszámolása, rehabilitációja, a funkcióváltás ösztönzése**

Javaslat: ösztönözni kell a barnamezős területek (volt gyárépületek, mezőgazdasági majorok) funkcióváltását, a zöldmezős beruházások engedélyezése előtt.

Az ipari hagyományok hiánya miatt csak kisebb barnamezős területek találhatóak a kistérségben, elsősorban Csornán. Megszűnt a Richards Finomposztógyár, a Mofém, amelynek üzemcsarnokai még mindig üresen állnak az ipari park területén. Az ipari park zöldmezős területeinek beépítése előtt fontos lenne a barnamezős területek hasznosítása.

A kistelepüléseken problémát a volt TSZ majorokhoz kapcsolódó telephelyek kihasználatlansága okoz. E korábbi telephelyek funkcióváltása részben zajlott le, ma ezek a területek, épületállomány gyakran túl nagyok bizonyul.

KÖZLEKEDÉS

— **Piacok, munkahelyek, közszolgáltatások elérésének biztosítása**

— **Gazdasági tevékenységekhez szükséges mértékű, hatékony infrastruktúra hálózat kialakítása**

Javaslat: a kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyokkal rendelkező településeken alternatív közlekedési módok támogatása, hiányzó közúti kapcsolatok kiépítése.

Indoklás: A kistérség településeinek elérhetőségi viszonyai nagy szórást mutatnak: kiváló elérhetőségi mutatókkal rendelkeznek a főutak (85–86. sz.) menti települések, viszonylag kedvező helyzetben vannak a kistérségi központ és egyben a megyeközpont jó megközelíthetősége révén a tóközi települések. Kedvezőtlen helyzetben vannak ugyanakkor a dél-rábaközi falvak, különösen Rábasebes, Vág, amelyek elérhetőségének javítása népességmegtartó képességüknek egy fontos eleme: a kistérségi központ mellett javítani kell kapcsolataikat a szomszédos kistérséggel (hiszen peremhelyzetűek a Csornai-kistérségben), foglalkoztatási központokkal.

— **Környezetbarát közlekedési módok előnyben részesítése**

Javaslat: a vasúti szolgáltatások színvonalának fejlesztése szükséges a vasúti kapacitások növelésére. Különösen a teherforgalom vasútra terelése lenne fontos környezeti szempontból, kedvező hatású lenne a Csornán kijelölt keleti iparterülethez tervezett ipari vágány kiépítése.

Indoklás: Az elmúlt évtizedekben jelentős forgalom terelődött a vasútról a közutakra, komoly terhelést okozva a településeknek. Jelentős teher- és személyforgalmat bonyolít a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasútvonal, tervezik második vágány építését. Két vágány kialakítása és a villamosítás is megoldandó feladat a kisebb forgalmat bonyolító Rajka–Porpác vonalon. A Pápa–Csorna vasútvonalat 2007–2010 között szüneteltették, jelenleg napi két járat közlekedik, sajnos a munkába járás szempontjából nem kedvező időpontokban.

A kerékpárutak kiépítettségének színvonala megyei viszonylatban alacsony, a kerékpáros közlekedés fejlesztése nemcsak ökoturisztikai célból lenne kedvező, hanem mert több településen halad keresztül nagy forgalmú főút.

Javaslat: mind turisztikai, mind a napi forgalom megkönnyítése érdekében (Pl. Csornán a kelet-nyugati irányú kerékpáros közlekedés) kerékpárutak fejlesztése, kijelölése a települések belterületén és a települések között, továbbá a természeti értékek felkeresésének megkönnyítése érdekében (nincs közvetlen kerékpárút Csorna belterülete és a közigazgatásilag a városhoz tartozó Hany Istók tanösvény között).

— **Negatív hatások minimalizálása**

A 85. és 86. sz. főutak jelenlegi kiépítettségüket meghaladó mértékű forgalmat bonyolítanak. A nagy forgalmú főutak fejlesztése, a településeket elkerülő szakaszainak megépítése sürgető feladat. Az OTTrT és a megyei terv a 85. sz. főút gyorsforgalmúvá fejlesztését Csorna–Győr között a meglévő nyomvonalon, települések elkerülésével, Csorna–Sopron szakaszon, új nyomvonalon, a 86. sz. főút fejlesztését új nyomvonalon irányozza elő. Az úthálózat döntően elkerüli a természetvédelmi területeket. Kivétel a Barbacsi-tó fokozottan védett terület, amely a 85. sz. főút közelében és a tervezett gyorsforgalmú út közelében (a nyomvonal azonos) helyezkedik el, az élőhelyvédelmet biztosítani kell. A Nyirkai-Hany élőhelyrehabilitációs területtől a kiépítendő gyorsforgalmi 86. sz. út a jelenlegi nyomvonalától keletre, tehát a védett területtől távolabb épül majd meg.

KÖRNYEZETI INTEGRITÁS

— **A környezeti szempontból érzékeny területeken az extenzív gazdálkodási módok előnyben részesítése**

Az ökológiai szempontból értékes területek a nemzeti park területek, a Magas Természeti Értékű Területek, amelyek lefedik a kistérség északi, észak-keleti részét, mintegy harmaduk Natura 2000 terület (Rábcakapi, Cakóháza, Markotabödöge, Rábatamási, Csorna, Bősárkány, Maglóca, Barbacs, Dőr, Kóny, Bányogyszovát, Tárnokréti, Fehértó).

Javaslat: Az említett területeken extenzív vagy környezeti szempontból kevésbé terhelő gazdálkodási módokat kell előnyben részesíteni. Az MTÉT területeken gazdálkodók a védelmi korlátozások betartásához támogatást igényelhetnek. Ösztönözni kell a gazdálkodók részvételét az MTÉT, AKP programokban.

— **Terhelések szintjének minimalizálása**

A szennyvízkezelés környezetbarát megoldása a kistérségben még nem megoldott.

Javaslat: A szennyvíztisztítás helyzetének rendezése, a nem csatornázott települések szennyvízhálózatának kiépítése, az összegyűjtött szennyvíz tisztítása (akár alternatív módszerekkel költségtakarókosabb lehet, hiszen aprófalvokról van szó).

— **Környezetbarát mezőgazdasági gyakorlat**

A műtrágyahasználat jelentősen visszaesett a rendszerváltás óta. Jelentős szennyezések nem fordulnak elő. Konfliktusok forrása lehet a hígtrágya elhelyezési módja.

Javaslat: Javasolom a rendszerváltás óta felére visszaesett állatlétszám növelését a környezetbarát mezőgazdasági gyakorlat érdekében is (szervestrágyázás).

— **Fenntartható térségi vízgazdálkodás alapvető irányelvei: vízminőség védelme, víztöbblet elleni védekezés, vízhiány elkerülése érdekében víztárolás, vízvisszatartás**

Az ökológiai rendszerek hosszú távú fenntartható működése érdekében (és Európai Unió kötelezettségeink lásd Víz Keretirányelv) több vízgazdálkodási problémát kell kezelni országosan és a Rábaközben egyaránt. A felszíni vizek (Rábca, Keszeg-ér stb.) vízminősége nem kielégítő a Kisalföldön.

Javaslat: Fontos feladat a befolyó vizek minőségének javítása (szűrőrendszer kialakítása), a kistelepülések szennyvízkezelésének megoldása, a vízfolyások kotrása (FHNP fejlesztési terv 2009–2014). A vízminőségi problémákon túl a klímaváltozáshoz kapcsolódóan elengedhetetlen, hogy nagyobb figyelmet szenteljünk a vízvisszatartásnak (Somlyódy, 2012, Leidinger 2012), amely a Nemzeti Park területén az élőhely-rekonstrukciós programok folytatásával, a Rábaközben a vízfolyások mentén a gyakran belvizes területek, vizes élőhelyek visszaalakításával lehetséges (Keszeg-ér, Linkó-ér, Kölesmajor-Kepési csatorna és egyéb kisvízfolyások, csatornák menti belvizes területeken vizes élőhelyek, nedves rétek visszaállítása).

LAKÓTERÜLETEK

— **Társadalmi igények kielégítése és az építészeti hagyományok védelme szempontjainak harmonizálása**

Javaslat: A települések hagyományos építészeti karakterét őrző épületek felújításának, megőrzésének ösztönzésére javasolt a helyi önkormányzatok támogatása (egyedi ösztönző-rendszerek kidolgozása pályázatok vagy egyéb adminisztratív intézkedések útján).

Indoklás: A Rábaközben egy jellegzetes homlokzat alakult ki, s az épület udvar felőli oldalán pedig megjelent a tornác, amely évszázadokon keresztül a paraszti épületek jellemzője lett. A rábaközi és a hansági falvakban viszonylag sok, a népi építészetet idéző ház maradt fenn, amelyeket azonban veszélyeztet a demográfiai fogyás. Különösen szép az utcakép Bogyoszlón (lásd kép és a mellékletben a Táj-érték leltár),

— **Kompakt, terület-takarékos településfejlesztés, az újonnan épült településrészek illeszkedjenek a hagyományos településkarakterhez**

Javaslat: Az újonnan létesülő településrészek szabályozásában jelenjenek meg a hagyományos településkép fenntartásához nélkülözhetetlen elemek (épületmagasság, alkalmazott anyagok, színek stb.)

Indoklás: A szuburbanizációs folyamatok által érintett falvakban (különösen a tóközi falvak, és a fő forgalmi utak mentén elhelyezkedő települések) jelentős építkezési hullám volt megfigyelhető a rendszerváltás óta, karakterükben az új lakóépületek gyakran sajnos nem illeszkednek a hagyományos településképhez.

— **Színvonalas települési környezet biztosítása a zöldfelület-rendszer fejlesztésével, aprófalvaknak is legyen közparkja/közkertje, templomkertek közösségi térré alakítása**

— **Ökológiai hálózat és települési zöldfelület-rendszer kapcsolata, zöld településszegély kialakítása**

Javaslat: Községekben és városokban egyaránt komoly figyelmet kellene szentelni a zöldfelület-rendszer fejlesztésének, hiszen a közkertek, parkok a helyi társadalom találkozásának fontos színterei. Ki-

emelten kell kezelni különösen aprófalvak esetén a templom körüli zöldfelületeket és a temetőt. Alapvető elvárásnak tartó, hogy aprófalvakban is legyenek közösségi célú zöldfelületek.

Indoklás: Az életminőséget meghatározza a települési zöldfelület-rendszer minősége. Kisebb településeken gyakran nem fordítanak kellő figyelmet közösségi zöldterületek kialakítására, fenntartására, pedig a közösségformálásában nagy szerepük van. A vizsgált térség kistelepüléseinek jelentős részében nincs zöldterület.

Az aprófalvak nem bővelkednek közcélú zöldfelületekben, többségükben a templomok környezetében elhelyezkedő zöldfelületeknek meghatározó szerepe van a településképben. A fennmaradt paraszti porták mellett gyakran az aprófalvak egyetlen kiemelkedő építészeti értéke a templom, amelynek környezete (van-e templomkert, az mekkora vagy mennyire nyitott) a település zöldfelület-rendszerében meghatározó lehet. A falvak többségében változó színvonallal jellemző, hogy zöldfelület veszi körül a templomot. A településkép javításához jelentősen hozzájárulna, ha a templomok körül színvonalas közkerteket alakítanának ki.

A másik lényeges, különleges szerepű közösségi zöldterület a falvak életében a temető, amely általában a település egyik kiemelkedő helyét foglalja el. A temető rendezettsége sokat elárul a község lakóiról. A temetők rendezésénél alapvető elvárás a temető körülkerítése és fasor telepítése.

ÉLŐHELY ÉRTÉK

— *Biotópok védelme, Természetvédelmi területek (természetvédelmi, Natura 2000, Nemzeti Ökológiai Hálózat elemei) legalább 5%-os aránya*

A Dél-Hanság és Tóköz települései döntően az országos átlag feletti védettségi arányokkal rendelkeznek a megmaradt vizes élőhelyeknek köszönhetően, azonban a Rábaköz intenzív agrártérségének több településén túlzottan alacsony az élőhelyvédelmi szempontból értékesnek tekinthető területek aránya (Zsebeháza; Rábapordány, Rábacsanak, Magyarkeresztúr).

Javaslat: Ezekben a településeken törekedni kell mezővédő erdősávok, gyepes területek kialakítására, területarányuk növelésére.

— *Extenzív hasznosítású területek legalább 10–15 %-os arányának elérése*

Javaslat: a dél-Rábaközben növelni kell az extenzív területhasználatok arányát.

Hasonló eredményt ad a térségben az extenzív hasznosítású területek arányának vizsgálata. Fontos élőhelyeket jelentenek az erdők, gyepesek, extenzív gyümölcsösök, mocsaras területek, mezővédő erdősávok stb. A Corine 2006-os adatbázisa ad lehetőséget a területhasználatok értékelésére. Kimagaslóan magas az extenzív hasznosítású területek aránya a Hanság peremterületein, egyes tóközi településeken (Fehértó 38%, Barbacs 41%), azonban kritikusan alacsony a dél-rábaközi térségben.

— *Mozaikjellegű tájszerkezet fenntartása*

Ahogy az eddigi értékelések feltárták tájképi, és tájökölógiai szempontból is kedvezőtlenebb helyzetűek a rábaközi települések, sajnos különösen ebben a térségben folytatódott a rendszerváltás óta a gyepesek feltörése. Jelentős gyepes területek tűntek el Csorna belterületétől délre, Vág, Rábasebes, Szilsárkány, Rábacsanak, Rábasantandrás, Rábapordány településeken. Ezek a folyamatok egyértelműen az agrártáj további szegénye-

déséhez járulnak hozzá. Ezek a művelésbe vont területek általában rosszabb minőségű (ezért maradtak mind- ezidáig is gyepek), illetve belvívveszélyes területek. Ellenkező irányú folyamatra alig akad példa (Acsalag).

— **Ökológiai hálózatok védelme és fejlesztése,**

— **Gyepterületek védelme, arányuk növelése**

A Nemzeti Park és a Natura 2000 területek védelme a szigorú szabályozás miatt biztosított, az egyéb döntően a dél-rábaközi térségben a gyepfeltörés és ez által az ökológiai hálózat leromlása ma is folytatódik.

Javaslat: Belvívveszélyes területek visszagyepesítése.

— **Erdősültség minimális szintjének biztosítása települési szinten 3%, mikro-térségi szinten legalább (10%)**

— **Mezőgazdasági területek élőhelyeinek védelme, természetszerű lineáris elemek: fasorok, erdősávok fenntartása**

A jó minőségű szántó területeknek köszönhetően nem várható jelentősebb erdősítés a Rábaközben, azonban a nagyon alacsony erdősültségi mutatókkal rendelkező térségben elsősorban a mezővédő erdősávok, cserjesávok, fasorok arányát kellene növelni, amely viszonylag kisebb területkivonást jelent a művelésből továbbá a kedvező tájökológiai hatásai miatt a terméskiesést minimálisra csökkenti.

Javaslat: A rendszeresen belvízjárta területek művelésből kivonása erdősítése vagy rétté, legelővé alakítása ajánlott.

— **Vízfolyások mentén 5–10 m fás szárú növényzettel is rendelkező szegély művelésmentes fenntartása**

Elsősorban az intenzív hasznosítású agrártérségben a vízfolyások mentén maradtak meg kisebb nagyobb élőhelyek, tájökológiai szempontból nagy jelentőségű maradványterületek. A Rábaköz jelentősebb vízfolyásai a Keszeg-ér és Linkó-ér mentén jellemzően 1–2 m természetes lágyszárú vegetációval kísért szegély található, cserjés fás, vegetáció rövid szakaszokon fordul elő.

Javaslat: A patakok, a sűrű belvízlevezető csatornahálózat mentén is ajánlott szélesebb „zöld védősáv” kialakítása, fenntartása.

— **Vizes élőhelyek védelme, helyreállítása**

Az intenzív tájhasználat révén visszaszorul a térség gazdag vízvilága. A nemzeti park területén nagyszabású élőhely-rehabilitációs, visszaárasztásos tevékenységek indultak (Nyirkai-Hany, előkészítés alatt Osli-Hany).

Javaslat: A kistérség más területein is, különösen a gyakran belvizes, vízfolyások menti területeken szükséges lenne a vizes élőhelyek legalább részleges helyreállítása, gazdagítva a térség ökológiai értékét, különösen a rábaközi agrártájban jelentősebb zöldfolyosó kialakításával a Keszeg-ér, a Linkó-ér mentén.

— **Táj esztétikai értékének megőrzése és fejlesztése, Tájkarakter védelme, Agrártájak monotonitásának csökkentése (erdősávok, kisebb táblaméretetek, patakok, csatornák kísérőnövényzete stb.)**

Az egykori mocsárvilág maradványai, a mozaikos művelésű peremterületek és tóközi települések jelentős esztétikai értékkel rendelkeznek. A Rábaköz egyéb területein, különösen a nagytáblás művelésű monoton agrártérségekben viszont oldani kellene a hatalmas szántók monotonitását.

Javaslat: A tájképet gazdagító megmaradt természetes, természetszerű élőhelyek védelme a természetvédelmi területek keretein belül a pénzügyi lehetőségekhez mérten biztosított. Sokkal komolyabb figyelmet kell fordítani a nem védett területeken található gyepterületekre, ahol tudatformálással, ösztönző programokkal (agrár-környezetvédelem) lehet elérni, hogy a gazdálkodás mellett is fennmaradjanak az ökológiai értékek illetve a gazdálkodók növeljék a gyepterületek, erdősávok, természetszerű élőhelyek arányát. Az ökológiai értéket növelő intézkedések szorosan kötődnek a tájképi érték-növelő intézkedésekhez.

— **Térség identitásának részét képező értékek számbavétele, védelme, bemutatása**

Javaslat: a táj történeti értékeinek védelme, bemutatása a lakosság számára

Kiállítások, tanösvények formájában javasolom felhívni a figyelmet a Hanság és a Tóköz lecsapolás előtti történetére, a tájalakítás módjára, a történeti tájhasznosítás emlékeire.

A tóközi tógazdálkodás csatornarendszere nagyon jó állapotban őrződött meg a védett területeken (Fehértó, Györsövényháza), ezek szabályozott bemutatása, információk megosztása a lakossággal jelentősen hozzájárulna a táji identitás fejlődéséhez és turisztikai vonzerőt is jelentene.

Kistérségi szinten (mind a többcélú területfejlesztési társulás, mind a Leader közösség részéről) az elmúlt évben kezdődött a helyi értékek feltérképezése, számbavétele, elkészültek a települési kataszterek.

A kulturális örökség veszélyeztetett, máig pusztuló részét képezik a felhagyott kastélyépületek, kúriák.

Javaslat: Kistérségi szintű összefogással keresni kell az elhagyott, értékes kastélyépületek hasznosításának lehetőségeit. Funkcióként sokféle hasznosítási forma számba jöhet: szálló, vadász-szálló, kulturális központ, szociális otthon stb. Létre kellene hozni egy kúria-katasztert, amely on-line elérhető, napra kész információkkal szolgál az érdeklődőknek. Egy-egy település nem tudja felvállalni a kastélyépületek önálló hasznosítását, fenntartását kistérségi összefogásra van szükség.

Népi építészeti emlékek fennmaradása is veszélyeztetett. Helyi védelem alá kell helyezni a hagyományos népi építészet emlékeit idéző parasztházakat, helyreállításukat támogatni kell. A helyi identitást erősítenék a térség különleges tájtörténeti hagyományai, emlékei.

Javaslat: Sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni a tájtörténet felelevenítésére, a megmaradt emlékek, mondák bemutatására, népszerűsítésére. A kora-középkori tógazdálkodás bemutatása egyedi szabadidő témája lehetne a Fehér-tó természetvédelmi területen.

— **Helyi örökséget bemutató közösségi terek kialakítása**

Javaslat: Minden településen legyen elérhető információ, tájékoztató a település értékeiről, rendezzenek be egy szobát, kiállító helyiséget a közösségi házban, vagy önkormányzatnál. A természeti értékek bemutatására hozzanak létre tanösvényeket stb.

— **Társadalom igényeinek kielégítése: pihenés, kikapcsolódás, sportolási és egyéb szabadidős tevékenységek lehetőségének biztosítása térségi szinten**

A helyi hagyományok, lehetőségek fejlesztésére kell elsősorban a hangsúlyt fektetni.

Javaslat: fejleszteni kell a vízi sportolás lehetőségeit: Rába kikötőhelyek, fürdőzés lehetőségeinek, megteremtése; Szávizi Vizi centrum fejlesztése, Csornai termálfürdő fejlesztése, bányatavak környezetének rendezése stb.

A térség, különösen a Hanság, Hanságmente és Tóköz térségének kevésbé forgalmas útjai kiválóan alkalmasak rekreációs célú kerékpározásra. Kerékpárutak fejlesztése, kijelölése, pihenőhelyek létesítése jelentősen javítaná a térségben az ökoturizmus és falusi turizmus vonzerejét. Több településen erősek maradtak a lótarás hagyományai. Lovas-turisztikai szolgáltatások fejlesztése: lovas udvar kialakítása és eszközök beszerzése pl. kocsis, szán, fedett lovardák kialakításának támogatása, lovas túra útvonalak kialakítása a Rábaközben.

— ***Vízfelületek, erdők és egyéb természeti területek megközelíthetőségének biztosítása***

— ***Tanulás és felfedezés helye legyen a táj: látogatóközpontok, tanösvények, tematikus utak, zöld utak kialakítása, fejlesztése javasolt.***

A helyi identitást erősítenék a térség különleges tájtörténeti hagyományai, emlékei.

Javaslat: Sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a tájtörténet felelevenítésére, a megmaradt emlékek, mondák bemutatására, népszerűsítésére. A kora-középkori tógazdálkodás bemutatása egyedi szabdtéri kiállítás témája lehetne a Fehér-tó természetvédelmi területen.

Javaslat: Hanság–Rábaköz zöldút létrehozása

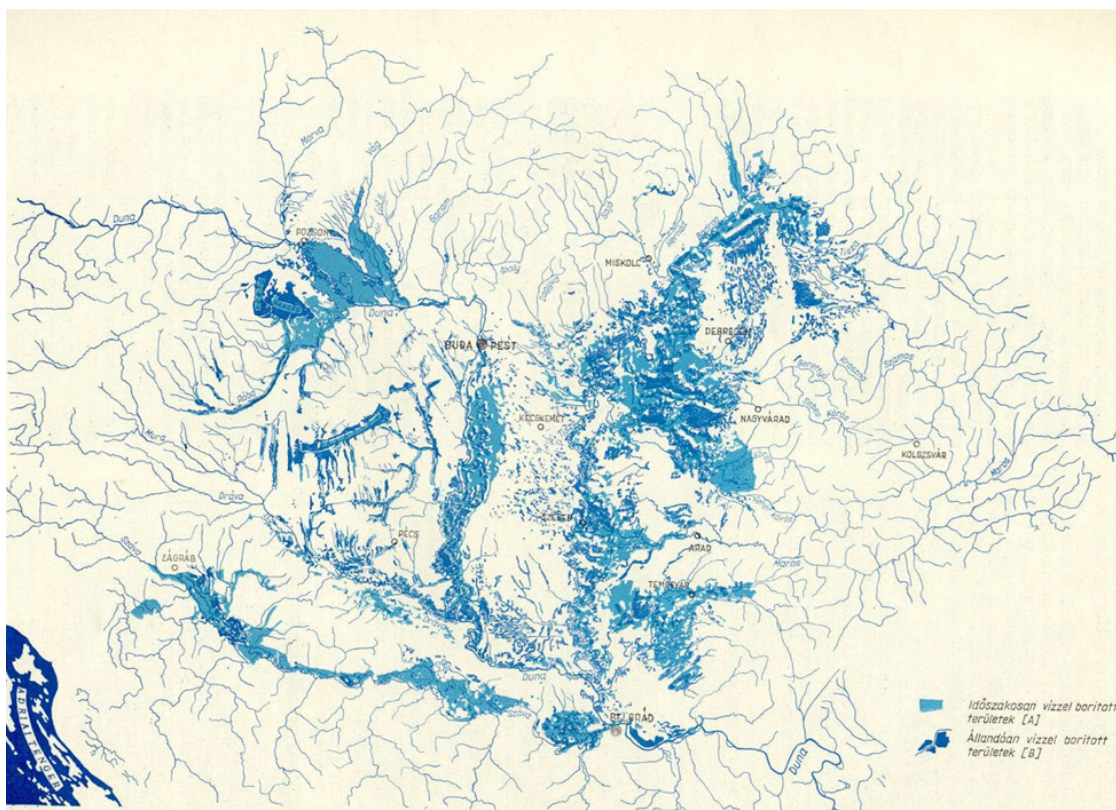
Indoklás: Az elmúlt évtizedekben népszerűvé vált zöldút-program megvalósítását javaslom a térségben, mert a természeti, kulturális értékek megőrzésén, védelmén, közösségi összefogáson alapulva egyaránt szolgálja a térség turisztikai vonzerejének növelését, és a helyi lakosság rekreációs lehetőségeinek bővülését és, erősíti a helyi identitást. A természeti értékek önmagukban nem szolgálhatnak a zöldút alapjául, hiszen a térségben bár magas a védett területek aránya, nagyon nagy arányban található fokozottan védett területek, így csak a kulturális vonzerők tudják érdemben differenciálni a településeket, amelyek azonban jelenlegi formájukban még nem rendelkeznek regionális mértékű vonzerővel. Ahhoz, hogy egy zöldút rendszer kialakulhasson, jelentős összefogásra van szükség a térségben, a több helyen elindult kezdeményezések (lovas turizmus, kerékpáros turizmus, tematikus fesztiválok) összehangolására, illetve a térségben még élő, de lassan eltűnő hagyományok, mesterségek, népszokások megőrzésére „attrakcióvá” fejlesztésére.

— ***Természetvédelmi érdekek és a rekreációs igények összehangolása a természetvédelmi területek zónarendszerének kialakításával, kevésbé érzékeny területek a nyilvánosság számára megközelíthetővé, elérhetővé tétele***

A térség természeti értékekben gazdag ugyan, de a fokozottan védett területek magas aránya miatt, a védett területek jelentős része nem látogatható. A térségi identitás, a fejleszteni kívánt turisztikai hasznosítás miatt szükséges lenne a természetvédelmi területek „megnyitása”, programok keretében történő bemutatása a helyi lakosság és az odalátogatók számára. Az utóbbi években megfigyelhető a Nemzeti Park nyitottabb hozzáállása, de a hansági térség periférikusabb helyzetben van a Nemzeti Parkon belül. Az egykori vizes élőhelyek újjáélesztése nagyon fontos lépés a térség jövőképeinek formálásában. Ennek a célnak a megvalósítása során mérföldkövet jelentett a Bósárkány közelében lévő Nyirkai-Hany 2001-ben történt rehabilitációja, melynek

során 400 ha került elárasztásra. Az elárasztott terület szabadon látogatható, bár egyszerre csak korlátozott számban fogadhatja látogatókat, amit a gyakorlatban a viszonylag nehéz megközelíthetőséggel valósítanak meg a gyakorlatban. Tervezik, illetve folyamatban van Osli térségében egy még nagyobb léptékű visszaárasztás. Nagyon fontosnak tartom, hogy az új élőhelyeknek legalább egy része látogatható legyen, az információkat pedig táblák és tanösvények segítségével osszák meg a turistákkal és a helyi lakosokkal.

MELLÉKLETEK

A Kárpát-medence vízborította területei a XVIII. század végén, a magyar vízszabályozási munkák megindítása és tervszerű végrehajtása előtt. Készült korabeli térképek alapján (Ihrig,)

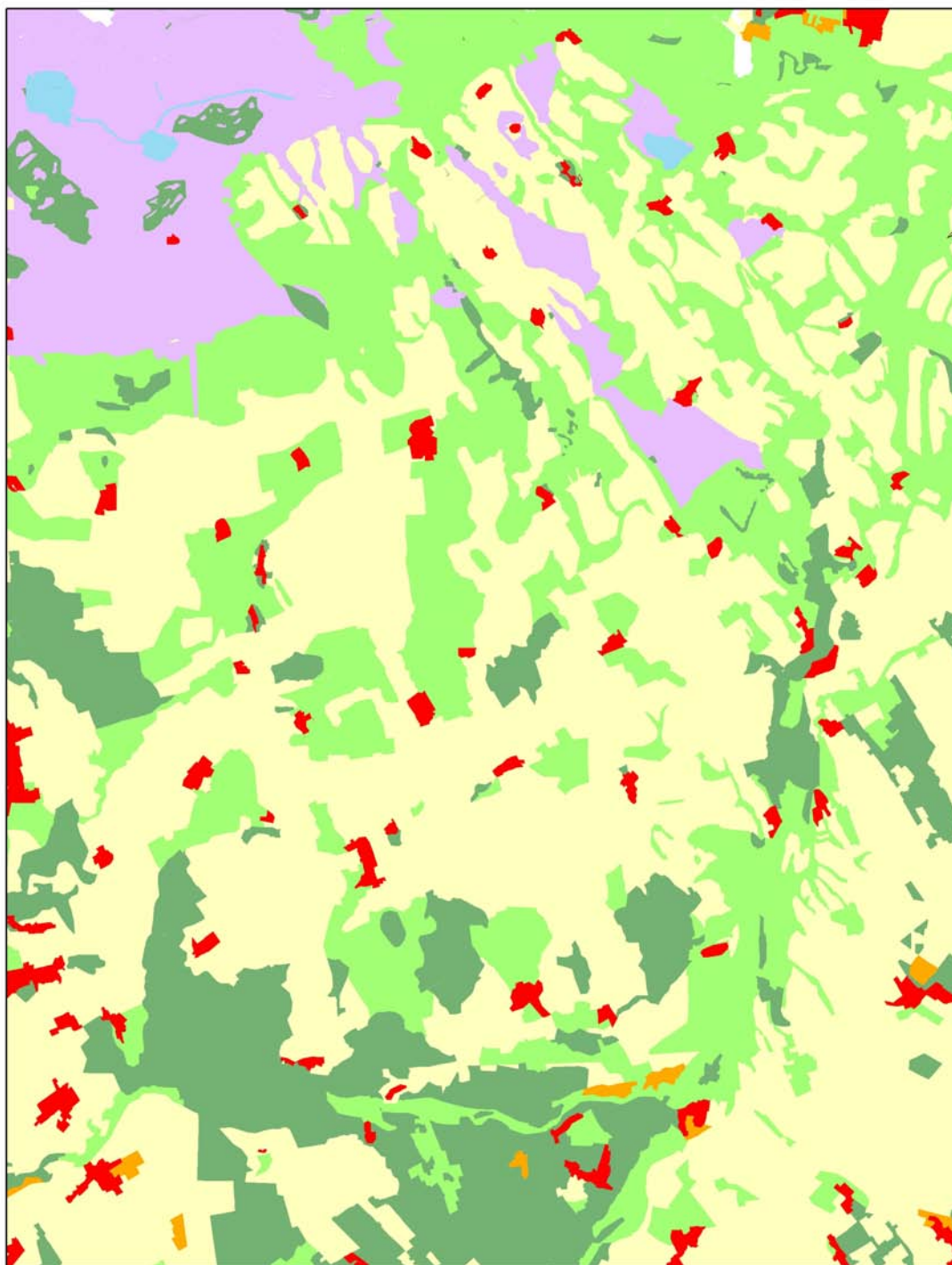
1782-es térkép Forrás: Papp-Váry (1989)

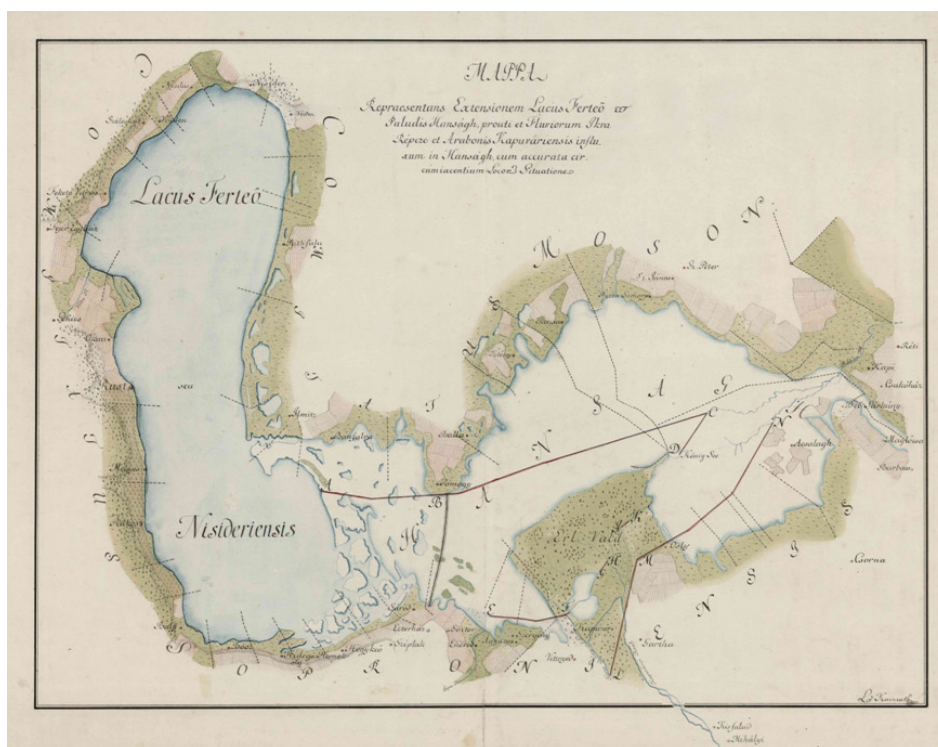
I. katonai felmérés, (részlet) www.tajertektar.hu

Tájhasználat az I. katonai felmérés

■	Település	1766-1785 Had-
■	Szántó	történeti Térkép-
■	Komplex műv.	tár, V/10,11,
■	Gyep, legelő	VI/12,13,14, VII/
■	Szőlő, gyümölcs	12,13,14 alapján
■	Erdő	
■	Láp, mocsár	
■	Vízfelület	

Hanság vízrendezési térképek

Hanság vízrendezési térkép 1790.

Mappa repraesentans extensionem lacus Ferteo et paludis Hanságh, prouti et fluviiorum Ikva Répcze et Arabonis Kapuváriensis influxum in Hanságh ... / L v Kainrath. , 1790, TK 1114

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár

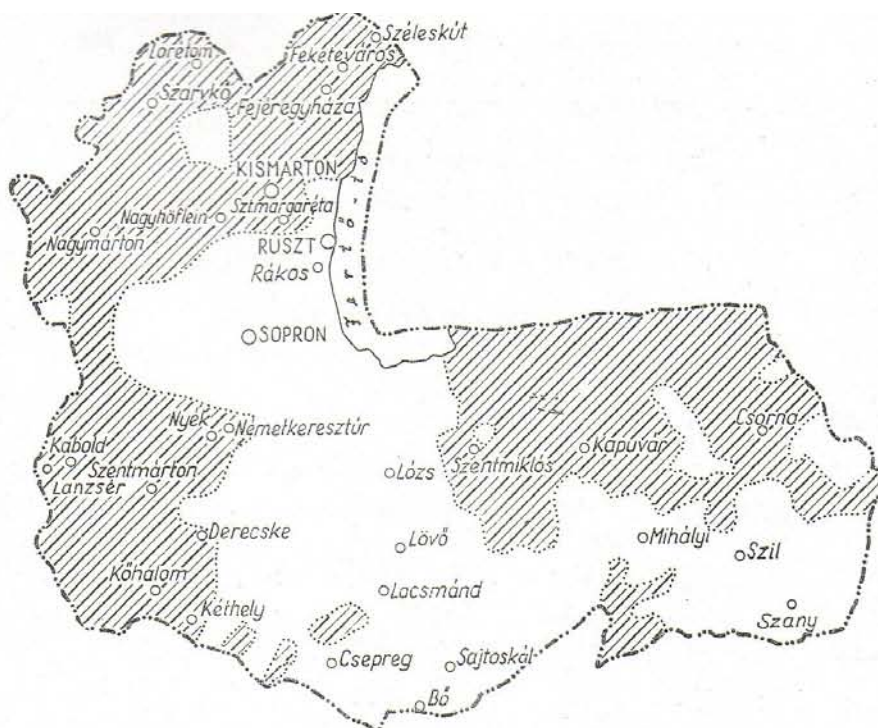

Hanság vízrendezési térkép 1792

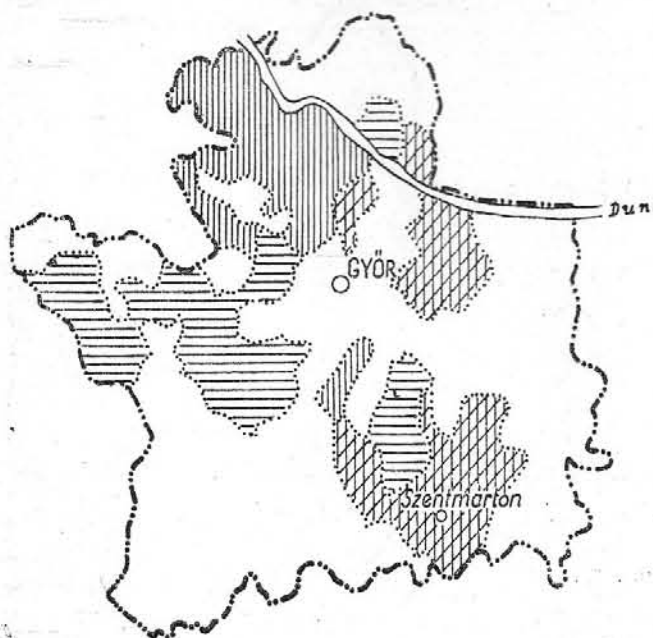
Mappa fluviiorum Ikva Répcze et Arabonis Kapuváriensis in paludinosam plagam Hanságh influxum ... repraesentans / praesent. per I. Nep. Hegedüs., Országos Széchényi Könyvtár

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár

Herceg Esterházy Miklós birtokai Sopron megyében és az 5000 holdon felüli birtokok Győr megyében (Felhő, 1970).

 Hg. Esterházy Miklós birtokai

 A győri káptalan birtokai

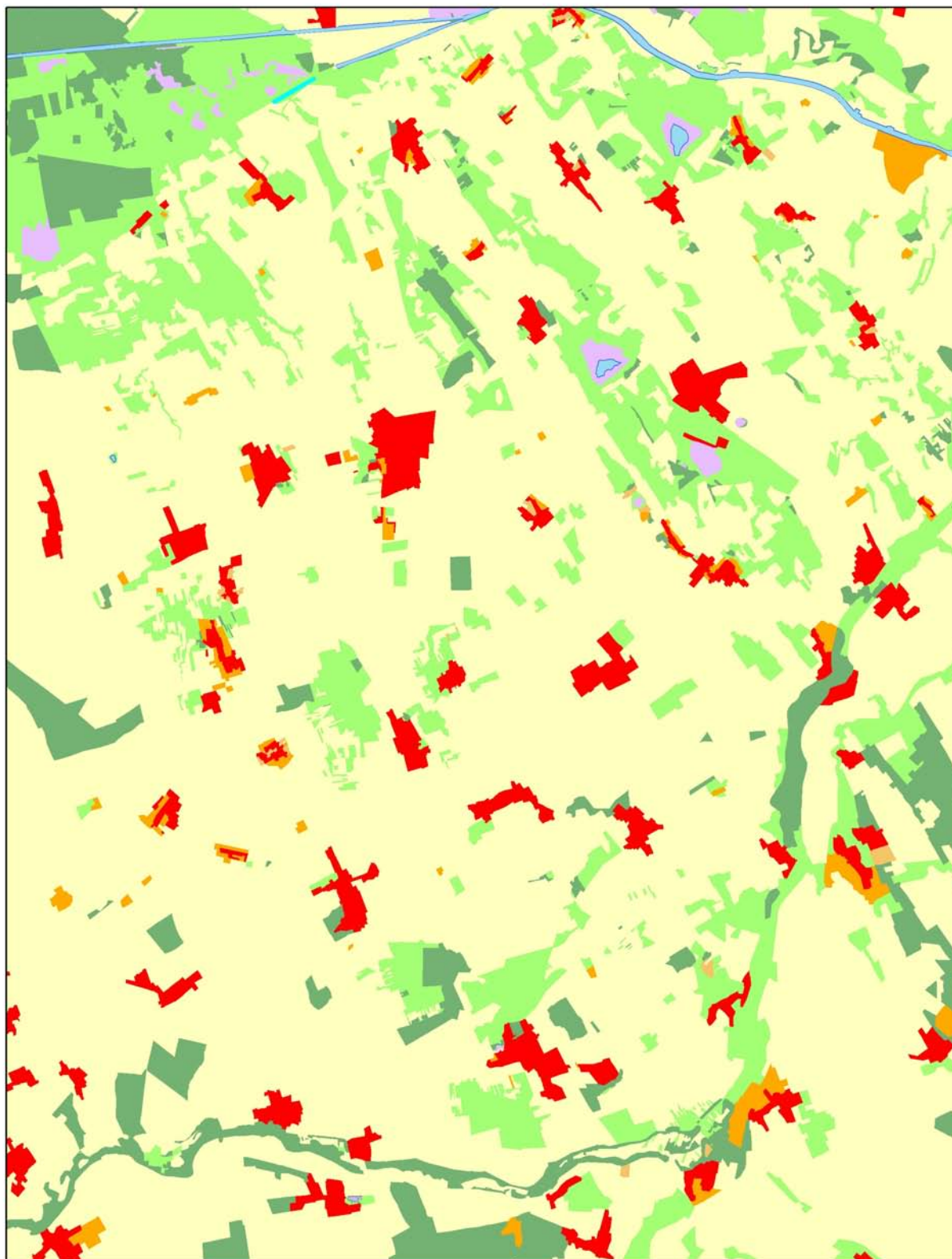
 A pannonhalmi bencések birtokai

 A Viczay család birtokai

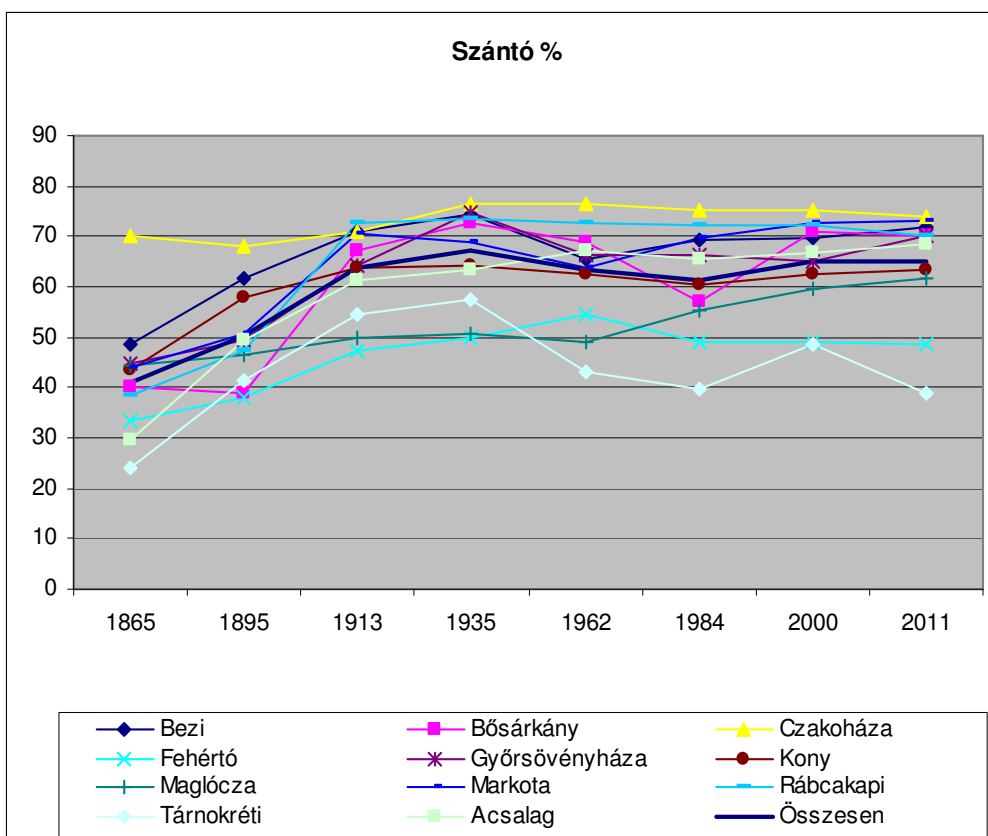
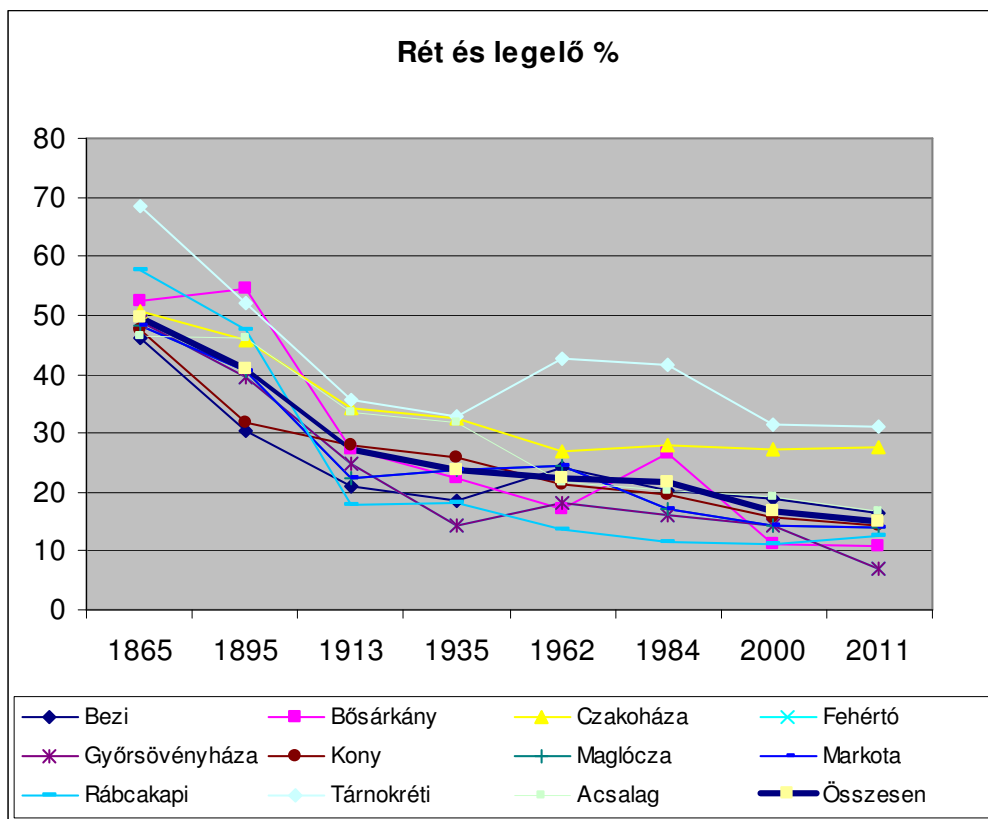
Tájhasználat a III. felújított katonai térkép alapján (saját szerkesztés)
1920, Hadtörténeti Térképtár 4858 3,4; 4958 1,2,3,4; 4959 1,3; 5058 1,2 szelvények alapján

Tájhasználat az 1951-es topográfiai térkép alapján (saját szerkesztés)

Területhasználati változások Hanság, Tóköz településein (saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)

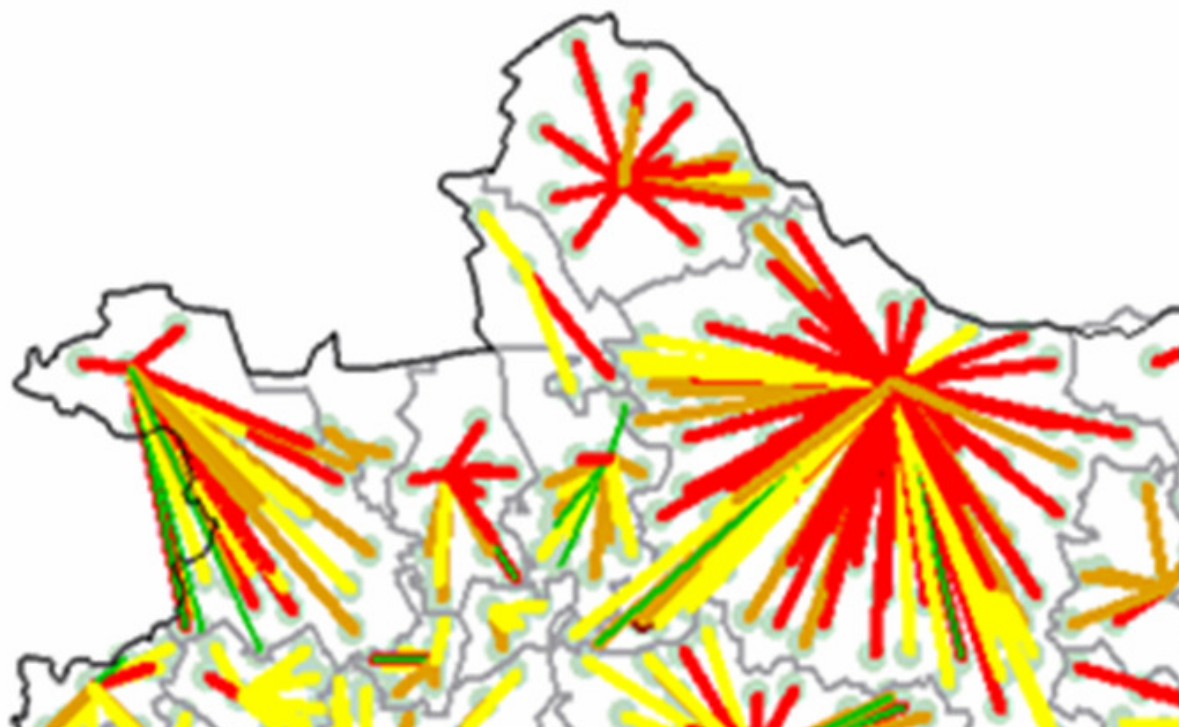

Tájfunkció értékelési mátrix (Koschke et al. Alapján)

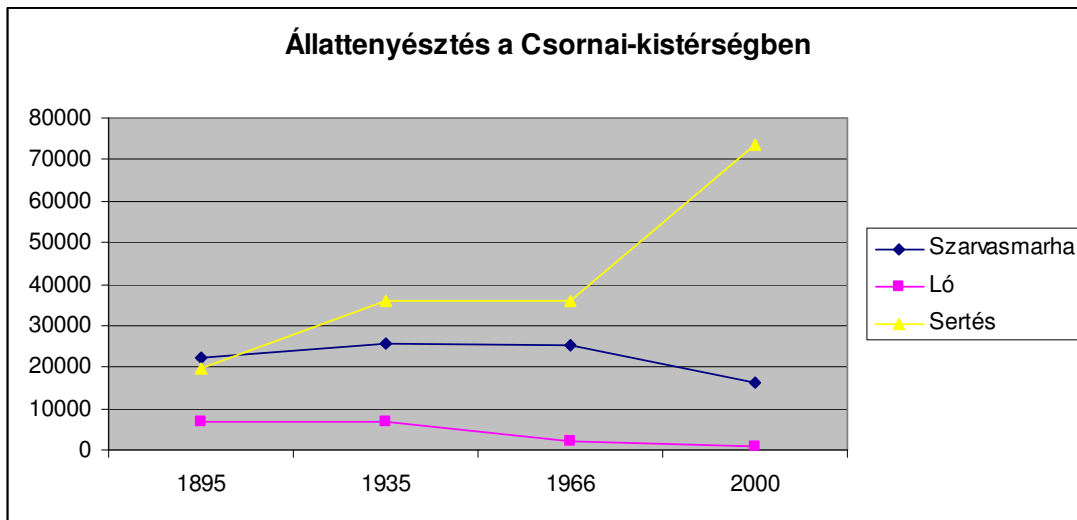
CLC	Fő kategória	Név	Kód	Rekreáció	Esztétika	Biodiverzitás	Mg. term.
111	Összefüggő településszerkezet	Lakott területek	0	5	37	22	5
112	Nem összefüggő településszerkezet	Lakott területek	0	5	37	22	5
121	Ipari vagy kereskedelmi területek	Ipari, kereskedelmi területek, közlekedési hálózat	0	5	37	22	5
122	Út- és vasúthálózat és csatlakozó területek	Ipari, kereskedelmi területek, közlekedési hálózat	0	5	37	22	5
131	Nyersanyag-kitermelés	Bányák, lerakóhelyek és építési munkahelyek	0	5	37	22	5
132	Lerakóhelyek (meddőhányók)	Bányák, lerakóhelyek és építési munkahelyek	0	5	37	22	5
133	Építési munkahelyek	Bányák, lerakóhelyek és építési munkahelyek	0	5	37	22	5
141	Városi zöldterületek	Mesterséges, nem mezőgazdasági zöldterületek	0	5	37	22	5
142	Sport- és szabadidő- létesítmények	Mesterséges, nem mezőgazdasági zöldterületek	0	5	37	22	5
211	Nem öntözött szántóföldek	Szántóföldek	1	30	30	30	100
213	Rizsföldek	Szántóföldek	1				
221	Szőlők	Állandó növényi kultúrák	2	58	58	50	90
222	Gyümölcsösök, bogyósok	Állandó növényi kultúrák	2				
231	Rét / legelő	Legelők	3	63	68	61	60
242	Komplex művelési szerkezet	Vegyes mezőgazdasági területek	4	74	89	72	70
243	Mezőgazdasági területek, jelentős természetes növényzettel	Vegyes mezőgazdasági területek	4	74	89	72	70
311	Lomblevelű erdők	Erdők	5	95	95	89	65
312	Tülevelű erdők	Erdők	5	95	95	89	65
313	Vegyes erdők	Erdők	5	95	95	89	65
321	Természetes gyepek, természetközeli rétek	Cserjés és/vagy lágyszárú növényzet	5	95	95	89	65
324	Átmeneti erdős-cserjés területek	Cserjés és/vagy lágyszárú növényzet	5	95	95	89	65
333	Ritkás növényzet	Növényzet nélküli vagy kevés növényzettel fedett nyílt területek	5	95	95	89	65
411	Szárazföldi mocsarak	Belső (szárazföldi) vizenyős területek	6	95	95	100	0
412	Tőzeglápok	Belső (szárazföldi) vizenyős területek	6	95	95	100	0
511	Folyóvizek, vízi utak	Kontinentális vizek	7	95	95	44	35

A kislélföldi városok helyzete a Beluszky Pál által készített városhierarchiában
(idézte Győri Róbert, 1999)

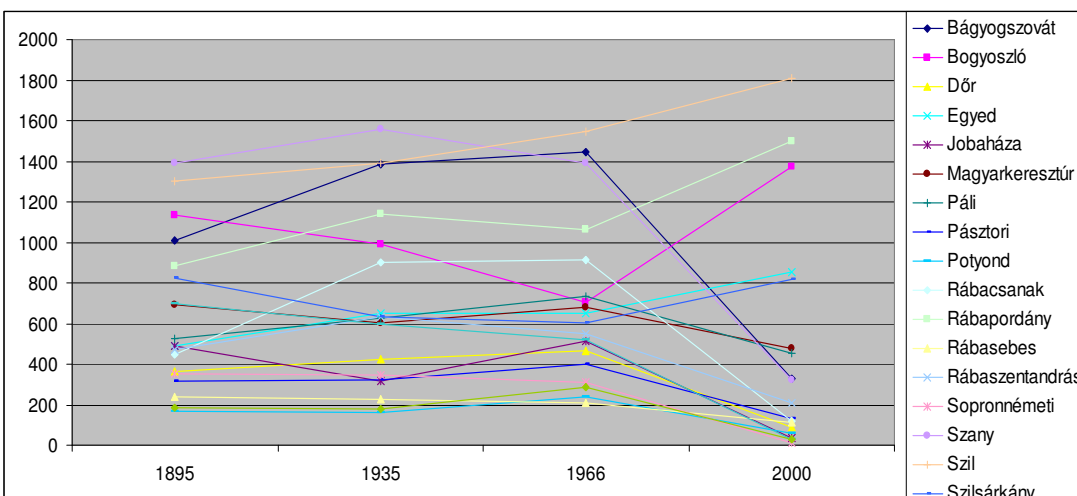
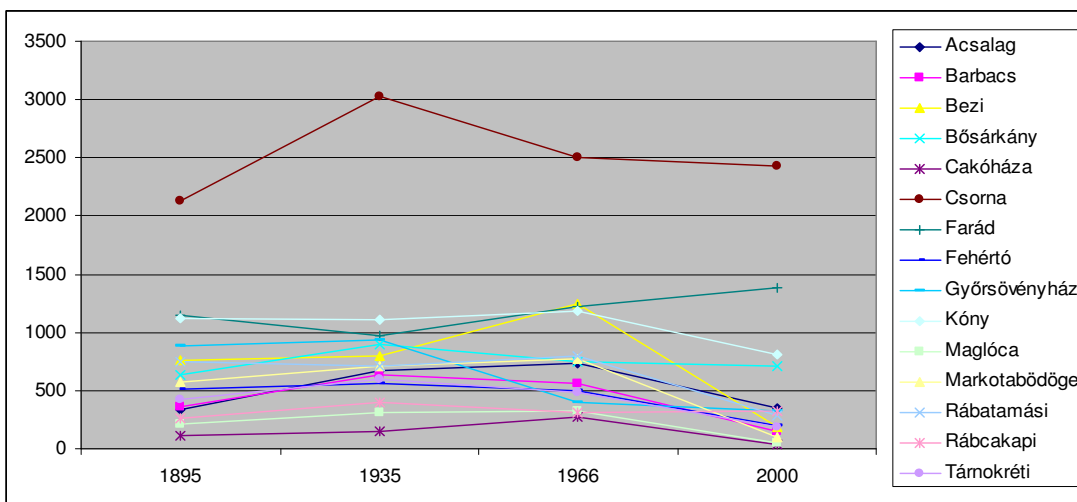
Település	Rangszám
<u>Sopron</u>	15.
<u>Győr</u>	16.
<u>Szombathely</u>	18.
<u>Pápa</u>	85.
Magyaróvár	113.
Szentgotthárd	117.
<u>Kőszeg</u>	137.
Csorna	182.
Kapuvár	188.
Körmend	192.
Sárvár	205.
Devecser	222.
Nagymarton	226.
Kiscell	235.
Muraszombat	238.
<u>Kismarton</u>	239.

Munkaerőpiaci kapcsolatrendszer (Forrás: OTfK)

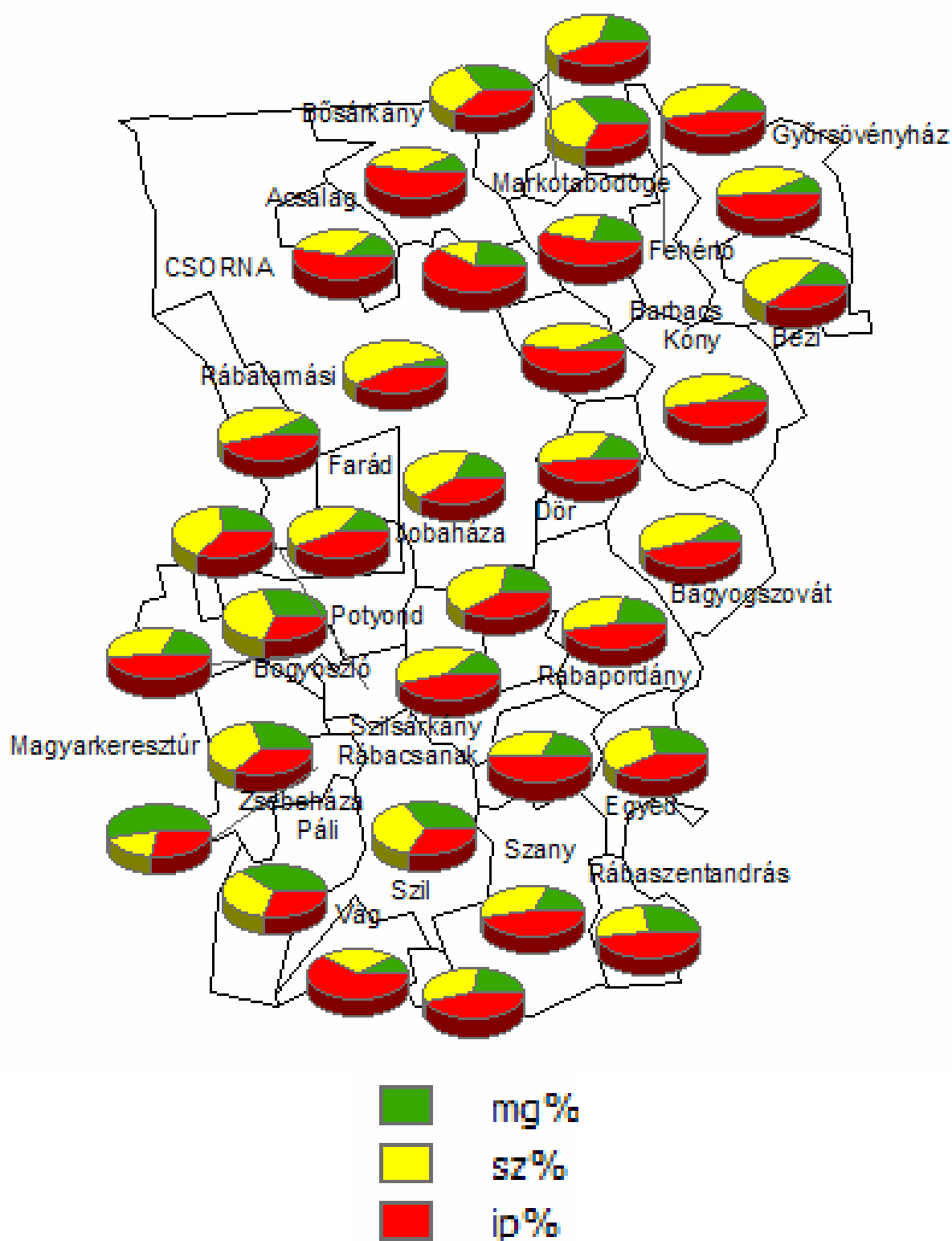

Az állattenyésztés arányainak változása a Csornai-kistérségben (adatok forrása: KSH)

Szarvasmarha tenyésztés volumenének változása a Hanság, Tóköz valamint a Dél-Rábaköz településein a Csornai-kistérségben (saját szerkesztés, adatok forrása: KSH)

Foglalkoztatottak aránya a mezőgazdaságban, szolgáltatásokban és az ipar, építőiparban
(saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR, 2001)

Tájfunkció értékek területhasználatonként Koschke et. al. 2012 nyomán

CLC 50 Kódok	Területhasználat típusa	Egyszerűsített területh.	Rekreáció	Esztétika	Biodiverzitás	Termesztés
1111	Városközpontok	Összefüggő települési	0	26	6	0
1112	Történelmi belvárosi területek	Nem összefüggő tel.	5	37	22	5
1121	Nem összefüggő település szerkezet, kertek nélküli többemeletes lakóházakkal beépítve	Nem összefüggő tel.	5	37	22	5
1122	Nem összefüggő, családi házas és kertés beépítés	Nem összefüggő tel.	5	37	22	5
1123	Erdei környezetben lévő, nem-összefüggő beépítés	Nem összefüggő tel.	5	37	22	5
12111	Ipari és kereskedelmi létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0
12112	Agrár létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0
12113	Oktatási és egészségügyi létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0
1212	Speciális műszaki létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0
1221	Úthálózat és csatlakozó területek	Út, vasút, építési t.	0	0	0	0
1222	Vasúthálózat és csatlakozó területek	Út, vasút, építési t.	0	0	0	0
1232	Folyami és tavi kikötők	Út, vasút, építési t.	0	0	0	0
1233	Hajógyárak, hajójavító üzemek	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0
1234	Sport és szabadidő kikötők	Városi zöldfel., sport				0
1241	Repülőterek szilárd burkolatú kifutópályával	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0
1242	Füves kifutópályájú repülőterek	Városi zöldfel., sport				0
1311	Külszíni bányák	Bánya	0	0	6	45
1312	Kőbányák	Bánya	0	0	6	45
1321	Szilárd-hulladék lerakó helyek	Hulladéklerakó	0	0	6	0
1322	Folyékony-hulladék tároló telepek	Hulladéklerakó	0	0	6	0
1331	Építési munkahelyek	Út, vasút, építési t.	0	0	6	0
1411	Parkok	Városi zöldfel., sport	53	53	53	10
1412	Temetők	Városi zöldfel., sport	53	53	53	10
1421	Sport létesítmények	Városi zöldfel., sport	53	53	53	10
1422	Szabadidő területek	Városi zöldfel., sport	53	53	53	10
1423	Üdülő települések	Nem összefüggő tel.	5	37	22	5
2111	Nagyábrás szántóföldek	Nagyábrás szántóföld	26	26	28	90
2112	Kistáblás szántóföldek	Kistáblás szántóföld	30	30	30	85
2113	Melegházak	Komplex műv. szerk.	74	89	72	100
2121	Állandóan öntözött szántó területek	Öntözött szántó	26	26	28	100
2131	Rizsföldek	Öntözött szántó	26	26	28	90
22111	Nagyábrás szőlők	Szőlő, gyümölcs	58	58	50	90
22112	Kistáblás szőlők	Szőlő, gyümölcs	58	58	50	90
2221	Gyümölcsfa ültetvények	Szőlő, gyümölcs	58	58	50	100
2222	Bogyós ültetvények	Szőlő, gyümölcs	58	58	50	90
2223	Komló ültetvények	Szőlő, gyümölcs	58	58	50	90
2226	Fűzfa ültetvények	Lombhullató erdő	95	95	89	65
2311	Intenzív legelők és erősen degradált gyepek bokrok és fák nélkül	Legelő	63	68	61	60
2312	Intenzív legelők és erősen degradált gyepek fákkal és bokrokkal	Legelő	63	68	61	60
2421	Komplex művelési szerkezet épületek nélkül	Komplex műv. szerk.	74	89	72	70
24221	Komplex művelési szerkezet szórt elhelyezkedésű épületekkel	Komplex műv. szerk.	74	89	72	70
24222	Tanyák	Komplex műv. szerk.	74	89	72	70
2431	Mezőgazdasági területek túlsúlyban szántókkal és jelentős természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	74	68	61	60

CLC 50 Kódok	Területhasználat típusa	Egyszerűsített területh.	Rekreáció	Esztétika	Biodiverzitás	Termesztés
2432	Mezőgazdasági területek túlsúlyban intenzív legelőkkel és jelentős természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	74	68	61	60
2433	Mezőgazdasági területek túlsúlyban szórt megjelenésű természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	74	68	61	60
2434	Mezőgazdasági területek kis tavak jelentős részarányával és szórt természetes vegetáció előfordulásával	Mezőgazdasági terület	74	68	61	60
2435	Mezőgazdasági területek állandó kultúrák jelentős előfordulásával, és szórt megjelenésű természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	74	68	61	60
3111	Zárt lombkoronájú természetes lombhullató erdők nem vizenyős területen	Lombhullató erdő	95	95	89	65
3112	Zárt lombkoronájú természetes lombhullató erdők, vizenyős területen	Lombhullató erdő	95	95	89	65
3113	Nyílt lombkoronájú természetes lombhullató erdők nem vizenyős területen	Lombhullató erdő	95	95	89	65
3114	Nyílt lombkoronájú természetes lombhullató	Lombhullató erdő	95	95	89	65
3115	Lombos erdő ültetvények	Lombhullató ültetvény	70	95	70	65
3121	Zárt lombkoronájú természetes fenyőerdők	Örökzöld erdő	84	79	60	75
3125	Tűlevelű ültetvények	Örökzöld ültetvény	84	79	72	75
3131	Szálanként elegyes természetes (lombos és fenyő) erdők zárt lombkoronával	Vegyes erdő	100	100	100	70
3135	Csoportosan elegyes természetes (lombos és fenyő) erdők zárt lombkoronával	Vegyes erdő	100	100	100	70
3139	Elegyes ültetvények	Vegyes ültetvény	100	80	80	70
3211	Természetes gyepek fák és cserjék nélkül	Természetes gyepek	84	89	94	20
3212	Természetes gyepek fákkal és cserjékkel	Természetes gyepek	84	89	94	20
3241	Fiatalos erdők és vágásterületek	Átmeneti cserjés-erdős ter.	95	95	94	25
3243	Spontán cserjésedő-erdősödő területek	Átmeneti cserjés-erdős ter.	95	95	94	25
3244	Csometekertek, erdei faiskolák	Átmeneti cserjés-erdős ter.	95	95	94	25
3245	Károsodott erdők	Átmeneti cserjés-erdős ter.	95	95	94	25
3313	Folyópartok	Vízfolyás, állóvíz	95	95	44	35
3321	Csupasz sziklák	Csupasz szikla	40	60	0	0
3331	Ritkás növényzet homokon vagy löszön	Ritkás, term. növényzet	85	85	100	0
3332	Ritkás növényzet kőzetkibúvásokon	Ritkás, term. növényzet	85	85	100	0
3333	Ritkás növényzet szikes területeken	Ritkás, term. növényzet	85	85	100	0
3341	Leégett területek	Leégett terület	0	0	0	0
4111	Édesvízi mocsarak	Láp, mocsár	95	95	100	0
4113	Szikes mocsarak	Láp, mocsár	95	95	100	0
4121	Tőzeglápok kitermelés alatt	Láp, mocsár	95	95	100	0
4122	Természetes tőzeglápok bokrok és fák szórványos előfordulásával	Láp, mocsár	95	95	100	0
5111	Folyóvizek	Vízfolyás, állóvíz	95	95	44	35
5112	Csatomák	Vízfolyás, állóvíz	95	95	44	35
51211	Állandó vízü természetes tavak	Vízfolyás, állóvíz	95	95	44	35
51212	Természetes, időszakos, szikes tavak	Vízfolyás, állóvíz	95	95	44	35
51221	Mesterséges tavak, víztározók	Vízfolyás, állóvíz	95	95	44	35
51222	Halastavak	Vízfolyás, állóvíz	95	95	44	35

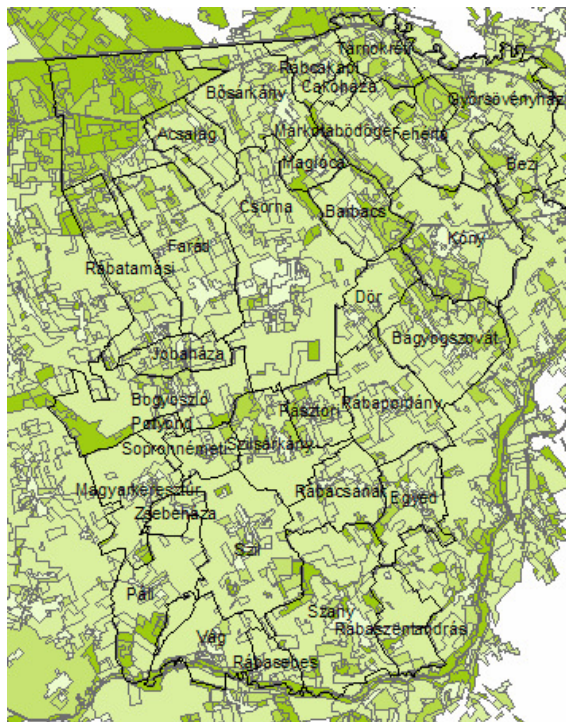
Környezeti integritás értéke Koschke értékelési mátrix módosításával (Koschke et. al., 2012)

CLC 50 Kódok	Területhasználat típusa	Egyszerűsített területh.	Tiszta levegő	Klímaszab.	Víz szab.	Tiszta víz	Talajerózió	Környezeti integritás*
1111	Városközpontok	Összefüggő települési	0	0	0	0	0	0
1112	Történelmi belvárosi területek	Nem összefüggő tel.	10	11	10	5	15	10
1121	Nem összefüggő település szerkezet, kertek nélküli többemeletes lakóházakkal beépítve	Nem összefüggő tel.	10	11	10	5	15	10
1122	Nem összefüggő, családi házas és kertes beépítés	Nem összefüggő tel.	10	11	10	5	15	10
1123	Erdei környezetben lévő, nem-összefüggő beépítés	Nem összefüggő tel.	10	11	10	5	15	10
12111	Ipari és kereskedelmi létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0	0	0
12112	Agrár létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0	0	0
12113	Oktatási és egészségügyi létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0	0	0
1212	Speciális műszaki létesítmények	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0	0	0
1221	Úthálózat és csatlakozó területek	Út, vasút, építési t.	0	0	0	0	0	0
1222	Vasúthálózat és csatlakozó területek	Út, vasút, építési t.	0	0	0	0	0	0
1232	Folyami és tavi kikötők	Út, vasút, építési t.	0	0	0	0	0	0
1233	Hajógyárak, hajójavító üzemek	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0	0	0
1234	Sport és szabadidő kikötők	Városi zöldfel., sport	45	53	30	30	35	39
1241	Repülőterek szilárd burkolatú kifutópályával	Ipari, ker., kikötő	0	0	0	0	0	0
1242	Füves kifutópályájú repülőterek	Városi zöldfel., sport	45	53	30	30	35	39
1311	Külszíni bányák	Bánya	0	0	0	0	0	0
1312	Kőbányák	Bánya	0	0	0	0	0	0
1321	Szilárd-hulladék lerakó helyek	Hulladéklerakó	0	0	0	0	0	0
1322	Folyékony-hulladék tároló telepek	Hulladéklerakó	0	0	0	0	0	0
1331	Építési munkahelyek	Út, vasút, építési t.	0	0	0	0	0	0
1411	Parkok	Városi zöldfel., sport	45	53	30	30	35	39
1412	Temetők	Városi zöldfel., sport	45	53	30	30	35	39
1421	Sport létesítmények	Városi zöldfel., sport	45	53	30	30	35	39
1422	Szabadidő területek	Városi zöldfel., sport	45	53	30	30	35	39
1423	Üdülő települések	Nem összefüggő tel.	10	11	10	5	15	10
2111	Nagytáblás szántóföldek	Nagytáblás szántóföld	35	42	35	20	30	32
2112	Kistáblás szántóföldek	Kistáblás szántóföld	35	42	40	20	35	34
2113	Melegházak	Komplex műv. szerk.	60	63	55	50	60	58
2121	Állandóan öntözött szántó területek	Öntözött szántó	35	42	35	20	30	32
2131	Rizsföldek	Öntözött szántó	35	42	35	20	30	32
22111	Nagytáblás szőlők	Szőlő, gyümölcs	50	63	50	50	60	55
22112	Kistáblás szőlők	Szőlő, gyümölcs	50	63	50	50	60	55
2221	Gyümölcsfa ültetvények	Szőlő, gyümölcs	50	63	50	50	60	55
2222	Bogyós ültetvények	Szőlő, gyümölcs	50	63	50	50	60	55
2223	Komló ültetvények	Szőlő, gyümölcs	50	63	50	50	60	55
2226	Fűzfa ültetvények	Lombhullató erdő	90	100	100	100	100	98
2311	Intenzív legelők és erősen degradált gyepek bokrok és fák nélkül	Legelő	50	58	60	50	60	56
2312	Intenzív legelők és erősen degradált gyepek fákkal és bokrokkal	Legelő	50	58	60	50	60	56
2421	Komplex művelési szerkezet épületek nélkül	Komplex műv. szerk.	60	63	55	50	60	58
24221	Komplex művelési szerkezet szórt elhelyezkedésű épületekkel	Komplex műv. szerk.	60	63	55	50	60	58
24222	Tanyák	Komplex műv. szerk.	60	63	55	50	60	58
2431	Mezőgazdasági területek túlsúlyban szántókkal és jelentős természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	50	63	55	50	65	57

CLC 50 Kódok	Területhasználat típusa	Egyszerűsített területh.	Tiszta levegő	Klímaszab.	Víz szab.	Tiszta víz	Talajerózió	Környezeti integritás*
2432	Mezőgazdasági területek túlsúlyban intenzív legelőkkel és jelentős természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	50	63	55	50	65	57
2433	Mezőgazdasági területek túlsúlyban szórt megjelenésű természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	50	63	55	50	65	57
2434	Mezőgazdasági területek kis tavak jelentős részarányával és szórt természetes vegetáció előfordulásával	Mezőgazdasági terület	50	63	55	50	65	57
2435	Mezőgazdasági területek állandó kultúrák jelentős előfordulásával, és szórt megjelenésű természetes vegetációval	Mezőgazdasági terület	50	63	55	50	65	57
3111	Zárt lombkoronájú természetes lombhullató erdők nem vizenyős területen	Lombhullató erdő	90	100	100	100	100	98
3112	Zárt lombkoronájú természetes lombhullató erdők, vizenyős területen	Lombhullató erdő	90	100	100	100	100	98
3113	Nyílt lombkoronájú természetes lombhullató erdők nem vizenyős területen	Lombhullató erdő	90	100	100	100	100	98
3114	Nyílt lombkoronájú természetes lombhullató	Lombhullató erdő	90	100	100	100	100	98
3115	Lombos erdő ültetvények	Lombhullató ültetvény	90	100	100	100	100	98
3121	Zárt lombkoronájú természetes fenyőerdők	Örökzöld erdő	100	95	100	90	100	97
3125	Tülevelű ültetvények	Örökzöld ültetvény	100	95	100	90	100	97
3131	Szálanként elegyes természetes (lombos és fenyő) erdők zárt lombkoronával	Vegyes erdő	100	100	100	100	100	100
3135	Csoportosan elegyes természetes (lombos és fenyő) erdők zárt lombkoronával	Vegyes erdő	100	100	100	100	100	100
3139	Elegyes ültetvények	Vegyes ültetvény	100	100	100	100	100	100
3211	Természetes gyepek fák és cserjék nélkül	Természetes gyepek	50	63	80	80	90	73
3212	Természetes gyepek fákkal és cserjékkel	Természetes gyepek	50	63	80	80	90	73
3241	Fiatalos erdők és vágásterületek	Átmeneti cserjés-erdős ter.	70	68	75	80	95	78
3243	Spontán cserjésedő-erdősödő területek	Átmeneti cserjés-erdős ter.	70	68	75	80	95	78
3244	Csemetekertek, erdei faiskolák	Átmeneti cserjés-erdős ter.	70	68	75	80	95	78
3245	Károsodott erdők	Átmeneti cserjés-erdős ter.	70	68	75	80	95	78
3313	Folyópartok	Vízfolyás, állóvíz	20	68	70	45	0	41
3321	Csupasz sziklák	Csupasz szikla	0	0	0	0	0	0
3331	Ritkás növényzet homokon vagy löszön	Ritkás, term. növényzet	50	63	80	85	80	72
3332	Ritkás növényzet kőzetkibúvásokon	Ritkás, term. növényzet	50	63	80	85	80	72
3333	Ritkás növényzet szikes területeken	Ritkás, term. növényzet	50	63	80	85	80	72
3341	Leégett területek	Leégett terület	0	0	0	0	0	0
4111	Édesvízi mocsarak	Láp, mocsár	50	63	90	85	90	76
4113	Szikes mocsarak	Láp, mocsár	50	63	90	85	90	76
4121	Tőzeglápok kitermelés alatt	Láp, mocsár	50	63	90	85	90	76
4122	Természetes tőzeglápok bokrok és fák szórányos előfordulásával	Láp, mocsár	50	63	90	85	90	76
5111	Folyóvizek	Vízfolyás, állóvíz	20	68	70	45	0	41
5112	Csatornák	Vízfolyás, állóvíz	20	68	70	45	0	41
51211	Állandó vízü természetes tavak	Vízfolyás, állóvíz	20	68	70	45	0	41
51212	Természetes, időszakos, szikes tavak	Vízfolyás, állóvíz	20	68	70	45	0	41
51221	Mesterséges tavak, víztározók	Vízfolyás, állóvíz	20	68	70	45	0	41
51222	Halastavak	Vízfolyás, állóvíz	20	68	70	45	0	41

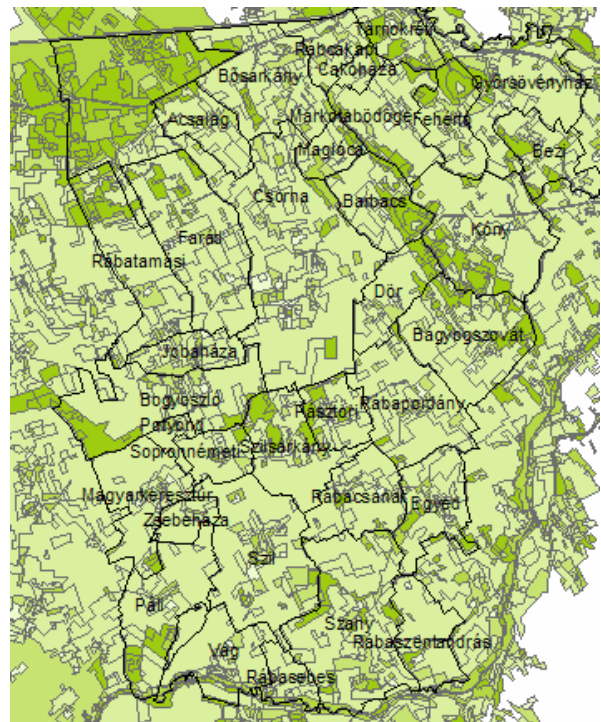
* alapértékek (Tiszta levegő, Klímaszab...) átlaga

Tájfunkciók területhasználatok alapján (saját szerkesztés, alaptérkép Corine 100)

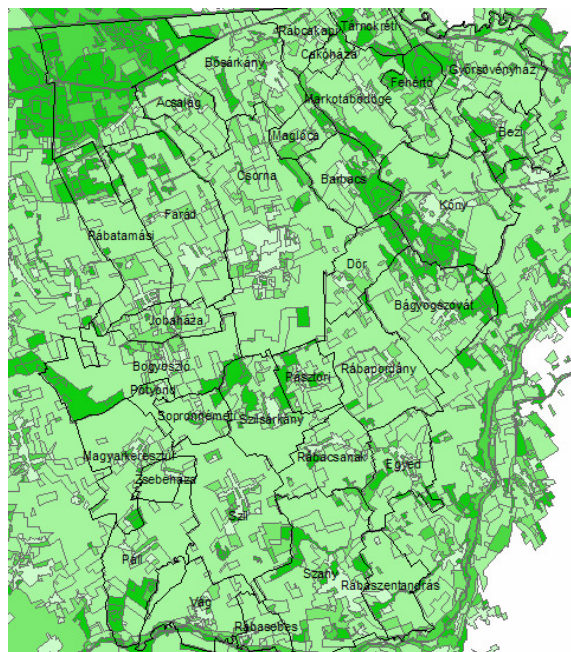
- 0 - 10
- 11 - 41
- 42 - 58
- 59 - 78
- 79 - 100

Környezeti integritás érték

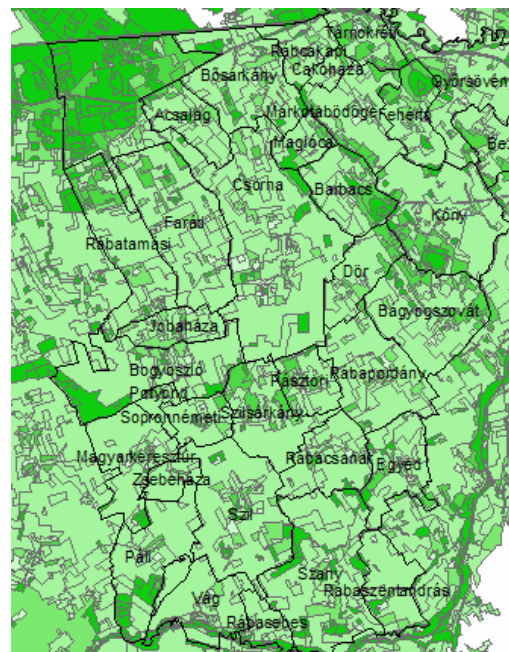
- 0,00 - 6,00
- 6,01 - 44,00
- 44,01 - 61,00
- 61,01 - 80,00
- 80,01 - 100,00

Élőhely érték

- 0 - 5
- 6 - 30
- 31 - 63
- 64 - 74
- 75 - 100

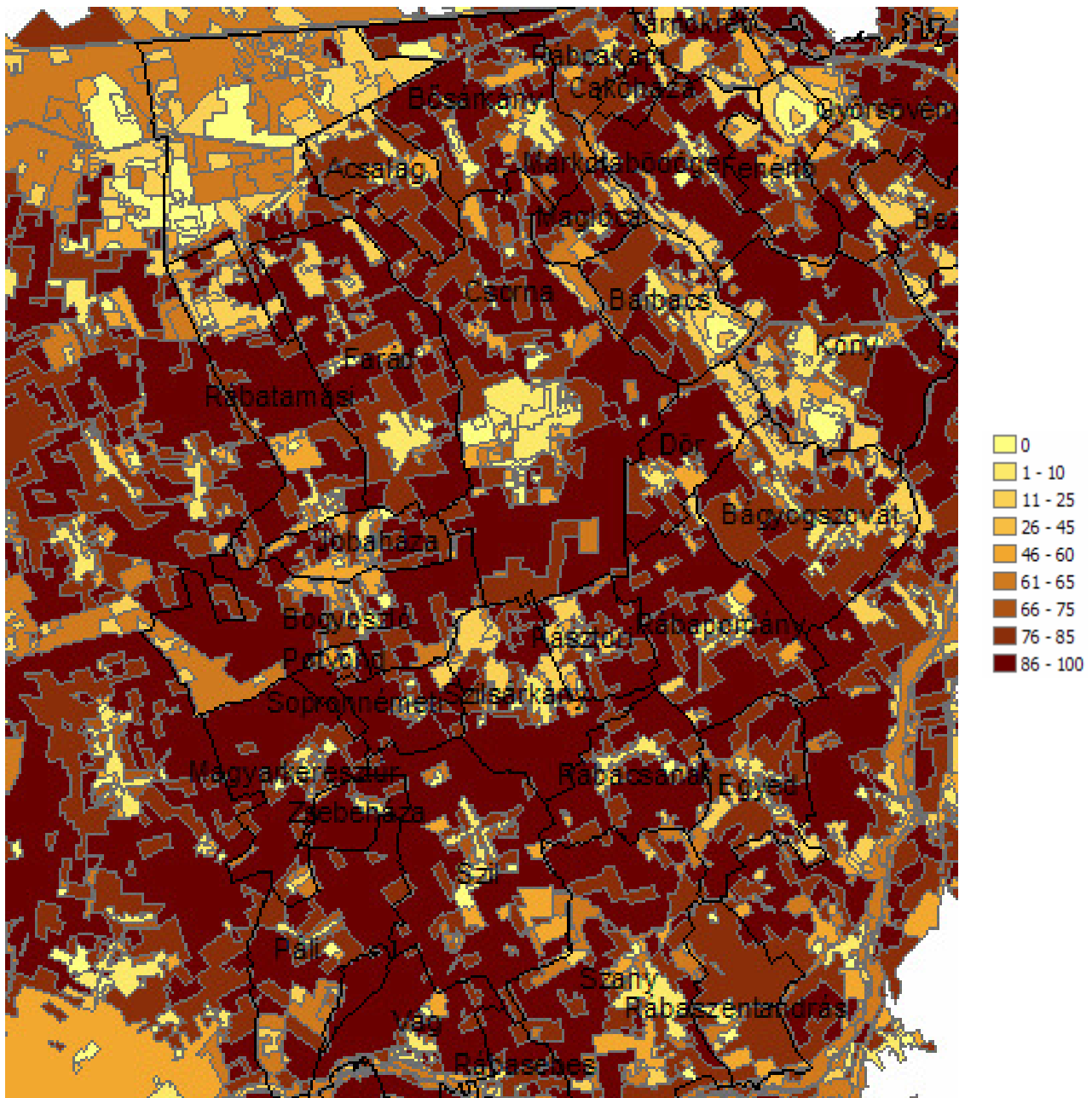
Rekreációs érték

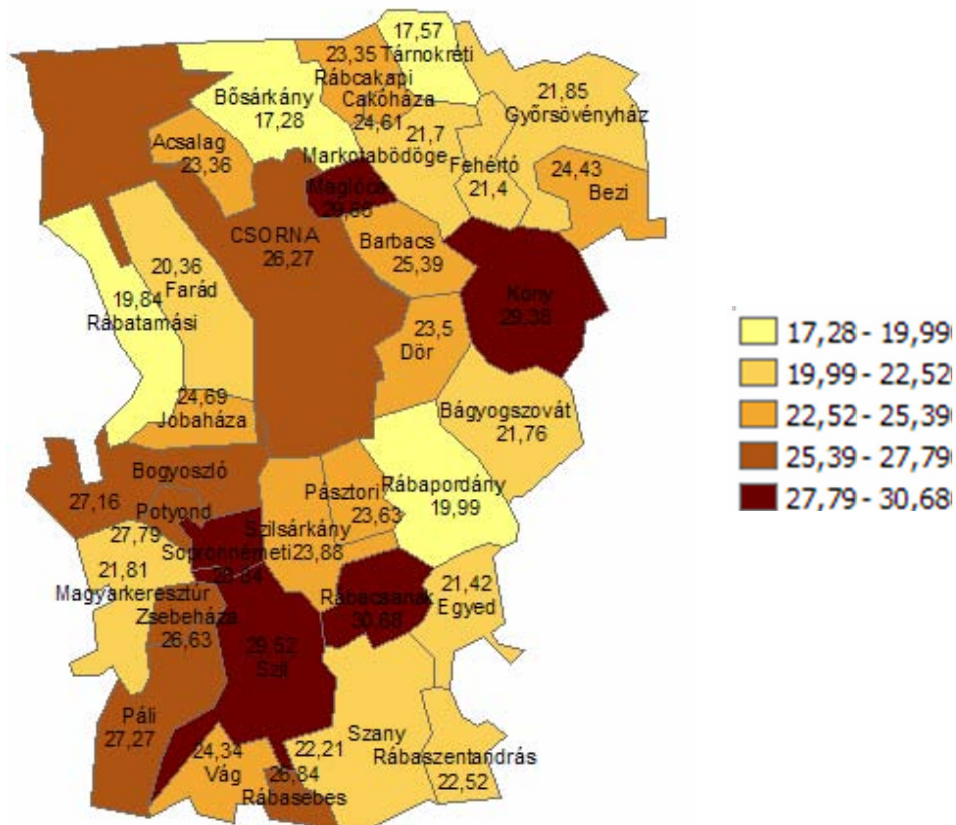

- 0
- 1 - 37
- 38 - 68
- 69 - 89
- 90 - 95

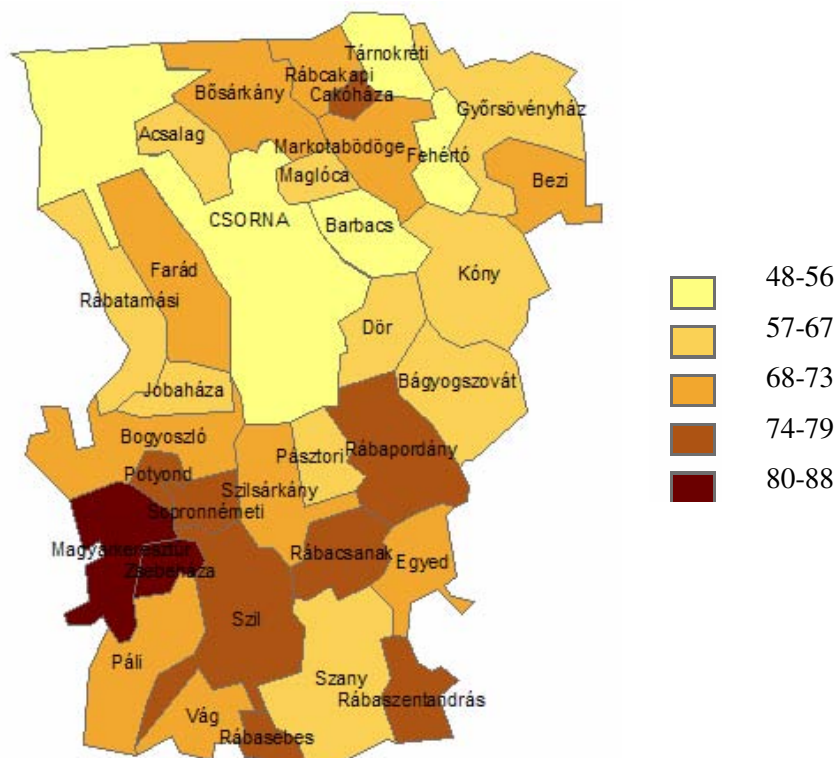
Eszztétikai érték

Mezőgazdasági termelési érték (saját szerkesztés)

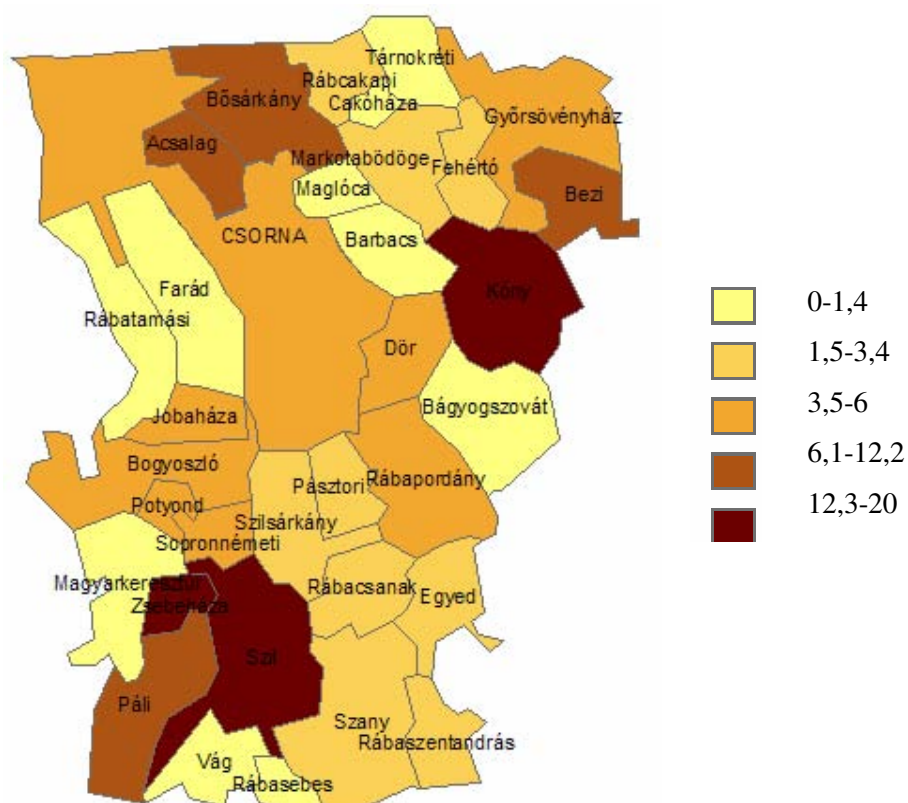

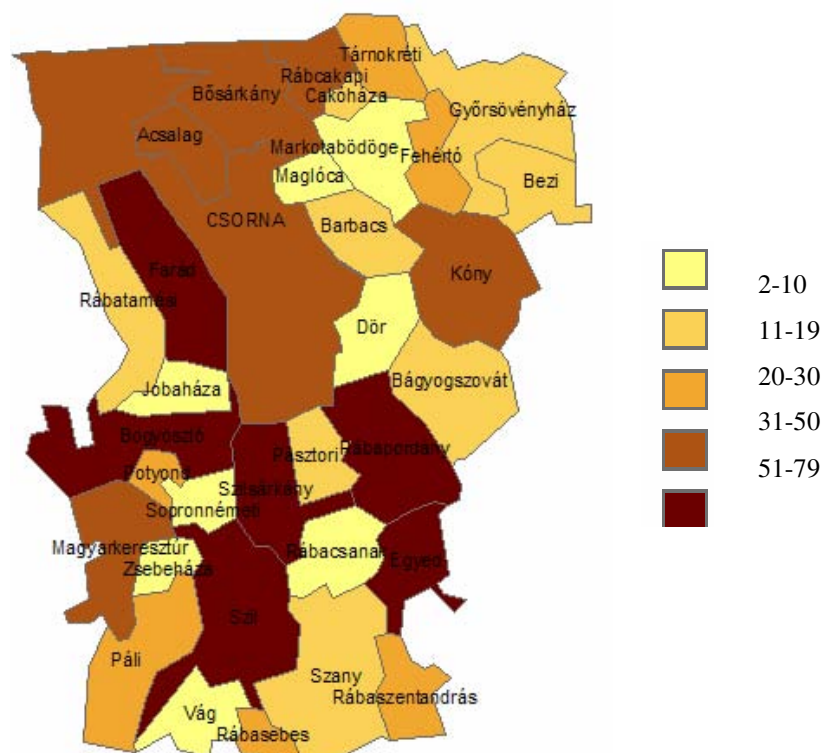
Szántók aranykorona értéke (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

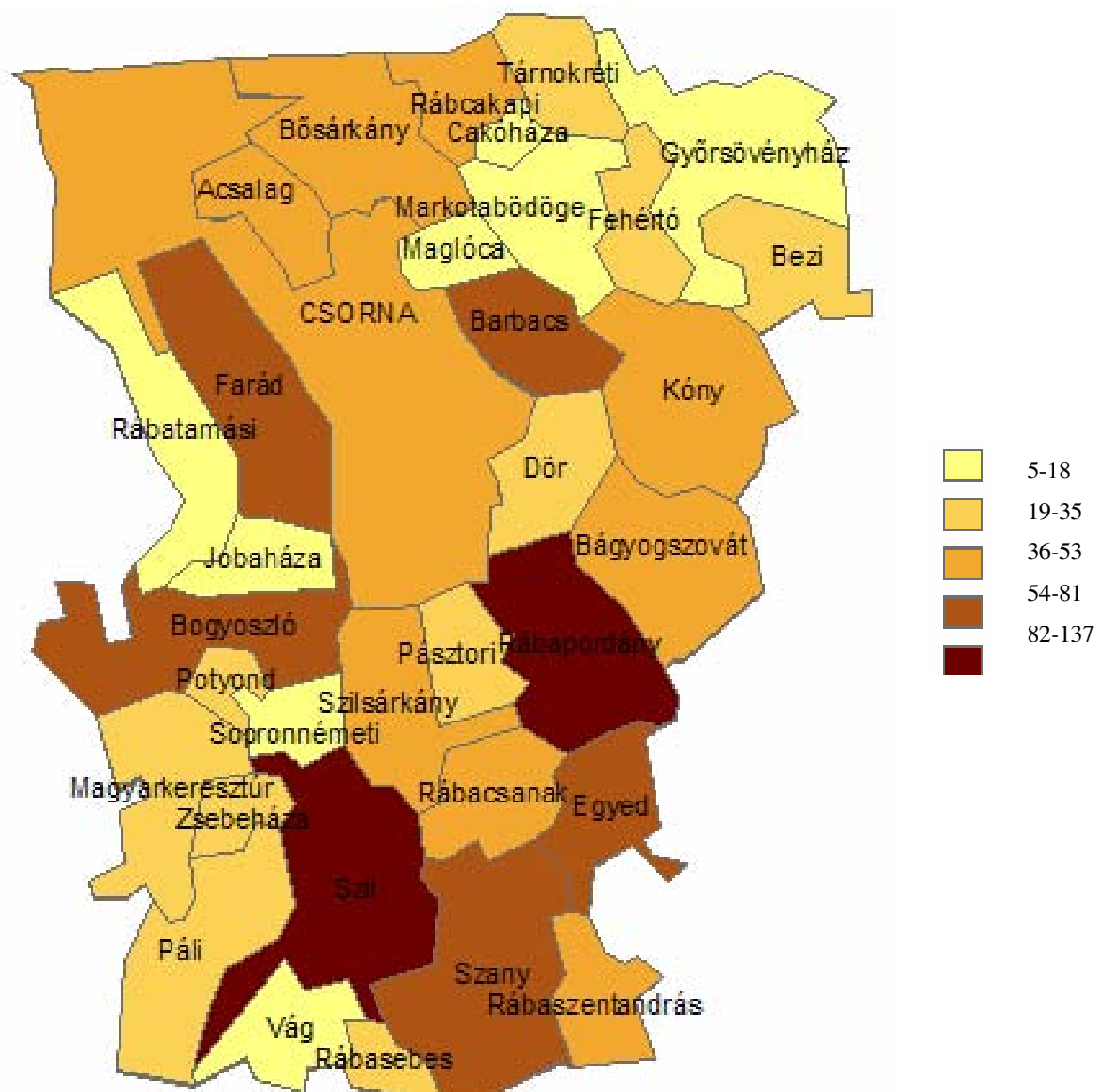
Szántók aránya (%) a településeken (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

Öntözhető területek aránya a mezőgazdasági terület százalékában (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

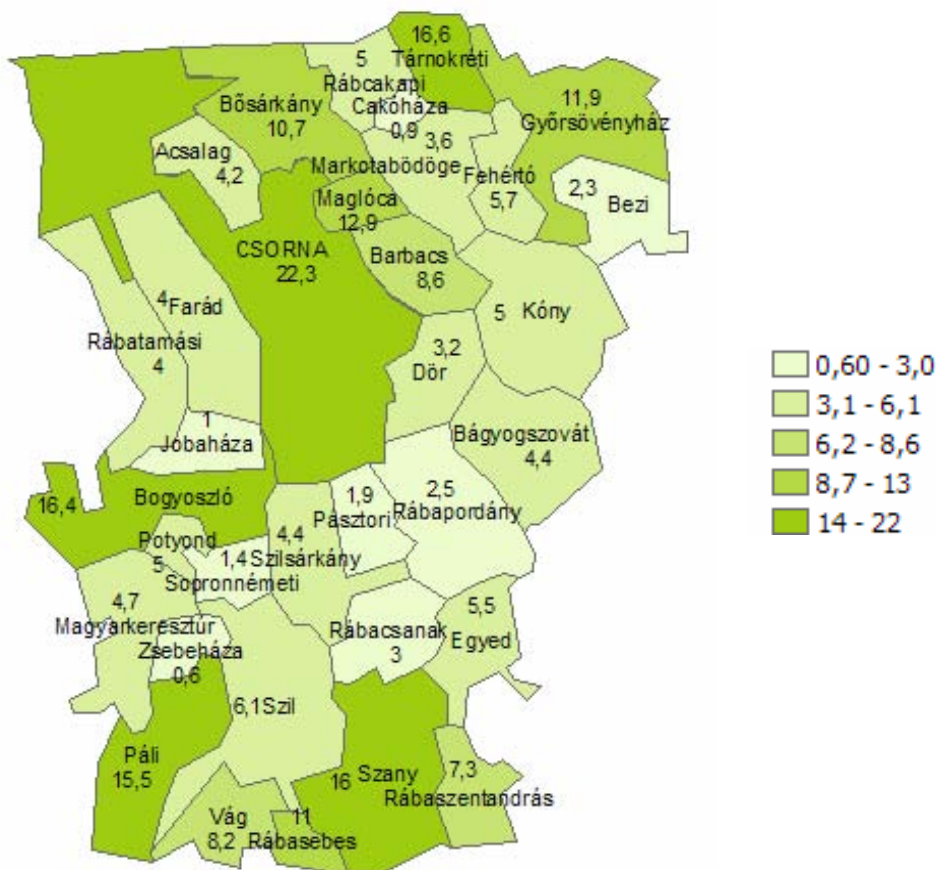
Szarvasmarha sűrűség db/100 ha (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

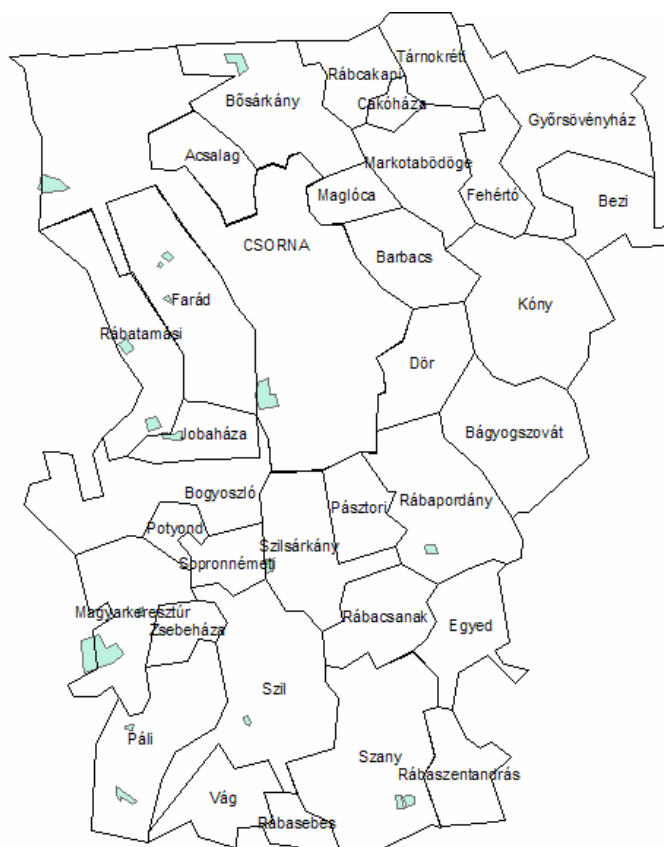
Számosállat sűrűség db/100 ha (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

Termesztési érték (saját szerkesztés)

Megnevezés	Öntözhető terület az mg ter %-ban	Önt-érték	Biogazdálkodók szá- ma fél aránnyal a szándékozók	Gyümölcsös terület összesen ha (telepü- lés)	Gyüm % (mg ter)	Gyüm. Ért.	Üvegház és fólia területe ha (település)	Számosság sűrűség	Számosall. Ért.	Agrár-környezet-gazd. klímatételek a területi alapú támogatás arányában	AKG-érték	Termesztési-érték
Acsalag	7,6	4,0	0,5	,02	,	,	,14	49,	4	12,00	5	5,45
Bágyogszovát	0,1	1,0	0,0	,86	,04	,	,08	47,	4	4,30	2	5,00
Barbacs	0,1	1,0	0,5	,39	,04	,	,06	76,	7	4,00	2	5,80
Bezi	12,2	8,0	2,5	,55	,05	1,	,08	23,	2	20,00	6	5,55
Bogyoszló	4,6	3,0	0,5	24,	1,2	4,	,11	62,	6	0,60	0	6,10
Bősárkány	8,1	5,0	0,0	1,61	,08	1,	,01	45,	4	9,00	3	5,90
Cakóháza	0,0	0,0	0,0	,	,	,	,	18,	1	1,00	1	4,05
Csorna	4,4	3,0	11,0	19,29	,3	3,	,54	42,	4	11,00	4	4,65
Dör	6,0	4,0	0,0	6,91	,7	4,	,0024	31,	3	0,00	0	5,00
Egyed	2,3	2,0	0,5	3,53	,3	3,	,04	81,	10	5,00	2	8,05
Farád	1,2	1,0	0,0	,	,	,	,0093	64,	6	12,00	5	6,35
Fehértó	3,1	2,0	0,5	,41	,05	1,	,11	29,	2	28,00	6	3,75
Györsövényház	3,9	2,0	0,0	2,53	,13	2,	,04	18,	1	49,00	7	4,25
Jobaháza	5,4	3,0	0,0	,37	,05	1,	,0062	13,	1	0,00	0	3,95
Kóny	14,1	8,0	6,5	31,11	,4	3,	,6	44,	4	9,00	3	5,90
Maglóca	0,0	0,0	0,0	,	,	,	,	12,	1	47,00	7	3,55
Magyarkeresztúr	1,0	1,0	0,0	2,86	,2	2,	,	34,	3	0,30	0	5,40
Markotabödöge	3,3	2,0	0,0	,16	,01	,	,02	17,	1	12,00	5	4,45
Páli	9,3	6,0	0,0	,36	,02	,	,0015	35,	3	2,90	1	5,45
Pásztori	2,1	2,0	0,5	,	,	,	,	25,	2	7,00	3	4,35
Potyond	3,8	2,0	0,0	,5	,2	2,	,01	30,	3	25,00	6	5,40
Rábacsanak	1,9	1,0	0,0	4,01	,3	3,	,02	38,	3	1,00	1	5,10
Rábapordány	4,8	3,0	0,0	3,91	,2	2,	,04	137,	10	4,00	2	8,10
Rábasebes	0,0	0,0	0,0	1,85	,4	3,	,0015	32,	3	31,00	6	5,25
Rábaszentandrás	3,0	2,0	0,0	1,17	,12	2,	,0082	45,	4	53,00	7	5,85
Rábatamási	0,6	1,0	0,0	,87	,05	1,	,0093	18,	1	0,00	0	3,75
Rábcakapi	1,8	1,0	0,0	,31	,05	1,	,	45,	4	6,00	3	5,50
Sopronnémeti	5,2	3,0	0,0	60,	10,	10,	,01	5,	0	45,00	7	4,75
Szany	3,4	2,0	0,5	,81	,03	,	,05	68,	6	6,60	3	5,95
Szil	20,0	10,0	0,0	3,48	,13	2,	,05	116,	10	5,80	3	8,85
Szilsárkány	2,0	2,0	1,0	17,85	,23	3,	,0026	53,	5	25,00	6	6,25
Tárnokréti	0,4	1,0	0,5	7,11	,9	4,	,	25,	2	16,60	5	3,75
Vág	1,4	1,0	1,0	2,35	,2	2,	,0046	8,	0	70,00	10	4,30
Zsebeháza	17,7	9,0		,06	,01	,	,	22,	2	46,00	7	6,05

Az erdősülttség aránya a kistérség településein (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

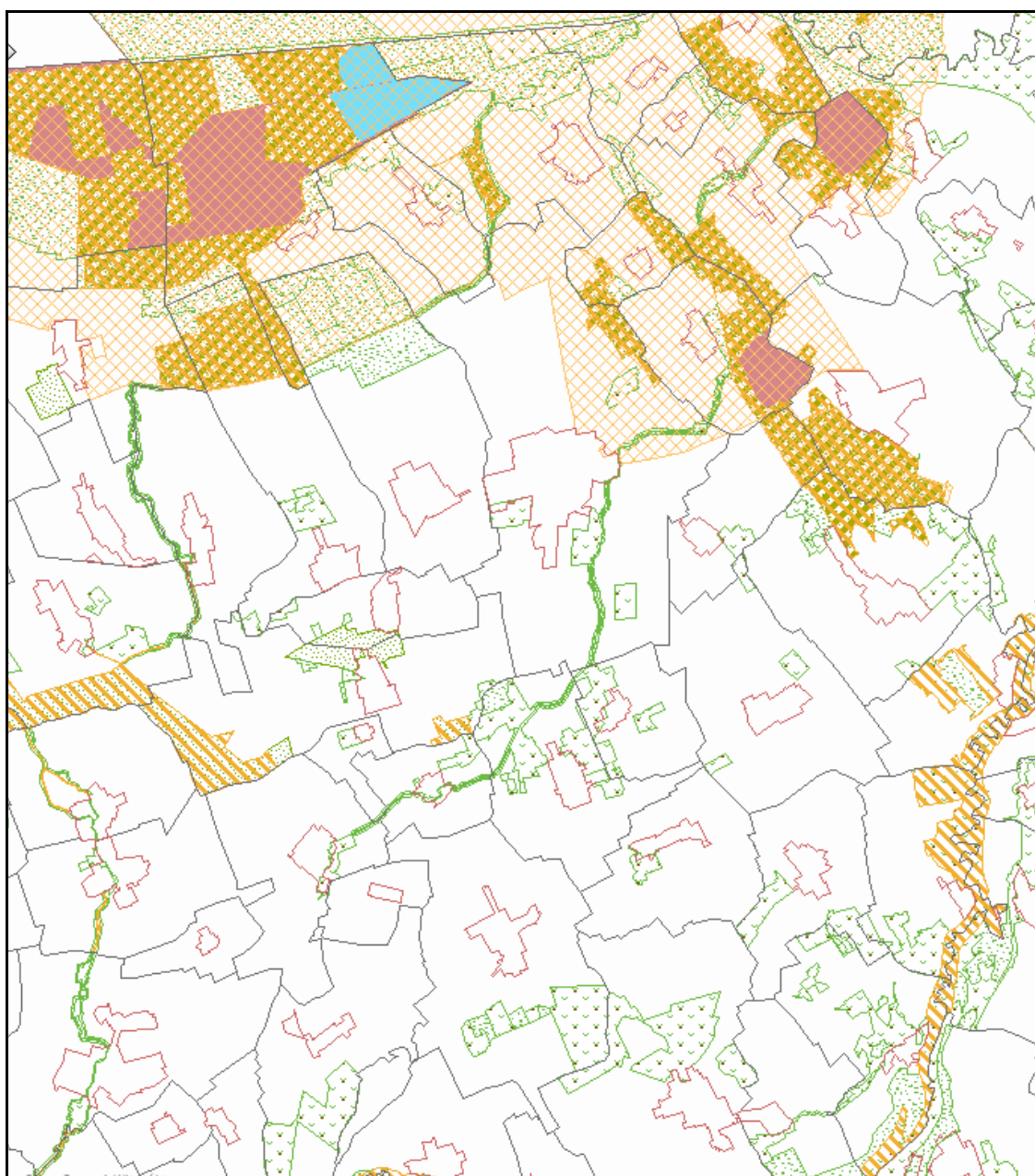

Működő és felhagyott bányák a Csornai kistérségben (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

Gazdasági érték (saját szerkesztés)

Megnevezés	Regisztrált gazdasági szervezetek száma 2010 (település)	Regisztrált gazdasági szervezetek száma, érték rangsor	Ingázok az aktív népességből	Összes belf.jövedelem/lakos	Jövedelem, érték, rangsor	Adófizetők aránya a lakosságban	Adófizetők aránya, érték rangsor	Iparüzési adó (1000 Ft) 2010(település)	Iparüzési adó, érték rangsor	Gazdasági érték
Acsalag	91,	2	41,	542 318	3	42	2,	,	0	2,15
Bágyogszovát	304,	5	43,	711 763	5	48	5,	10 189,	3	4,8
Barbacs	82,	2	50,	623 632	3	44	3,	3249,	2	2,7
Bezi	91,	2	51,	701 595	5	49	6,	7419,	2	4,45
Bogyoszló	178,	4	35,	709 457	5	47	5,	6163,	2	4,5
Bősárkány	296,	5	44,	826 455	7	52	7,	11 418,	3	6,2
Cakóháza	12,	1	50,	623 504	3	55	8,	,	0	4,05
Csorna	1866,	9	23,	873 190	8	52	7,	280 142,	8	7,85
Dör	130,	3	49,	580 530	3	44	3,	1724,	2	2,9
Egyed	170,	4	35,	704 617	5	54	8,	1488,	2	5,55
Farád	334,	5	43,	692 997	4	49	6,	9971,	2	4,7
Fehértó	110,	3	47,	672 325	4	47	5,	,	0	3,75
Györsövényház	110,	3	51,	836 171	7	51	7,	1506,	2	5,7
Jobaháza	94,	2	40,	624 688	3	40	2,	3535,	2	2,35
Kóny	386,	6	46,	812 336	7	51	7,	29 421,	3	6,4
Maglóca	21,	1	31,	317 011	2	34	1,	,	0	1,25
Magyarkeresztúr	85,	2	34,	634 610	3	47	5,	1892,	2	3,4
Markotabödöge	67,	1	49,	665 164	4	44	3,	,	0	2,65
Páli	125,	3	20,	487 364	2	43	3,	1514,	2	2,55
Pásztori	41,	1	31,	565 700	3	39	1,	379,	1	1,7
Potyond	28,	1	60,	658 561	4	46	4,	329,	1	3,1
Rábacsanak	154,	4	27,	636 789	3	48	5,	3167,	2	3,8
Rábapordány	258,	5	38,	838 459	7	49	6,	8745,	2	5,75
Rábasebes	30,	1	39,	420 328	2	40	2,	359,	1	1,7
Rábaszentandrás	136,	3	45,	566 052	3	46	4,	2010,	2	3,25
Rábatamási	157,	4	47,	739 431	6	47	5,	3767,	2	4,85
Rábcakapi	51,	1	33,	773 466	6	54	8,	,	0	5,1
Sopronnémeti	90,	2	43,	641 214	4	47	5,	1343,	2	3,75
Szany	500,	7	20,	667 188	4	45	4,	86 592,	5	4,7
Szil	456,	7	24,	646 291	4	46	4,	17 327,	3	4,5
Szilsárkány	141,	4	40,	797 729	6	51	7,	5522,	2	5,55
Tárnokréti	36,	1	29,	605 003	3	41	2,	222,	1	2,05
Vág	101,	3	42,	711 556	5	45	4,	1903,	2	3,95
Zsebeháza	50,	1	56,	701 314	5	47	5,	694,	1	3,8

Védett területek rendszere a Csornai-kistérségben
(Forrás: TEIR, http://arcgis.vati.hu:81/teirgis_termeszetvedelem/)

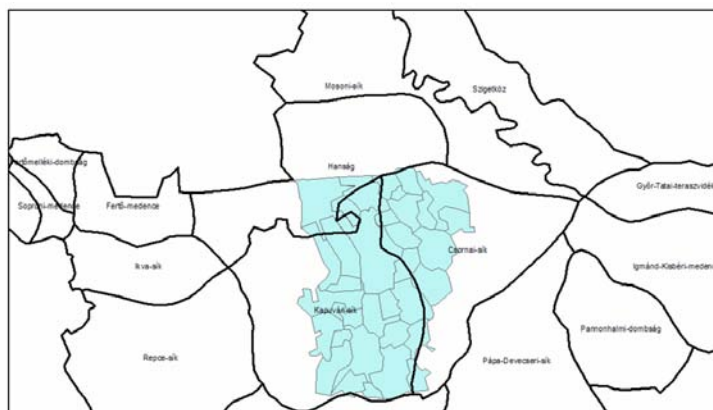
- Természetvédelmi terület
- MAB bioszféra rezervátum
- Natura 2000 SCI
- Natura 2000 SPA
- Ramsar terület
- Nemzeti Ökológiai Hálózat

Élőhely érték (saját szerkesztés)

Megnevezés	Védett természeti terület (NP) ha	NP terület %	Natura 2000 (az előbbin kívül) ha	Natura 2000 %	Nemzeti Ök. Hálózat (az előbbin kívül) ha	NOK %	Össz ter %	Összes terület	Élőhely-érték
Acsalag	0,00	0,00	16,55	1,59	177,96	17,10	18,68	1041,00	4,00
Bágyogszovát	0,00	0,00	224,00	9,31	344,30	14,31	23,62	2406,00	5,00
Barbacs	500,30	36,65	0,00	0,00	68,20	5,00	41,65	1365,00	10,00
Bezi	0,00	0,00	0,00	0,00	163,66	14,59	14,59	1122,00	4,00
Bogyoszló	0,00	0,00	362,00	13,81	189,30	7,22	21,03	2621,00	4,00
Bősárkány	0,00	0,00	118,32	5,07	805,33	34,52	39,59	2333,00	6,00
Cakóháza	0,00	0,00	0,00	0,00	59,56	20,68	20,68	288,00	4,00
Csorna	2700,00	29,43	154,00	1,68	266,00	2,90	34,01	9173,00	10,00
Dör	169,41	15,39	0,00	0,00		0,00	15,39	1101,00	7
Egyed	0,00	0,00	0,00	0,00	190,00	14,15	14,15	1343,00	3,00
Farád	0,00	0,00	0,00	0,00	1007,00	34,70	34,70	2902,00	6,00
Fehértó	0,00	0,00	483,75	42,51		0,00	42,51	1138,00	8
Gyórsövényház	71,20	2,94	21,00	0,87	141,56	5,85	9,66	2421,00	2,00
Jobaháza	0,00	0,00	0,00	0,00	108,00	13,40	13,40	806,00	3,00
Kóny	442,37	15,32	135,49	4,69		0,00	20,01	2888,00	7
Maglóca	116,95	20,27	63,00	10,92	30,00	5,20	36,39	577,00	10,00
Magyarkeresztúr	0,00	0,00	0,00	0,00	66,00	3,94	3,94	1674,00	1,00
Markotabödöge	0,00	0,00	267,42	16,42	144,66	8,88	25,30	1629,00	6,00
Páli	0,00	0,00	51,00	2,60	329,00	16,80	19,41	1958,00	4,00
Pásztori	0,00	0,00	0,00	0,00	177,80	20,87	20,87	852,00	4,00
Potyond	0,00	0,00	0,00	0,00	19,94	7,02	7,02	284,00	2,00
Rábacsanak	0,00	0,00	0,00	0,00	39,36	2,84	2,84	1385,00	0,00
Rábapordány	0,00	0,00	0,00	0,00	49,92	2,28	2,28	2189,00	0,00
Rábasebes	0,00	0,00	0,00	0,00	76,30	14,16	14,16	539,00	3,00
Rábaszentandrás	0,00	0,00	28,38	2,45	202,50	17,46	19,90	1160,00	4,00
Rábatamási	0,00	0,00	415,00	19,07	176,80	8,13	27,20	2176,00	6,00
Rábcakapi	0,00	0,00	0,00	0,00	228,20	29,00	29,00	787,00	5,00
Sopronnémeti	0,00	0,00	0,00	0,00	87,62	12,36	12,36	709,00	3,00
Szany	0,00	0,00	0,00	0,00	501,60	14,70	14,70	3413,00	4,00
Szil	0,00	0,00	0,00	0,00	411,00	13,25	13,25	3103,00	3,00
Szilsárkány	0,00	0,00	0,00	0,00	393,65	23,60	23,60	1668,00	4,00
Tárnokréti	0,00	0,00	522,97	54,82	105,40	11,05	65,87	954,00	8,00
Vág	0,00	0,00	111,75	7,97	0,00	0,00	7,97	1403,00	3,00
Zsebeháza	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	465,00	0,00

Extenzív területek aránya (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

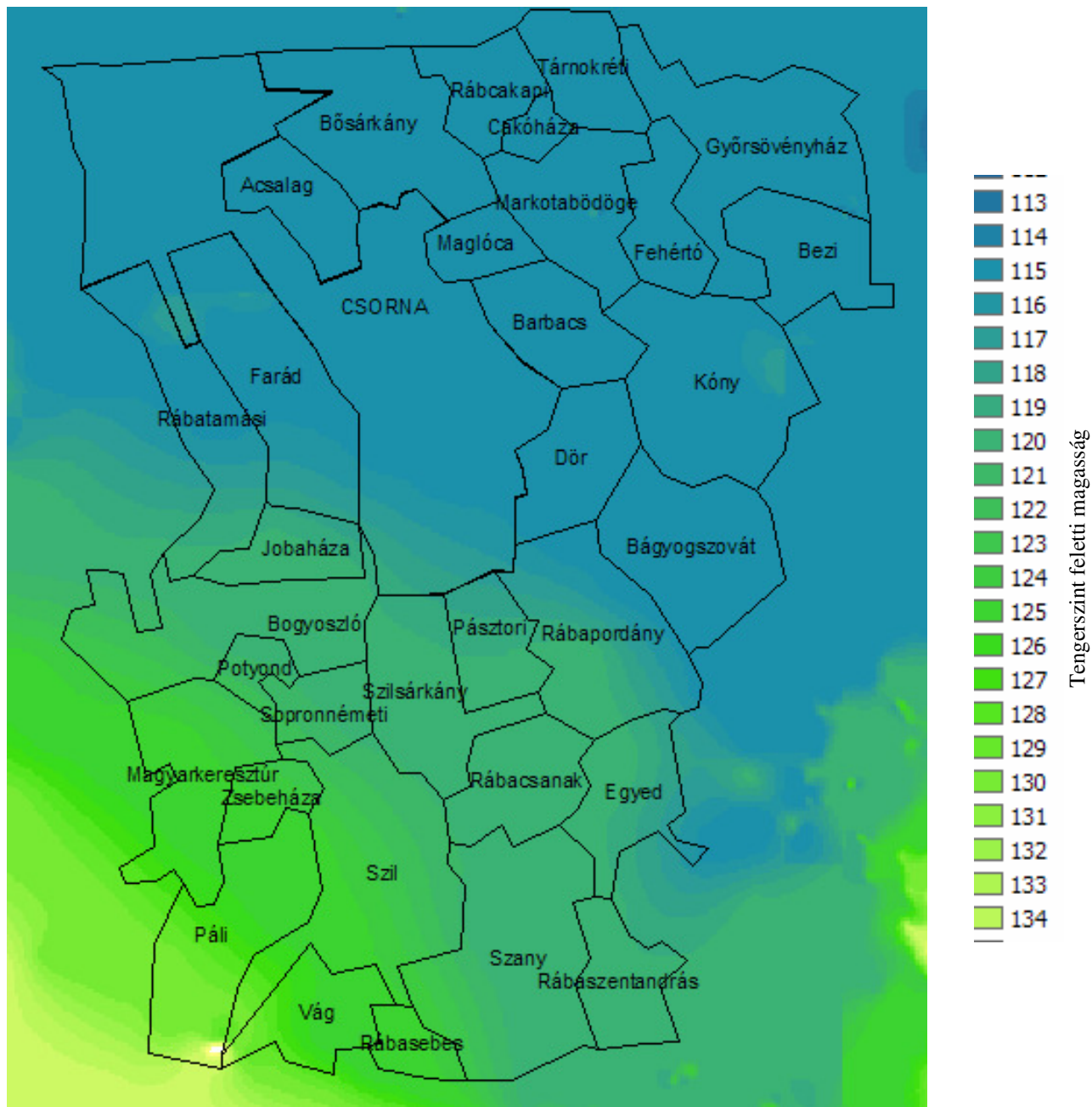
Megnevezés	Corine: Állóvizek 2006(település)	Corine: Ártimeneti erdős-cserjés területek 2006(település)	Corine: Elsődlegesen mezőgazdasági területek jelentős természetes formációk 2006(település)	Corine: Folyóvizek és vízi utak 2006(település)	Corine: Gyümölcsösök, bogycsók 2006(település)	Corine: Lomblevelű erdők 2006(település)	Corine: Rét, legelő 2006 (település)	Corine: Szárazföldi mocsarak 2006(település)	Corine: Természetes gyepek és természetközeli rétek 2006(település)	Extenzív terület ha	Ext. területek aránya %	Összes terület
Acsalag							107,11		90,08	197,19	18,9424	1041,00
Bágyogszovát			35,08			53,5	8,66	,06	434,84	532,14	22,1172	2406,00
Barbacs			47,91			113,17	68,98	92,72	201,57	524,35	38,4139	1365,00
Bezi			32,49				178,67			211,16	18,82	1122,00
Bogyoszló		5,06	44,62		24,77	386,61	145,4		39,1	645,56	24,6303	2621,00
Bősárkány	27,45		3,35	24,61		78,62	251,11	3,66	41,47	430,27	18,4428	2333,00
Cakóháza							41,85			41,85	14,5313	288,00
Csorna	,08	308,84	28,28	9,92		1425,68	311,51	540,73	739,24	3364,28	36,6759	9173,00
Dőr						1,76	94,26		171,25	267,27	24,2752	1101,00
Egyed			2,97			52,29	113,36			168,62	12,5555	1343,00
Farád			50,41				257,43			307,84	10,6079	2902,00
Fehértó			7,23			34,41	169,99	126,05	136,27	473,95	41,6476	1138,00
Györsövényház			128,16	140,44		144,95	170,16		59,82	643,53	26,5812	2421,00
Jobaháza			30,53				97,38			127,91	15,8697	806,00
Kóny	50,9					80,55	85,69	76,95	315,81	609,9	21,1184	2888,00
Maglóca			41,37			60,89	87,98			190,24	32,9705	577,00
Magyarkeresztúr			55,78			64,77				120,55	7,2013	1674,00
Markotabödöge			21,1			12,3	122,95		91,47	247,82	15,213	1629,00
Páli		22,99				271,96	5,5			300,45	15,3447	1958,00
Pásztori							146,59			146,59	17,2054	852,00
Potyond							37,23			37,23	13,1092	284,00
Rábacsanak						44,53	4,43			48,96	3,535	1385,00
Rábapordány							91,02			91,02	4,1581	2189,00
Rábasebes		2,37				51,9				54,27	10,0686	539,00
Rábaszentandrás			4,42			41,48	55,45			101,35	8,7371	1160,00
Rábatamási			14,11			37,05	418,36		51,9	521,42	23,9623	2176,00
Rábcakapi				54,47		5,52	87,08			147,07	18,6874	787,00
Sopronnémeti					59,76	2,58			41,98	104,32	14,7137	709,00
Szany		106,89	3,03			299,74	192,09			601,75	17,6311	3413,00
Szil		67,08			,06	125,39	192,44			384,97	12,4064	3103,00
Szilsárkány		24,14			,08	5,28	183,82		109,5	322,82	19,3537	1668,00
Tárnokréti		2,09	51,01	42,49		33,24	265,06		94,37	488,26	51,1803	954,00
Vág		131,76				3,07	25,52			160,35	11,4291	1403,00
Zsebeháza			5,58							5,58	1,2	465,00

A földrajzi kistársék és a kistársék elhelyezkedése

Tájesztétikai érték (saját szerkesztés Kollányi, 2004 nyomán)

Megnevezés	Shannon átlag	Shannon pontérték	Ext. Terület aránya %	Ext. Pont	Tájesztétika-érték
Acsalag	37,00	3,70	19,	6,	5,31
Bágyogszovát	36,00	3,60	22,	7,	5,98
Barbacs	47,00	4,70	38,	8,	7,01
Bezi	40,00	4,00	18,	6,	5,4
Bogyoszló	31,00	3,10	24,	7,	5,83
Bősárkány	42,00	4,20	18,	6,	5,46
Cakóháza	34,00	3,40	14,	4,	3,82
Csorna	38,00	3,80	36,	8,	6,74
Dör	35	3,50	24,	7,	5,95
Egyed	41,00	4,10	12,	4,	4,03
Farád	35,00	3,50	10,	3,	3,15
Fehértó	39	3,90	42,	9,	7,47
Györsövényház	40,00	4,00	26,	7,	6,1
Jobaháza	41,00	4,10	16,	5,	4,73
Kóny	37	3,70	21,	7,	6,01
Maglóca	46,00	4,60	33,	8,	6,98
Magyarkeresztúr	24,00	2,40	7,	2,	2,12
Markotabödöge	36,00	3,60	15,	5,	4,58
Páli	30,00	3,00	15,	5,	4,4
Pásztori	34,00	3,40	17,	6,	5,22
Potyond	25,00	2,50	13,	4,	3,55
Rábacsanak	33,00	3,30	3,	2,	2,39
Rábapordány	28,00	2,80	4,	2,	2,24
Rábasebes	48,00	4,80	10,	3,	3,54
Rábaszentandrás	29,00	2,90	9,	3,	2,97
Rábatamási	39,00	3,90	23,	7,	6,07
Rábcakapi	40,00	4,00	19,	6,	5,4
Sopronnémeti	30,00	3,00	15,	5,	4,4
Szany	36,00	3,60	18,	6,	5,28
Szil	28,00	2,80	12,	4,	3,64
Szilsárkány	29,00	2,90	19,	6,	5,07
Tárnokréti	54,00	5,40	51,	9,	7,92
Vág	36,00	3,60	11,	4,	3,88
Zsebeháza	19,00	2,00	1,	2,	2,

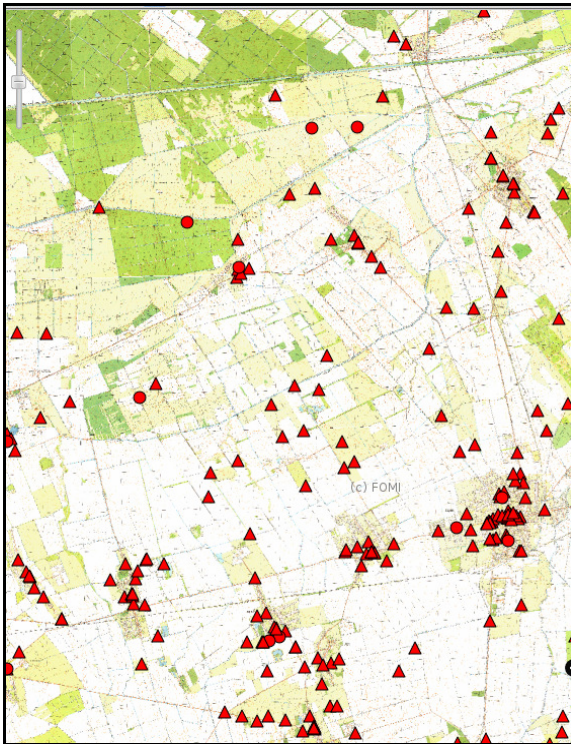

A Hanság felé lejtő terepfelszín (tengerszint feletti magasság, www.fomi.hu)

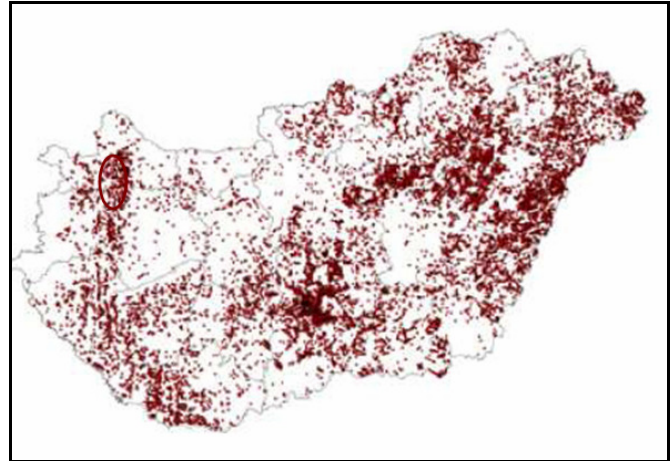
Elérhetőség (saját szerkesztés, alapadatok: TEIR)

Megnevezés	Út szerinti optimalizálás esetén legrövidebb út hossza percben a megveszékhe-lyig 2011 (település)	Elérhetőségi érték	Vasút-állomás Van/nincs	Autóbusz közvetlen járat db	Autóbusz perc	Elerhetoseg pont
Acsalag	42,33	1,	,	4,	25	2
Bágyogszovát	35,42	1,	,	7	20	4
Barbacs	32,37	1,	,	7	15	4
Bezi	25,45	2,	,	5	45	6
Bogyoszló	47,02	1,	,	11	20	4
Bősárkány	38,83	4,	1,	22	15	8
Cakóháza	36,43	1,	,	6	35	2
Csorna	36,77		2,			10
Dör	35,65	1,	1,	10	7	4
Egyed	45,27	3,	,	13	25-40	6
Farád	40,27	4,	1,	34	7-10	8
Fehértó	29,88	2,	,	5	45	6
Györsövényház	28,23	2,	,	5	50	6
Jobaháza	44,2	3,	,	12	16	6
Kóny	27,98	4,	1,	44	13	8
Maglóca	35,12	1,	,	7	25	3
Magyarkeresztúr	53,39	1,	,	11	30	3
Markotabödöge	32,9	2,	,	6	35	4
Páli	56,56	3,	,	13	35-40	6
Pásztori	45,71	1,	,	10	15-30	3
Potyond	49,72	1,	,	11	25	3
Rábacsanak	48,63	3,	1,	15	20-30	6
Rábapordány	40,58	1,	1,	10	15	4
Rábasebes	57,12	,	,	2	50	2
Rábaszentandrás	51,98	,	,	5	45	2
Rábatamási	44,97	4,	1,	34	16	8
Rábcakapi	37,32	3,	,	11	25	6
Sopronnémeti	49,27	3,	,	11	25	6
Szany	50,78	1,	1,	9	35	4
Szil	50,76	3,	,	17	30	6
Szilsárkány	45,18	4,	,	24	20	8
Tárnokréti	36,18	1,	,	9	25	3
Vág	58,4	,	,	7	45	2
Zsebeháza	55,84	,	1,	5	35	2

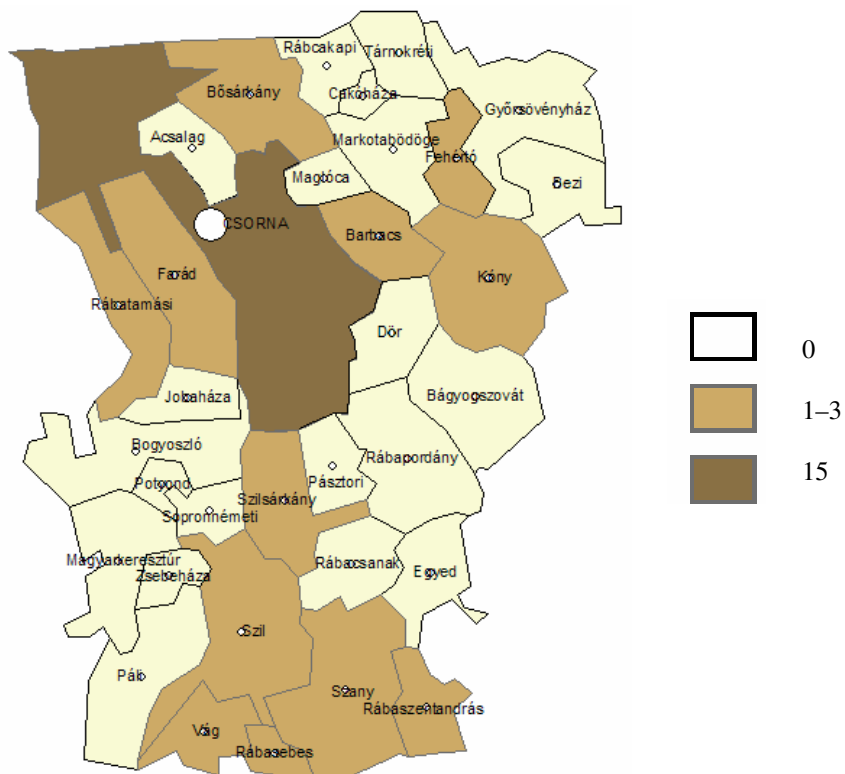
Egyedi tájértékek a Csornai-kistérségben (www.tajertektar.hu)

Egyedi tájértékek a Csornai-kistérségben

Gémeskutak sűrű hálózata a Rábaközben

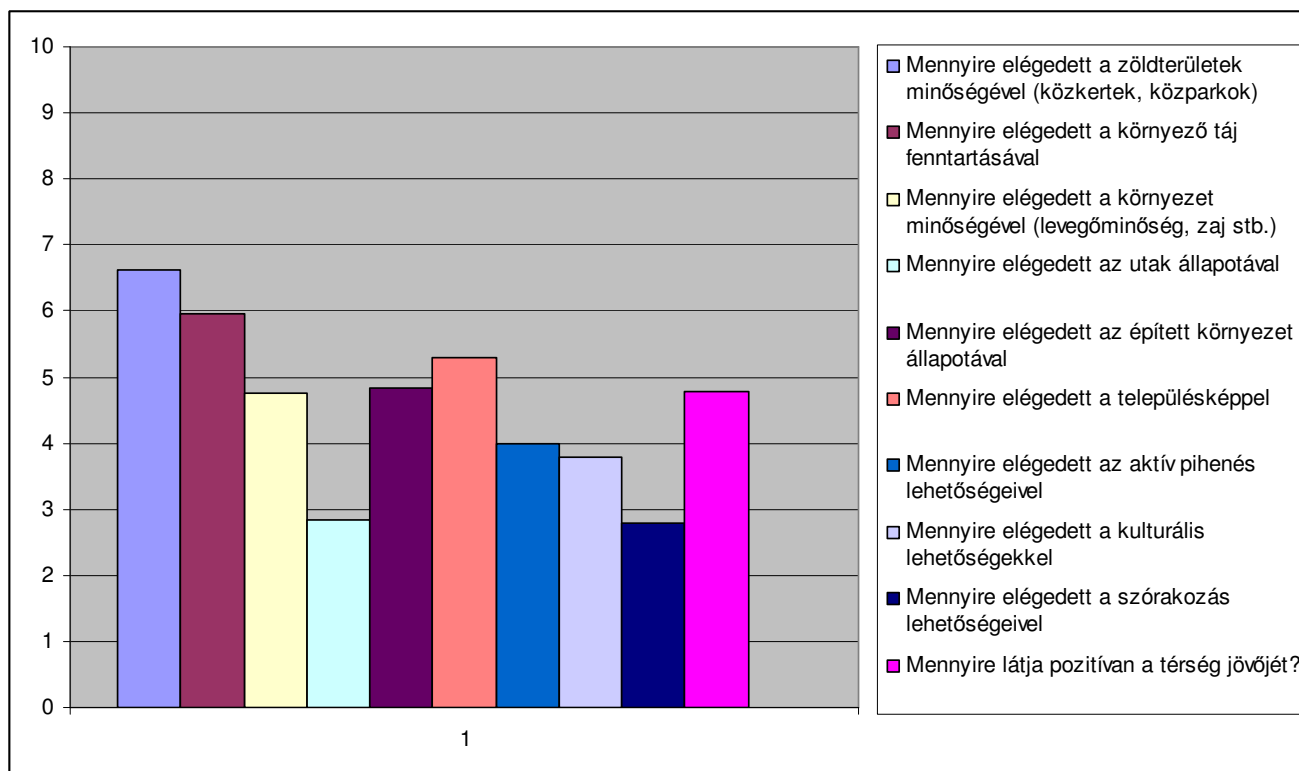

Vendéglátók a magán szállásadásban

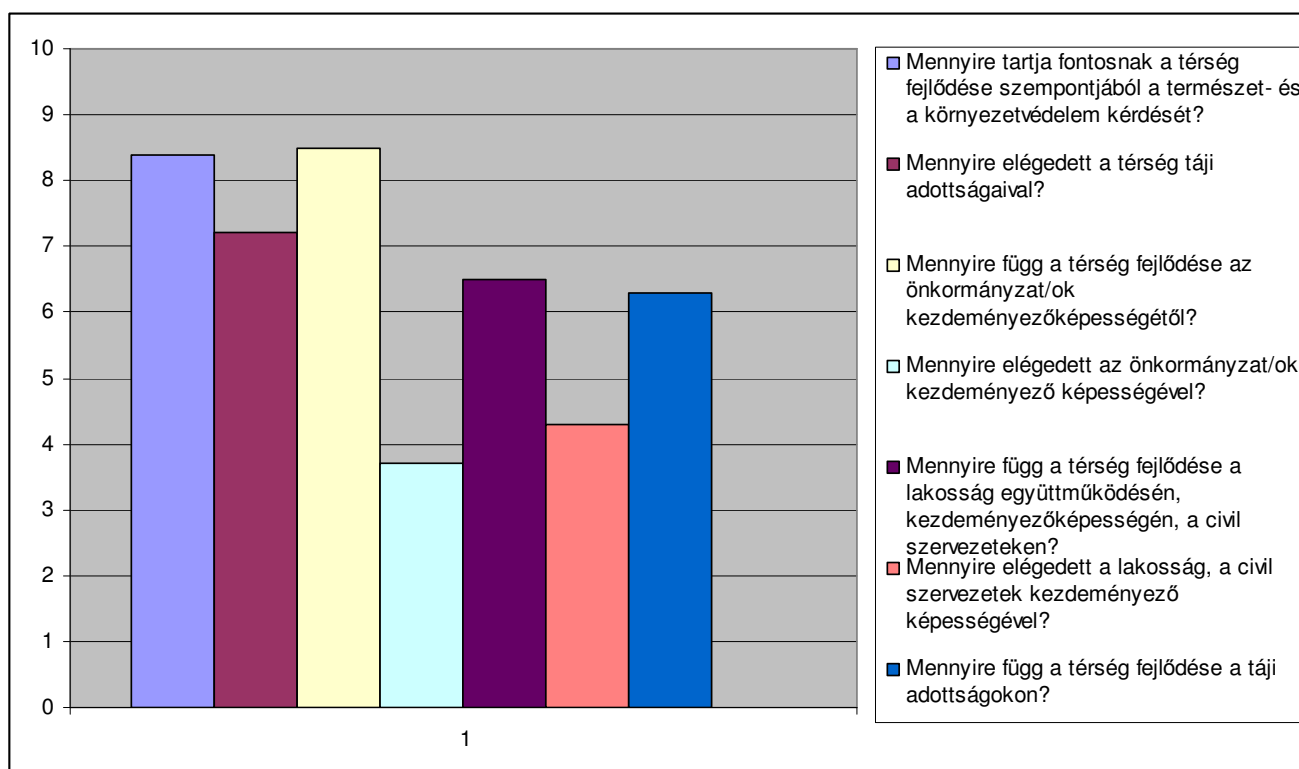
Panziók és vendéglátók a magán szállásadásban Csornai-kistérségben (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

Rekreációs és kulturális érték (saját szerkesztés, adatok forrása: TEIR)

Megnevezés	Műemlékek száma (M) 2009 (település)	Régészeti lelőhelyek száma 2009 (település)	Rekreáció
Acsalag	1,	,	4
Bágyogszovát	3,	12,	2
Barbacs	5,	6,	6
Bezi	1,	26,	1
Bogyoszló	2,	17,	2
Bősárkány	5,	21,	6
Cakóháza	,	8,	1
Csorna	7,	53,	8
Dör	1,	11,	1
Egyed	1,	24,	1
Farád	2,	10,	2
Fehértó	2,	27,	6
Gyórsövényház	1,	31,	6
Jobaháza	,	12,	2
Kóny	1,	33,	6
Maglóca	2,	5,	1
Magyarkeresztúr	3,	8,	1
Markotabödöge	1,	20,	2
Páli	5,	18,	1
Pásztori	1,	2,	1
Potyond	,	4,	1
Rábacsanak	1,	10,	1
Rábapordány	1,	26,	1
Rábasebes	1,	3,	6
Rábaszentandrás	2,	5,	6
Rábatamási	1,	8,	3
Rábcakapi	,	14,	4
Sopronnémeti	2,	6,	1
Szany	3,	18,	4
Szil	1,	23,	2
Szilsárkány	10,	10,	2
Tárnokréti	2,	18,	4
Vág	2,	13,	4
Zsebeháza	,	1,	4

Lakossági elégedettség értékelése (saját szerkesztés)

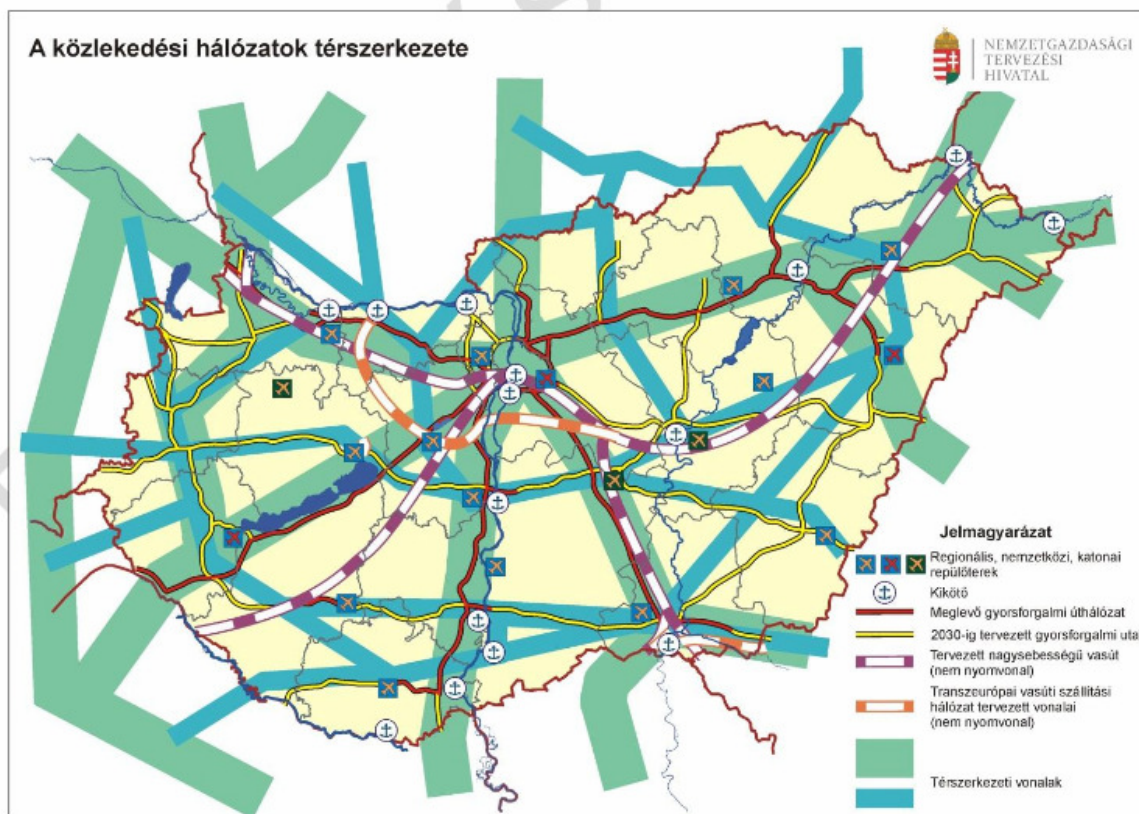
A területi fejlődést befolyásoló tényezők lakossági értékelése (saját szerkesztés)

Lehetőségek és táji értékek a Csornai kistérségben, lakossági értékelés (saját szerkesztés)

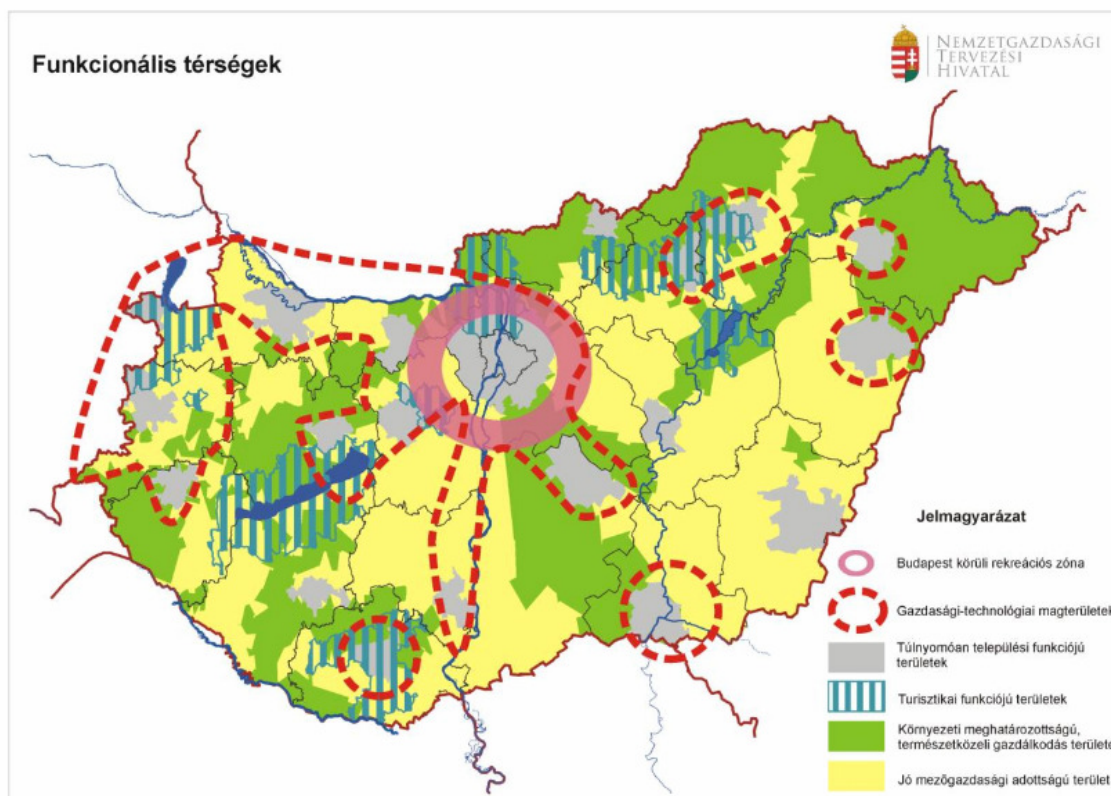
Milyen kihasználatlan lehetőségeket rejtenek a táji adottságok a kistérségben?	Fontosság/Súlyozott érték	Mit tart a térség legjelentősebb táji értékének?	Fontosság/Súlyozott érték
termálvíz	63	FHNP	52
falusi turizmus	28	termálvíz	29
FHNP	13	Rába	12
mezőgazdaság	10	változatos táj	8
szélerőmű	8	erdőség	5
helytörténeti kiállítás	7	Szávíz, Barbacsi tó, tavak, patakok	5
ipar, ipari park	5	településszerkezet	4
Keszeg-ér	5	Győr, Pozsony, Bécs	3
kerékpárút	3	munkaerő	3
Premontrei park	3	falusi turizmus	2
vízi turizmus	3	86-os főút	2
Lovas turizmus	3	biohús termelésre legalkalmasabb terület	1
munkahelyteremtés	3	"érintetlen" terület	1
infrastruktúra	3	termőföld	1
földrajzi fekvés	2		
logisztika	2		
Rába	1		

Fejlesztési lehetőségek lakossági értékelése (saját szerkesztés)

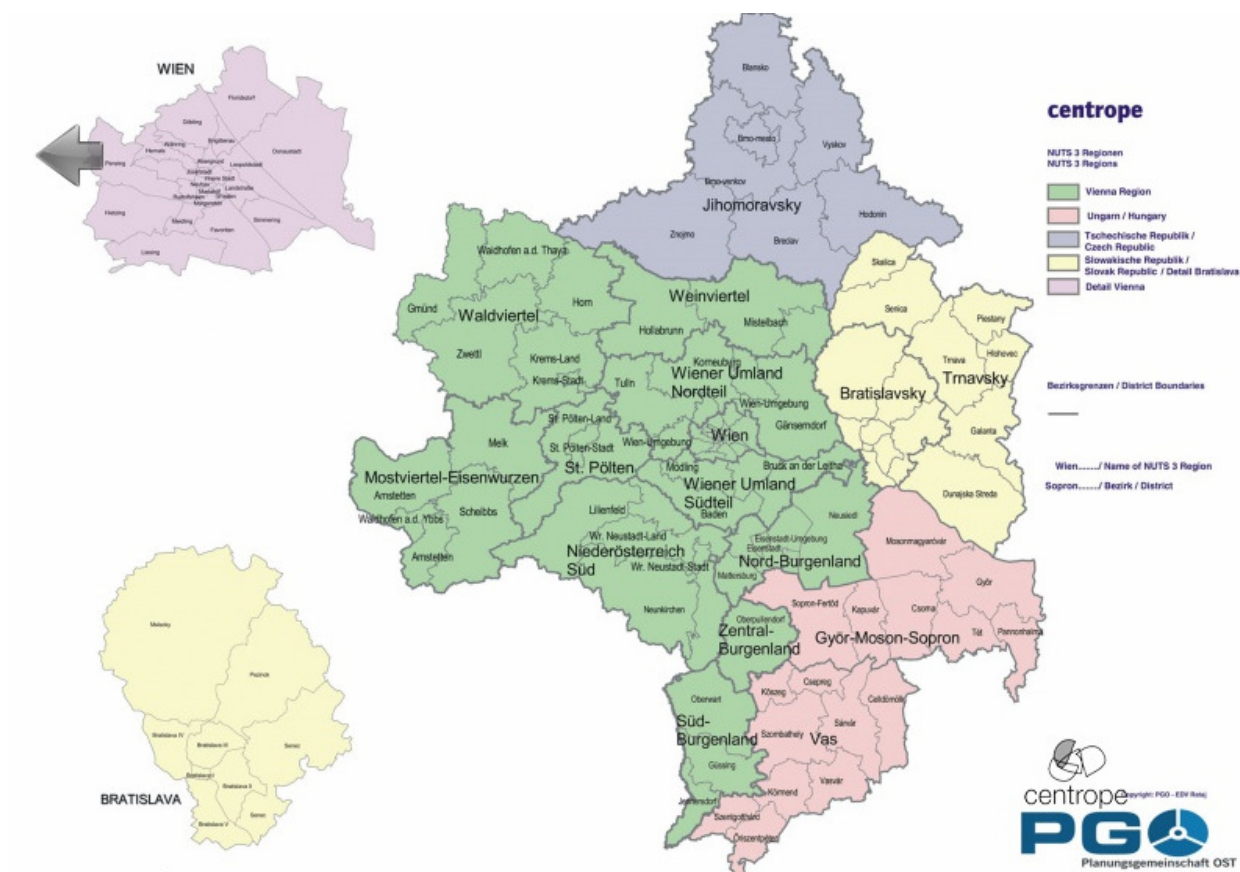
Miben látja a térség kitérési lehetőségeit?	Érték az említés gyakorisága alapján	Miben látja a térség kitérési lehetőségeit?	Érték az említés gyakorisága alapján
termálfürdő	12	elkerülőút	2
idegenforgalom	4	környezeti adottságok	1
mezőgazdaság, biogazdálkodás, magyar fajták tenyésztése	4	kistérségi összefogás	1
falusi turizmus	3	több szórakozóhely	1
ipar	3	semmiben	1
ökoturizmus	3	munkahelyteremtés	1
több vidékfejlesztési forrás	2	bioenergia	1
forgalmi központ, logisztikai központ	2	szabadidőpark	1
politikamentesség	2	népi hagyományok bemutatása	1

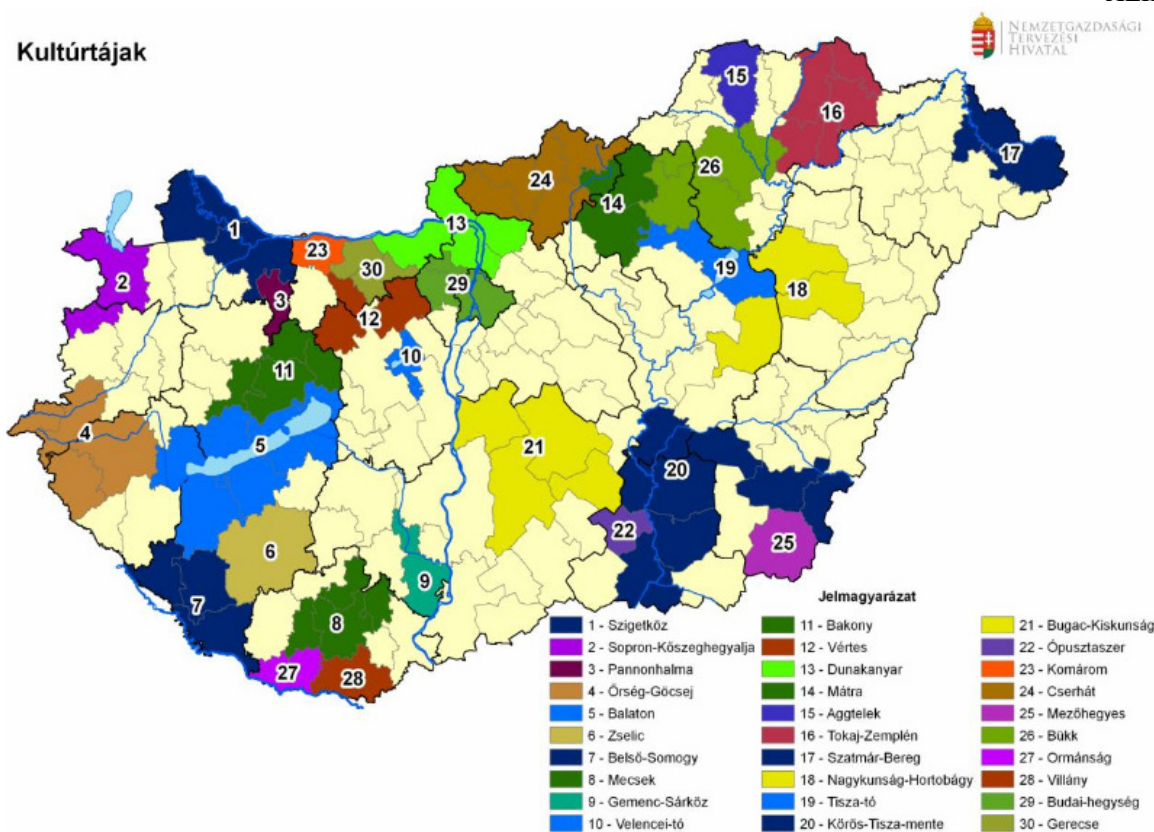
Meghatározó térszerkezeti vonalak a meglévő és tervezett közlekedési folyosók alapján
(Forrás: Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió)

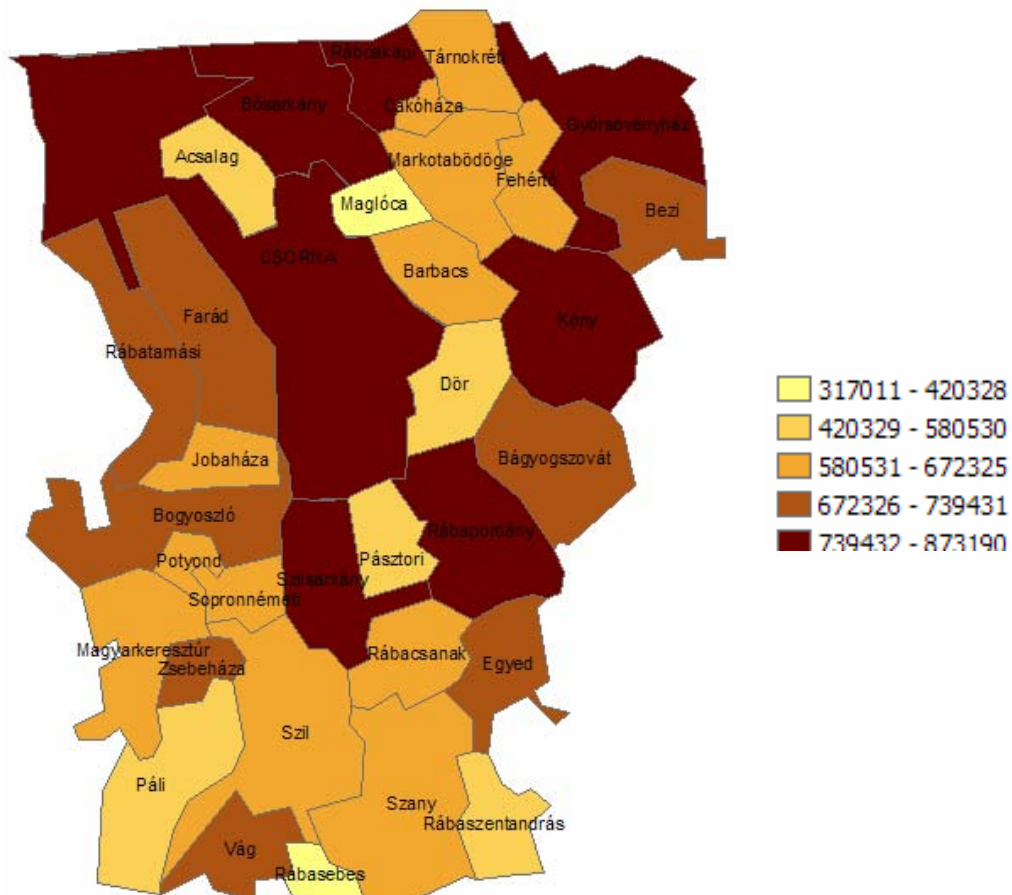
Az ország térszerkezete
(Forrás: Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió)

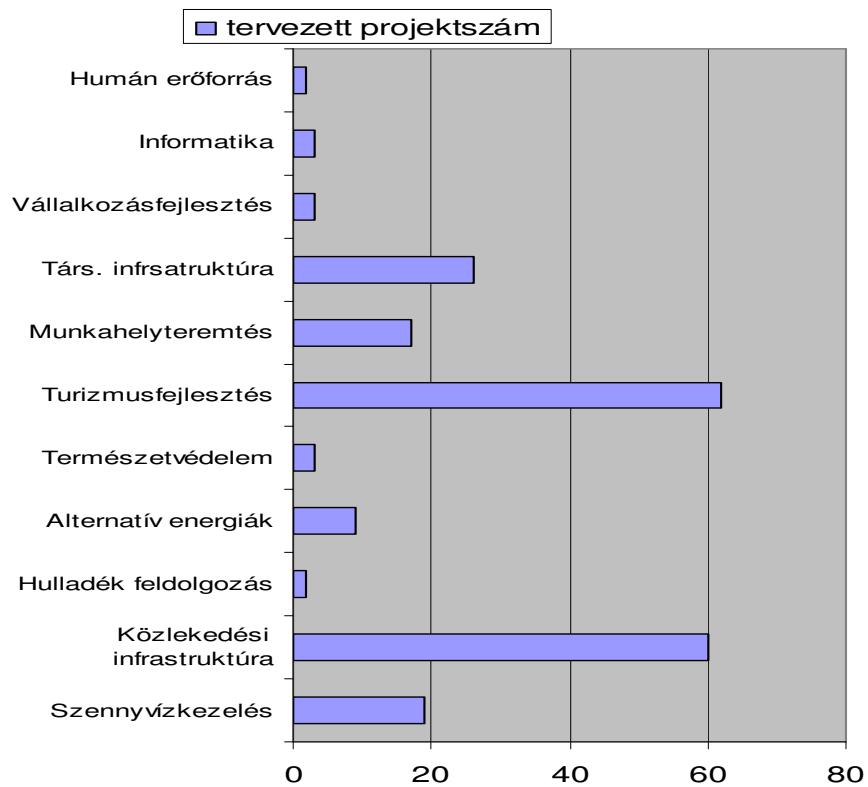
Centrope region (Forrás: www.centrope.com/hu)

Táji értékekre alapozott növekedés térségei
(Forrás: Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Kon koncepció)

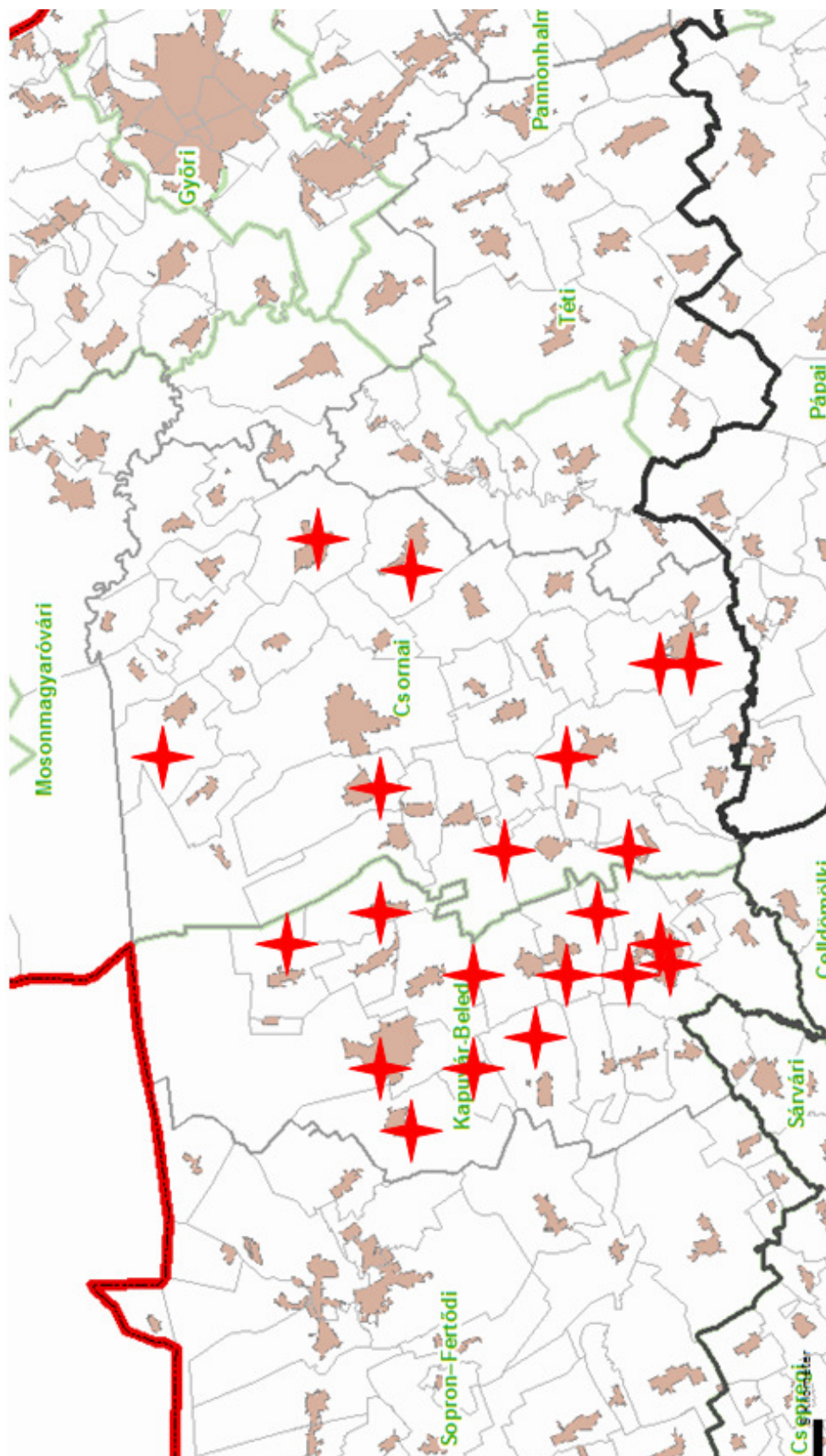

Egy lakosra jutó összes belföldi jövedelem (Ft) (saját szerkesztés. Forrás: TEIR, 2009)

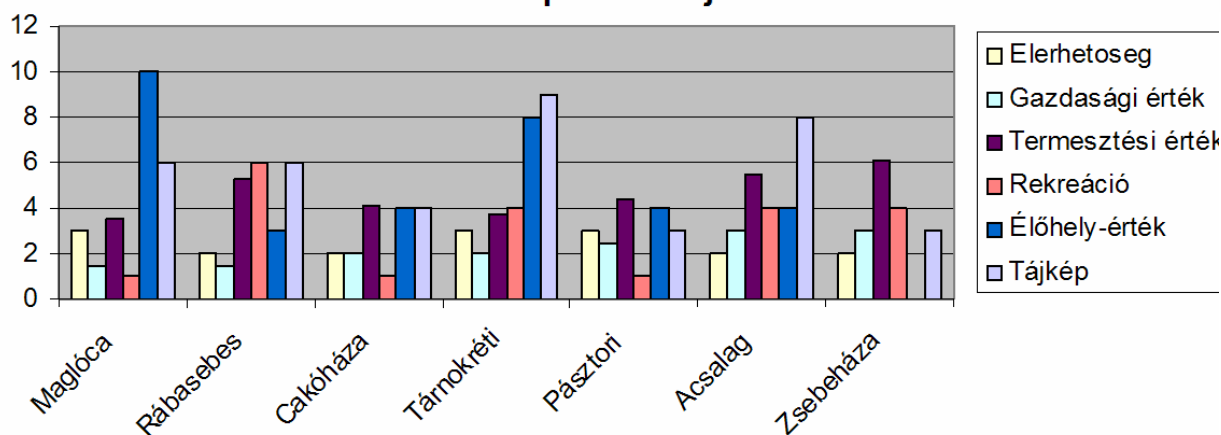
Az önkormányzatok által preferált fejlesztési projektek (Csornai többcélú kistérségi társulás, Gazdaságfejl. p., 2006)

Nyertes Leader pályázatok a Rábaköz Vidékfejlesztési Egyesület területén
(Forrás: www.rabakoz.hu, www.terport.hu)

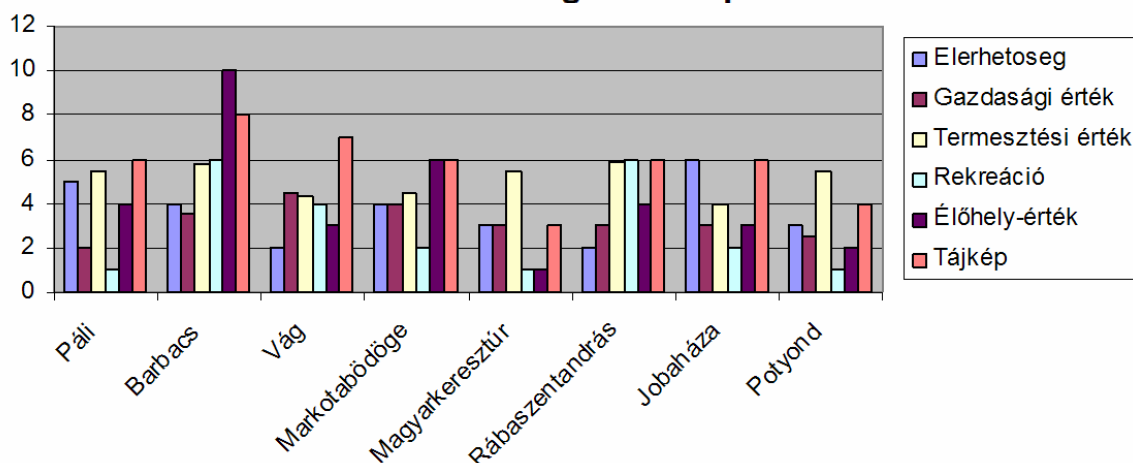

Versenyképességi helyzet és tájfunkció-elemzés összefüggései (saját szerkesztés)

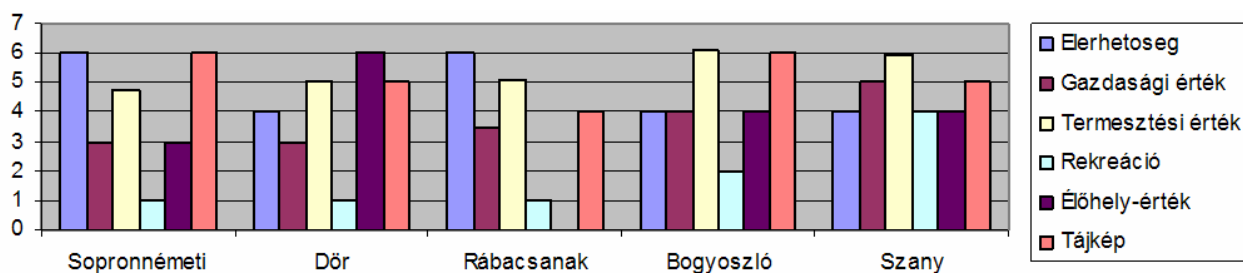
Leszakadó települések tájfunkció értékei

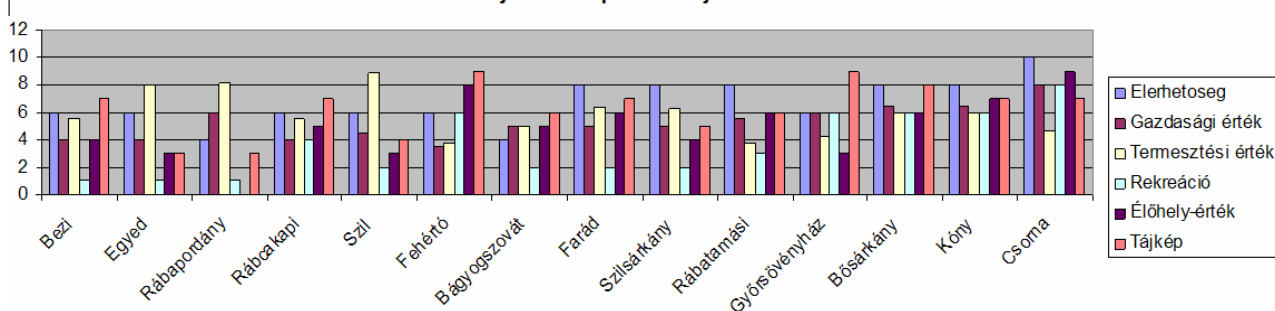
Leszakadó-stagnáló települések

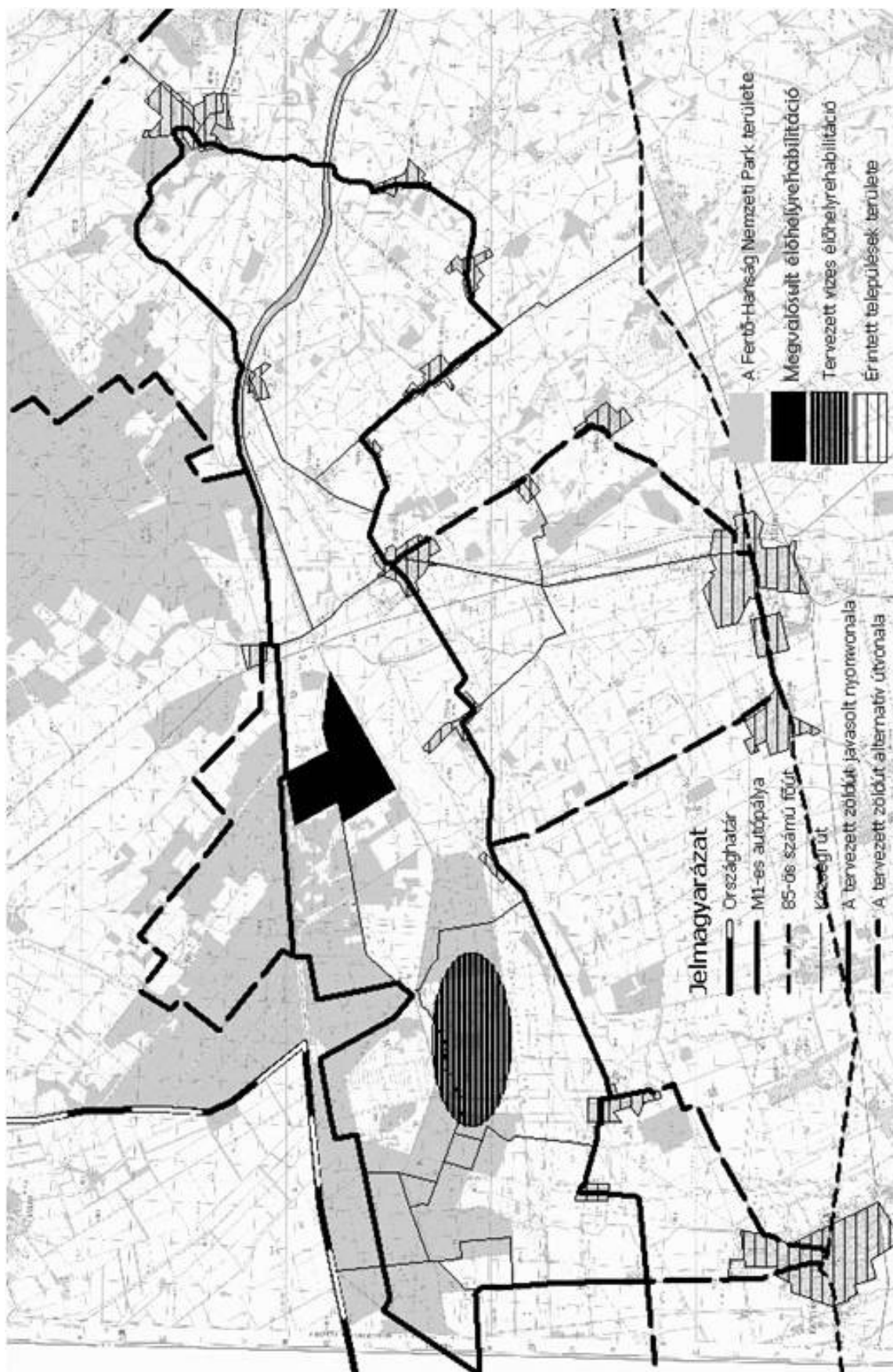
Stagnáló települések tájfunkció értékei

Fejlődő települések tájfunkció értékei

A Hanság zöldút lehetséges nyomvonalai (Filepné, Egyed, 2010)

Tabló I.

A Hanság természeti „kincsei” (saját fényképek)

1. kép: Csatorna a Hanságban

2. kép: Magyar gulya

3. kép: „Lábas” éger

4. kép: Király-tó

5. kép: Láperdő

6. kép: Tőzeg-láp

Tabló II.

A Rábaköz elhagyott kastélyai (saját fényképek)

**1. kép: Az elhagyatott Baditz-kastély,
Magyarókeresztúr**

2. kép: Elhagyott kúria, Farád

3. kép: Rábasebesi Széchenyi kastély

4. kép: Elhagyott kastélyépület, Egyed

Tabló III.

Rekreáció (saját fényképek)

1. kép: Lovagoltatás Vágon

2. kép: Csornai termálfürdő (www.termalfurdo.net)

3. kép: Lovagoltatás Farádon

4. kép: A Rába nyújtotta lehetőségek

5. kép: Szávízi vízicentrum

6. kép: Szávízi vízicentrum

Tabló IV

A népi építészet emlékei (saját fényképek)

3. kép: Jászai Mari emlékszoba

4. kép: Barbac, Csornai utca 1.

1. kép: Fehértó, parasztház

5. kép: Bogyoszló, parasztház sor

2. kép: Szilsárkány, paraszt barokk

6. kép: Felújított, átalakított parasztház, Rábatamási

Tabló V.

Hanság és Rábaköz természeti értékei (saját fényképek)

1. kép: Fehértó, természetvédelmi terület

2. kép: Számtalan gólya él a térségben

3. kép: A Nyirkai-Hany nyáron

4. kép: A Nyirkai-Hany ősszel

5. kép: A Nyirkai-Hany

6. kép: A Rába

Tabló VI.

Tájhasználat (saját fényképek)

1. kép: Rét

2. kép: Településkapu

3. kép: Napraforgó ültetvény

4. kép: Fehértó, hagyásfás legelő

5. kép: Barbacs, Keszeg-ér partja

6. kép: Földsziget

Tájérték leltár

Település	Természeti értékek	Épített értékek	Belterületi zöldfelület-rendszer értékei	Programok
Acsalag	Fertő-Hanság Nemzeti Park közelsége (Nyirkai-Hany, Nanyistók tanösvény)	R.k. téglatemplom (1795, főoltár és szőszék: XVII. Század) Szentháromság-szobor	Millenniumi emlékpark, millenniumi emlékkövel	Lőrinc naphoz kötődik a helyi búcsú, melyet a templom védőszentjének napjához legközelebb eső vasárnapon tartanak. Július 15-én, „kisbúcsúkor” rendezik meg a falunap
Bágyogszovát		R.k. templom , XVIII. sz. R.k. templom , copf, 1804. TemetőKereszt , késő barokk, 1781.		Élő népszokások: betlehemezés, lucázás, locsolás Mária-Magdolna napi búcsú, Márton napi búcsú
Barbacs	Fertő-Hanság Nemzeti Park közelsége (Fokozottan védett Barbacsi-tó) Keszeg-ér	Vitéz-kastély jelenleg hasznosításra vár. Népi építészet emlékei (Csornai utca 1.) Lakóház , népi, XIX. sz. második fele (Csornai út 1.) TemetőKereszt , késő barokk, 1800 körül (József A. u.) Kút , barokk, 1792. (József A. u. 73.) R.k. templom , barokk, XVIII. sz. (József A. u.) Szent Család- szobor , barokk, 1800 körül. (Maglócai dűlő)	Temetőkert panorámával	Élő népszokások: gyékényfonás, kosárfonás
Bezi	Külterület: rétek, erdők, ligetek	Népi építészeti emlékek R.k. templom	Temető kriptával és zsidó sírokkal	
Bogyoszló	Kavicsbányató	R.k. templom , klasszicista, 1836. Kálvária-szoborcsoport , késő barokk, 1808. Ornitológus Király Iván szülőháza Parasztporták 1864-1866 között épültek, Főutca	Erzsébet kerti kereszt (Paptagi kereszt) I.vgh után	Élő népszokások: fafaragás Nemzetközi híru néptánc-csoport
Bósárkány	Szávízi vízicentrum Elárasztott Nyirkai-Hany FHNP Rábca, Hansági-főcsatorna	R.k. templom , barokk, 1750 körül. (Fő u.) Szent Család- szobor , barokk, 1750 körül. Szt. Sebestyén- szobor , barokk, 1750 körül. Pieta- szobor , késő barokk, 1802. KőKereszt , klasszicista, 1802.		Gyékényezés (értékesítés szinte teljesen megszűnt)
Cakóháza	Cakóháza / 100 éves tölgyfa (helyi védelem)			Búcsú (helyiek ünnepe)
Csorna	Termálvíz (szezonális fürdő)	Mária- oszlop , rokokó, 1757. (Bartók B. u.) Szent Donát- szobor , rokokó, 1818. (Kossuth L. u.) Nepomuki Szt. János- kápolna és szobor (Laky Döme u.) KőKereszt , copf, 1799. (Szent István tér) R.k. templom , barokk (Szabadság tér 5.) premontrei prépostság , késő barokk, 1802-08. (Szabadság tér 16.) KőKereszt , copf, 1799. Tersánszky E. sírköve , 1831.	Vilmos-park Premontrei park	Szent István nap Rábaközi napok és vásár Pántlika néptánc együttes Rábaközi perec Lovaglás

Település	Természeti értékek	Épített értékek	Belterületi zöldfelület-rendszer értékei	Programok
Dör		TemetőKereszt , klasszicista, 1808. (Rákóczi u.) Faluházban helytörténeti kiállítás		Fazekasság Völcsy fazekasműhely
Egyed		Festetics- kastély , barokk, XVIII. sz. (Árpási út 1.)romos állapotban, hasznosításra vár		Élő népszokások, citerazenekar, táncscsoport
Farád	Horgásztó	Ev. templom , késő barokk, 1785. Mária oszlop , copf, XVIII. sz. vége (Győri út) Sarlay-kastély homlokzatán Felsőbüki Nagy Sándor címere (ma elhagyatott) Ostffy kastély (ma iskola)		Premontrai Cserkésztan- nya Lovaglás/ Rábaköz lovas- életének központja Pávákör énekkar Hanyi-csárda
Fehértó	FHNP: Fehér-tó	R.k. templom , barokk, 1734. Mária- oszlop , barokk, 1747. Népi építészet emlékei		Ornitológiai tábor
Győrső- vényház	FHNP: Fehér-tó tanösvény, Rábca Fennmaradt Árpád-kori csatornarendszer	Temető Kereszt , klasszicista, 1830 körül (Gárdonyi u.) Harangláb	Értékes vadgesz- tenye-fasor Tó	Majális, Kihívások napja, Búcsú, Falunap
Jobaháza		Dőry-kastély (ma szociális otthon) Népi építészet emlékei	Korszerű játszótér	
Kóny	FHNP: tőzegtavak rendszere	Nepomuki Szt. János- szobor , barokk, 1794.	Kerék-tó Korszerű játszótér	Erkel Ferenc Énekkar Faluház
Maglóca	FHNP	Szentháromság- szobor , késő barokk, 1804. R.k. templom , barokk, 1754. (Petőfi u.) Népi építészet emlékei		
Magyar- keresztúr	Keszeg-ér, Kanális	Baditz-kastély (elhanyagolt, eladó)		Helytörténeti kiállítás
Marko- tabödöge	FHNP Markotai-hany, Bödögei-hany, Tőzeg és mocsári rétek, nyárfa ligetek, Keszeg-ér	R.k. templom , 1752. (Fő u.) Kálvária, kőkereszt (1791) Honfoglalási kopjafa Népi építészet szép emléke a Fő u. 78.sz. alatti Tóközi lakóház A barokk stílusú Római - A markotai temetőben a temetőkereszt (1681) Szentháromság-szobor (1896) - A bödögei temetőben Mária-szobor "Pieta" (1746) Millenniumi emlékkereszt. Népi építészet szép emlékei (Fő u. 78.sz. alatti Tóközi lakóház).	„Markotai liget”	Apák napja- "A Tóköz- Rábaköz Ízei "szabadtéri sütő-főző verseny Uborkaparti Búcsú
Páli	Tölgyfa (helyi védelem) Keszeg-ér Rába közelsége	R.k. templom , barokk, 1642. Kálvária , barokk, XVIII. sz. Krisztus- szobor , barokk, 1690. Pieta- szobor , barokk, 1690. Csigaházi J. sírköve , 1839.	Horgásztó	Rábaközi Percfesztivál
Pásztori		R.k. templom , gótikus eredetű, barokk, XVIII. sz. második fele (Alsó utca)	Játszótér	
Potyond		Szent László kápolna és kőkereszt		
Rába- csanak		1926-ban készült r.k. templom Mária- szobor , barokk, XVIII. sz. első fele.	Milleniumi emlék- park (fejlesztendő)	
Rába- pordány		Kőkereszt , késő barokk, 1804. Megújítva.		Falunap, Szent Rókus búcsú
Rába- sebes	Rába, holtágak	R.k. templom , késő barokk, 1780 körül (Széchenyi u.) Szechenyi Jenő építette kastély 1902 (kastélyszálló, nem üzemel)		
Rábaszt- andrás	Sebes-Sobori csatorna	R.k. templom , barokk, 1750 körül (Kossuth utca) Kis János szülőháza (költő, író, MTA tag)		

Település	Természeti értékek	Épített értékek	Belterületi zöldfelület-rendszer értékei	Programok
Rábatamási		TemetőKereszt, klasszicista, 1845 Jászai Mari emlékszoba	Kálvária domb (1811 pestisjárvány emlékére)	
Rábca-kapi	Rábca, Bősárkány-Réti csatorna, FHNP közelsége Árpád-kori csatorna-rendszer maradványai			
Sopronnémeti			Játszótér, pihenőhely a Keszegér mellett	keramikus és diszmű kovácsolás
Szany	Linkó-ér	Nepomuki Szt. János-szobor, barokk, XVIII. sz. (Kossuth L. u.) Volt püspöki kastély , barokk, XVIII. sz. (Kossuth L. u. 5.) ma könyvtár és helytörténeti kiállítás MIKLÓSPUSZTA Szt. Vendel- kápolna , barokk, 1747. Szent Anna kápolna-búcsújárárhely		Téglamúzeum Bokréta néptáncgyűttes Falunap Vadásznap Rába-fesztivál
Szil	Linkó-ér	R.k. templom , késő barokk, XVIII. sz. vége (Dózsa Gy. utca)	Játszótér	
Szilsárkány	Termálvíz	Lakóház , volt Baditz katély, klasszicista, XIX. sz. első fele (Dózsa Gy. u. 2.) R.k. templom , barokk, XVIII. sz. első fele (Fő u.) Mária-szobor , késő barokk, XVIII. sz. vége (Fő u.) Ált. iskola , volt Hőgyész-kúria, klasszicista, XIX. sz. első fele (Fő u. 16.) Lakóházak , népi (Fő u., Rákóczi u.) Volt pálos kolostor , késő barokk, 1793. (Fő u. 117.) Kovácsműhely , népi, XVIII. sz. (Falumúzeumba helyezve, Fő u. 120.) Ev. templom , klasszicista, 1810 körül. (Kiss F. u.) Kiss Ferenc erdész szülőháza	Kiss Ferenc erdész szülőháza körül növénygyűjtemény - közel 150 fa-és cserjefajjal – jelentős természeti és kultúrtörténeti értéket képvisel	A község híres szülöttei: Kiss Ferenc erdész, ahogy nevezték–A Szegedi erdők atyja. Hegedüs András miniszterelnök, szociológus Híres lakója volt a községnek: Závory Zoltán Ismeretterjesztő szabadtéri állatbemutató programok óvodás és iskolás csoportoknak
Tárnokréti	FHNP közelsége Rábca Termálvíz (nincs hasznosítva) Árpád-kori csatorna-rendszer maradvány	Evangélikus templom, késő barokk épületet 1785-ből.		Tűzoltóverseny-május Falunap-június Tóparti Parti-augusztus Nyugdíjas találkozónovember Búcsú-október Jótekonysági-bálok: Mikulás-bál, Locsoló-bál
Vág	Rába		Halastó	Lovaglás
Zsebeháza		Harangláb Evangélikus templom		

Forrás: maps.google.com, települési honlapok, A Csornai kistérség települései c. kiadvány, saját bejárás